

JOSIP BARUN NEUSTÄDTER
podmaršal

BAN JELAČIĆ

I DOGAĐAJI U HRVATSKOJ
OD GODINE 1848.

KNJIGA I.

IZDANJE
HRVATSKOG IZDAVALAČKOG BIBLIOGRAFSKOG ZAVODA

Z A G R E B 1942

Josip barun Neustädter pisac je najopsežnijih i najvrednijih memoara o hrvatskom javnom životu prošlog stoljeća, poimence događaja nanizanih oko god. 1848—49., u kojima je središnja ličnost bio ban Jelačić. Pohranjeni kao rukopis u Sveučilišnoj knjižnici ti su memoari vrlo rijetko dolazili u ruke kojem učenjaku (služili su se njima Smičiklas, Šišić i J. Horvat), pa ne samo hrvatska čitalačka javnost, nego ni mnogi stručnjaci nisu mogli svoje zanimanje za nedavnu našu prošlost upotrijebiti na tom bogatom vrelu, jer to djelo nije začudo našlo nakladnika. Za Neustädterova života zainteresirao se za nj Francuz Charles Noël, profesor iz Beča, ali stari general nije dopustio tisak, kao ni kasnije skrbnik njegove kćerke Sofije, brat pokojne Neustädterove žene Ljudevit pl. Hervoić,¹ pa je tako rukopis prešao kupnjom u Sveučilišnu knjižnicu (29. IV. 1889.),² gdje se nalazi i danas. No god. 1939. započeo je Francuski institut u Zagrebu, pod vodstvom njegova ravnatelja prof. Jeana Dayre-a, objelodanjavati tekst Neustädterovih uspomena u svescima, od kojih

¹ Prema francuski sastavljenoj zadužnici, datiranoj u Beču 30. VI. 1864. Charles i Philippine Noël dužni su Neustädteru 600 forinti. Po njegovoj smrti predložio Noël 14. IV. 1867. skrbniku malodobne Sofije, da će izdati u Beču Neustädterove memoire, što je već bio predložio njemu samome. Noël se ponudio, da će dotjerati rukopis i obaviti korekturu, pa bi tako odradio svoj dug. Hervoić očito nije na to pristao, jer kasnije predlaže sirotinjskoj oblasti prihvat novog Noëllovog prijedloga, sadržanog u njemačkom pismu od 6. III. 1870., da će plaćati kamate, a glavnicu će otplatiti, kad dobije u Beču dobro profesorsko mjesto (na sveučilištu, tehnici ili trg. akademiji), čemu se pouzdano nada (spis u Sirotinjskom povjerenstvu u Zagrebu, vidi također Ivan Ulčnik: Josip barun Neustädter, u smotri »Zagreb«, III.-VIII. 1940.).

² v. Ulčnik, op. cit.

su dosada izišla četiri, koja tvore prvu knjigu,³ dok se drugi nalazi u štampi, u Saint-Amandu u Francuskoj. Neustädter je svoj rukopis podijelio u osam nejednakih knjiga, od kojih se posljednja i najveća odnosi na banovanje baruna Šokčevića. Ova je ujedno najmanje zanimljiva, jer je pisac tada već živio u miru daleko od događaja, koje je zapravo pratio samo po novinama, pravio iz njih dnevne bilješke i prenosio u svoje Uspomene često u nedotjeranom francuskom prijevodu. Naprotiv su ostale knjige plod izravnih piščevih doživljaja ili opažanja i prvorazredan povijesni izvor.

Tekst, koji u ovoj knjizi donosimo, predstavlja doslovan prijevod prve knjige (izd. Fr. I. u Zgb.), ali su izostavljena ona poglavlja, koja se odnose na događaje u Italiji i u srpskoj Vojvodini. Ograničili smo se dakle na ono, što ima neposredno značenje za Hrvatsku i za Hrvate. Ali i tu su izostavljeni neki dokumenti, koje Neustädter spominje u cijelosti. Učinjeno je to prvo zato, što su ti dokumenti poznati, a onda zato, što bi valjalo natrag prevoditi iz (prilično nesigurnog) francuskog prijevoda ili pak povratiti hrvatski izvorni tekst; no glavni razlog bio je tehnički, naime da knjiga ne ispadne prevelika.

Neustädterov se životopis osniva na anonimnom nekrologu, objelodanjenom nekoliko tjedana nakon njegove smrti u »Agramer Zeitungu«, a onda kao poseban otisak,⁴ a po preciznosti podataka moglo bi se zaključiti, da se prijateljska ruka služila gradivom pripravljenim od samog Neustädtera. Odatle saznajemo, da rod baruna Neustädtera potječe iz Franačke, gdje su u blizini Bayreutha imali dobro Neustädtlein am Forste, odakle su za vjerskih ratova kao protestanti bili protjerani i nastanili se u Ugarskoj.

³ Le ban Jelačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848 par le lieutenant-feldmaréchal Joseph baron Neustaedter, Bibliothèque de l'Institut Français de Zagreb, Première série, Tome I. Zagreb, 1940.

⁴ v. »A. Z.« od 1. i 2. II. 1867. Posebnom otisku je naslov »Nekrolog des kaiserl. königl. Feldmarschall-Lieutenants Josef Baron Neustädter. Agram, Druck von C. Albrecht, 1867.

Josip se rodio 11. V. 1796. u Požunu, od oca Mihajla, dvorskog savjetnika ilirske dvorske kancelarije, čiji je poglavar, bivši hrvatski ban grof Franjo Balassa Josipu kumovao na krštenju. S majčine strane imao je francuske krvi, jer je Mihajlova žena rođena grofica Charlotte d'Alincourt, a njezin djed je bio znameniti slovački učenjak Matija Bel (1684.—1749.).

Mladi je Josip stupio u Theresianum 1806. g., a 1812. u c. kr. inženjersku akademiju u Beču, odakle je 1. IX. 1813. prešao u svojstvu zastavnika pješačkoj pukovniji nadvojvode Rainera, kod koje je tri mjeseca kasnije postao poručnikom. Dne 21. XII. 1813. pođe s pukovnijom u Francusku, prešavši Rajnu kod Basela, nakon što je Napoleon odbio saveznički prijedlog od 1. XII., da se mir sklopi na temelju granice na Rajni. Sudjelovao je u opsadi tvrđava Fort des Joux kod Pontarlieria i Fort St. André kod Salins-a (Franche Comté), i bio izaslan kao pregovarač, kasnije, kao glasnik u Vienne, preko Lyona, u glavni stan generala kneza Hessen-Homburga. Nakon vojne, svršene ulazom saveznika u Pariz, odreknućem Napoleona u Fontainebleau-u i pariškim mirom, koji je potpisao Louis XVIII. (30. V. 1814.) vrati se Neustädterova pukovnija u Prag. Ali već do godine, pošto se Napoleon iskrcao 1. III. 1815. u Francuskoj, vrativši se s Elbe, Neustädterova je pukovnija ponovo u Francuskoj, sudjeluje u borbama kod Belforta, u sastavu vojnog zbora grofa Colloredo; ovaj šalje kasnije Neustädtera kao glasnika iz Langres-a knezu Schwarzenbergu, koji je u to vrijeme već ušao u Pariz. Neustädter ostaje s okupacionom vojskom u Francuskoj sve do konca 1818., pod zapovjedništvom generala grofa Frimonta i vrhovnim zapovjedništvom vojvode od Wellingtona.

God. 1819. je Neustädter u posadi u Brnu i u Pragu, 1820. premješten u Peštu 33. pukovniji, s kojom sudjeluje g. 1821. u vojni u Napulju, zatim ostaje kod okupacione vojske u Piemontu i kasnije u Milanu. God. 1828. premješten je u Beč, a u svibnju 1830. u svojstvu kapetana-

poručnika (Capitän-Lieutenant) 9. graničarskoj pukovnici u Petrovaradinu. Otada je, osim kratkog prekida prije svog umirovljenja, Neustädter neprestano u Hrvatskoj. God. 1835. premješten je kao major ogulinskoj graničarskoj pukovnici. Ljeti 1836. sudjeluje u borbama kod Izačića u Bosni i postaje zapovjednikom Korduna u Krstelju, gdje u borbi protiv hajduka stječe priznanje dvorskog ratnog vijeća. God. 1838. prelazi brodskoj graničarskoj pukovnici, 1841. promaknut je za podpukovnika, a 1842. za pukovnika.

U tom svojstvu zatekla ga je godina 1848. Neustädter odmah pristade uz Jelačića protiv mađarske revolucionarne vlade, te iz Vinkovaca poduzima pohod u Vukovar, da prisili mađarona podžupana Žitvaja, da objelodani proglase bana Jelačića. Premda je bio određen, da s pukovnijom krene u Italiju, Neustädter se dade zadržati od Jelačića, pa po njegovu nalogu razoruža mađaronsko Turopolje. Kasnije ga Jelačić pošalje u Varaždin, da osigura granicu protiv mađarskog upada. Kad ga mađarska vlada imenova generalom, on vraća dekret i ne prima čast, dok ga ne imenuje ministar rata bečke vlade grof Latour. U kolovozu 1848. šalje ga ban u Slavoniju, da predobije javnost za njegovu politiku, a 11. IX. prelazi na čelu svoje brigade Dravu kod Varaždina, u sklopu Jelačićeve hrvatske narodne vojske, sudjeluje u bitci kod Pakozda (29. IX.) i kod zauzimanja Beča (28. X.). Zatim polazi s Jelačićem u Mađarsku, bori se kod Nyárasda i Komorana, 8. II. 1849. odbija mađarski napadaj na Nóve Zámky, pridružuje se banu u Pešti, a odatle odlazi sa svojom brigadom u Czegled. U ožujku 1849. preuzima zapovjedništvo Osijeka, sa zadaćom, da sa 10.000 neredovite vojske brani cijelu Baranju i slavonsku granicu, u doba, kad je Jelačić zapovijedao južnom vojskom. Nakon predaje kod Vilagósa progoni mađarske bjeGUNCE do Oršove.

Poslije rata Neustädter boravi kao brigadir u Pančevu, a u studenom 1849. promaknut je na čast podmaršala i divizionara u Karlovcu. Iduće godine, dakle s 54 godine, vjenča se s Jelenom pl. Hervoić, 21-godišnjom kćerkom

umirovljenoga gardijskog satnika. U travnju 1850. vodi operacije na Kordunu kod Zavalja, a 1852. premješten je kao divizijski zapovjednik u Veronu. No već u veljači 1853. vraća se iz Italije i stupa u stanje mira, kupivši vilu »Liepaves« (Schönbach) u Zagrebu, na Mlinarskoj cesti. God. 1856. rodi mu se kćerka, kojoj su krsni kumovi ban Jelačić i njegova supruga. No 29. I. 1859. umre mu žena u Mletcima, kamo je posla, da u blažem podneblju potraži lijeka sušici.

Otada živi povučeno, posvetivši se odgoju kćerke, za koju dovodi francuske guvernante iz Švicarske,⁵ i pisanju memoara na francuskom jeziku. Započeo ih je 1853. god., a popravak i prepisivanje dovršio je 1865. Glavna osoba tih uspomena je ban Jelačić, prema kojemu Neustädter, premda po godinama, a jedno vrijeme i po časti stariji, cijeli život zadržava odnos, koji je točnije nazvati odušnošću i poštovanjem, nego prijateljstvom. Neustädterova vjernost je više plod razuma i osjećaja časti, nego ljudske simpatije, jer obojica, jedan drugomu vrlo bliski za vrijeme službovanja u Granici, nisu zapravo kasnije trajno ostali tako prisni drugovi, pobratimi.⁶ To možda tumači i nepristranost u iznošenju pojedinosti, pa i slabosti, koju Neustädter zadržava prema svome junaku, kojega nikad ne uznosi do idolatrije. Vidi se, da je historik bio jači od prijatelja. A budući da se rodoljublje asimiliranog Hrvata u Neustädtera poklapalo s austrijskom lojalnošću i s uvjerenjem o veličini usluge, koju je Jelačić učinio monarhiji, ban je u Neustädterovim očima velika ličnost. No sigurno je kod njega prevladavala svijest dužnosti povjesnika, da

⁵ U ostavinskom spisu spominju se Hortense Fischer iz Martigny-Ville i Virginie Challamel iz Fribourga.

⁶ Ovakav značaj odnosa Neustädter — Jelačić posvjedočen je s Jelačićeve strane dokumentom, koji objelodanjuje pisac Neustädterova nekrologa; radi se o službenom spisu priznanja prigodom stupanja N.-a u mir, a koje svršava formulom »Mene će uvijek iskreno radovati, ako mi budete pribavili priliku, da vam poslužim i da, vam mogu pružiti dokaze mojeg najodličnijeg štovanja i tople naklonosti«. To nisu riječi pobratima, koji se nedavno ili barem često viđaju.

uvijek bude nepristran, pa se to vidi i u njegovu prikazu drugih povijesnih ličnosti, tako na pr. Gaja.

Povratak ustavnosti g. 1861. učinio se Neustädteru prilikom za pojačano zanimanje za javne poslove.⁷ Novog bana baruna Josipa Šokčevića smatra u neku ruku nastavljacem Jelačićeve protumadžarske, a proaustrijske politike, koja se po Neustädterovim nazorima dala složiti s razumnim njegovanjem osebnosti svih narodnosti monarhije. Simbolički je prikazao to svoje gledanje u knjižici »Ausflug nach Novi Dvori im Monate Juni 1861« (Zagreb, tiskara dr. Gaja), posvećenoj uspomeni Jelačića. Opisavši s velikim poštovanjem susret s banovom udovicom uzdiže se naš pisac do političkih razmatranja, koja mu nameće pogled na francusku guvernantu svoje kćerke: u Švicarskoj žive tri narodnosti u najljepšem skladu, ali samo Mađžar ne razumije, kliče pisac, kako bi u »Magyar-Ország« bilo još drugih ravnopravnih narodnosti! A opis posjeta svršava vizijom susreta s kočijom bana Šokčevića, tako da je istaknuta povezanost politike obaju banova — generala, kojima se sa svojim simpatijama pridružuje Neustädter. U to doba (1861.—1873.) objelodanjuje Neustädter i više članaka u poluslužbenom »Agrar Zeitung« u smislu Šokčevićeve politike.

Da bi pregled Neustädterova umnog djelovanja bio potpun, valja spomenuti, da je on pisao i kazališne komade, koje je Neustädter, tvrdi autor njegova nekrologa, veoma visoko cijenio. Poznate su dvije njegove aktovke, komedije, pod pseudonimom J. Sremoljubić: »Dva prosca a jedna djevojka« (prikazano 17. II. 1855.) i »Velebitska ralica«

⁷ U to je doba razgovarao o politici s Kvaternikom, koji je 9. V. 1861. zabilježio u svoj dnevnik: »Čestiti starac general Neustädter je zanešen za moj saborski rad. Kaza mi, da je bio kod bana Šokčevića, pa ga je pitao, zašto nisu Bečlije mene imenovali velikim županom srijemskim, Ban mu odvrati, da za to, što još onda nisam stekao popularnosti. Pokaza mi i svoje memoire, napisane francuskim jezikom, o Hrvatskoj od god. 1848. (K. Šegvić: Drugo progonstvo Eugena Kvaternika, Zgb. 1907, str. 3.)

(prikazana 10. II. 1855. i još tripot kasnije).⁸ No očito je, da su to diletantski radovi.

Pri koncu svojih memoara Neustädter već ne sakriva svoju slabost i napor, koji za nj znači ovo pisanje. Ipak ih je dovršio, premda već 1865. g. pobolijeva. Dne 15. XII. 1866. ispusti dušu, dan prije otkrića spomenika banu Jelačiću, podhvata, kojemu je stajao na čelu, u svojstvu predsjednika odbora, osnovanog u prosincu 1860. Umro je u kući Antuna grofa Jelačića, u Opatičkoj ul. br. 6, gdje je stanovao preko zime, a pokopan je kraj svoje žene na Jurjevskom groblju, odakle su mu kosti, zajedno s nadgrobniim spomenikom, prenesene 1909. g. na Mirogoj. Na spomeniku je natpis, u kojem je ovaj dvostih: »Rodjen Ugrin dušom Hrvat pravi — Dom i jezik Hrvatski proslavi«. U moru nadgrobniih srokova taj se izbljedjeli natpis ni po čemu ne ističe. Pa ipak nema sumnje, da su 35-godišnji boravak u Hrvatskoj i bračna veza učinili Neustädtera pravim hrvatskim rodoljubom, te su njegovi memoari, tako iscrpivi i nepristrani, a usto toplo proćućeni, spomenik domoljublja »aere perennius«.

⁸ v. dr. J. Badalić: August šenoa kao knjižničar, »Jutarnji List«, 13. IX. 1938, te Ulčnik, op. cit.

POSVETA

Nakon četrdeset godina vojničke službe zamijenio sam mač perom, da ocrtam povijest bana Jelačića i slavnog ustanka Hrvata, koji su, zajedno sa sjajnim pobjedama maršala grofa Radetzkoğa u Italiji, spasili austrijsku monarhiju. Poznato je, da je početkom rata u Italiji, trideset i pet lijepih graničarskih bataljuna sačinjavalo polovicu vojske, kojom je raspolagao maršal Radetzky; da je pedeset hiljada graničara slijedilo Jelačića u Mađarsku, a da je devedeset hiljada hrvatskih ratnika, boreći se naizmjenice pod svojim banom, maršalom Radetzkyom i knezom Windischgrätzom, napokon pod generalom topništva barunom Haynauom, uvelike pridonijelo, da je carska vojska mogla ubrati na tolikim bojištima ono mnoštvo lovorvijenaca, od kojih po pravu dobar dio pripada njima. Zbog toga ne mogu, govoreći o djelima bana Jelačića i njegovih Hrvata, a da ne napomenem pobjede carske vojske u Italiji i Ugarskoj, a tim će načinom besmrtna uspomena Radetzkoğa, Jelačića, Windischgrätza i Haynaua, smionost, odanost, junaštvo i vjernost njihovih vojska zajedno prijeći na potomstvo.

Tebi, gostoljubiva Hrvatska, draga moja druga domovino, posvetio sam ove zanimljive stranice neizbrisive povijesti iz najslavnijih dana tvoga života i tvoga besmrtnog bana. Plemenita Hrvatska! dijelio sam tvoje patnje i tvoje napore u danima opasnosti. A ti si me primila kao stara prijatelja na izmaku moga burnog života. Ti si mi dala nježnu i vjernu ženu, prokušane prijatelje i tiho zaklonište u dnu slikovite doline.

Ako je moje pero bilo nedoraslo veličini događaja, koje sam nakanio opisati, ipak moja dobra volja ne će sebi imati ništa prigovoriti.

PREDGOVOR

Samo velike prilike kadre su otkriti kraljevstvo genija, koji je posljednji oslon prijestolja, što se ruše i naroda pod bezvlađem. Kobni događaji 1848., koji su zaprijetili propašću staroj austrijskoj monarhiji i ugrozili čitav društveni poredak Evrope, snažno su pridonijeli besmrtnoj slavi maršala Radetzkoğa, slavnog zapovjednika glavnog stožera kneza maršala Schwarzenberga 1813., u ovom ratu na život i smrt čitavog europskog kopna zajedno s Velikom Britanijom protiv Napoleona Velikoga, strašnog osvajača, čija je sjena još nedavno bila padala s vrhova piramida sve do Moskve.

Kritičan položaj poluotoka (Apeninskog) 1831. prisililo je carsku vladu, da onamo pošalje grofa Radetzkoğa. Zacijelo bi Radetzky bio umro bez lovor i slave u tvrđavi Olomucu, gdje je bio, tako reći, prognan zbog velikih dugova, da nije na čelu vojske u Italiji bio potreban iskusen i genijalan general.

Isto tako, da nije bilo nesreće g. 1848., nitko ne bi opazio pomaljanja novoga političkog lika — Jelačića, kojega je neke vrsti narodna skupština u Zagrebu proglasila banom 25. ožujka 1848., gotovo u isto vrijeme, kad ga je na tu čast imenovao carski dvor.

Carska odluka od 23. ožujka dokazuje, da u Beču nisu znali ili nisu htjeli znati za onaj nezakoniti izbor, da bi tako predusrelili posljedice i da kraljevstvu pridrže pravo imenovanja hrvatskoğa bana. Josip barun Jelačić Bužimski postade tada odjednom od običnog graničarskog pukovnika banom Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, brigadnim generalom, tajnim savjetnikom prve i druge banske graničarske pukovnije, jer sve te časti pripadaju dostojanstvu hrvat-

skog bana, a gotovo odmah zatim postade podmaršalom i zapovijedajućim generalom u Hrvatskoj.

Ta, dotada u Austriji nečuvena politička i vojnička karijera nije uznijela Jelačića, što najbolje dokazuje da je bio razuman i ozbiljan čovjek.

U vrijeme nepredvidljivih događaja, carski je dvor možda i sa strahom ujedinio toliku moć i dostojanstvo u jednom jedinom čovjeku, koji još nije pokazao, što umije, ali je to politička nužda svakako tražila. Trebalo je naime pod svaku cijenu predobiti mladog Jelačića i privezati ga uz carski dvor, to više, što je već tada Jelačić bio idol Hrvata i svih ostalih naroda na jugu monarhije, koji su ga gledali kao Mesiju, koji će im ponovo osvojiti obećanu zemlju.

U vrijeme Ferdinanda II. i Marije Terezije hrvatski su banovi pozivali pod oružje čitavo za rat sposobno pučanstvo vojničke granice, a to je bio razlog, da se politička vaga uvijek priklanjala u prilog austrijskoj kući. Zahvalni vladari nagrađivali su goleme usluge, koje je Vojna granica iskazivala kruni, i različitim povlasticama, blagodatima i slobostinama, kojih je Vojna Krajina bila tek u ovom stoljeću lišena zbog krivo shvaćene škrtosti dvorskoga ratnog vijeća. U Beču su bili zaboravili, da je Vojna granica dala 1809. g. 100.000 vojnika, a 1813. preko 115.000 oružanih ljudi za obranu prijestolja i austrijske carevine.

Carski dvor je svoje povjerenje potpuno stavio u ruke bana Jelačića, a on je, kako će se vidjeti, još nadmašio očekivanja dvora.¹

GLAVA III.

Hrvatska, Transilvanija i narodi ugarskoga kraljevstva, ujedinjeni pod krunom svetoga Stjepana, posebne su narodnosti, od kojih svaka ima svoj vlastiti jezik, svoje običaje i osebitosti.

U Ugarskoj žive četiri plemena s isto toliko prvotnih jezika, naime vlaško ili dačko-rumunjsko, hrvatsko, madžarsko i njemačko. U ujedinjenom kraljevstvu Hrvatske i Slavonije žive, osim malih izuzetaka, Hrvati i Srbi. Transilvanija je napučena svim rasama, među kojima je najbrojnija dačko-rumunjska ili vlaška, a ona je jedina, koja u toj zemlji ne uživa ista politička prava kao što druge rase.

Tolikom broju različitih naroda, ujedinjenih u kruni Svetoga Stjepana, trebao je dakle jedan diplomatski jezik, u kojem će raspravljati i sporazumijevati se na ugarskom saboru, proglašavati zakone, i službeno dopisivati unutar ugarskog kraljevstva kao i s ostalim zemljama, ujedinjenima pod ugarskom krunom. Da se ne povrijedi sebeljublje različitih narodnosti time, što bi se jedan jezik od ta četiri plemena pretpostavio drugome, odabran bude za diplomatski jezik mrtvi latinski. Ta mudra odredba seže još u vrijeme kraljevanja svetoga Stjepana, a dokazala je, kako je dubok i oštrouman političar bio taj ugarski kralj u godini 1000. Dok je latinski jezik bio poštovan i dok nije oholo bila prekinuta veza, što je ujedinjavala sve narode u Ugarskoj kao braću i dobre susjede, tok se javnih poslova dobro razvijao, nikoga nije smetao te nije vrijeđao narodnu taštinu ni jednih ni drugih.

Hrvati i Madžari su od svog svojevoljnog ujedinjenja živjeli u potpunom skladu. Imali su tada braniti ili zašti-

čivati iste političke interese, borili su se zajednički na istim bojnim poljanama, dijelili su jednake muke i iste brige, zajednički su stekli iste lovorike ili pretrpjeli iste poraze. Bilo im je dakle sve zajedničko, pa i slava i poniženje, u ratu ili miru, u danima blagostanja ili oskudice.

Među Hrvatima i Mađžarima nije bilo takmičenja ni neprijateljstva. Mađžari nisu tada ni pomišljali svojatati nekakvu nadmoć. Hrvati su pak naprotiv gojili snažnu sklonost prema svojoj plemenitoj, bogatijoj i darežljivijoj braći, kao što i prema mađžarskom jeziku, a ova su se dičila, da pripadaju mađžarskom plemstvu, te bi za njih bila tada i uvreda, kad bi ih netko nazivao Hrvatima. Naravno, ovdje govorimo o hrvatskom plemstvu, posebice o visokom plemstvu ove kraljevine, jer u onim starim dobrim vremenima pučani i seljaci nisu značili ništa. U Hrvatskoj i u Ugarskoj puk je bio nazivan samo pogrđnim izrazom *misera plebs contribuens!* Taj je izraz međutim bio točan, jer sve namete, terete i daće snosili su seljaci i pučani. Plemstvo je bilo oslobođeno svega toga, pa se činilo, da postoji samo za to, da bi uživalo plodove zemlje, *fructus consumere nati!*

Visoko hrvatsko plemstvo sačuvalo je svoju naklonost prema Mađžarima, uz malo iznimaka, sve do danas, što se najbolje pokazalo u borbi Hrvata protiv mađžarske prevlasti prije i poslije 1848. g., kao i na hrvatskom saboru 1861. Dio maloga plemstva, koji se nastojao istaći vezujući se s velikašima, također je naginjao prema mađžarskoj stranci u Hrvatskoj. Seljačko plemstvo plemenite turopoljske općine, poslušno oruđe u rukama svoga zemaljskog župana Danijela Josipovića, bilo je dušom i tijelom odano mađžarskoj stranci.

Nesumnjivo je, da bi se Hrvati bili svojevoljno pomadžarili, da Mađžari nisu počinili pogrješku i pokušavali prisiliti ih na to s toliko bahatosti i s tako malo obzira. Bijes prevlasti i isključive narodnosti Mađžara u Ugarskoj, njihova nepojmljiva ludost u želji, da odjednom svi govore i pišu mađžarski, sve je to samo razjarilo razne narodnosti,

napose Hrvate, najponosnije i najvatrenije među njima, tako te su samo pružili priliku, da se konstatira istina aksioma *Actio! — Reactio!*

Od godine 1825., kad je na saboru u Požunu prvi govor grofa Stjepana Széchényja na mađžarskom jeziku dignuo na noge mađžarsku narodnost i proizveo, tako reći, učinak zapaljene baklje bačene u bačvu baruta, mađžarski je elemenat napredovao u Ugarskoj tako naglo, da nakon nekoliko godina staleži toga kraljevstva rade jedino na tome, da diplomatski latinski zamijene mađžarskim jezikom!

Austrijski car Franjo I., kralj Ugarske, i svi njegovi ministri odlučno su se oprli tome rušenju ustava ugarskoga kraljevstva, koje je bilo uvelo latinski jezik kao diplomatski u toj kraljevini te koji je punih osam vijekova služio kao politička veza među različitim narodnostima Ugarske.

Nadkancelar knez Metternich, koji je vrlo dobro poznao separatističke nazore Mađžara i političku snagu, koju bi oni stekli sankcijom mađžarskoga kao diplomatskog jezika, nastojao je svim svojim silama, da osnova ugarskih staleža ne uspije. Car Franjo I., koji je, kao i Metternich, unaprijed vidio sve kobne posljedice toga, neprestano je odbijao potvrdu toga zakona, iz kojega su jednom, kao iz Pandorine škrinje, imale izaći sve nesreće lijepoj Mađžarskoj. Mađžarska je bahatost počela, premda lagano, buniti samoljublje, a zatim narodnu svijest Hrvata. Borbu protiv mađžarske prevlasti započeli su u Hrvatskoj pisci perom u ruci u novinama, a završila se ta borba jednoga dana mačem na bojnopolju u Ugarskoj.

U zagrebačkoj novini² čitamo već 1826. god. članak Ljudevita Gaja, mladog doktora filozofije, u kojem se pisac prvi trudi probuditi narodni osjećaj i ponos svojih sunarodnjaka, uliti im ljubav prema materinskom jeziku, koji je tako gibak i zvonak, i napokon ohrabriti njihovu otpornost protiv uplitanja mađžarske prevlasti na svetom tlu njihove domovine. Gajev primjer dao je poticaja i drugim piscima, koji su se od tog časa dali na posao, kako bi iz-

gradili duh javnosti u prilog njihove slavenske narodnosti. Godine 1826. izašlo je djelo Pavla Josipa Šafaříka *Povijest slavenskog jezika i književnosti prema svim dijalektima*. Tu je Šafařík dokazao jedinstvo slavenskog jezika i, dosljedno, jedinstvo slavenskog plemena. Ta je misao urodila panslavizmom, koji je Jan Kollár, evangelički propovjednik u Pešti, tumačio u prilog onih, koji su se zanosili idejom velikog slavenskog carstva od Pomoranja i Praga do Moskve, od Carigrada do Petrograda, od Dubrovnika sve do Kozaka i od Kamčatke do Japana, a kojemu bi ime bilo Panslavenija ili Panslavija. Tom panslavističkom misli i osjećajima odiše Kollárova lirska epopeja *Slavy Dcera* (Slavenska djevojka).

Kollárove pretjeranosti nisu se baš svidjele vladi u Beču. Jednako ih ne primiše k srcu ni austrijski Slaveni, koji, ljubomorni na svoju političku narodnost i na slavnu povijest svojih domovina, nisu nipošto htjeli zaniijekati svoju prošlost i uništiti budućnost osnutkom tlapnje Panslavije.

Kollárove nazore otklonili su, osim nekoliko usijanih i slabijih glava svi, tako ponosni Poljak, tvrdoglavi Čeh i gordi Hrvat. Šturov spis *Budućnost slavenskog svijeta*, što je kolao slavenskim pokrajinama poslije događaja 1848. i 1849. g., nije imao boljeg uspjeha. Različiti slavenski narodi zazirali su zbog narodnog ponosa, a i zbog vjerskog osjećaja od njegova nacrtu, po kojemu bi rusko carstvo progutalo sve te raznolike narode, a istočna crkva postala prava narodna slavenska crkva.

Gaj, dovrtljiva duha i pokretljiv u svim političkim prilikama, najneustrašiviji i najuporniji hrvatski pisac onoga vremena, bio je daleko od toga, da se bavi takvim panslavističkim nastranostima. Bez prestanka se obara na mađarski elemenat, koji je već prijetio, da će progutati sve narodnosti sakupljene pod krunom sv. Stjepana. Gaj je neprestano napadao, ne dajući se zaplašiti time, što mu je položaj bio još gotovo osamljen. Jednom riječju, Gaj je bio književni borac slavenske narodnosti Hrvata, te je

naskoro postao miljenikom svih rodoljuba u hrvatsko-slavonskoj kraljevini. Njegovo je ime odjeknulo nevjerovatnom brzinom među svima južno-slavenskim narodima.

Dokora su zbog agitacije dra Ljudevita Gaja i njegovih brojnih istomišljenika nastale u Hrvatskoj dvije stranke. Gajeva stranka s pravom se smatrala narodnom strankom, a drugu, koja se otvoreno izjavila u prilog mađarskih težnja, nazvali su tada rodoljubi mađžaromanima ili mađžaronima.

Članovi visokog plemstva bili su većinom mađžaroni. Visoko i niže svećenstvo pristalo je u prvi mah uz narodnu stranku. Među rijetkim iznimkama, silom prilika, župnik Gorice, glavnoga mjesta plemenite turopoljske općine, bio je mađžaron, jer su svi turopoljski seljaci diplomom mađžarskoga kralja Bele postali ugarski plemići. Na plemiće je mnogo utjecao njihov glavar, turopoljski župan (*Comes turopoliensis*) Danijel Josipović, zagriženi mađžaron, pa su tako i oni pristali uz mađžarsku stvar.

Knez Metternich, tada svemoćni ministar austrijskog cara Franje I., a zatim Ferdinanda I., koji je onoga naslijedio na prijestolju 1835., gledajući, kako raste hrvatski otpor protiv mađžarske premoći, uvidio je, koliku bi korist mogao odatle izvući za učvršćenje kraljevskog ugleda, koji je u Ugarskoj slabošću i nesretnim vladajućim sustavom nadvojvode palatina Josipa osjetljivo bio uzdrman. Stoga je u svom, za sve tajne zatvorenom srcu odlučio štiti hrvatsku oporbu protiv Mađžara, pa i odatle izvući koliko je moguće koristi za carsku vladu. Tako je Metternich, koji je dobro bio proučio Machiavellija, odobravao i političku misao umnog firentinskog tajnika: *Divide et Impera*, a njegova se primjena nametala sama od sebe u tako mnogojezičnoj zemlji kao što je Austrija.

Metternich dakle potraži političko oruđe, kojim bi ostvario svoje tajne namjere. I našao ga je gotovo i bez velike muke u osobi mladoga dra Ljudevita Gaja, koji je bio to poslušniji, što su se njegova politička načela i njegovi

rodoljubni osjećaji potpuno poklapali s političkim namjerama kneza Metternicha.

Tako su Gajev književni rad za hrvatski jezik, njegovu borbu protiv mađarske prevlasti i mađarskih nastojanja u Hrvatskoj u prilog mađarskog elementa neizravno podsticali i pomagali ljudi povjerenja svemoćnog ministra vanjskih poslova. Koliko živa toliko i politički pronicava duha, našao se Gaj sa svojom književnom topnjačom u plovnoj vodi, s vjetrom u krmu, pa je to iskoristio koliko je bilo moguće za narodnu stvar, za carsku vladu i za kneza Metternicha, a nije zanemario ni svoje vlastite interese, jer *amor incipit ab ego*,³ pa ako netko tu istinu zanijeće, podlac je ili blesan.

U tajnoj vezi s državnom kancelarijom u Beču stupio je Gaj na poprište to odvažnije i to sigurnije, što se u svojoj ulozi narodnog agitatora nije imao što bojati carske vlade. God. 1835. dobio je povlasticu, da izdaje jedne ilirske novine i zabavni list, nazvan *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*.⁴ To je u Hrvatskoj bila prva slavenska novina, koja je doskora, po osobitom načinu, kojim se znao njome služiti, postala vrlo jako duhovno oružje protiv mađarske stranke. God. 1837. osnovao je ilirsku tiskaru. Ilirske su novine, pod tim nazivom, odlično služile ilirizmu, koji je tada nastao te se o njegovu prolaznom postojanju toliko govorilo, a i mi ćemo o njemu govoriti nešto kasnije, pošto pružimo našim čitaocima nekoliko životopisnih potankosti o doktoru Ljudevitu Gaju, koji je sigurno već dosada pobudio njihovo zanimanje, pa ćemo ga prikazati s nekoliko poteza pera.

Doktor filozofije Ljudevit Gaj rodio se u Krapini u Hrvatskoj 181 (sic! 1809.). Tu je njegov otac, koji je bio došao iz Češke, imao ljekarnu. Sinu je omogućio dobar uzgoj, no umro je prije nego što je Ljudevit stupio na političku pozornicu. Ljudevit Gaj je svršio ozbiljne nauke na sveučilištu u Leipzigu, gdje je postao doktorom filozofije. Vraća se zatim u Zagreb, glavni grad Hrvatske, gdje će ostati cijeli svoj život, da se bavi književnošću.

Već u to vrijeme počela je u Hrvatskoj bitka za jezik. U borbi protiv mađarske prevlasti imao je priliku istaći svoje prosvijetljeno rodoljublje, svoj publicistički dar i književnu sposobnost. Štitile su ga povoljne prilike, pa su njegov glas i njegova budućnost izgledali osigurani. Gaj je stekao najveće zasluge za domovinu i južnoslavensku narodnost svojim nastojanjem, da usavrši i očisti hrvatski jezik. Stvorio je novi, savršeniji pravopis, koji su primili svi hrvatski i slavonski pisci. Povoljno je primljen taj pravopis čak i u Češkoj i u drugim slavenskim pokrajinama u Austriji. Jamačno bi austrijski Slaveni njegov pravopis svuda prihvatili, da neki sitničavi učenjaci, osobito u Kranjskoj, nisu povelili protiv njega oporbu iz samoljublja ili iz straha, da se njihov jezik, kao i ostalih slavenskih pokrajina, ne utopi u srpsko-hrvatskom jeziku. Možda su neki slavenski pisci odbili Gajev pravopis, a zadržali svoj lokalni dijalekat iz straha pred nekim književnim panslavizmom.

Gaj je stigao u Zagreb bez ikakva imetka. Oženio se Paulinom Krizmanić, kćerkom satnika i sestrom časnika glavnog stožera carske vojske, koji još u njoj služi u časti pukovnika. Odgojena je bila u kući svoga strica opata Krizmanića u Bistrici, a bila je veoma lijepa.

U početku živi Gaj samo od svog pera i od svojih sposobnosti. Njegov kućni život bio je u početku vrlo skroman, a žena nije imala čak ni sluškinje, da je posluhuje. Na skoro se međutim njegov društveni položaj znatno poboljšao, jer je Gaj mnogo pisao i radio, imao je dobrih veza, a možda je primio neku novčanu potporu i od Metternicha, koju mu je ovaj potajno poslao, da tako nagradi njegovu rodoljubnu revnost, jer se knezu toliko svidjela. God. 1837. vidimo već, kako dr. Gaj osniva u Zagrebu tiskaru, koja je ubrzo nadmašila Županovu, dotada jedinu tiskaru u Zagrebu. God. 1846. kupuje lijepu kuću u Gospodskoj ulici, koju još i danas posjeduje. Potpuno ju je obnovio, a iznutra lijepo namjestio. Prenijevši u nju tiskaru, znatno ju je povećao i smjestio u njoj tiskarske strojeve.

God. 1854. kupio je Gaj Županovu tiskaru, spojio je sa svojom te je tako stekao monopol, koji je tada za nj bio pravi Peru. God. 1858. povećao je krilo zgrade s one strane, gdje je tiskara, tako da je ta zgrada danas gotovo toliko duga kao što i zagrebačka katedrala.

No tēk dolazi s jelom, te Gaj, koji je tada već raspolagao tolikim dohocima, da mu je mnogi gospodin u Hrvatskoj zaviđao, nije još bio zadovoljan. God. 1851. kupio je od krčmara Rosenkranza posjed Mirogoj, koji se nalazi na visokom brežuljku pol milje daleko od Zagreba. Zaokružio ga je kupivši okolne vinograde, polja i livade. Tu je sagradio ladanjsku drvenu kuću, koja sa svojim tornjem na prednjoj strani podsjeća na tursku zgradu. Mnogo je utrošio novca i za lijepu cestu, koja vodi na brdo, jer je radi toga morao izravnati neizjednačeno tlo i ispuniti jame i jarke.

Čini se konačno, da je dr. Gaj od Mirogoja htio stvoriti drugi Maksimir ili Jurjaves, a ta ga je luda željica stajala skupo. Opazilo se naime, da je poslije kupnje Mirogoja morao, uza sve svoje velike prihode, posuđivati novac. Kako je teško u Zagrebu doći do novca, bio je često primoran obraćati se Židovima, a to je bio glavni uzrok njegovu slomu 1858. g. No o tom ćemo govoriti tokom ovih uspomena na vrijeme, jer spadaju u kasnije doba.

Svoju ljubav prema slavenskoj narodnosti Gaj je dotle dotjerao, da je djeci pridijevao srpska⁹ imena. Jedinu kćerku i najstarije svoje dijete nazvao je Slavom; najstariji sin zove se Velimir, mlađi Svetoslav, a najmlađi Milivoj. Čini se, da su Gajeve djeca naslijedila od oca svoje rodoljublje, radinost i nadarenost. Gospodica Slava, stara jedva 18 godina, prevela je neki roman s talijanskog na hrvatski i namjerava ga dati u štampu. Sin Velimir, jedva 16 godina star, čini se već pravim vrelom učenosti. Poznaje dobro svoj materinski jezik kao što i grčki, u kojemu nadmašuje već mnoge profesore grčkoga jezika u redovnim gimnazijama. Svetoslav pokazuje mnogo smisla za strojarstvo, pa čak i najmlađem ne manjka darovitosti. Dru Gaju treba

odati priznanje, da je znao izvrsno odgojiti djecu: svi su čedni, ustrajni, uljudni, privrženi roditeljima i dobrohotni prema svakome. I to je danas zasluga, ako netko umije djeci pružiti dobar odgoj. Gaj, koji je imao tako sjajnu ulogu u Hrvatskoj, a slava mu prošla svim slavenskim pokrajinama sve do Sarajeva, Beograda i Moskve, i o kome ćemo sada govoriti s obzirom na događaje dobe, koju ćemo prikazati našim čitaocima — živio je nakon 1848. poput ladanjskog čovjeka, koji kao da je bio zaokupljen jedino obradbom svojih vinograda i usjeva. U grad silazi samo nevoljko i to radi novčanih probitaka svoje tiskare. Potpuno se, čini se, predao svojoj obitelji, a rado se zadržava u društvu nekolicine prijatelja, koji su mu ostali vjerni i s kojima je mogao bez ustručavanja pričati o svom burnom životu. Dr. Ljudevit Gaj 1858. i triumvir Gaj iz 1848. slični su jedan drugome kao Götz von Berlichingen nekom vitezu u glacé-rukavicama. Ako je istina, da je bečko redarstvo dalo nadzirati Gaja poslije 1848., nije doista imalo zašto. Dolaskom bana Jelačića na političko polje u Hrvatskoj Gaja napušta slava. S pravom ili ne, afera sa starim knezom Milošem Obrenovićem kompromitirala ga je, a broj njegovih pristaša također je znatno pao.

Pa i Gajevi lični interesi i njegova skrb za obitelj, koju toliko voli, traže sreden i miran život i stalnost. Vlada se nema ni zbog čega bojati Gaja, naprotiv, kad bi znala, mogla bi ga iskoristiti za javnu stvar, kako je to znao knez Metternich.

Sic transit gloria mundi, mogao bi doista Gaj uskliknuti danas, sjetivši se godine 1839., kad ga je car Ferdinand I. odlikovao dijamantnim prstenom — ili godine 1846., kad ga je na prolasku kroz Dresden u Berlin pozvao k sebi Fridrik-August, saski kralj, davši mu dragocjenu dijamantnu pribadaču. U Gajevu društvu je Fridrik-August pohodio 1846. Krapinu, Gajevo rodno mjesto. I Josip barun Jelačić, pukovnik, zatim ban Hrvatske, nalazio se tada u pratnji kralja, koji je prošao hrvatske planine kao pravi prirodoznanac, sabirući raznovrsno bilje.

Kralj je tom zgodom Jelačića, potpukovnika Kerpana i još neke časnike, koji su ga pratili, odlikovao saskim kraljevskim odličjem, križem za građanske zasluge.*

Gaj je u hrvatskom narodu probudio neodoljivim pozivom žarku ljubav za njegovu narodnost i političku neovisnost od ugarske krune. On je stvorio hrvatsku oporbu i pripravo sve, što je banu Jelačiću trebalo, da digne hrvatski narod protiv mađarske prevlasti, na korist prijestolja austrijske monarhije, a nekoliko godina kasnije nalazimo ga uhićenoga, otrgnutog od porodice i odvedenog u Beč u zatvor, radi toga, što je Knićaninu u pismu preporučio Čaplovića, koji je htio prijeći u Beograd, da tamo dobije namještenje. U Beču su međutim to pismo krivo razumjeli, jer su ga loše preveli na njemački. Bila je to dakle čista zabuna, pa su Gaja pustili na slobodu, a taj ga je slučaj potaknuo na razmišljanje o promjenljivosti ljudske sudbine i nestalnosti čovječjeg udesa.

Molimo čitaoce, da nam oprostite, što smo govoreći o Gaju prekinuli tok pričanja. A sad ćemo se vratiti na dobu, u kojoj je on u Hrvatskoj počeo igrati svoju veliku ulogu, po kojoj će postati junakom dana.

* Najveće slavlje, kojim se zbilja Gaj mogao dičiti, bio je svečani doček u Zagrebu na povratku iz Dubrovnika u Dalmaciji i u Cetinju u Crnoj Gori. U Dubrovniku su ga slavili kao obnovitelja slavenske književnosti. U Crnoj Gori ga je Vladika sjajno odlikovao kao čovjeka, koji je uvelike zadužio slavensku narodnost. Dne 10. srpnja 1846., na dan povratka u Zagreb, priredili su mu svečanu podoknicu s bakljadama, a poslije svake otpjevana budilice odzvanjao je gromki »živio«. Ilirski pjesnik Pavao Štoos pjeva o njemu, prijatelju naroda, čija je slava i golema popularnost tada dosegla vrhunac.

POGLAVLJE IV.

Siguran za tajnu zaštitu kneza Metternicha i carske vlade, koja se radovala snažnoj oporbi Hrvata protiv nadmoćnih i separatističkih težnja Mađara, Gaj je s toliko više hrabrosti stupio u borbu s neprijateljima hrvatskog naroda, pa su broj njegovih pristaša i njegova popularnost ubrzo porasli među južnim Slavenima. Na čelu narodne stranke stajao je stari grof Janko Drašković, izdanak jedne od prvih porodica u Hrvatskoj, koja je nekoć dala hrvatskom kraljevstvu mnogo banova i koja je uvijek bila poštovana u ovoj zemlji. Gaj je smiono dobacio rukavicu Mađarima, čvrsto osvjedočen, da će njegov izazov zanosno pozdraviti sav slavenski živalj u Ugarskoj, koji kao obručen zatvara ono četiri milijuna Mađara. Slavensko stanovništvo, dvostruko brojnije od mađarskoga, moglo bi ih, tako reći, ugušiti i držati u vječnom strahu za vlastiti opstanak. Prava pomoćna sila bile su Gaju Ilirske novine, koje je osnovao 1835.

Slavenska književnost, nakon procvata i slave u staroj dubrovačkoj republici, spala je ponovo gotovo na ništa. No za ove duge narodne i parlamentarne borbe u Hrvatskoj uzela je nov zamah i tako napredovala, da je doskora dosegla stupanj savršenstva prema Mađarima, jer njihov siromašni jezik, uza sve napore hvale dostojne, nailazi na mnogo više zapreka nego hrvatski, koji se može i poljepšavati i obogaćivati književnim blagom 80 milijuna Slavena, dok je mađarski jezik morao lagano koračati, stvarajući sasvim nove riječi i čitave rečenice, da vjerno izrazi smisao novih misli ljudskoga roda.

Poznat u svojoj domovini već kao pravi političar i demagog, Gaj je doskora izazvao zlovolju nadvojvode palatina Ugarske, koji je pod neizbježivim utjecajem stečenih

navika i svojim tako dugim, gotovo polustoljetnim boravkom u Budimpešti i neopazice postao Madžarom. Time se lako tumači njegova sklonost prema madžarskoj rasi, a i njegova nesklonost prema narodnoj oporbi Hrvata.

Nadvojvoda palatin Josip, ne shvaćajući ni malo Gajevu smjelost i neumornu njegovu užurbanost, ubrzo ga zamrzi, a u kratko vrijeme omrazi ga i u očima tadašnjeg hrvatskog bana, konjaničkog generala baruna Vlačića, koji je cio svoj vojnički život proveo među husarima ili na čelu husara, i koji je još manje razumio svrhu Gajevе narodne agitacije. Zato bi se uvijek razljutio, kad su mu spomenuli doktora Gaja, koji je bio njegovo plašilo. Knez Metternich i carski dvor bili su međutim tako zadovoljni učinkom, što ga je na Madžare proizvela hrvatska oporba, jer se činilo, da je madžarska bahatost barem na čas popustila prema željama carskog kabineta, da su u Beču odlučili Gajevе napore i usluge, iskazane vladi, nagraditi dosta skupocjenim briljantnim prstenom. Knez Metternich lako je pronašao vidljiv i razumljiv razlog, da nagradi svoje poslušno oruđe u osobi dra Gaja. Dar su mu namijenili pod izlikom, da ga car Ferdinand I. hoće odlikovati zato, što je svojim spisima, koji su našli na priznanje, stekao toliko zasluga za ilirsku književnost i za usavršenje toga jezika.

Taj prsten stigao je u Zagreb, zatvoren u kutiju, na ime bana Vlačića, kojemu je carski dvor naredio, da ga preda dru Gaju. Svagdje je uobičajeno, da se takav zalag vladareve naklonosti s nekom svečanošću preda onome, koga knez želi istaknuti ili počastiti. Čini se, da taj običaj nije bio poznat banu Vlačiću, premda je bio dosta star, da je mogao više nego jednom opaziti, na koji se način izvršava takav nalog. A vrlo žalosno je i pomisliti, da bi taj stari hrvatski ban bio toliko ograničen, da nije mogao odgonetnuti skriveni smisao zagonetke i tajnu polugu, koja je pokretala dra Gaja i njegovu borbenu stranku. Bez neke domišljatosti i finoće nije ni moguće od običnog husarskog poručnika, prešavši preko svih časti vojničke hijerarhije, postati zapovijedajućim generalom i banom Hrvatske.

Čini se vjerojatnijim, da se ban Vlačić više bojao, da ne ozlovolji nadvojvodu ugarskog palatina nego kneza Metternicha, te da je dobro znao, da car Ferdinand ne će ispitivati, na koji je način predan prsten dru Gaju. Napokon, ban je izvršio svoju zadaću na način, koji je otvoreno pokazao njegovo negodovanje prema političkom djelovanju g. Gaja, udovoljivši potpuno neprijateljskom osjećanju ugarskog palatina prema vodi hrvatske oporbe. Jednoga dana, poslije objeda, odluči se ban pozvati k sebi dra Gaja. Ovaj dotrči odmah, u crnom fraku, koji je bio propisan za posjete visokim osobama. Čim je stigao u banovu palaču, bude uveden u njegovu radnu sobu, gdje se njegova preuzvišenost nalazila sa g. pl. Kukuljevićem, dvorskim savjetnikom i ravnateljem školstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, ocem sadašnjega velikog župana zagrebačke županije, Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Ban Vlačić kao da je zadržao u svom kabinetu dvorskog savjetnika Kukuljevića, neka se ovaj na svoje oči uvjeri, da je kutija s prstenom predana u Gajevе ruke sa strahopoštovanjem. Taj je sumnjičavi oprez ipak više bio na sramotu banu nego dru Gaju. Drugačije se ne može rastumačiti nazočnost g. Kukuljevića, koji, sam po sebi, nije sačinjavao svečani zbor, da bi mogao prisustvovati predavanju carskog prstena. Našu pretpostavku potkrepljuju i riječi, kojima je ban progovorio Gaju. Ban mu je hladno rekao: »Njegovo Veličanstvo car me je ovlastilo, da Vam predam ovaj briljantni prsten. Primite ga, pogledajte ga dobro, da se ne reče, da Vam je zamijenjen drugim.« Te oštre riječi pojačao je u daljem govoru: »Otvoreno Vam kažem, da se ne slažem s mišljenjem carskog kabineta i da ne bih znao ocijeniti vrst Vaše zasluge.« U takvim se riječima jasno očitovala nesklonost bana Hrvatske prema vodi narodne stranke, kao i to, da je stari barun Vlačić u tom času čak zaboravio podložnost i poštovanje, koje je dugovao prema carskoj odluci. U doba Franje I. dobro bi se bio čuvao kritizirati odluke svoga vladara, ali mu je dobro bila poznata prevelika dobrota vladajućeg cara. Nije se imao

bojati ni kneza Metternicha, jer se nalazio pod zaštitom nadvojvode ugarskog palatina, a svemoćnog vladara Ugarske poslije smrti svoga brata, austrijskog cara i ugarskoga kralja. Lako je zamisliti, što se u taj čas zbivalo u duši dra Gaja, u kojemu ponos i svijesnost o svom političkom značenju nije ni malo ustuknula pred zagrižljivošću i opornošću bana Vlašića. Stoga se nije više ni trudio da obuzda svoj bijes, pa, gordo stavljajući na prst prsten, dar svoga kralja i cara, ponosno odbrusi starome banu: »Da li se Vaša Preuzvišenost slaže s dobrim mišljenjem Njegovog Veličanstva našega kralja ili ne, ja sa najdubljom zahvalnošću primam ovaj prsten kao očiti znak careve naklonosti. Odlazeći, čast mi je iskazati svoje poštovanje vašoj Preuzvišenosti.« Gaj je nestao prije nego što se ban mogao snaći od zaprepaštenja, koje mu je prouzrokovao odrešiti odgovor maloga doktora.

Gaj, kako je god bio malena rasta, već je silno porastao u ono vrijeme s obzirom na svoj politički utjecaj na duhove u južnoslavenskim pokrajinama. S carskim prstenom na ruci, Gaj postade još ponosniji i poduzetniji. Odsada nema zapreke, koja će zaustavljati mladoga doktora u njegovoj oporbi protiv Madžara. On veoma cijeni svoj carski prsten, koji je primio u najljepšim danima svoga života, tada, unatoč kritičnih prilika, čista i neokaljana. U svečanim zgodama, i onda, kad se nađe pred nekim odličnikom, uvijek mu je prsten na ruci, a pribadača na košuljici. On bi bio zaslužio još mnogo više za plodove, koje je posijao, a koje je netko drugi, od njega sretniji, ubrao svojom genijalnošću i svojom energijom.

POGLAVLJE V.

Gaj je dobro uočio, da malo hrvatsko kraljevstvo ne će dugo izdržati ogorčenu borbu protiv mađarske premoći bez jakog potpornja hrvatske Vojne granice, gdje su zakoni i vojnička stega branili stanovnicima sudjelovati u političkoj borbi ili izricati svoju ljubav za narodnu hrvatsku stvar. Položaj je postao teži i to osobito poslije 1836. godine, kad je car Ferdinand kao ugarski kralj sankcionirao zakon, po kojemu se mađarski jezik proglašava diplomatskim jezikom mjesto latinskoga, koji je uživao to pravo osam stoljeća. Taj zakon stavio je ultra-Madžare na zakonsko tlo, a hrvatsku oporbu u krivi položaj.

Gaj se nije dao uplašiti prilikama, isto tako nepovoljnim po narodnu dobrobit, kao i za političke interese carske vlade. Njegov plodni duh izmislio je već drugu kombinaciju, genijalnu kao što i praktičnu, da bi stekao brojne pomagače i otupio časovitu brojčanu nadmoć Mađžara. »Hrvatske novine«,⁵ Gajev književni potporanj, osvanuše jednoga dana pod napadnim naslovom »Ilirskih novina«. U njima je izašao nacrt, po kojem bi se svi južnoslavenski narodi imali ujediniti pod skupnim imenom Ilira.

Ilirizam je bio politička zamisao, koja bi bila mogla pripremiti veliku budućnost južnoslavenskim narodima pod vladajućom dinastijom. U tom je pogledu Gaj svojom duboko političkom glavom zaslužio pohvalu, makar misao Ilirizma nije nikla u doktorovoj glavi.

Sama svjetska povijest, podemo li do vremena Rimljana, i do njihova *regnum illyricum magnum*, pružala je toj misli svoj ugled. Napoleon Veliki, poslije rata 1809., ozbiljno se bavio osnovom obnove toga starog carstva. Njegova tvorevina Ilirskog kraljevstva južnoslavenskih

pokrajina, otrgnutih od Austrije, morala je barem dati naslućivati tu namjeru. Tokom naših uspomena pružit ćemo našim čitaocima, kao *curiosum* u g. 1861., Napoleonovu izvornu carsku naredbu o uređenju Ilirije, koja bi mogla služiti uzorom jednostavnosti u organizaciji jedne zemlje. Među južnim Slavenima Ilirstvo je, čim se pojavilo, svuda pobudilo mnogo simpatije, čak i u Kranjskoj, austrijskoj nasljednoj pokrajini, gdje se slavenski narodni duh uvijek još održao među seljacima i seoskim svećenicima. Taj se osjećaj očitovao u našim danima u Ljubljani, gdje se na čelu slavenske narodne stranke nalazi dr. Bleyweiss, a vođa slovenskog svećenstva je sam biskup. Napose su Hrvati, po svojoj prirodnoj živahnosti, odmah oduševljeno pristali uz ilirizam. Ilirski zanos zahvatio je i Srbe, koji žive u Hrvatskoj i Slavoniji, iako pripadaju drugoj narodnosti velike nacije i slavenske rase te istočnoj ili grčkoj vjeroispovijesti, kojoj je svećenstvo uvijek bilo neprijateljsko prema svećenstvu zapadne ili rimske crkve.

U Zagrebu su tada svi natpisi nosili pridjev »Ilirski«, tako »Ilirska kavana«, »Ilirska gostionica«, »Ilirsko kazalište«, »Ilirski kasino«. Konačno se sami Hrvati prozvaše Ilirima, počеше oblačiti staroilirsku nošnju, *surku* (neku vrst atile), različnu od madžarske, koja je tada bila uobičajena u Hrvatskoj. Surka je obično bila smeđe ili modre boje, ali i crvene, kao one, koje su nosili Kukuljević, Vranicany i kasnije Corberon.

Glavu su Ilirci pokrivali crvenim kapama, poput genovskih mornara, koje su na zatiljku ukrašene od srebra izvezenim mjesecom i danicom, što je sačinjavalo stari ilirski grb.

Primjer muškaraca slijedile su doskora žene. I one su počele nositi *surke*, redovito od bijela sukna, a u kosu stavljale starinsku hrvatsku *poculicu*, kapicu izatkanu srebrom, straga s uzlom resā. Poziv staroga grofa Janka Draškovića velikodušnim ilirskim kćerima, upućen u njegovoj brošuri *Aufruf an die hochherzigen Töchter Illyriens* pozivao ih je, da zavole materinski jezik nad svim ostalim

jezicima i da raspiruju svetu vatru rodoljublja i narodnosti u srcima svojih muževa, braće i djece. Taj je poziv doveo do vrhunca oduševljenje među krasnim spolom u Hrvatskoj. Gospođa Rubido, rođ. Erdödy (grofica Sidonija) istaknula se svojim rodoljubljem i svojom odvažnošću, pojavivši se prva na zagrebačkim ulicama u ilirskoj nošnji. Grofica je bila lijepa i duhovita žena. Njen muž, s kojim se vjenčala iz ljubavi, bio je također vrlo lijep čovjek i istaknuti domorodac. Danas je dvorski savjetnik u kraljevskoj hrvatsko-slavonskoj prefekturi, odlikovan je i rado viđen u Beču zbog svoga lojalnog i razboritog držanja. U milosti je i kod bana baruna Šokčevića.

Pismo nadvojvode Ivana, poslano kao odgovor na pismo zagrebačkom gospodarskom društvu, u kojem ga je društvo molilo, da bude zaštitnikom njemu i ilirskom književnom društvu, veoma je obradovalo sve članove ilirske stranke. Nadvojvoda, prosvijećen i dobrohotan čovjek, koga je puk u Štajerskoj obožavao, a popularnost mu neprestano rasla do g. 1848., izražavao se naime u pismu tako plemenito i tako laskavo o ilirskom narodu, kome je proricao veliku budućnost, da dr. Gaj nije više sumnjao u uspjeh svoje stranke. Poznavajući naime suzdržljivost austrijskih nadvojvoda u političkim stvarima, Gaj je držao, možda neopravdano, da je nadvojvoda u pismu slijedio nadahnuće, proizašlo iz Metternichova kabineta. Ali je nadvojvoda Ivan više nego itko imao vlastitu volju i svoj vlastiti način u prosuđivanju dnevnih događaja. Nakon smrti cara Franje izražavao se još slobodnije.

Staroga grofa Janka Draškovića uvijek su držali prvakom stranke, i to ga je isticalo nad drugima, a Gaj ga je podupirao u njegovoj ulozi, jer je to bilo u njegovom vlastitom interesu kao i na korist njegove stranke.

Dr. Gaj bio je dovoljno pronicav, da postavi tog velikaša na istaknuto mjesto, kao što se stavlja naslov nekog trgovačkog poduzeća, a sam se držao malko iza kulisa, odakle je nastavljao upravljati političkim radom. Stari se grof zadovoljavao time, što je zastupao stranku i podupirao

svojim ugledom i općim poštovanjem Gajeve pothvate. Gaj se međutim nije toliko povlačio od javnosti, te bi ova mogla zaboraviti, da je on duša hrvatskog otpora u borbi protiv mađarske prevlasti i mađaronskih ciljeva u Hrvatskoj.

Stari grof Nugent de Laval, rimski knez, sada maršal, bio je tada još general topništva. Od samog početka pokreta izjavio se za hrvatsku narodnost, a zatim za ilirizam. Maršalovo prvo nadahnuće uvijek je genijalno, pa bi ga trebalo slijediti bez oklijevanja i ne čekajući, da se odmah zatim izmijeni i da postane neizvedivim zbog promjena i zbog nadolaska novih misli, što grozničavo niču u njegovoj glavi. Taj pronicavi diplomat jasno je pogledao sve, što je tu bilo spasonosno za probitke carske krune, koja se našla ugroženom u svojim pravima s obzirom na ugarsko kraljevstvo, a zbog sve većih i većih zahtjeva staleža kraljevine Ugarske. Kad pomislimo, da je porodica staroga grofa Nugenta podrijetlom iz Irske, bit će nam to čudnije, videći, da je njegov najstariji sin Albert bio najvatreniji Ilirac u Hrvatskoj. Grof Albert vlada izvrsno hrvatskim jezikom; javno i na čestim putovanjima nosio je šaroliko odijelo serežana s hrvatske Vojne granice; ponosno se je ogrtao crvenim ogrtačem. O pasu je uvijek nosio kuburu i handžar kao i ostali serežani ili Turci.

Ilirsko se ime nije dugo održalo, jer je, po mišljenju Srba, bilo štetno po njihovo narodno sebljublje. Srbi, još nedavno zanosni Ilirci, odjednom su počeli prosvjedovati protiv ilirskog naziva. Visoko srpsko svećenstvo u Austriji odmah je osudilo ilirizam, a potaknuli su ga na to agenti ruske diplomacije, koja je krivim okom gledala, kako se pravoslavni Srbi u Hrvatskoj gube pod skupnim imenom Ilira i tako raskidaju veze, koje ih vežu sa subraćom u kneževini Srbiji, a ovu je vlada u Petrogradu smatrala već ruskom pokrajinom. Popovi (niže svećenstvo: parosi, dakoni), poslušni robovi svojih vladika, premda ovi s njima postupaju kao s robovima, ustadoše tada protiv toga prokletog ilirizma, kako se je izrazio srpski vladika u Kar-

lovcu, uvjeravajući Srbe u Hrvatskoj, da će izgubiti narodnost, a da im je i vjera u opasnosti zbog stapanja sa Slavenima zapadne crkve.

U Hrvatskoj ima među Srbima bez sumnje i pametnih i čak veoma sposobnih ljudi. Ali, ako dirnete njihovo pravoslavlje, vidjet ćete jedino utjelovljene Srbe! Srpsko svećenstvo naime snažno utječe na svoje vjernike, bio to bogati trgovac ili običan poljodjelac, general ili jednostavan vojnik, ne izuzimajući ni velikaše, učenjake ili književnike. Tu istinu ne bi nikad smjeli zaboraviti u Beču, napose tako dugo, dok tamo nisu voljni ili ne nađu sredstva, da se poboljša bijedno stanje siromašnih seoskih popova, koji su toga radi primorani biti robovi svojih vladika i skretati svoj pogled na Moskvu, odakle se jedino još nadaju poboljšanju svoga jadnog novčanog položaja. No čuje se, da ovih dana u Beču rade na tome, da poboljšaju život niskom svećenstvu u Austriji. Još ne znamo, što je u tom pravcu zaključeno.

Srpska oporba protiv ilirizma zavela je čak neke stare dobre Hrvate, koji se nisu više mogli pomiriti s novim imenom »Ilir«. Bojeći se kobnog prekida sa Srbima i nesloge među hrvatskim rodoljubima dr. Gaj odluči ukinuti to ime, koje je uznemirilo savjest Srba i nekolicine starih Hrvata. Dokinućem toga naziva nisu se u biti ništa promijenili njegov cilj, namjere njegove stranke i njena upornost u oporbi protiv mađarske premoći. I Ilirske novine dr. Gaja doskora dobiše nevino ime *Narodnih novina*.⁷

Da točno razlikujemo neprijateljske tabore, naime **ilirce**, mađarone i Srbe, prisiljeni smo međutim zasada i **dalje** upotrebljavati *ilirsko* ime, to više, što u Zagrebu i **nadalje** označuju narodnu stranku ilirskom i što se u svim **razgovorima** govorilo o Ilirima. Jedino je službeni naziv **Ilir** iščeznuo.

Borba rodoljuba ili Ilira protiv mađarona razdijelila je čitav grad Zagreb na dva neprijateljska tabora. Razdvojenost je vladala i u najuglednijim obiteljima. Često je otac bio mađaron, a sinovi se osjećali čistokrvnim Ilirima; i

među braćom je bilo nesloge: jedan je katkada pripadao jednoj stranci, a drugi neprijateljskom taboru, dok je treći pokazivao najveću ravnodušnost i prema Ilircima i prema madžaronima.

Često su majke i kćeri pripadale različitim strankama. U svakoj se kući jedino raspravljalo o politici. Od toga je osjetljivo trpio društveni život. Madžaroni, koji su posjećivali madžarski kasino, nikada nisu stupili u *Dvoranu*, gdje su se skupljali Ilirci. U *Dvorani* se plesalo narodno *kolo*, a u kasinu madžarski narodni ples čardaš. Ni jedna žena ne bi tada nipošto ušla u salon gospođe, koja po svojoj obitelji pripada drugoj stranci.

Čini se nevjerojatno, ali je ipak čista istina, da je Zagreb i danas razdijeljen u koterije kao 1848. g. Ni sustav ministra Bacha, koji je glavni grad Hrvatske kroz dvanaest godina preplavljivao golemim brojem njemačkih činovnika, nije u tom pogledu izbrisao društveni izgled ovoga grada. Razlika je bila jedino u tome, što je tada uz dvije neprijateljske stranke, t. j. narodnu i madžarsku, nadošla treća, njemačka ili vladina stranka.

Mladež, mladi svećenici i daci pristali su od samog početka uz narodnu stvar, kojoj je zastava lepršala u rukama dra Gaja, a on ju je visoko dizao u prkos hrvatsko-madžarskog plemstva. Visoko svećenstvo držalo se više po strani, iako je u duši većinom bilo za narodnu stvar, pomažući više manje otvoreno borbu protiv madžarske premoći.

Visoko je plemstvo pripadalo gotovo isključivo madžarskom taboru, kao što i u naše dane na hrvatskom saboru 1861. g. Hrvatsko-slavonski velikaši smatrali su se uvijek samo ugarskim velikašima, kojima je mjesto bilo u ugarskom saboru za stolom magnata, što je mnogo više laskalo njihovoj taštini, nego da na hrvatskom saboru sjede pomiješani s malim hrvatskim plemićima u istoj dvorani. Držali su, da krnje svoj ponos surađujući u narodnom poslu s kakvim pučanima, kao što su dr. Gaj i njegove pristaše, među kojima bi bilo uzalud tražiti povijesnih imena kraljevine.

Oni u ostalom nisu ni najmanje shvaćali napore bijednih Hrvata, da se oslobode madžarske premoći, jer su, prema njihovim kobnim nazorima, probitci Hrvatske bili tijesno povezani s probitcima Ugarske. Poslije 1849. g. veselili su se razočaranju hrvatskih rodoljuba, koje je zapanjila apsolutistička vlada, gušeći sav ustavni život u zemlji, koja je nedavno složno ustala da brani prijestolje i austrijsku monarhiju od madžarskih separatističkih težnja, a madžaroni u Hrvatskoj zamjerali su im bez suzdržavanja gubitak njihova starog ustava, njihovih slobodina i povlastica. Napadali su ih radi izravnih i neizravnih poreza, koje su morali snositi pod novom upravom, govoreći: »to su plodovi Gajeva ilirizma«.

Najzadrtiji, a ujedno najograničeniji protivnik narodne stranke, a osobito dra Gaja, bio je Danijel Josipović, turopoljski župan (*comes turopoliensis*),⁸ no taj naslov grofa označivao je samo političko dostojanstvo, a ne plemstvo, jer porodica Josipović pripada malom plemstvu kraljevine Hrvatske.

Josipović je u mladosti služio u linijskoj pukovniji Ignaca grofa Gyulaja br. 60. No vojsku je brzo napustio, a da nije dopro ni do zastavnika, a to je tada bila čast najmlađega nižeg časnika. Čini se dakle, da u njegovoj pukovniji nisu nikako mogli naslutiti u njemu onih sjajnih sposobnosti, koje su ga kasnije činile sposobnim za ulogu vode pristaša madžarske stranke. Josipović se na čelu turopoljskih šljivara vladao kao diktator, a njegova volja bila je tim dobrim ljudima zakonom. Ako ga mjerimo mjerilom, Josipović je po tjelesnom ustrojstvu bio vrlo visok, upravo atletskih oblika. Ali što se tiče pameti, ona nije odgovarala snazi njegova tijela. Na zagrebačkim županijskim skupštinama i osobito kasnije na ugarskom saboru ipak se isticao neobičnim grubijanstvom i neuljudnim vladanjem u tolikoj mjeri, da je tadašnji predsjednik dvorske komore u Beču, stari grof Széchény govoreći o Josipoviću ustvrdio, »da je taj čovjek bio uistinu božanski grub«.

U plemenitoj turopoljskoj općini živjeli su, uz malo izuzetaka, samo seljaci, koji su tada uživali povlastice mađarskih plemića. Josipović je u svom svojstvu turopoljskog velikog župana bio njihova politička glava. Ti plemići, ali neprosvijetljeni seljaci slijepo su i bez razmišljanja prihvaćali sve njegove misli. Sve ih je privukao u mađarsku stranku, nanoseći tako goleme štete domovini, a i turopoljskoj općini, koja je 1848. g. trpjela posljedice toga.

Taj *comes turopoliensis* nije samo prigrabio pravo, da svu tu bezglavu gomilu dovuče na skupštine zagrebačke županije, premda to nikad nije bilo uobičajeno, nego je čak kasnije tražio za svakog turopoljskog plemića virilno pravo glasa, što se protivilo i zakonskim ustanovama Hrvatske. Na čelu te bučne gomile Josipović je na skupštini, tako reći, na juriš pobjeđivao brojem glasova u korist mađarske stranke.

U dru Gaju vidjeli su Josipović i mađaroni prvog i glavnog uzročnika nesloge i vrienja duhova među Hrvatima, te njihove tvrdokorne oporbe protiv mađarske premoći. Toliko su ga zamrzili, da ne bi uzmaknuli ni pred kakvim sredstvom, da ga maknu s političke pozornice ili da ga zauvijek ušutkaju.

Stoga su se Gajevi pristaše ozbiljno pbojali za njegov život, tako da su ga često dali čuvati od mladića, koji su noću budno stražarili pred vratima njegova stana, a da o tom Gaj nije ništa ni znao. Često je Gaj i danju bio viđen, kako ga četa đaka iz neke udaljenosti prati na svakom koraku. Gaj je sam pripovijedao što mu se jednom dogodilo, kad se vraćao kasno u svoju sobu, a u hodniku, koji je vodio do vrata sobe, bilo je mračno kao u rogu, jer svjetiljka nije gorjela. On, tražeći rukama vrata svoje sobe, umalo da nije pao na tijelo nekog čovjeka, koji je bio ispružen na podu. Taj čovjek najednom skoči, zakrči Gaju put, gromko viknuvši: »Stoj, tko je?«. Gaj, pošto se snašao od iznenađenja, pomiješana s nešto straha, reče mu svoje ime. Nepoznati čovjek pusti ga tad u sobu, a zatim se opet ispruži pred doktorovim vratima. Gaj je po glasu prepoznao

u tom čovjeku grofa Alberta Nugenta, na koga je te noći došao red da bude na straži pred vratima hrvatskog političara. Zbunjen radi tolike dobrote grofa Alberta, Gaj ga usrdno zamoli, da prenoći u njegovoj sobi, ako već ne će poći svojoj kući. Ali je ilirski grof bio neumoljiv. Ponovo je prebacio preko ramena veliki crveni ogrtač i nastavio stražariti pred njegovim vratima, s handžarom i kuburama o pasu.

Tempora mutantur et nos in illis! Danas bi bilo teško natjerati grofa Alberta Nugenta na sličnu pustolovinu.

U to vrijeme Gaj, dobro gledan od kneza Metternicha, koji mu je bez sumnje dao novčanu pomoć, putuje u Beograd, Petrograd i sve do Moskve. Sigurno je, da Gaj odlazi u Beograd, Petrograd i Moskvu u tajnoj misiji kneza Metternicha. No on je to putovanje iskoristio i za naumljeno izdavanje svoje sveopće povijesti Slavena. Radi toga se obratio velikodušnosti ruskih velikaša, koji su mu, prema izjavi g. Hilferdinga, osobito u Moskvi, dali mnogo novaca, da uzmogne štampati svoju sveopću povijest Slavena, koju su Rusi željno očekivali, a očekuju je još i danas, tako da su poslije smatrali Gaja sljeparom i ne će više da čuju za nj. Ali, ako je Gaj u Rusiji ostavio svoj dobar glas i izgubio poštovanje Rusa, lako je moguće, da mu je porasla naklonost kneza Metternicha, pošto je u redu izvršio svoju tajnu zadaću time, što je iskoristio velikodušnost moskovskih velikaša u korist izdanja opće slavenske povijesti, kako bi tim načinom bolje sakrio cilj svog putovanja, koji je pod svaku cijenu morao ostati u tajnosti. Uostalom strogi moral ne slaže se nikada s diplomacijom, koja je, u bitnosti, samo vještina prevariti medenim riječima.

Do godine 1841. Hilferding još nije bio u Zagrebu, pa se ništa nepovoljno nije znalo o Gajevu putovanju. Na povratku u Zagreb, rodoljubi su dočekali Gaja sa svim mogućim počastima, a ovacije, koje su mu priredili, nosile su biljeg srdačnosti i ugleda, koji je tada on uživao u svojoj domovini.

Doček je bio veličanstven, zbog mnoštva ljudi, koji su tu bili i koji su htjeli vidljivo pokazati poštovanje i zanos prema narodnom čovjeku, koji je u njima probudio odavna uspavane rodoljubne osjećaje, te smjelo branio hrvatsku narodnost protiv brojnih i moćnih pristaša mađžarskoga življa. Gromoviti »živio« pratio je Gaja ulicama sve do njegove kuće. On je tada više naličio na rimskog triumfatora nego doktora filozofije. Gaj je bio veoma dirnut tako laskavim dočekom, te je izjavio, da je to najljepši dan njegova života, koji će mu ostati vječno u uspomeni.

Mišljenja Hrvata o Gajevu političkom radu tog vremena potpuo se razilaze. Jedni tvrde, da bi se Gaj ovjekovječio, da je ostao vjeran književnosti i peru, kojim bi budio ljubav prema domovini i narodnosti te branio hrvatske povlastice i slobostine. Po ovima je on samo škodio općoj stvari i probitcima domorodaca time, što je istupio u borbu protiv Mađžara sabljom u ruci prilikom burne restauracije 1842. g., kad je čitavo hrvatsko i mađžarsko plemstvo gledalo u njemu uljeza. Drugi vjeruju, da bez Gajeva sudjelovanja u restauraciji 1842. narodna stranka ne bi bila iznijela pobjedu, pa da u ono vrijeme nitko ne bi mogao nadomjestiti dra Gaja na skupštinama županijskih staleža.

Ilirizam je međutim znatno napredovao u Slavoniji. Mladi svećenici i učitelji upravo su ludovali za drom Gajem i već su sanjali o svojoj divnoj budućnosti u velikom ilirskom carstvu, pa su jedni i drugi širili svoje maglovite namisli. Najvatreniji Ilir u Slavoniji bio je kapelan Topalović u Vinkovcima, sjedištu brodske graničarske pukovnije. Rođen je u Zdencima, na Visokom brdu. Taj mladi svećenik bio je i pjesnik. Njegovim pjesmama, koje su djelomično izlazile u almanasima, a nešto u zasebnim knjigama, ne može se zaniijekati, gledom na jezik i misli, neka vrijednost. No grad Osijek s tvrđavom bio je u tom pogledu očita iznimka u čitavoj Slavoniji, gdje je ilirizam, bolje rodoljublje, uhvatio dubok korijen.

Osijek je uvijek, a to je i danas, izuzevši donji grad, nastavan Srbima, bio neprijateljski raspoložen prema Hrvatima i slavenskoj narodnosti. Nijemci, napose u tvrđavi i gornjem gradu, od reda su zagriženi mađžaroni. Među svima isticao se svojim ultramađžarskim fanatizmom neki Gorjup, prije trgovac i spekulat, zatim plemić i posjednik nekog malog imanja u Ugarskoj.

U to je doba ilirska stranka bila već dosta znatna, ali još nije nastupala kao uređeno političko tijelo; nije prihvatila narodne boje ni zajednički barjak, pa nije, tako reći, gotovo poznavala svoju vlastitu snagu ni koliko teži na političkoj vagi u Hrvatskoj. Manjkao joj je gotovo sasvim ugled velikaša i njihov utjecaj, pa se valjalo bojati, da u duhovima poslije zanosa ne nastupi zastoj i stišavanje, što bi je napokon uništilo. Stoga je trebalo smionim potuhvatom duhove probuditi i bodriti, a ilirsku stranku uzdignuti do najvećeg ugleda.

Gaj je konačno držao, da je nastupio čas, kad treba zadati odlučan udarac mađžarskoj stranci u Hrvatskoj i tako bučno proslaviti narodnu stranku. Izabrao je kao priliku za to 31. svibnja 1842., kad je imala biti restauracija časništva (sudstva) zagrebačke županije.

POGLAVLJE VI.

Stari hrvatski ban, barun Vlašić, već je tada bio mrtav, a bansku je vlast, prema zemaljskom ustavu, nastupio biskup Juraj Haulik od Varallye u svojstvu *locumtenensa* kraljevine Hrvatske.

Njegov politički položaj u ono vrijeme bio je vrlo osjetljiv, jer se on nije usuđivao otvoreno se usprotiviti političkim načelima nadvojvode palatina Ugarske, a nije mogao otvoreno raditi protiv namjera kneza Metternicha, t. j. namjera carskog kabineta. Još se manje smio pokazati neraspoloženim prema hrvatskoj narodnosti kao biskup kraljevine Hrvatske, u kojoj se svećenstvo listom izjavilo za narodnu stvar. Našao se, da tako kažemo, između bata i nakovnja, te bio prisiljen upotrijebiti sva moguća sredstva, da umiriva duhove i spriječi događaje, kojih bi posljedice mogle biti veoma kobne.

G. Zdenčaj, iz dobre i u Hrvatskoj dosta ugledne porodice, bio je u ono vrijeme veliki župan zagrebačke županije. Bio je dobar rodoljub. No kako se zbog političkog položaja, punog odgovornosti, opravdano bojao, a nije se htio zamjeriti nadvojvodi ugarskom palatinu, niti navući na se mrzovolju kraljevske prefektore u Budimu, dobro se čuvao, da ne pomaže otvoreno ilirsku stranku, niti da mađžarsku napada. Stoga je volio obilaziti dosta lukavo i veoma vješto.

Gaj, koji se tada vrlo malo obazirao na ugarskog palatina i mađžarsku stranku, gledajući jedino, da se ne zamjeri svom zaštitniku u Beču i da radi na dobrobit narodne ili ilirske stranke, savjetovao se s najuglednijim članovima stranke o tome, kako bi narodna stvar slavila pobjedu na skoroj restauraciji.

Kao pravi agitator, temeljio je dr. Gaj uspjehe svoja pothvata na brojčanoj nadmoći, koju je morao postignuti na prvoj restauraciji nad Mađžarima, a ovima je vođa plemenite turopoljske općine sa svojim mnogobrojnim seoskim plemstvom bio najjači oslon. Gaj se dakle obrati plemićima seljacima u Sv. Ivanu, među koje su već dulje vremena zalazili njegovi izaslanici i nastojali različitim obećanjima privući ih u narodni tabor, kako bi otupio brojčanu nadmoć Turopoljaca. Privolio je svoje pristaše, da dođu 31. svibnja na restauraciju u ilirskim nošnjama, a sam je podijelio ilirske crvenkape plemićima seljacima iz Sv. Ivana, da se uzmognu razlikovati među sobom, i da ih njegovi pristaše mogu prepoznati. Sve Gajeve prijedloge prihvatila je njegova stranka a svetoivanski šljivari svečano obećase, da će doći 30. svibnja, uoči restauracije, da zauzmu, kako je mislio Gaj, rano jutrom i prije Mađžara, najzgodnija mjesta u dvorištu banske palače, gdje se imala održati restauracija.

Došao je 30. svibnja. Dr. Ljudevit Gaj, u pratnji svoja vjernog pandura, pravog diva, naoružanog od glave do pete, uputio se na otvorenim kolima ususret seoskim plemićima u Sv. Ivan. Zatekao ih je sve na urečenom mjestu s nataknutim ilirskim crvenim kapama, koje su oni s najvećim veseljem primili, jer seljaci nikad ne odbijaju ono, što im se daje, a da se ne traži cijena.

Seoski plemići iz Sv. Ivana pozdravili su Gaja burnim »živio«. Gaj im je uzvratio lijepim govorom, koji je bio na visini njihova poimanja, a konac govora prekrili su seljaci opet bučnim klicanjem, iskrenim ili hinjenim. Na to ih Gaj nagovori, da odmah krenu u Zagreb. I odmah zatim pojuri prema Zagrebu golemi niz kola. Vidjele su se same crvenkape. Na čelu lijepe povorke vozio se u svojim kolima Gaj.

Zaduben u misli, koje su ga okupljale u oči tako velike narodne manifestacije, Gaj je projurio cestom do Maksimira (danas Jurjaves) ne okretajući se, da bi pogledao povorku kola, što su ga odmah slijedila. Odjednom iskoči pred Gajeva kola laka kočija, iz koje neki čovjek, na dosta

slabom glasu u Zagrebu, imenom Čegetek, glasno zovnu dra Gaja i vrlo podrugljivo ga pozva, da se malko okrene i pogleda, kako ga slijede njegovi vrijedni Iliri.

Gaj se, ne misleći ništa, okrene. Kako li se začudio, gotovo zgrozio, kad je ugledao na glavama svojih t. zv. pristaša okrugle klobuke, znak Josipovićevih pristaša. Crvenkape iščeznuše.

Ne zna se točno, kojim su načinom Gajevi protivnici uspjeli u tako kratko vrijeme preokrenuti političko mišljenje seljaka plemenitaša iz Sv. Ivana. Svakako je tu pomogao novac ili vino, možda jedno i drugo i napokon lijepa obećanja, koja ništa ne stoje. Ne treba se odviše zgražati radi toga, što su se siromašni svetoivanski plemići okrenuli brzo kao vjetrokaz, jer u onim nestalnim vremenima događalo se isto i mnogo višim ličnostima, napose u Francuskoj, gdje su se u 56 godina devet puta rušile i mijenjale vladavine kraljevska, republikanska, carska, pa opet kraljevska i republikanska.

Siromašni Hrvat toliko voli novac i dobro vino, da bi mu trebalo dosta stoičke filozofije, da se tome odupre; a znamo veoma dobro, da i valjani ljudi uživaju u dobrim objedima i plemenitoj kapljici, te da ima više nego jedan primjer, gdje se uz dobro jelo obavio mnogi diplomatski posao.

Gaj se još nije bio ni snašao od čuđenja, a spomenuti Čegetek, koji je svojim licem podsjećao na morskog psa, dade usporiti trk svojih konja, da se nađe uz kola nekog Antuna Štauduar, koji se vozio za Gajevim kolima. Tada taj morski pas ispruži svoju ruku, da strgne crvenkapu sa Štauduarove glave. No ovaj nije znao za šalu te munjevitom brzinom izvuče svoju sablju. Udarac sabljom, zadan tolikom snagom, da se oštrica prebila, zahvatio je glavu morskog psa tako, da je pao unatrag u svoja kola, a lice nesretnika oblije krv. Taj nezgodni događaj nije ni malo bio kadar poboljšati kritičan položaj dra Gaja.

Tada Gaj vrlo dobro shvati, da bi mu bio loš ulazak u Zagreb usred madžarona, ako bi ga slijedila ranjenikova

kola, radi čega bi se narod sigurno pobunio protiv njega, jer se taj prepušta uvijek prvim dojmovima. Prema tome mu nije ostalo ništa drugo, nego da ubrza vožnju i da stigne u Zagreb mnogo prije nego što dođu kola ranjenoga morskog psa. Gajev pandur nagonio je riječima i izrazitim kretnjama kočijaša, da potjera svom snagom male konje cestom prema Zagrebu, a g. Štauduar ga je slijedio. Ta dvojica kola su se upravo utrkiivala i već se približila na sto koračaja maksimirskoj gostionici, kad ugledaju na okupu gustu gomilu turopoljskih seljaka plemića, koji se, videći ih da se svom brzinom približuju, porazmjestiše po cesti, da im zakrče put.

Nije bilo nikako moguće probiti gomilu, a da se ne potuku s tim plemićima, dobro nakresanima vinom i ponosnim na snagu svoje stranke. Gaj, ne htijući podleći u više ludoj nego smionoj borbi, a u strahu da ga ne stignu ranjenikova kola — položaj bi se i pogoršao, jer bi tada u pitanju bila i njegova glava, — u očiglednoj opasnosti, ponosno se uspravi na kolima i kao rimski triumfator izreče sa svojih kola Turopoljcima govor. Njegovim odlučnim nastupom Turopoljci su bili iznenađeni, a Gajeva ih govornička sposobnost zanijela. Polaskao im je time, što se pozvao na njihov viteški glas, koji oni zacijelo ne će htjeti zablatiti time, da poput hajduka i drumskih razbojnika, prepriječe put mirnim putnicima.

Ništa nije iskusnu čovjeku lakše nego steći načas naklonost puka. Tako su i Turopoljci sada stali odobravati riječima dra Gaja, porazmjestivši se tako, da su njegova kola i ona putnog mu druga Štauduar mogla nesmetano proći i nastaviti svoj put. Gaj, namjesto da se opojen preda ushićenju, koje je trenutačno izazvao svojom govorničkom okretnošću, radije iskoristi dobro raspoloženje Turopoljaca i pojuri poput munje cestom u Zagreb. Isto učini i Štauduar, jer je imao više razloga, da ne čeka ranjenika, koji bi zacijelo razbjesnio umirene Josipovićeve pristaše. I doista ih je Josipović kasnije oštro prekorio, što su ih pustili pobjeći.

Gaj stiže u Zagreb živ i zdrav, zahvaljujući brzini svojih konjića. Brzinom parostroja uletješe njegova kola u dvorište biskupove palače. Tu skoči s kola, uspane se stubama, preskačući po četiri stepenice, i navrati se nekom vjernom prijatelju, kod kojega u brzini zamijeni ilirsku nošnju običnim građanskim odijelom. Nadao se, da će tako preobučen neopazice i bez nezgode stići do svoje kuće.

Uputi se tada šuljajući se malom krivudavom ulicom kaptolskog grada (Kapitelstadt), prođe malim stepenicama, pa *Krvavim mostom (blutige Brücke)* ode do kuće velikog župana Zdenčaja, da ga obavijesti o svemu, što se zbilo njemu i g. Štauduaru, te da zatraži njegovu zaštitu, ako bi ih oni zbog udarca mačem po Čegetekovoj glavi mogli progoniti.

Ulazeći u Dugu ulicu stvori se odjednom pred razgalamljenom svjetinom, koja je pratila ranjenika, naslonjena na ruku nekog g. Jure Pisačića, tada zagriženog madžarona, a nakon Jelačićeva imenovanja banom vrijednog rodoljuba; taj je umro 1856. u svojoj kući u Zagrebu, a njegovom se udovicom, rođ. Kern, oženio major Nicolini.

Taj Juro Pisačić, hineći tada najživlju sućut prema ranjeniku, uzvikne narodu okupljenom oko krvavog Čegeteka, tako žalobnim glasom, da bi rasplakao i mramornog čovjeka: »Evo plodova ilirizma; to vam je ilirska bratska ljubav prama svojim sunarodnjacima; eto vam djela glasovitoga dra Gaja«. Svjetina, razbješnjela i dirnuta teškim položajem ranjenika, poče tada psovati protiv Gaja i Iliraca i otprati, uz bijesne poklike, Pisačića i ranjenika do kuće velikog župana Zdenčaja, da podnesu tužbu protiv Gaja i Štauduara, protiv nasrtljivosti ilirske stranke i da potraže zadovoljštinu i zaštitu. Bilo je to upravo u času, kad se Gaj nenadano sućelio s razjarenom svjetinom.

Gaja prepoznaše, a narod, izazivač nutarnjih nereda i podstrekač svih nasilja, koji nikada ne pogađa istine, stade vikati: »Evo Gaja, evo Gaja, uhvatite ga, uhvatite ga«.

Hrvatski agitator, unatoč svoje popularnosti, našao se u opasnosti pred razularenom gomilom, koju ne bi nikada

mogao uvjeriti, to manje, što je među svjetinom bila većina madžarona, koji bi bez sumnje izopačili i najbolje Gajeve izjave. Stoga bi prisiljen da, odbacivši svaki obzir na ono što se dolikuje, bijegom spasi goli život i što prije stigne u Zdenčajevu kuću.

Gaj potrči kao rijetko kada i potrostručenom brzinom, samo da spase život, a narod vičući pojuri za njim. Neki čovjek, koji je promatrao Gajevo bježanje, govorio je, da mu se činilo, kao da gleda zeca, kojega gone bijesni psi. Gaj je bježao kao noj, pa ni najbolji trkači iz gomile nisu ga mogli dostignuti. Sretno se dohvativši Zdenčajeve kuće preskakivao je stepenice, te pade kao bomba usred sobe velikog župana zagrebačke županije, u kojoj je taj stari gospodin mirno drijemao u velikom naslonjaču. Na buku silovitoga Gajevog ulaska u sobu, prenuo se iz sna tako naglo, da je jedva smogao vremena postaviti se između svjetine, koja je htjela ući u kuću, i dr. Gaja, koji se sakrio iza županova naslonjača. Zdenčaj zapovijedajući mahnu rukom, a rulja se zaustavi pred vratima, iz straha i poštovanja prama dostojanstvu velikog župana, kojega je vlast prije događaja 1848. bila prilično poštovana. Gaj je tada uza svu Zdenčajevu zaštitu proživio četvrt sata u strahu. Zbog užurbanog bježanja i od opasnosti, kojoj je jedva izbjegao, tako je isprekidano disao, da je jedva, i s nekoliko gotovo nejasnih riječi obavijestio velikog župana o svemu, što se dogodilo. A svjetina, koja se gurala i natiskivala na vrata, vikala je: »Ubojica! Razbojnik!« Zdenčaju je sve to kao i prije bilo nejasno i nije znao što da o tome misli. Ali dugogodišnje iskustvo u vođenju javnih poslova, koje je sve činovnike ugarske krune naučilo, kako da presijeku svaki nepredviđeni ili zapleteni događaj, imenujući povjerenstvo, koje je imalo strogo ispitati sve pojedinosti i o tome podastrijeti najtočniji izvještaj, izvuklo je iz škripca i velikog župana zagrebačke županije. Upotrijebio je dakle tu formulu, uobičajenu u Ugarskoj i Hrvatskoj već nekoliko stoljeća, te svečano obeća, da će pravda biti izvršena. Na te riječi i na kretnju, kojom ih je Zdenčaj

otпустиo ili koja je dobro odgojenima i onima, koji znaju shvatiti smisao riječi, značila: »Nosi se ruljo«, gomila se zadovoljno povuče i udalji, naklapajući o kazni, kojoj Gaj ne može više izbjeći.

Gaju se napokon povratu slobodniji dah i on s malo riječi obavijesti Zdenčaja o svojoj pustolovini na Maksimirskoj cesti, a svoje pripovijedanje završi, stavljajući se pod svemoćnu zaštitu velikog župana.

Pošto je Zdenčaj napokon bio obaviješten o potankostima tog događaja i prepustivši se svojoj političkoj bojažljivosti, opravdanoj ozbiljnošću položaja u doba, o kojemu govorimo, dade Gaju na znanje otvoreno, ali veoma očinskim izrazima, da mu njegova daljna nazočnost u njegovoj sobi ne stvara onaj užitak, koji se redovito osjeća u duljem razgovoru s tako duhovitim prijateljem, pa mu reče, rastavši se prijateljski: »Vidite, već je zamračilo, svijet se razišao, sada možete otići svojoj kući, a da vas ne će opaziti ili lako prepoznati!«.

Gaj je dobro razumio, da poslije tog događaja hrvatski narodni agitator i vođa oporbe protiv mađarske nadoći ne može biti *una persona grata* u salonu jednog visokog činovnika ugarske krune, pa se udalji, oprostivši se vrlo uljudno. Sretno i bez ikakve nezgode stigao je kući, gdje nade znatan broj sakupljenih pristaša, koji su ga očekivali s najvećom nestrpljivošću i koji su mu, zaprepášteni i potišteni radi događaja i izdajstva seljaka plemića iz Sv. Ivana, prigovorili, što ih je osramotio svojim šurovanjem s tom ruljom seljačkih plemića, a napose zbog čudnovate navike nošenja crvenkapa, koje su ih izdaleka, pred očima svih ljudi, označivale kao Ilirce, što seljaci nisu nimalo shvaćali.

Gaj je, mirno ih saslušavši i dobrohotno primajući njihove ukore i rugalice, uspio sa svoje strane uvjeriti ih, da još ništa nije propalo, a da će se njihova zajednička osnova sutra oživotvoriti bez zapreke, a završio je govor moleći ih, neka mu dadu tri sata vremena, da ispravi neuspjeh, koji su upravo doživjeli.

Njegovi se pristaše ponovno ohrabre i dadu mu taj rok, u isto vrijeme obećavši, da će se nakon dva sata sakupiti, da čuju šta je on u to vrijeme izvršio.

Utvrđena je dakle činjenica, da bi narodna stranka, uoči restauracije tako malodušna zbog događaja na Maksimirskoj cesti, svoj napadački plan za sutradan napustila bez srčanosti, čvrstoće i smionog pothvata dra Gaja. Tu mu zaslugu nitko ne može oduzeti.

Gaj, koji zapravo nikada nije bio neustrašiv i smion, dokazao je u toj prigodi, da čvrsta i neslomljiva volja znade savladati i same slabosti ljudske naravi i dati neočekivane plodove.

Jedva oslobođen nazočnosti malodušnih građana, Gaj ponovo navuče svoju ilirsku odoru, natakne crvenkapu, opase sablju, zovnu svog pandura, naoružanog od glave do pete, i uđe u krčmu: »K lisici« u Gornjoj Ilici, u kojoj su se sakupljali seljaci plemići iz Sv. Ivana i gdje su tada ispijali plaću svoga izdajstva.

Stanovnici hrvatske prijestolnice, videći da dr. Gaj u ilirskoj nošnji ponosno prolazi tako kasno gradskim ulicama nakon svega onoga, što se dogodilo poslije podne, nisu znali, što bi mislili o njegovoj smionosti. A kad se iznenada poput utvare stvorio između svetoivanskih plemića u krčmi »K lisici« u Gornjoj Ilici, one je priproste seljake tako iznenadila njegova neočekivana pojava, da su toliko otvorili usta, te su im se gotovo razvalile čeljusti.

Gaj, iskoristivši njihovu smetenost i časovit dojam, istoga im časa upravi govor pun snage i pjesničke živahnosti, ali uvijek na visini njihove naobrazbe. Brzo prešavši preko ukora, koji su zaslužili, što se nisu držali zadane riječi i zakletve, položene domovini, podsjeti ih djela i zasluga njihovih viteških djedova, koji su se uvijek borili i lijevali svoju krv za narodnost i neovisnost Hrvatske, i ozbiljno ih pozove, da se pokažu dostojnima njihove slavne uspomene. Završio je svoj sjajni govor zbunjujući ih i zanoseci bujicom laskavih fraza i vrlo opojnim riječima, koje su tako općinile njihov seoski ponos, da je ljudi zanos za-

hvatio sve te male plemiće iz Sv. Ivana, te su trijumfalno na leđima ponijeli dra Gaja oko dvorišta gostionice i zakleli se, da će pobijediti ili umrijeti pod narodnom zastavom, kad sutradan u velikom broju dođu na restauraciju, da na njoj potpomognu i zaštite narodnu stranku i njezina vođu dra Gaja.

Gaj, koji je vrlo dobro poznao sredstva, kojima će uzdržati ushićenje svojih sunarodnjaka, bez oklijevanja naloži, da se donese velika bačva vina, kojim će ti valjani ljudi zalijevati svoja žedna grla. Požurio se, da ih upozna sa svojom osnovom za sutrašnji dan, bojeći se, da kasnije, kad se bačva isprazni, nijedan od te plemenite skupštine ne će više biti u normalnom stanju ni kadar, da ga razumije. Uz gromko ponavljane poklike »ž i v i o !« konačno se oprosti od svojih pristaša, kako ga ne bi dugo čekali njegovi prijatelji, koji su se ponovo skupili u njegovoj kući, da saznaju uspjeh njegova pothvata u korist njihove stranke.

Prije povratka kući otrča još do velikog župana zagrebačke županije, da ga obavijesti o svom uspjehu u gostionici »K lisici«, gdje je on zapravo bio jedina lisica, i da ga zamoli za suradnju i zaštitu za sutrašnji dan, jer konačna pobjeda narodne stranke ovisi samo o njemu. Gaj, koji je vrlo dobro znao, da je Zdenčaj u duši najplemenitiji rodoljub, završio je svoje ulagivačke riječi ovom ozbiljnom opaskom: »da ime Zdenčajevo, tako poštovano u njegovoj domovini, ne pusti dovesti na rub ponora, koji bi progutao hrvatsku narodnost i slobodu«. Stari Zdenčaj, čije je rodoljubno srce bilo ganuto, bio je svladan govorničkom snagom dra Gaja i odjednom zaboravivši palatina i ugarsku kraljevsku prefekturu, opet postade Hrvat, pruži ruku Gaju i obeća mu na svoju plemićku riječ, da će sve moguće uraditi, da pobijedi narodna i zakonska stvar; ali postavi samo jedan uvjet i to, da komornika Eduarda Jelačića jednoglasno izaberu prvim podžupanom zagrebačke županije. Gaj rado pristade i na to, u ime svoje stranke, to prije, što je Eduard Jelačić bio blijed čovjek, kako to vele

u Parizu, i nije imao izrazito političko mišljenje, ukratko, ništa nije značio u hrvatskoj borbi i oporbi.

Uspjesi Gajevih pothvata bili su dakle potpuni. Potrča kući, i o tom obavijesti svoje pristaše i sakupljene prijatelje, a istinu o stvarima poljepša i sve im prikaže u ružičastim bojama, tako da su nazočni prešli iz najveće tjeskobe u najveći žanos, sigurnost i ponos, te su jedva mogli strpljivo dočekati sutrašnji dan, da napokon unište mađarsku stranku.

POGLAVLJE VII.

Dne 31. svibnja, rano u jutro, kretala je Dugom ulicom veličanstvena povorka prema banskom dvoru, gdje će u dvorištu biti izvršena restauracija.

Povorku je sačinjavalo mnoštvo svetoivanskih plemića, s crvenkapama na glavama, a pred njima su išli istaknuti pristaše narodne stranke, svi u lijepim ilirskim nošnjama i opasani sabljom. Gaj, također u ilirskoj nošnji, naoružan i u pratnji svoga pandura, išao je na čelu povorke, a pred njim je bio zastavnik s narodnom trobojkom. Zagrebačka gradska glazba stupala je nekoliko koračaja pred povorkom i svirala narodne napjeve, između ostalih *Hrvatska još nie propala*.⁹ Riječi ovoj pjesmi dao je sam Gaj.

Ta je povorka dočekanu svagdje, kuda je prolazila, dijelom poklicima »ž i v i o«, a dijelom s teškom šutnjom, punom prezira, već prema političkom uvjerenju građana, koje je taj prizor izvabio na ulice.

Gaj je namjeravao stići sa svojom povorkom u dvorište banske zgrade prije pristaša madžarske stranke, da tamo, prije njih zauzme prostor oko poglavarškog stola, ali su se toga jutro Ilirci digli dosta kasno, jer Gaj, ulazeći u dvorište, opazi jednim pogledom, da su madžaroni zaposjeli najvažnija mjesta, a sjedala oko poglavarškog stola zauzeli su članovi visokog hrvatskog plemstva, koji su, kako znamo, uz malo iznimaka bili svi madžaroni.

Poglavarški stol stajao je nasred dvorišta. Veliki župan županije g. pl. Zdenčaj morao je tu predsjedati, a stolice s lijeve i desne njegove strane bile su određene za članove županijskog magistrata. Galerija oko zgrade u ponutrici dvorišta već je bila puna gospođa i gospođica u svečanim haljinama, da prisustvuju restauraciji kao nekom

kazališnom komadu. Ako žena uopće može stvoriti sebi jasno i određeno političko uvjerenje, tu ih je bilo od svake stranke.

Gaj, koji je imao svoju određenu osnovu napadaja, započeo je unaprijed promišljenu borbu odlučnim zahtjevom, da se isprazne stolci, koji su po pravu pripadali članovima županijskog magistrata, a koje su zaposjeli velikaši. Nekoji velikaši odgovoriše ismjevivajući prohtjev glasovitog dra Gaja. Na to se Gaj i njegovi pristaše približe stolu, da od prisvajača isprazne stolce, a velikaši i neki drugi plemenitaši, skoče na stolce, povadiše sablje, da pokažu Ilircima, da su odlučili spriječiti im pristup. Sad nastade žamor kod Iliraca, koji su počeli rogoboriti, što je predskazivalo oluju; a kad su na to madžaroni odgovorili novim izazovima, Gaj nije mogao dalje suzdržati svog bijesa, i dade ugovoreni znak svojoj stranci.

Vidjevši taj znak, složna ilirska skupina skoči i obori se poput golema usova na madžarone, da ih odbaci, smlavi i otjera.

Čuvši tu strašnu galamu pokaza se na galeriji veliki župan Zdenčaj i svojim prijetećim glasom pozove bijesnu svjetinu, da uspostavi red i mir. Uzalud se pozivao na nepovredivost mjesta i citirao zakon, koji kažnjava prekršitelje. Zvuk njegova glava gubio se u zaglušnoj buci strašnoga sudara, i taj je svršio bijegom madžarona, koje su Ilirci istjerali iz dvorišnog kruga banske palače.

Bijedni su se madžaroni spašavali svakuda, gdje su znali, da će izmaknuti progonu Iliraca, kojih bijes nije poznao granica. Očevdci su ih gledali, kako ulaze u otvore kamina, pače, da se kriju na galeriji iza golemih sukanja samilosnih gospođa. »Honny soit qui mal y pense!« (Sram ga bilo, tko zlo pri tom misli) lozinka je reda podvezice.¹⁰ Kad su madžaroni bili istjerani, red i mir se povratio kao po čudu. Tada Ilirci pošalju svečano odaslanstvo zagrebačkom velikom županu, da ga smjernim pozivom plemstva, sakupljenog u dvorištu, privole, da se povrati k njima i

predsjeda restauraciji županijskog magistrata, kako bi se ona zakonski obavila.

Zdenčaj napokon pristane, da siđe u dvorište, i bude pozdravljen gromornim »živio« i veselim srdačnim poklicima. Zauzeo je svoje mjesto i pristupio restauraciji županijskog magistrata na najzakonitiji način. Ilirci su održali riječ, zadanu od dra Gaja, i Eduard Jelačić bude aklamacijom izabran prvim podžupanom zagrebačke županije, a Zdenčaj, zadovoljan ispravnošću Ilira i zbog uspjeha, što su izabrali Eduarda Jelačića, odmah predloži na izbor sve one, koje je narodna stranka predložila po dru Gaju.

Sam Gaj je priznao, da je bio u velikoj opasnosti za tog meteža. Kako je bio pritisnut uz stol, na kojem je stajao grof Dioniz Sermage, ovaj je u brzini dohvatio Gajevu ruku i svom je silom savijao, nastojeći mu je prelomiti o rub stola.

Nema sumnje, da bi mađžarskoj stranci bilo od koristi, da prebije ruku, koja je držala najoštrije i najupliviije pero u ilirskoj stranci, i da to učini jedan velikaš iz mađžarske stranke, ali bi takav čin odgovarao krvniku ili strasti ljudoždera, pa je odvratio i vjerovati, da je grof Sermage doista htio slomiti Gajevu ruku. Bilo kako bilo, providnost je tada bdjela nad životom dra Gaja, jer njegov pandur, videći svoга gospodara u opasnosti, skoči i tako snažno udario pesnicom grofa Dioniza Sermagea u trbuh, da se ovaj prevrnuo unatrag zabačene glave, a s nogama u zraku. Gaj je bio spašen, a njegov je protivnik povratio sva fina jela, koja je sinoć pojeo, tako da je gotovo umro od snažnog udarca, koji mu je zadao Gajev pandur. Mi poznajemo grofa Dioniza Sermagea kao čovjeka veoma otmjenog, vrlo duhovitog i vrlo zabavnog šaljivdžiju. A što se tiče njegova vladanja na restauraciji 1842., ostavljamo odgovornost očevcima, koji su o tome pružili podatke.

Pobjeda narodne stranke bila je dakle osigurana tako povoljnim ishodom restauracije 31. svibnja 1842., barem za tri godine, i privukla iz neprijateljskog tabora mnogo ljudi,

koji su postali od zagriženih mađžarona veoma vrijednim Ilircima.

Nakon pobjede ilirska se stranka vidljivo povećavala, jer sreća uvijek stvara pristaše i prebjege. Visoko plemstvo, kojega su članovi posjedovali imanja ili rodbinske veze u Ugarskoj, ili kojima su odgoj ili osobni interesi ucijepili naklonost prema mađžarskom narodu, imalo je samo malo otpadnika. Grofovi Oršić, Janko i Karlo Drašković, grof Ljudevit Erdödy (govorimo o 1848. s obzirom na istu godinu), grofovi Voikfy i Corberon (Francuz po krvi, čija porodica postoji i danas u Parizu, a koji je kupio u Hrvatskoj posjed i dvorac Januševac), bili su tada, kao i svi grofovi Nugent, gorljivi rodoljubi, i branili s više ili manje odlučnosti narodnu stvar. Prisiljeni smo zamoliti oprostjenje u slučaju ako smo nakon toliko vremena zaboravili ovdje koje od imena hrvatskih velikaša i starih domorodaca. Bio je na pr., sada se sjetih, u Varaždinu neki barun Palme, koji se isticao kao dobar rodoljub, a možda je bilo i dosta drugih.

Nitko se nije toliko oduševio pobjedom Iliraca kao grof Albert Nugent u Hrvatskoj, a kapelan Marko Topalović¹¹ u Slavoniji. Ovaj posljednji je postao ilirskim pjesnikom, a onaj prvi raznosičem novine *Branislav*,¹² koja je izlazila u Beogradu u Srbiji, a za koju su članci bili sastavljani u Zagrebu.

Bečka je vlada bila kasnije prinuđena zabraniti prodaju lista u Austriji, radi žestokih članaka protiv mađžarske stranke, u kojima se nisu obazirali na plemenite osobe, koje su zauzimale najuglednije društvene položaje, nazivajući ih njihovim obiteljskim i krsnim imenima i tim ih načinom izvirgavali ruglu i preziru građanstva.

Čini se, da je i grof Sedlnitzki, ministar redarstva u Beču, osjetio u *Branislavu* miris panslavizma, a taj jedini razlog bio je dosta, da taj list zabrani u Austriji. Tada grof Albert Nugent navuče na se svoj crveni plašt, obuče odijelo i stavi na se oružje šerezana ili bolje Bosanca, pa uzjahavši maloga konja smjesta pođe u Beograd u Srbiju,

da odnese tamo članke za *Branislava*, pisane kao i prije u Zagrebu. U Beogradu je čekao sve dok je potreban broj primjeraka te novine bio otisnut, koje je onda u malom kovčegu, sakrivenom pod crvenim plaštem, ponio sa sobom na konju, da ih putem razdijeli svima, koji su preuzeli zadaću, da ih predadu pretplatnicima.

To se razasíljanje vršilo tako spretno, da general Ungerhofer, vojnički zapovjednik pograničnog grada Zemuna nasuprot Beograda, koji je također imao pod sobom tajno redarstvo, nikada nije mogao ući u trag raznosau toga prokletog lista, koji je uvijek prolazio kroz Zemun i kao da se rugao njegovim mjerama opreza i njegovu nemoćnom bijesu. Ungerhofer, na kojemu je ležala kao mōra sva odgovornost toga novinskog krijumčarenja i nije ga napuštala danju ni noću, zapovjedio je, da se u zemunskom kontumacu otvore sva pisma, koja su dolazila iz Beograda, kako bi se otkrili tragovi krivca, ali uzalud! Naprotiv, Albert Nugent, obaviješten o tom postupku generala Ungerhofera, koji je mnogo držao do svoje oštroumnosti, zabavljao se time, da može izigravati toga dobrog starca, pišući sam pisma, koja su dolazila iz Beograda, a u kojima je najavljivao najužasnije novosti. Jednom je dapače u pismu govorio o prijelazu 10.000 revolucionaraca u Austriju, što je tako užasnulo starog generala Ungerhofera, da je sa svoje strane uzbunio vrhovnog petrovaradinskog zapovjednika kneza Reuss-Köstritza broj 64. Taj knez, čovjek duhovit, ali vrlo žestoke ćudi, koji se više puta razbjesnio radi tih gluposti i izmišljenih vijesti, koje mu je general Ungerhofer neprestano slao, dao mu je do znanja, da je žrtva nekog opsjenjivača i da će ga odsada činiti odgovornim zbog ulaska novine *Branislav* u austrijske zemlje, jer da u Zemunu raspolaže svim sredstvima, da otkrije raspačavatelja te novine. Siromašni general Ungerhofer nije već znao, kojem svecu da se zavjetuje.

Ungerhofer, u svom očaju, da otkrije tragove prokletog raznosau, dao se na posao takovim zaletom, da bi taj bio dostojan njegovih mladih godina. Trošeći zlato i novac

na svoje agente napokon je uspio otkriti raznosau, kojega su već u svim krčmama pokazivali u osobi grofa Alberta Nugenta, pošto su uhode držali, da je već došao i za njihove interese zgodan čas, da ga prijave generalu, prije nego što bi on to konačno doznao putem javnosti.

U prvi se čas general Ungerhofer gotovo razbjesnio, što je otkrio širitelja *Branislava* u grofu Albertu Nugentu, sinu topničkog generala grofa Nugenta, koji je u Beču uživao veliko povjerenje i koji bi mu možda zamjerio radi prijave njegova sina. Ali, sjetivši se tolikih vragolija i šala, kojima je bio izvrgnut, obuze ga srdžba i želja, da je osjeti taj drski grof Albert Nugent, koji mu se toliko vremena rugao. Ungerhofer obavijesti o tome zapovjedajućeg generala Reuss-Köstritza broj 64., koji nije bio voljan trpjeti Nugentove vragolije i raspačavanje novina, pa zapovjedi generalu, da unaprijed zabrani mladom grofu Albertu Nugentu prijelaz iz Zemuna u Beograd, i da ga bezobzirno dade zatvoriti i pod pratnjom otpremiti u Petrovaradin, ako bi nezakonito prešao granicu.

Grof Albert Nugent, kojemu je vrlo dobro bila poznata kadkada mizantropska strogost i srdžba kneza Henrika od Reuss-Köstritza br. 64. (svi knezovi porodice Reuss zovu se krsnim imenom Henrik, pa se razlikuju samo brojem dodanim prezimenu), okani se raspačavanja novina. Ilirci povjere tu zadaću nekom Havličku, sada gradskom kapeitanu u Zagrebu (*Stadthauptmann*), koji je tada bio upravljač parobroda *Sloga* na Savi, pa je lako, bez straha, da će biti osumnjičen, mogao nadomjestiti Nugenta u Beogradu i putem dijeliti svežnjeve novina povjerljivim osobama, da ih dijele po označenim selima i gradovima.

Parobrod *Sloga*¹³ tada je plovio između Siska i Zemuna na Savi, koja se spaja s Dunavom pred Beogradom. Taj je parobrod sagrađen novcem hrvatskih dioničara, a g. Ambroz Vranicany uložio je u nj znatnu svotu novca. Madžari i parobrodarsko dunavsko društvo gledali su prijekim okom to narodno poduzeće Hrvata. Brod je nastradao 1846. g. u valovima Save sasvim u blizini velikog sela

brodske vojne granice Županje, pa se tada posumnjalo, možda ne bezrazložno, da su Mađari, dobra braća Hrvatima, potkupili kormilara, jer drukčije ne možemo rastumačiti brodolom »Sloge«, a napose gubitak čitavog brodskog materijala. Brod je naime bio potopljen u vodu sve do dimnjaka, tako reći, nekoliko koračaja od obale, uz koju je mogao pristati samo jednim okretom kolesa, pa i onda, kad je već bio oštećen stupom, uz koji je nekada bio privezan mlin, a kasnije su ga zaboravili odstraniti. Taj stup, koji je probušio hrbat broda, bio je po mišljenju vještaka očigledan uzrok gubitka hrvatskog parobroda. Radovi, kasnije poduzeti oko podizanja »Sloge«, i oko spasavanja samog materijala, samo su povećali troškove i gubitak hrvatskih dioničara.

G. Ambroz Vranicany pretrpio je dakle udarac kao rodoljub i izgubio svoj novac, a g. Havliček, koji je tako dobro sve do brodoloma izvršavao svoju tajnu zadaću raspačavanja novine »Branislav«, da ni naponi generala Ungerhofera u Zemunu, ni uhode bečkog redarstva nisu mogli otkriti toga vještog i vrlo spretnog raznosača, izgubio je svoje kapetansko mjesto i povukao se u Zagreb. Havliček se oženio kćerkom trgovca Bindera, čija se trgovina nalazi u Dugoj ulici.

POGLAVLJE VIII.

Juraj Haulik od Varallye, zagrebački biskup i ustavni *locum tenens* kraljevine Hrvatske, upravljao je političkim poslovima nakon smrti bana Vlašića, a dobro bi bili učinili, da su mu još ostavili vodstvo. Ali političko gibanje i vrijeenje duhova u Hrvatskoj, a posebno u Zagrebu, neprestano se pojačavalo i toliko je konačno uznemirilo carski kabinet u Beču, te su držali, da moraju imenovati novoga hrvatskog bana.

Izbor bana bio je jedan od najtežih u vrijeme, o kojemu govorimo. Za to je trebala po ustavnom ugarskom običaju još i privola nadvojvode palatina, a on bi se odupro imenovanju kojeg Hrvata i svakog drugog, koji ne bi uživao naklonost visokoga mađarskog plemstva. Udaja kćerke kneza Metternicha za glasovitog grofa Sandora, jednog od najbogatijih mađarskih velikaša, nosila je novu nesreću narodnoj stvari u Hrvatskoj.

Grof Sandor bio je glasovit zbog svojih ludorija, razvratnog života i nastranosti u svojoj mladosti. Bio je poznat i po svojoj jahačkoj smionosti, koja je imala u sebi nešto privlačivo i strahotno, a njoj je bila ravna divna i nečuvana spretnost, kojom je krotio bijes najvatrenijih konja. Grofica Sandor, rođ. kneginja Metternich, upravo je umrla u Beču (stud. 1861.).

Knez Metternich je udajom svoje kćerke neopazice podlegao utjecaju novo nadošlog društva i otada se pokazivao mnogo sklonijim mađarskoj stranci, koja se osnovala u Beču po stupanju ugarskog kralja Ferdinanda na carsko prijestolje Austrije. Političkim utjecajem nadvojvode ugarskog palatina Josipa i njegova sina nadvojvode Stjepana, što su ga vršili na cara Ferdinanda, koji im ništa

nije mogao odbiti, postala je ta mađarska stranka sve-moćna. I žena kneza Metternicha, Melanija, kćerka grofa Josipa Zichi od Vasonykö-a, sprijateljila ga je s mađarskom strankom, koja se svojski trudila, da udahne starom knezu Metternichu neku odbojnost prema narodnosnom vrenju u Hrvatskoj, označujući ga kao pojavu sveslavenstva, koje je austrijskim ministrima bilo pravo plašilo, napose, otkad su u Beču upoznali oporuku ruskoga cara Petra Velikoga.

Premda knez Metternich nije tako lako pao u stupicu te spletke, i znao bolje od drugih, što je dalo hrvatskom otporu toliko smjelosti, ipak je počeo gojiti neko nepovjerenje i hladnjeti u svojoj revnosti, da podupire hrvatsku oporbu protiv mađarske premoći, pa je prepusti njenoj vlastitoj sudbini, ne tražeći ipak sredstva, da je potpuno uguši.

Što se tiče izbora hrvatskog bana, pošto su dugo kolebali između većeg broja kandidata, bacili su napokon oko na pukovnika grofa Hallera od Hallerkeö-a, koji se nalazio pri ruci u Beču kao poručnik ugarske plemićke garde, gdje je izašao na glas svojom čvrstoćom i strogošću, kojom je znao ukloniti nered i raspuštenost mahnite mladeži i uspostaviti red i stegu u tom odličnom tijelu. To je bez sumnje za grofa Hallera bila dobra preporuka, ali nije bilo dosta, da bi po tom postao ban Hrvatske u doba, o kojem govorimo. Daleko više od sposobnosti za uspješno vođenje nekoliko stotina mladića pomoću vojničke stege traži se za vodstvo jednog uznemirenog naroda, predanog svim stranačkim strastima, koje su uznemirile čitavu zemlju kraljevine Hrvatske i Slavonije. To je iziskivalo duboko političko poznavanje društvenog stanja toga kraja, duha različitih stranaka, ljudi i sredstava, kojih se trebalo prihvatiti, da bi se pomirili suprotni interesi, a napose znanje hrvatskog jezika, koje bi banu Hrvatske bilo bezuvjetno, da bi stekao neku popularnost, tako potrebnu, da izvrši ulogu, koju mu je nametnuo carski dvor, dignuvši ga na dostojanstvo bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.

Pukovnik grof Haller bio je odvažan, ispravan i viteški vojnik, izdanak jedne od najodličnijih transilvanijskih porodica, ali po odgoju i životu bio je Mađar, jer je uvijek služio među husarima, a hrvatski nije znao ni jedne riječi. On nije imao onih sposobnosti, koje su tako potrebne na odgovornom mjestu bana Hrvatske u to kritičko doba.

Car Ferdinand I., kralj Ugarske, imenovao ga je generalom (brigadnim), tajnim savjetnikom i pukovnikom vlasnikom dviju banskih graničarskih pukovnija, a to su službe, koje pripadaju dostojanstvu hrvatskog bana.

U Beču su međutim uvidjeli, da će se novi hrvatski ban naći na nepoznatom tlu i da mu treba pružiti upute i naputke, koji se tiču njegova političkog vladanja, da se ne bi odmah na početku kompromitirao u očima zavađenih stranaka u Hrvatskoj. Zbog toga je biskup Haulik, *locum tenens* kraljevstva, primio poziv, koji se odnosio na tu stvar, jer su ga smatrali najsposobnijim, da uputi bana grofa Hallera u sve stranačke spletke i političke tajne u kraljevini Hrvatskoj. Haulik je dobio taj poziv u Banatu, gdje se nalazio na pregledavanju velikog posjeda, koji pripada zagrebačkom biskupu.

Treba dosta vremena, da se netko uputi u sve tajne snage velikog narodnog pokreta, kakav postoji u Hrvatskoj, da upozna glave i vođe stranaka, njihove težnje i političke odnose, i da stekne njihovo povjerenje i popularnost u zemlji. Sam biskup Haulik bio je u ono vrijeme, tako reći, više oprezan motrilac nego stari vještak u Hrvatskoj, jer je tek prije nekoliko godina sjeo na zagrebačku biskupsku stolicu. Ali njegova ispravnost i privrženost prema vladajućoj kući učiniše, da je istog časa, bez ikakva promišljanja, napustio Banat, da poteče ususret banu Halleru na njegovu putu u Hrvatsku.

Haulik ga je dostigao na putu i putem mu razložio sve, što mu je bilo potrebno da znade u taj čas, pa nema sumnje, da su sve biskupove upute i sve poduke bile, od najveće političke važnosti novome hrvatskom banu, kojemu je ta kraljevina bila, u punom smislu riječi, nepoznata zemlja!

Ban grof Haller, kao pukovnik vlasnik graničarskih banskih četa, uze sebi za pobočnika nadporučnika Kottasa, koji mu je bio preporučen i na čiju se odanost mogao potpuno osloniti.

Ustoličenje grofa Hallera od Hallerkeö-a kao bana bilo je jedno od najsajnijih, koje se uopće ikada vidjelo u glavnom gradu Hrvatske.

Madžarski su velikaši upotrijebili tu priliku za demonstraciju u korist madžarske stranke u Hrvatskoj, kojoj je pobjeda izgledala tada osigurana imenovanjem grofa Hallera na bansku čast, jer su u njemu vidjeli jednoga od svojih. Sve ugarske županije bile su tu zastupane sjajnim izaslanstvima, a bogati ugarski velikaši, koji su došli u Zagreb, da čestitaju novom banu Hrvatske i da uzveličaju njegovo ustoličenje, pokazivali su svojim odorama i opremom služinčadi te kočijama istočnjački sjaj, što je bilo kadro u očima svjetine smrviti ugled siromašnih Ilira i njihova dra Gaja.

Mladi grof Albert Nugent znao je međutim umanjiti učinak, koji je na nestalni duh zagrebačkog pučanstva proizvela madžarska raskoš, priredivši u ime narodne stranke jednu narodnu protusvečanost, koja je bila koliko znatno toliko i dobro smišljena.

Nugent se pojavio na turskom konju u ilirskoj odori na čelu stotine slobodnjaka, seljaka oslobođenih kmetstva, u narodnim nošnjama, s crvenkapama na glavi, a s puškama na ramenu. Na čelu te ratničke povorke vijala se narodna zastava, koju je nosio neki div onog planinskog soja, kojemu pralik još uvijek nalazimo na gudurama i u dolinama Like.

Pojava te povorke izazvala je među rodoljubima mah-nito oduševljenje; bučni »ž i v i o« dao je Madžarima mig, da ne smiju odviše rano izvikivati svoju pobjedu, a istodobno je bio i spasonosna opomena novoustoličenom banu Hrvatske, da narodna oporba protiv madžarske premoći ni pošto ne kani popustiti, jer se je pokazala po bijelom danu s oružjem u rukama u času, kad je on nastupio svoju službu i preuzeo svoju vlast.

Slika, koja prikazuje grofa Alberta Nugenta na čelu njegove povorke, nalazi se još i u našim danima gotovo u svim krčmama i u svim rodoljubnim kućama u Hrvatskoj. Nikakav neugodan događaj nije narušio ustoličenje bana grofa Hallera, ni gozbe, koje su pratile tu svečanost, jer Hrvat poštuje gostoljubivost i lako se s čašom u ruci pomiruje sa svojim ugladenim protivnikom.

Ban Haller, Madžar po odgoju, običajima, osobitim sklonostima i prirođenom poštovanju prema nadvojvodi ugarskom palatinu, našao se već samim tim u nezgodnom položaju u Hrvatskoj, što je palatin mrzio ilirizam ili narodnu stranku i sve njegove prvake. Ali u svojstvu bana **Hrvatske** trebalo mu je odmah stupiti u borbu protiv madžarske nadmoći i zatamiti svoje političko mišljenje, svoja najdraža uvjerenja i, da tako kažemo, izdati povjerenje nadvojvode ugarskog palatina, ili pak postati vjerolomcem; on se za svog ustoličenja naime zakleo pred predstavnicima hrvatskog naroda, uzdignute ruke, pozivajući se na Boga kao svjedoka istinitosti svojih riječi, da će braniti protiv bilo koga narodnost, municipalna prava, slobostine i povlastice hrvatske.

Njegov položaj bio je težak i kritičan. Ili se ogriješiti o svoju svečanu zakletvu ili ne ispuniti očekivanja njegove domovine, ugarskog kraljevstva i palatina: drugoga puta nije bilo. Osim tih neizbježivih poteškoća, bilo je još nebrojenih neprilika i neugodnosti, koje je morao svladati, a nisu ga čekale u uzvišenom djelokrugu bana Hrvatske, nego na javnom borilištu, gdje je morao saći kao veliki župan zagrebačke županije, jer je pokojni car Franjo dobrotomjerno vjerovao, da će pojačati banski ugled, ako spoji dostojanstvo velikog župana zagrebačke županije sa čašću hrvatskog bana. Stvarnost je dokazala obratno. Ban Vlačić prvi je doživio radi toga žalosno iskustvo i odmah je odatle osjetio sve neprilike. Na njegovu sreću imao je veliko iskustvo i dovoljnu popularnost, koju je stekao svojim jednostavnim životom i svojim građanskim držanjem, pa je izbje-gao zlu. Ali bana Hallera preodredila je providnost, da

ispašta politički grijeh carskog kabineta, napose zbog toga, što nije imao ni iskustva ni popularnosti svoga prethodnika i zbog toga što se malo plemstvo, pa čak i ono turopoljsko seljačko, tako naučilo na banovu nazočnost u skupštinama zagrebačke županije, da mu njegova pojava nije više imponirala. Reformom pokojnog cara Franje mogao je dakle grof Haller samo izgubiti.

Napustivši ban uzvišeni položaj, gdje ga parlamentarna sloboda nije mogla dohvatiti ili raniti, morao je sći kao veliki župan zagrebačke županije u borbu, izloživši se zlobnim, a često i prostačkim napadajima malih plemića, od kojih se comes turopoliensis Daniel pl. Josipović osobito isticao svojim drzovitim jezikom i svojim surovim i uvredljivim kretnjama. Taj bivši kadet u ugarskoj linijskoj pukovniji, subrat i drug seoskih plemića u Turopolju, stekao je njihovu naklonost dodvarajući im se, opijajući ih vinom i rakijom, napose u zgodama, kad mu je trebalo, da se njihovim brojem i njihovom grubošću nametne prosvijećenim i umjerenijim članovima zagrebačke županijske skupštine.

Madžarska stranka u Hrvatskoj, podvostručena snagom s pomoću visokog plemstva zemlje i brojčanom nadmoći turopoljskog seoskog plemstva, pokornog oruđa u rukama Danijela Josipovića, kao što i moćnim utjecajem, koji su nadvojvoda ugarski palatin i kraljevska prefektura u Budimu vršili na hrvatskog bana grofa Hallera, — tako se je znatno povećala, da su ilirska stranka i domorodci sa strahom očekivali približavanje g. 1845., za koju je godinu određena nova restauracija magistrata zagrebačke županije. Ugarski je palatin preporučio hrvatskom banu, neka upotrijebi najstrože mjere, da ukroti narodni otpor, a kraljevska prefektura u Budimu bez prestanka je grmjela na Ilirce i njihova vođu.

Ilirci, dobro znajući, da ne mogu računati na svoga bana, iskoristili su međutim vrijeme, koje im je ostajalo, da skupe pod svoju narodnu zastavu što više moguće domorodaca.¹⁴

POGLAVLJE X.

Godina 1845., tako znamenita u analima domovine Hrvata, a osobito njihova glavnog grada, napokon je došla. Dan 27. ožujka bio je određen za otvorenje velike skupštine zagrebačke županije. Madžaroni su nestrpljivo očekivali taj dan u predosjećanju svoje skore pobjede; a Ilirci, prepuštivši se sudbini, ali ipak ne klonuvši, gledali su s opravdanim strahom, kako se približava vrijeme, u kojemu bi narodna stranka, usprkos svojim naporima, dostojnim bolje budućosti, mogla lako podleći brojčanoj nadmoći madžarona, koju su pojačali svi Turopoljci, a sokolilo ih uvjerenje, da će ih ban Haller štiti, bar neizravno.

Već su dva dana pred otvorenje skupštine vrvjele zagrebačke ulice šljivarima, koji su od nekog vremena navikli posjećivati zasjedanje skupštine, ne zato, da se čuje njihovo mišljenje, nego da povlađuju svojim vođama. Ti seljaci plemenitaši, kojima je par čizama značilo raskošan predmet, većinom su obuvali tek opanke, a na ramenu ili o boku visjela im je na konopcu ili na ostatku vojničkog pasa sablja ili mač; neki su se pojavili čak u košuljama. Njihovo smiješno odijevanje izazivalo je pravu samilost. Ti vrijedni ljudi bez prestanka su pušili lule od dva krajcara, a njihov miris, izmiješan s vonjem rakije, koju su pili do mile volje, širio je oko njih takav zadah, da bi od njega crkla krava malko slabije građe.

Nije lijepo rugati se siromašnim seljacima, ali ni oni se sami nisu trebali izvrgavati ruglu, htijući igrati ulogu, koja im ne pripada.

Prije nego prijedemo na pripovijedanje pojedinosti te restauracije, treba upozoriti čitaoce, da je narodna stranka uvijek prosvjedovala protiv virilnog prava glasa Turopoljaca, jer im je po pravu pripadao samo zajednički glas,

a običaj, koji prema ugarskom i hrvatskom sustavu ima zakonsku snagu, potvrdio je takvu upotrebu. Josipović je, naravno, zahtijevao virilno pravo glasa, da poveća broj glasova svoje stranke. Ban mu je izjavio, da treba čekati kraljevu odluku, jer staleži kraljevstva podnijeli su to pitanje kralju na odluku.

Glavna skupština od 27. ožujka 1845. zabilježena je u analima zagrebačke županije kao jedna od najzanimljivijih, jer je bilo nazočno više od 2000 sakupljenih seljačkih plemića, pa je ta stvar zahtijevala izvanredne mjere opreznosti. Stoga su pred banskom zgradom i u oba dvorišta te zgrade, pače i u hodnicima, bili postavljeni vojnici. Magistratski stol nalazio se ispod trijema u predvorju, koji je služio kao spoj između obaju dvorišta i tim načinom razdvajao obje protivničke stranke.

Ban grof Haller, nakon što je bio pozdravljen klicanjem i povicima »živio«, otvorio je sjednicu malim latinskim govorom, u kojem je istaknuo, da je primio predsjedničko pismo, u kojemu se nalaže, da što brže završi skupštinu, da ne zakasni izborom izaslanika za sabor kraljevine Ugarske, kao i to, da se glede popisa plemstva u županiji sada valja držati *cynosure*¹⁵ iz god. 1835., sve do kraljeve odredbe, kojom će se to pitanje konačno urediti.

To predsjedničko pismo, koje je ban spomenuo, izazvalo je prosvjede sa svih strana, jer su i Ilirci i mađarska stranka vidjeli u njemu povredu njihova ustava i municipalnih prava u kraljevstvu, priječeći odluke i administraciju slobodne županije na skupštinama. No kad je ban odgovorio, da predsjedničko pismo ne sadržava ništa osim onoga, na što su županijski staleži bili pristali na glavnoj skupštini 11. prosinca, većina je staleža ustrajala, da jedino prima na znanje to predsjedničko pismo, ali ne prima popisa županijskog plemstva na osnovici iz 1835., nego tek po odluci glavne županijske skupštine, a ne na temelju predsjedničkog pisma. Ban je tada s bolom opazio, da njegov ugled nema više upliva nad većinom, i da osjetljivo slabi poslije svakog parlamentarnog sukoba.

Ta skupština, tako živahna i bučna, bila je ipak na visini po pomirljivom duhu, kojim je, kako se činilo, bila obuzeta mađarska stranka, a još je veće čuđenje nastalo, kad se *comes Turopoliensis* Danijel Josipović, koji je prvi uzeo riječ, obratio na hrvatskom jeziku Ilircima, da ih privoli na izmirenje sa svojom braćom iz protivnog tabora, budući da i jedni i drugi žele samo sreću domovine i da njihovo uzajamno neprijateljstvo potječe iz čistog nesporazuma o sredstvima, kojima da štite slobostine i dobrobit hrvatskog naroda. Dodao je i to, da je ta prokleta nesloga jedini uzrok, što se u tom času nalaze prisiljeni raspravljati okruženi bajunetama.

Nakon njega govorio je u istom smislu neki drugi mađžaron ustvrdivši, da je restauracija iz g. 1842. jedini uzrok nemirima i mržnji stranaka u njihovoj domovini, jer su na njoj bile prevladale lične koristi, a ne različiti nazori političkih načela. Na to je odvratio jedan govornik ilirske stranke »Kad bi te riječi bile zajamčene osjećajima čovjeka, nitko se među nama ne bi našao, tko ne bi s najvećim zanosom pružio ruku turopoljskom županu, u svrhu iskrenog pomirenja i da zaboravimo na prošlost, krenuvši zatim zajedničkim putem, koji nam je označila ljubav prema domovini. Ali koje jamstvo pruža nam on za iskrenost svojih riječi? Svoja djela? Ta su naskroz oprečna njegovoj političkoj ispovijedi, koju je upravo izrekao!« Tada su Turopoljci počeli rogoboriti, ali su se u isto vrijeme čuli glasovi iz ilirske stranke, koji su vikali: »Pokažite mu zapisnike saborskih sjednica! Pitanje poreza! Mađžarski jezik!« Josipović ustvrdi, da nikada nije govorio protiv probitaka svoje domovine, ali je bio prekinut povicima Iliraca: »Neka progovore naši poslanici na ugarskom saboru Bužan i Klobučarić!«

Nakon velike buke napokon dođu i poslanici do riječi. Izjave, da će potanki izvještaj o raspravama na ugarskom saboru dati staležima na hrvatskom saboru, na kome će spomenuti, kako se vladao *comes Turopoliensis*, i gdje će on imati prilike, da ih pobija, ako mu to bude moguće.

Vidjelo se sada, da je svako pomirenje nemoguće.

Svjetska povijest nas uči, da razdvojenost političkih mišljenja čini ljude nepomirljivima i da se ona podržava u porodicama pomoću predaje i preko spisa. Unaprijed će u Hrvatskoj uvijek biti mađžarona i Iliraca ili bolje hrvatskih rodoljuba, jer je ime ilirsko iščezlo, kao što u Italiji ima još u ovo vrijeme gvelfa i gibelina. Markiz Canossa, koji je umro pred nekoliko godina u Veroni, a koji je sve do smrti nosio perčin, glasno se hvalio, da je gibelin, i taj vitez staroga koljena nije se nikada okretao prema vjetru.

Jedino su se u jednoj točki slagale neprijateljske stranke, a to je, da se iz dvorišta i banske palače uklone vojničke straže, koje su smetale parlamentarnu slobodu. Ali kad je na to ban Haller izjavio, da će smjesta ukloniti vojnike, pod uvjetom, da staleži preuzmu na se odgovornost za svaki događaj, koji bi mogao izbiti nakon odlaska vojnika, nitko nije na to odgovorio, a svi su plemići ostali zalivenih usta.

U trenutačnoj šutnji uzme riječ Ivan Kukuljević Sakcinski, najčedniji i najsajniji govornik narodne stranke, te živim bojama ocrta kobne posljedice njihove narodne nesloge, priznajući, da je nazočnost bajuneta potrebna, kako bi se zapriječilo, da se braća i sinovi jedne iste domovine među sobom ne kolju kao krvoločne životinje. Kukuljević je završio svoj govor ovim proročanskim riječima: »Ako nesloga, koja nas rastavlja, potraje, doći će treći, koji će nam oduzeti naše pravice i naše slobodine i pogazit će nas nogama, kad nas okuju teškim lancima, izrugujući našu nemoć, da mu se odupremo. Gospodo! Apsolutizam! Apsolutizam se ne nalazi više pred vratima našeg parlamentarnog svetišta, on je već ušao u središte naše skupštine, a najavljuju ga naše prepirke i naše kavge. Počekaјmo još neko vrijeme i on će nas uhvatiti za vrat, da zadavi jedne i druge. Kad bi mir i sloga vladali među nama, mogli bismo još uvijek dobiti veću slobodu od našega pravednog i dobrog kralja; ali ako ostanemo neprijatelji i nesložni, kao što smo u ovaj čas, izgubit ćemo i ova prava, što ih još

danas uživamo.« Kukuljević je završio svoj govor preklinjući staleže, da ne nastave prepiranjem radi virilnog glasovanja Turopoljaca i da odgode to pitanje sve do krajevske odluke.

G. Kukuljević nije bio sretnije ruke od bana Hallera. Josipović je zahtijevao većinu glasova za mađžarsku stranku zbog brojčane nadmoći Turopoljaca, kojima bi virilno pravo glasovanja moralo biti priznato. Ilirci su prosvjedovali protiv te zloupotrebe, koja je povreda zakona i običaja (*contra legem et consuetudinem*), ali je na to *comes Turopoliensis* odgovorio protuodgovorom. Galama i buka tako se podigla, da je ban grof Haller, koji kao da je bio osuđen, da služi jednoj i drugoj stranci kao nišan, izgubio napokon strpljivost, prekinuo sjednicu i odredio, da se ona nastavi sutradan, 28. ožujka.

Sutradan se rasprava o virilnom pravu glasa Turopoljaca ubrzo izrodila u kavgu, a duhovi su bili tako razdraženi i razbješnjeni, da su obje stranke bile već spremne na tučnjavu. Ban, da spriječi takav izgred, imenova, uprkos povicima i prosvjedima staleža, odbor za reviziju popisa, koji se nalazio već gotov u njegovim rukama, a naslovni beogradski biskup, *prior auraneus* Šrot, bi određen za predsjednika tog odbora. Članovi su bili Oto grof Sermage, Levin barun Rauch, Stjepan pl. Jelačić, Herman pl. Bužan, Ivan pl. Briglević, Antun pl. Kuchtić, a Franjo pl. Novak, Kukuljevićev tast, bude određen za zapisničara.

Ban grof Haller najavi, da se skupština raspušta i odredi dan 28. srpnja 1845. za magistratsku restauraciju zagrebačke županije.

Plemići i korteši napuste dvor puni bijesa i iskoriste razmak od četiri mjeseca, da se pripreme za buduću borbu.

Naši čitaoci valja da znadu, da su u Hrvatskoj kao i u Ugarskoj seljačkim plemićima dali nadimak *korteša*, koji su bili isto tako seljaci kao i njihova seoska neplemenita braća.

POGLAVLJE XI.

Prispio je čas restauracije za god. 1845. Korteši su stigli u Zagreb već 25. srpnja. Petak je bio za Ilire zloslutan.

Dne 26. srpnja došla su u grad vojnička pojačanja. Po mišljenju Iliraca, ban grof Haller je unaprijed jasno osjećao, što će se dogoditi 29. srpnja.

A 27. srpnja poslije podne, iako je padala blaga kiša, vojničkim su korakom i uz zvukove glazbe, koja je svirala Rakoczyjevu koračnicu, ponosno stupali turopoljski korteši i oni iz Sv. Ivana, koji su pripadali mađarskoj stranci.

Josipović, koji je stupao kao pobjednik na čelu mnogobrojne povorke s takvim ponosom, tako odrešitim korakom, ohola pogleda, izgledom, koji je imao u sebi nešto od pobjeglog konja, izazivao je podsmijeh prolaznika, koji su postajkivali, da ga promatraju, kako stupa pred svojim četama, kad neki Ilirac glasno poviče: »Gledajte taj lijepi primjerak ovna predvodnika, još mu samo manjka zvonol!«

Istoga je dana održana kod bana sjednica, na kojoj su htjeli istražiti, da li županijski dostojanstvenici imaju kakve pritužbe protiv sadašnjih članova županijskog magistrata. Svatko je šutio, i premda se u tom slučaju latinska rečenica *qui tacet, consentire videtur* nije mogla primijeniti, otpusti ban članove sjednice sa skrovitom nadom, da se sve može još uvijek završiti na prijateljski način. Isprazna nada!

Dne 28. srpnja u 8 sati ujutro, poslije svečane mise, na kojoj su prizvali Duha Svetoga, da plemićima zagrebačke županije prosvijetli pamet, krenuli su staleži u oba dvorišta banske palače, gdje se magistratski stol, kao i na ožujskoj glavnoj skupštini, nalazio pod svodom otvora, koji je služio kao spoj s velikim pograničnim dvorištem, kamo je svaki prozvani glasač morao pristupiti, da položi u ruke

odbora glasovnicu. Toj je sjednici predsjedao ban. Vojničke su se straže nalazile u dvorištu, a bataljun talijanske linijske pukovnije baruna Wimpfena, pod zapovjedništvom majora Sartoriusa, stajao je razvrstan u širini trga Sv. Marka, sučelice županijskoj palači zagrebačke županije, koja još ni do danas nije dovršena, s krilima zavnutim pod pravim kutom, radi malog prostora na trgu, tako da je lijevo krilo bataljuna zaštićivalo Ferićevu kuću. Treći red bataljuna bio je udaljen od banske palače samo nekoliko koračaja. Kad se pojavio ban Haller, bio je dočekan više hladno nego s poštovanjem, više ponosno nego uglađeno.

Ban je otvorio svečani čin restauracije latinskim govorom, iza njega je slijedio jednaki govor na hrvatskom jeziku, koji je bio na dohvat shvaćanju seoskog plemstva, jer nije razumjelo ni jedne latinske riječi.

Nakon što su se stari članovi županijskog magistrata po utvrđenom običaju odrekli svoje službe na ruke velikog župana zagrebačke županije, dao je veliki župan ban Haller da se pročita popis kandidata za ispraznjena mjesta, i to za mjesto prvog županijskog *vice comesa* Emerik pl. Lentulay, Eduard pl. Jelačić i Franjo pl. Novak, koji su svi pripadali narodnoj stranci, zatim pl. Modić, pl. Pavleković i pl. Suvić, koji su bili odreda mađaroni. Radi toga su Ilirci glasovali za Lentulayja, a svi mađaroni za Suvića.

Pojedinačno glasovanje trajalo je od 8 sati ujutro do 9 sati u večer, a kako ni tada nije bilo dovršeno, ban je bio primoran odrediti nastavak za drugi dan, 29. srpnja. Stoga je bijes Iliraca dosegao vrhunac, kad su se uvjerali, da je virilno pravo glasa dopušteno 570-rici seljačkih turopoljskih plemića, te da će prema tome njihova brojčana nadmoć naravno nadmašiti broj ilirskih glasova. Razjareni su Ilirci svom snagom prosvjedovali protiv takva besramnog i nedopuštenog običaja i videći, da njihov prosvjed ne primaju na znanje, složno i spontano napuste dvorište, da vidljivim načinom prosvjeduju protiv nezakonitog postupka na toj samovoljnoj restauraciji. Tako galameći pojure kroz

vrata banske palače na trg Sv. Marka, gdje je bio porazmješten Wimpfenov bataljun. Puške vojnika bile su pune, ali je u mirno doba za tu iznimku vojničkog zakona trebao poseban nalog, koji je mogao izdati samo zapovijedajući general, a ovaj bi ga bio dao jedino na obrazloženi poziv bana, kao građanskog poglavara kraljevine Hrvatske.

Major Sartorius, koji je zapovijedao bataljunom, bio je dakle za to ovlašten posebnom zapovijeđu vojničkih vlasti.

U času, kad su Ilirci nahrupili na trg Sv. Marka, bude ispaljen puščani hitac sa gornjeg kata Ferićeve kuće, na uglu Mletačke ulice, a pročelje joj se nalazilo na trgu Sv. Marka. Ilirci, čuvši zviždanje metka nad svojim glavama, razumješe odmah, kome je metak namijenjen, te počеше vikati protiv izdaje i razbojnika i povadiše sablje, da navale na Ferićevu kuću s namjerom, da uhvate onoga, koji je ispalio pušku, ili, ako ne uzmognu uhvatiti krivca, vlasnika kuće, koji je bio poznat kao zagriženi mađžaron.

Da bi ušli u Ferićevu kuću, trebalo im je proći kroz redove bataljunskog voda, koji je, svrstan u pravom kutu prama pročelju, čuvao vrata i Ferićevu kuću. Mladi Staidacher i podbilježnik Mirko Bogović, sa sabljom u ruci i na čelu Iliraca, u namjeri, da probiju put kroz redove vodova, budu dočekani od vojnika ukrštenim bajunetama i puščanom pucnjavom, za kojom je slijedio plotun čitavog bataljuna. Uzrok je tome bio neobjašnjiv za svakoga, osim ako pretpostavimo, da su talijanski vojnici, ne znajući hrvatski jezik, držali, da Ilirci napadaju njih, pa su njihove povike pune prijetnje shvatili kao bojni poklik, što je u stvari bio nesmisao.

Mladi Staidacher, sin zagrebačkog načelnika, ostade mrtav na trgu, a Mirko Bogović, pade na nj teško ranjen s tri rane: metkom je bio pogođen u lijevu ruku, uboden bajunetom u slabine, a po vratu je dobio snažan udarac sabljom. Iliraca je bilo ubijeno u svemu sedam, a znatan broj ih je ranjen, dapače su bili metcima pogođeni i nevini prolaznici. Među mrtvima bio je i mladi Seljan i glasoviti

talijanski razbojnik Bonficio, koji se od nekog vremena vrzao oko banske kuće u Zagrebu, a o kojemu se govorilo, s pravom ili ne, da je za dosta veliku novčanu nagradu namjeravao nožem ubiti bana grofa Hallera.

U tili čas proširila se vijest, da je ban Haller potajno zapovjedio majoru Sartoriusu, da otvori paljbu na te siromašne Ilirce, koji su bili naoružani jedino paradržnim sabljama. Drugi pak misle, da su talijanske vojnike potkupili mađžaroni, pa da su pucali bez majorova naloga. Potpukovnik Kottas, koji je bio pobočnik bana Hallera, tvrdi i danas, da je ban u toj prilici bio potpuno nevin i da je, čuvši za taj nemili događaj, bio tako zaprepašten, da je plakao poput djeteta, ne mogavši se utješiti zbog smrti tih sedam Iliraca.

No glas naroda, *vox populi, vox Dei*, označio je bana grofa Hallera začetnikom te tužne nesreće, jer da je on zapovjedio, da pucaju na Ilirce, ako bi se ovi drznuli manifestirati neprijateljsko raspoloženje protiv mađžarskih plemića, i ako bi prešli u napadaj.

Prema povjerljivoj izjavi dra Ljudevita Gaja gotovo dolazimo u kušnju, da prihvatimo javno mnijenje ondašnjih stanovnika grada Zagreba; a da bismo pružili našim čitaocima priliku, da sami sebi stvore sud, doslovno ćemo donijeti iskaz, koji nam je o tom događaju dao dr. Gaj. Zbog važnosti događaja od 29. srpnja čini nam se Gajeva povjerljiva izjava od neprocjenjive vrijednosti.

»Gaj je tada stanovao na drugom katu Demeterfijeve kuće. Dan poslije 29. srpnja, u sat poslije podne, pred vratima kućne veže ustavi se kočija biskupa Šrota. Šrot je izašao iz kočije i poslao je natrag. Gaj, kod kojega se upravo iznijela juha, potrča u susret biskupu, koji se upravo htio popeti k njemu, ali je sašao, čim je ugledao, da mu dolazi dr. Gaj i povede ga na ulicu, davši da ga prati sve do njegova stana.

»Šrot je primio za ruku dra Gaja, koji mu je imao služiti za obranu protiv Iliraca, koji su svi bili bijesni na mađžarone, pa bi susret s njima na ulici mogao priuštiti

neugodan četvrt sata poštovanom biskupu, koji je tada još pripadao mađarskoj stranci, a koji je promijenio tabor tek 1848., nakon Jelačićeva imenovanja banom. Gaj ga je otpatio sve do *Krvavog Mosta*, odakle treba samo nekoliko koračaja do kaptolskog grada, u koji se ulazi kroz mala vrata, probijena u zidu što ga okružuje. Usput je biskup Šrot zaklinjao dra Gaja, da bude tako dobar pa da odmah posjeti bana grofa Hallera, koji ga je dao zamoliti, nek dođe te ga je očekivao s najvećom nestrpljivošću. Gaj je to obećao biskupu, uprkos nepovjerljivosti, koja se u tako kritično doba mogla lako opravdati.

»Gaj se tada oprostio s biskupom i povratio se kući, da obuče svoj crni frak, jer Gaj uvijek nosi crni frak, kada se ne pojavljuje u narodnoj nošnji.

»Ban je stanovao u sadašnjem dvoru hrvatskog bana, a Rauchova kuća tada još nije bila potpuno spojena s banskom palačom, premda su se tu već nalazila vrata probijena u zidu prvoga kata, koja su je spajala sa spavaćom odajom bana grofa Hallera. Ali su tada ta vrata bila čvrsto zatvorena. Taj spoj postoji i danas u svom prvotnom stanju, uza sve promjene, izvršene kasnije u toj kući, osobito za bana Jelačića, prije njegove ženitbe sa groficom Sofijom Stockau. U toj, prije Rauchovoj kući, sada se nalazi ured dvorskog savjetnika Rubida, i jedan odjel kraljevske kancelarije, koje jedan dio je smješten u prizemlju kuće Karla Jelačića, čiji prozori gledaju na južno šetalište, a ostali dio dvorske kancelarije nalazi se u Ferićevoj kući, o kojoj smo malo prije govorili. Da bi se svi uredi smjestili u banskoj palači, namjeravali su pod vladom ministra Bacha sagrađiti još jedan kat povrh onoga na kojemu je stanovao ban Jelačić, ali je on, bijesan, što mu kane narušiti mir i pokvariti prednost osamljenog i udobnog stana, tako odrešito prosvjedovao protiv tog nacrtu, da je mogao mirno umrijeti u banskom dvoru, kakav vidimo danas, te da nije bio uznemirivan izvršenjem namisli ministra Bacha.

»Dr. Gaj, došavši u banski dvor u crnom fraku, bio je odmah uveden u radnu sobu grofa Hallera. Gaj je zatekao

hrvatskoga bana, gdje plače poput djeteta, a još se više začudio, kad mu se ban bacio oko vrata, stisnuo ga u zagrljaj i bez prestanka mu ponavljao, da ga je čekao kao svoja anđela zaštitnika, da se uzda samo u njega i da u njemu gleda jedinog čovjeka sposobna da umiri duhove, da uspostavi red i mir u gradu i da primiri neprijateljske i tako zagrižene stranke.

»Ban je posjeo dra Gaja na sofu do sebe i preklinjao ga, da upotrebi sva svoja sredstva, svu svoju popularnost i sav svoj ugled, da umiri Ilirce; nadodao je, da ga ovlaštava u svemu, dajući mu punomoć, da postigne taj cilj i predusretne svaki kobni događaj. Uzalud se Gaj ispričavao svojom nemoći u prilici, u kojoj je hrvatski ban očajavao, sa svim svojim ugledom i svojom moći. Ban je dodao, da je njegov ugled i njegova popularnost propala, a da kler, kojem se mogao obratiti, nema nikakova upliva, pa da se još uzda samo u njega. Glede svećenstva ban je imao potpuno pravo: vidjeli smo malodušnost naslovnog beogradskog biskupa, vranskog priora (*prior auraneus*) Šrota. Isto je bilo i s onima, koji su pripadali mađarskoj stranci, a drugi, njih je bio najveći dio, išli su zajednički s Ilirima. Svećenstvo u svim krajevima, napose niži kler, nalazi se uvijek uz narodnu stranku i uz narod, iz kojega je, tako reći, niklo. Iskustvo je to potvrdilo u Ugarskoj, Italiji, Prusiji i u Poljskoj.

»Gaj međutim nije popustio na navaljivanje i molbe bana grofa Hallera, sve dok mu ovaj nije dao u ruke dokumenat, kojim mu je ban dao sjajno priznanje za vjernost i za njegove općenito priznate zasluge, kojim je ovlastio dra Gaja, da radi sve, što misli da će biti razborito i nužno, da se smire duhovi i uspostavi red i mir u gradu.

»Gaj je rijetkom žurbom uzeo dokumenat. Predan u doktorove ruke, taj dokumenat, tako porazan po bana i njegov ugled, postao je moćno oružje, a kasnije je, kako ćemo vidjeti, zadao posljednji udarac ugledu grofa Hallera u Beču.

»Gaj, sa dokumentom u džepu, htio je otići, ali ga je ban još zadržao i trudio se kroz više od pola sata, da uvjeri Gaju, kako je dobro postupao dajući zapovijed, da se puca na razbješnjenu svjetinu, jer je učinak toga bio za nj povoljan, budući da se razbojnik Bonficio, koji je bio plaćen, da ga ubije nožem, nalazio u broju ubijenih na trgu Svetoga Marka. Usprkos značajnoj šutnji dra Gaja, koja je nastala radi tog neočekivanog otkrića i radi još čudnijeg banova nastojanja, da vođa ilirske stranke prizna, da je ban zbilja dobro učinio, zapovjedi, da pucaju na Ilirce, ban se neprestano vraćao na tvrdnju, po nj tako otegotnu, da je njegova osobna sigurnost tražila, da se otvori vatra na nemirnu svjetinu.«

Bonficio, talijanski razbojnik, prodao se, po svom dolasku u Zagreb, mađarskoj stranci i obavezao se, prema onome, što se govorilo, da makne dra Gaju; kasnije je prešao u ilirski tabor, gdje se ponudio, da će zaklati bana grofa Hallera. Može biti, da je Bonficio izrabljivao u svoju korist strastvenu mržnju jedne i druge stranke, i ne misleći ozbiljno izvršiti tako razbojnički i opasan pothvat. »Napokon, bile sumnje o Bonficiovoj osnovi opravdane ili ne, grof Haller je tada pripovijedao dru Gaju, kako se taj razbojnik više puta u noći pokušavao uvući u njegovu spavaću sobu kroz spojna vrata u Rauchovoj kući, a ta su vrata pripadala sobi nekoga Šimraka, pa mu je uspomena na ono zloslutno šuškanje, koje se više puta usred noći, za dubokog muka čulo u bravi njegovih vrata, još uvijek prouzrokovala drhtavicu.«

Nema sumnje, da je ban grof Haller, koji je nakon događaja od 29. srpnja bio kao bez glave, nastojao svim silama, da iz usta dra Gaja dobije odrešenje svojoj uznemirenoj savjesti, izvlačeći iz njega, tako reći, priznanje, koje bi mu poslužilo barem kao neizravno povlađivanje one krvave mjere, koju je morao, po svom mišljenju, upotrijebiti dana 29. srpnja. Ali je od Gaja mogao izvući tek obećanje, da će učiniti, što može, da održi red i mir u Zagrebu.

Gaj se udaljio i ostavio još sasvim smetena grofa Hallera, koji je svojom slabošću i nepromišljenom povjerljivošću odao tajnu od najvećeg značenja po njegov politički položaj.

»Gaj je održao obećanje, koje je zadao banu, ali je naskoro otputovao u Beč, gdje je podnio potanki izvještaj o događaju od 29. srpnja i predao onaj dokumenat, koji je više nego dovoljno dokazivao slabost i nesposobnost bana Hrvatske; predao ga je na proučavanje barunu Gervayu, tajniku ministarskog vijeća, kojega je to tako ogorčilo, da je smjesta isposlovao, te su u Beču jednoglasno odlučili, neka se ban grof Haller poslije takva postupka opozove. Ali, po političkom načelu i da se izbjegne svaka sablazan, ostavili su ga na njegovu mjestu do svršetka hrvatskog sabora, koji je bio otvoren 23. rujna iste godine, a na kojemu je ban nastojao svim mogućim ustupcima narodnoj stranci udobrovoljiti duhove, raspaljene protiv njega. To je međutim bilo prekasno. Njegova je sudbina bila već odlučena, premda se kasnije čitalo u bečkim novinama, da se njegovo veličanstvo car udostojao opozvati grofa Hallera iz Hrvatske na njegovu vlastitu molbu i primiti njegovu ostavku na mjesto hrvatskog bana.«

U Beču su šaljivo govorili, da bi ban grof Haller bolje učinio, da je 29. srpnja u Zagrebu upotrijebio vatrogasne štrcaljke nego puške, da rastjera i umiri razjarene plemiće. Pariško je redarstvo to bilo primjerom pokazalo prigodom nekih nemira pod mirnim kraljevanjem kralja Luja-Filipa.

Najviše ožaljena žrtva 29. srpnja bio je bez sumnje mladi sin zagrebačkog načelnika, Staidacher, gorljivi rodoljub. Njegova je majka oplakivala za čitavog svog života njegovu smrt, a kroz sedam godina nije napuštala sobe. Neko vrijeme postojala je čak bojazan, da ta vrijedna žena ne poludi! Umrla je poslije trinaest godina, 1858. g., a pokopana je na Jurjevskom groblju. Od te porodice živi još samo Henrik Staidacher, ravnatelj otpравниštva hrvatsko-slavonske dvorske kancelarije u Beču.

Teško je zamisliti, kakvo je zaprepaštenje i grozničavo gibanje zavladało među stanovništvom grada Zagreba, a osobito bol porodica, koje su morale oplakivati koju žrtvu od 29. srpnja; oplakujući mrtve, proklinjale su žive, koje su držale krivcima njihova tragičnog završetka. Noću od 29. na 30. srpnja održali su svjetovni i crkovni uglednici sjednicu, da se dogovore o mjerama za uspostavu poretka i javnog mira. Sutradan, 30. srpnja, posjetilo je bana grofa Hallera svečano izaslanstvo. U njemu su bili zastupani Kaptol, stari županijski magistrat i plemstvo iz narodne stranke. To odaslanstvo izjavi banu koliko mirno toliko i odlučno, da ne će vršiti nikakve službe, sve dok potraju ove prilike i ovaj poredak, i odmah za tim izađu, jedva pozdravivši grofa Hallera. Ovaj se nije pravo ni oporavio od uzbuđenja, koje mu je prouzrokovala neočekivana pojava tog impozantnog predstavištva, kad se pred njim pojavi drugo izaslanstvo, od strane magistrata glav. grada Hrvatske, koje ga uporno zamoli, da udalji turopoljske seljačke plemiće iz Zagreba, budući da njihova nazočnost ugrožava mir i javni poredak. Ban, oporavivši se od uzbuđenja i, kako je izgledalo, ponovno ohrabren, odgovori tom odaslanstvu, da nema moći istjerati iz Zagreba plemiće, koji su se tu sakupili radi zakonskog sudjelovanja na restauraciji, ali da ima pravo i sredstva, održati u gradu javni red. Uz to je nadodao, da je restauraciju odgodio za 24 sata, kako bi uzbuđenim duhovima dao vremena, da se stišaju i umire.

Ilirci su već 29. srpnja u večer otposlali kućama svoje *korteše*.

Tri dana, što su slijedila iza 29. srpnja, bili su dani tuge, posvećeni žalobnim pripravama. Od jutra do mraka njihala su se sva zvona na zagrebačkim tornjevima, a njihov prodorni zvuk kao da je izricao bol i očaj porodica, pogođenih u najdraže osjećaje smrtonosnim olovom talijanskih vojnika, koji su slijepo poslušali zapovijed svoga majora, a ovaj je, kad je došao na nj red, izvršio nalog, primljen od više vojničke vlasti.

Prestao je sav rad, svi dućani su bili zatvoreni; ljudi su posjećivali mrtve i trg, na kojemu je prolivena njihova nevina krv. Ta tužna, ali uzvišena demonstracija uvelike je uznemirila bana Hallera; ovaj je, zaokupljen od uplašanih mađžarona, koji su ga preklinjali, da ih brani od Ilira, jer im je njihovo držanje, puno prijetnje, tjeralo strah u kosti, dao putem vojnog zapovjeništva dopremiti jedan bataljun graničarske pukovnije iz Križevaca, kojom je tada zapovijedao junački pukovnik August barun Stillfried von Rattenitz, oženjen sestrom pokojnog grofa Clam-Martiniza, prvog pobočnika cara Ferdinanda.

Dobro je poznato, koliko ima nepritika u Vojnoj granici, kad se ima brzo sakupiti bataljun, jer su vojnici raštrkani po svojim kućama u selima, od kojih su neka vrlo udaljena od sjedišta pukovnije. Odlučnost pukovnika Stillfrieda umjela je tome doskočiti; glasnici su na konjima i kolima raznosili najvećom brzinom njegove naloge u sela; vojnicima je bilo naloženo, da u najvećoj brzini dođu u Zagreb, pomažući se pritom svojim konjima i svojim kolima, da bi što prije stigli, pa da pred maksimirskom mitnicom čekaju dolazak pukovnika.

Dne 1. kolovoza rano jutrom sav se bataljun našao tu u bojnom redu, i pukovnik barun Stillfried uđe s njim odmah u Zagreb. Dolazak i vojničko držanje tog impozantnog bataljuna od 1300 momaka izazvao je dojam u redovima svih stranaka, a uplašio je i najzanesenije građane, tako da se od tog časa nije trebalo ničega više bojati za javni red u Zagrebu.

Vojnici bataljuna pukovnije baruna Wimpfena bili su zatvoreni u vojarni, a časnici su bili dosta pametni, te se ne pojavljivahu na ulicama.

Poneki, koji su u svojoj radoznalosti htjeli doznati političko mišljenje podčasnika onoga graničarskog bataljuna, propitkujući ih, kojoj stranci pripadaju, dobivali su odgovor, da ne pripadaju ni jednoj ni drugoj stranci, jer su carski vojnici. To je bio propisani odgovor, kojim su, po zapovjednikovu nalogu, morali odgovarati na slična pitanja.

Događaj od 29. srpnja proćuo se svagdje po Hrvatskoj brzinom, koja je bila gotovo ravna brzini brzojava u našim danima. U svim gradovima držane su svećane zadušnice za žrtve (29. srpnja) onoga nesretnog dana, o čemu su se slali potanki izvještaji u Zagreb, da se objelodane u javnim novinama i da podupru agitaciju među rodoljubima opisom zadušnica, na kojima je svećenstvo primilo na sebe dolićnu zadaću, te nije propustilo podstreknuti pepelom prekritu vatru, kojoj je plamen morao na koban način za ugarsko kraljevstvo i za mađarone planuti u Hrvatskoj u godini 1848.

Da zapriječi tu agitaciju, podržavanu mnoštvom najavljenih zadušnica, našao se ban grof Haller prisiljen zabraniti im objavljivanje pod prihvatljivom izlikom, da tiskare nisu za taj broj dostatne, a ne želi se, da bude nepravedne pristranosti, po kojoj bi se jedne objave zadušnica tiskale, a druge zabacile.

Grof Juro Oršić, isto tako revan domorodac kao i grof Janko Drašković, osnovao je i zapisao tada u crkvi sv. Marka vječne zadušnice na dan 29. srpnja, na trajnu uspomenu žrtvama toga tužnog dana.

Pokop žrtava 29. srpnja izvršen je 1. kolovoza u 5 sati poslije podne. Sprovod je krenuo od samostana milosrdne braće na Jelačićevu trgu (tada Harmica), prošao je Dugom ulicom, zatim Kipnom pa Jurjevskom ulicom, da uđe u Jurjevsko groblje.

Jurjevsko groblje, položeno na brdašcu, odakle se oči naslađuju krasnim pogledom slikovite prijestolnice kraljevine Hrvatske i beskrajnih ravnica oko obale Save, koje završavaju planinama u nedogled, odgovara ugledu Père-Lachaise u Parizu, gdje se nalaze najljepši grobni spomenici, a pokopani su pod njima gotovo svi odličniji francuski muževi.

Deset lijesova, u kojima su bile položene žrtve 29. srpnja, slijedili su jedan za drugim, nošeni od uglednih ljudi, a pred njima su išli i pratili ih rodoljubi i mladići u narodnoj nošnji, s golim sabljama u rukama.

Na svakom pojedinom lijesu bio je natpis velikim slovima, koji je izražavao ove zlokobne riječi: »*Hodie mihi, cras tibi*« (Danas meni, sutra tebi). Za njima su išli roditelji, rođaci i prijatelji njihovi, jecajući; na svakom su se vidjele suze, a sav se grad digao da isprati i oda posljednje počasti žrtvama narodne stvari i njihova rodoljublja. Svagdje su, kuda je sprovod prolazio, otkrivali ljudi glave, a tužni muk naroda bio je teška kritika za začetnike krvave drame, koja je prouzrokovala preranu smrt najvrednijih građana. Nikakav nećasni događaj nije uznemirio taj žalobni i otmjeni obred. Mađaroni se tada nisu dali vidjeti. Ni jedan nije imao smjelosti, da se pokaže na ulici!

Lijepi željezni spomenik, podignut 1856. g. na Jurjevskom groblju, dozivlje i danas u pamet Hrvatima njihovu građansku neslogu, njihove junačke borbe protiv mađarske premoći kao i žarku ljubav njihovih sunarodnjaka prema hrvatskoj narodnosti. Na grobnom kamenu piramidnog oblika leži spavajući lav, a sa svih strana spomenika čitaju se imena žrtava palih 29. srpnja 1845.

Broj ranjenih onoga tužnog dana prelazio je 50; mnogi su od njih umrli kasnije ili su ostali kljasti. Popularnost bana Hallera išćezla je, a od tog je vremena njegovo ime postalo u Hrvatskoj omraženo.

Restauracija je ipak nastavljena 2. kolovoza. Pobjeda mađarske stranke bila je laka, jer Ilirci nisu ovdje prisustvovali, pa je pobjednik Josipović mogao gledati na protivnike s visoka, bez straha, da ga izviždaju.

Ishod te nezakonite skupštine bio je ovaj: Suvić prvi *vice-comes* zagrebačke županije; Praunsperger drugi, a Stjepan Pavleković treći;

Pavao pl. Keresztury vrhovni županijski sudac.

Pavao pl. Krajačić, Franjo pl. Pogledić, Nikola pl. Puby i Sigmund pl. Preschern distriktualni suci u Sv. Ivanu,

Posavini i s obje strane Kupe;

Ljudevit pl. Karoly, prvi sudac za gorski kotar;

Emerik pl. Bušić prvi, a I. N. Šrabecz drugi veliki bilježnik;

Adalbert pl. Jelačić, prvi županijski odvjetnik;

Ivan pl. Stivalić, Hugo pl. Terstenjak, zamjenici županijskog odvjetnika.

Stjepan pl. Koos, glavni poreznik;

Ignac pl. Vernić, blagajnik (*cassa percipiens*)

Toma pl. Matačić, *exactor*; Adalbert Makanecz, *registrator*;

Karlo Gallyuf, *registrant*.

Ostali županijski činovnici bili su pristavi i pisari, a potomstvo će se lako utješiti, što ne zna za njihova imena.

Josip Briglević i Koloman Bedeković bili su izabrani izaslanicima za hrvatsko-slavonski sabor, iako se ban grof Haller zauzimao za Suvića, koga je također kandidirao.

I po tome se vidi, da utjecaj bana Hallera nije bio više priznat. Sami madžaroni su mu prišli nadimak *pictus masculus*.

Sjene žrtava 29. srpnja postavile su se u čitavoj svojoj prekogrobnoj veličini između grofa Hallera i Hrvata, te Halleru nije više uspjelo ponovno steći njihovu naklonost, usprkos njegovu nastojanju na hrvatsko-slavonskom saboru, koji je bio otvoren 23. rujna 1845.

Tu je ban učinio sve moguće ustupke narodnoj stranci, tako da je Josipović, videći, da je propao protiv većine sa svojim besmislenim i nepravednim prijedlozima i uza sve bogatstvo svoje surovosti, koja se počela gaditi i njegovim pristašama, napustio za četvrte sjednice skupštinu 26. rujna, vičući svojim stentorskim glasom svojim Turopoljcima: »H a j d e v a n !« Izašao je praćen od svojih seljačkih plemića, kao što stado slijedi svoga prethodnika s klepkom. Tek tada su staleži mogli mirno odlučivati, a da nisu bili izloženi grdnjama *comes Turopoliensis*-a. Ban Haller pokazao se doista iskren, pravedan i blag, pa je sabor bio završen tako, da mu narodna stranka nije ni u čemu mogla prigovoriti. No svi su mu naponi ostali bez uspjeha. Domorodci su ostali nepomirljivi.

Bečki dvor se uvjerio, da će ban Haller zauvijek ostati izgubljen čovjek u javnom mišljenju u Hrvatskoj, te ga opozva.

Čini se, da je Hallera progonila zla sreća: radi svojih madžarskih simpatija izgubio je ljubav Hrvata; kasnije, u namjeri, da opet stekne naklonost Hrvata, gubi simpatije Madžara. Braneći probitke kraljevine Hrvatske kao ban na ugarskom saboru, bio je ondje čak napadnut i napokon prisiljen, da se pobije u dvoboju s nekim madžarskim velikašem.

Grof Haller, nakon što se prisilno odrekao svoga banskog dostojanstva, povuče se na svoj posjed u Transilvaniju. Godine 1848., da umakne političkim nemirima u svojoj domovini, vraća se k vojsci u Italiju, gdje mu maršal Radetzky povjerava vodstvo jedne vojne divizije. Ali se čini, da nije mogao zadovoljiti ni maršala Radetzkgoga, jer mu ovaj, da bi ga uklonio iz vojske, naskoro povjerava zapovjedništvo jedne male utvrde u Italiji. Haller je to odbio i povukao se na svoja imanja u Transilvaniji, gdje je živio vrlo povučeno sve do g. 1856., kad ga je car Franjo Josip imenovao *ad latus* glavnom guverneru Ugarske, nadvojvodi Albrechtu. Pojava bivšeg hrvatskog bana u Budimpešti izazvala je tamo isto takvo čuđenje kao i u Zagrebu, gdje još nije bio izbljedjela uspomena tužne katastrofe iz g. 1845. Grof Haller je i danas na tome mjestu.

POGLAVLJE XII.

Malo dana iza 29. srpnja 1845. prispjelo je hrvatsko izaslanstvo u Beč, da zatraži moćnu zaštitu carskoga dvora protiv nepravda, nasilja i napadaja Mađara i mađarske stranke u Hrvatskoj, koji su izazvali tužni dan 29. srpnja. Glavni su članovi tog izaslanstva bili: Karlo Klobučarić, Eduard Zdenčaj i Ambroz Vranicany.

To je poslanstvo osobito tražilo, da banom Hrvatske bude napokon imenovan jedan Hrvat, koji ljubi svoju domovinu. Izaslanici se nisu zadovoljili samo audijencijom kod cara Ferdinanda, nego su posjetili sve nadvojvode i nadvojvotkinju Sofiju, koja ih je primila vrlo srdačno, a činilo se, da ona u znatnoj mjeri dijeli s njima njihovu žalost, premda se nije obvezala obećanjima, koja kasnije ne bi mogla održati.

Tada se, kako se je govorilo, prviput spomenulo na carskom dvoru ime baruna Josipa Jelačića, glavnog pukovnika banske pukovnije u Glini, kojega su hrvatski poslanici naznačili najsposobnijim čovjekom, koji će dostojno ispuniti dužnosti hrvatskog bana.

Carski dvor tada ipak nije bio u nuždi da Hrvatima učini jedan takav ustupak. Ako bi ustrebalo, imao je na raspolaganju starog podmaršala baruna Blagoevića i Rukavina, koji su već odavno bili na popisu kandidata za čast bana Hrvatske, premda je političko držanje baruna Blagoevića 1848. g. dovoljno dokazalo, kako bi njegov izbor bio loš. Isto tako je 1849. g. pokazala, da je barun Rukavina zbilja bio na svome mjestu kao zapovjednik temišvarske tvrđave, kad je prigodom njezine obrane ubrao lovorike, koje nikada ne bi postigao u Hrvatskoj kao ban ujedinjene kraljevine. I kad se 1848. g. podigao vihor, kad je grom revolucije potresao tlo stare austrijske monar-

kije, u Hrvatskoj je bio samo jedan čovjek, koji je znao otkloniti političku oluju, a to bijaše Jelačić! O njemu ćemo govoriti u svoje vrijeme, u nastavku naših uspomena. U doba, o kojem upravo govorimo, došao je biskup Haulik, ustavni *locum tenens* kraljevine Hrvatske, na mjesto grofa bana Hallera poslije njegova odlaska iz Zagreba, i preuzeo službu kao privremena politička glava. Javna uprava i politički poslovi nisu time ništa gubili, nasuprot, izgledalo je, da se gibanje i vrenje duhova stišalo, a javni red u Zagrebu nije ni časom više bio uznemiren. Prema tome se, na molbe i zahtjeve hrvatskog poslanstva, da banom postane domaći sin, nisu osvrćali, a carski dvor mogao je samo biti zadovoljan, što je uzde vladavine u Hrvatskoj dao u ruke biskupa Haulika, koji je, koliko je mogao, činio sve, da zadovolji rodoljube, a da ne izazove mađarsku stranku mjerama, koje bi je odviše osjetljivo ranjavale.

Pod namjesništvom biskupa Haulika, odredili su staleži kraljevine Hrvatske, sakupljeni na saboru 1847., dne 23. listopada, da u buduće ima hrvatski jezik u javnim spisima i u svim upravnim granama u Hrvatskoj zamijeniti latinski. Taj znameniti članak hrvatskog sabora 1847. g., koliko je uznemirio mađarone, koji su jedva dovoljno znali svoj materinski jezik, da ih može razumjeti kočijaš ili konjušar, toliko je podigao zanos i narodni ponos svih čestitih domorodaca. Tada je, u čast staleža i bana Haulika, sastavljena ova pjesma:

»Al je danas svrha goda¹⁶ toga,
za naš dom je danas dan veseli,
jer ste u javnost jezik naš uveli;
na obzoru neba slavenskoga
viek će imena slavno vaša sjati,
viek će narod vas se spominjati.«

Iste godine 1847., umro je 13. siječnja nadvojvoda ugarski palatin Josip, koji je mnogo pridonio neslozi Hrvata i Mađara, štiteći mađarski narod, a svoju ljubav prema mađarskom jeziku dotle je dotjerao, da je obećao, da će unaprijed svoje govore držati mađarskim jezikom,

premda ga je njegov strani naglasak morao od toga odvrćati, te su ga i sami staleži rado htjeli toga osloboditi.

Zamjenjujući latinski jezik mađžarskim, prekinuli su Mađžari s prošlošću, tradicijama i starim političkim načelima austrijske kuće. Taj je zakon bio smrt osamstogodišnjeg ustava kraljevine Ugarske, konačni udarac konzervativnom elementu, plameni mač mađžarskih revolucionaraca, a u isto vrijeme glavni uzročnik upornog otpora, nacionalne mržnje i napokon vojničkog ustanka Hrvata 1848. g., koji su tada spasili Austriju. Smrću ugarskog palatina carski je dvor međutim bio stavljen u nepriliku, jer nije znao kime da ga zamijeni.

Nadvojvoda Josip, preporučio je gotovo na samrti svoga sina, navodeći, da ga je, tako reći, odgojio, obrazovao i osposobio za to važno mjesto.

Nadvojvoda Stjepan bio je uistinu odgajan poput ostalih mladih velikaša u Ugarskoj. Mađžarski je govorio vrlo dobro, imao je duha i sposobnosti, produbio se u mađžarski narodni duh, a upoznao je i slabe strane Mađžara. Družeci se s mladim mađžarskim velikašima stekao je i mađžarske navike, a, priljubivši se rado toj zemlji, u kojoj je gledao svoju drugu domovinu, i neku odvratnost prema sustavu carske vladavine, koji je, po njegovu mišljenju kao i po mišljenju svih Mađžara, tištio Ugarsku i priječio njezin duhovni i materijalni razvoj. Nije ni imao sasvim krivo; no trebao je baciti svoje poglede i na rasprave u ugarskom saboru, gdje su najbolje namjere carske vlade, najmudriji kraljevski prijedlozi uvijek nailazili na najtvrdoglaviji otpor. Napokon je taj knez, koji je imao odlike uma i srca dostojne njegova visokog rođenja, podlegao magičnom utjecaju zemlje, u kojoj je bio rođen, odgojen, voljen i željen.

Visoko je mađžarsko plemstvo za njim ludovalo i otvoreno ga označivalo kao nasljednika njegova oca. Da o tome stvorimo sebi sud, treba navesti vlastite riječi grofa Petra Pejačevića, jednog od najbogatijih velikaša u Slavoniji, koji je tada kazao pukovniku barunu Neustädteru u Vin-

kovcima, sjedištu brodske graničarske pukovnije, a te se riječi mogu smatrati kao da izražavaju javno mišljenje toga vremena u Ugarskoj. Evo ih: »Carski dvor bit će prisiljen imenovati nadvojvodu Stjepana ugarskim palatinom, jer drugog kandidata nemaju; dvor mora čak biti vrlo zadovoljan, da ima pri ruci kneza tako popularnog u Ugarskoj, koji će naslijediti starog pokojnog palatina u ovo kritično doba.«

Nadvojvoda Stjepan bio je dobro gledan kod cara Ferdinanda, jer mu je ovaj, nadahnut mudrim savjetima svoga oca, uvijek iskazivao najveće poštovanje, još dok je car bio samo prijestolonasljednik, o kojem na carskom dvoru nisu, tako reći, ni vodili računa. Car ga je tako iskreno volio i bio bi ga odmah imenovao ugarskim palatinom, da nije bilo upornog protivljenja kneza Metternicha, čija je politička oštroumnost predviđala u tome žalosne posljedice za probitke carskog prijestolja, pa bi, prema njegovu mišljenju, svaki mađžarski velmoža, bio tko bio, bolje došao od nadvojvode Stjepana, da naslijedi njegova oca, nadvojvodu ugarskog palatina.

Međutim svemoć kneza Metternicha nije više bila ista kao u vrijeme cara Franje.

Nadvojvoda Ljudevit, carev *alter ego*, dugo je kolebao, ali je napokon na navaljivanje visokog mađžarskog plemstva u korist imenovanja nadvojvode Stjepana, popustio želji cara Ferdinanda. Uzevši u obzir njegove sposobnosti za to dostojanstvo te njegovu popularnost u Ugarskoj, imenovao ga je dakle ugarskim palatinom, bolje reći, dao ga je imenovati po caru Ferdinandu. A mudri nadkancelar austrijskog carstva, knez Metternich svojim je stalnim i odlučnim otporom navukao jedino potajnu mržnju nadvojvode Stjepana.

Nadvojvoda Stjepan nalazio se tada u Pragu u Češkoj, gdje je vršio službu građanskog guvernera i svojom dobrom voljom, da štiti javno blagostanje, svojom revnošću i svojim srdačnim i prijaznim vladanjem znao steći naklonost javnosti.

Govori se, da je taj mladi princ teškim srcem napustio grad Prag. Je li to s njegove strane bio znak uljudnosti prema vrijednim Česima? Ili je to bilo kobno predosjećanje političke sudbine, što ga je čekala u Ugarskoj?

Tko vjeruje slutnjama, mogao bi ih dosta naći zloslutnih prilikom putovanja, koje je nadvojvoda Stjepan poduzeo odmah poslije svog ustoličenja za ugarskog palatina u Budimpešti. Prigodom svečanog ulaska u Komoran, kamo je stigao na parobrodu »Sofija« 7. listopada u 11 sati prije podne, slomio se most na malom Dunavu, pa je 50 osoba palo u rijeku, i od tih je 27 našlo smrt u valovima. Onda su se na putu od Toth-Megyera do Njitre poplašili konji njegove kočije, a spasio ga je iz očite opasnosti tek dolazak grofa Károlyija, čija su kola stizavala s protivne strane i tako zakrčila put konjima, upregnutim u nadvojvodina kola. On je bio samo lagano prignječen, kad je skakao iz svojih kola.

Ugarski palatin nadvojvoda Stjepan povratio se u Budimpeštu 15. listopada, gdje je bio ustoličen kao *comes supremus* peštanske županije po nadvojvodi Franji Josipu, sadašnjem austrijskom caru, u kojem su već tada gledali zakonitog nasljednika austrijske krune. Lijepi govor, koji je taj mladi princ izgovorio u toj svečanoj prigodi na madžarskom jeziku s tako čistim naglaskom, izazvao je povike »é l j e n« i silno oduševljenje madžarskih plemeniša, a glasoviti govornik Szent-Kiralyi održao je tada za objeda govor u zdravlje nadvojvode Franje Josipa, proričući Ugarskoj zlatno doba pod žezlom kralja Franje Josipa.

Rodoljubi u Hrvatskoj budno su pratili sve te događaje u Ugarskoj. S nezadovoljstvom su primili i vijest, da su zagriženi neprijatelji slavenske narodnosti Kossuth i Szent-Kiralyi, izabrani od peštanske županije zastupnicima za ugarski sabor.

Njihov je izbor bio izvršen u Pešti 18. listopada, na godišnjicu Leipziške bitke. Kossuth, taj hvastavi i glupi političar, koji je svoju narodnu taštinu, tako djetinjastu i

tako kobnu po Ugarsku dotle dotjerao, da je u zastupničkoj kući javno zapitao: »Gdje se dakle nalazi ta hrvatska kraljevina, koju je uzalud tražio na karti Ugarske?«, bio je u Hrvatskoj upravo omražen. A kad su topovi bana Jelačića zaigrali 29. rujna 1848. kod Pakozda u srcu Ugarske, Hrvati su u Zagrebu s opravdanim ponosom uskliknuli: »Evo, naš ban pomogao je Kossuthu naći hrvatsku kraljevinu i Hrvate!«

Put ugarskog palatina nadvojvode Stjepana, kojega su njegov veliki meštar nadvojvodske kuće, husarski pukovnik grof Grünne i njegov komornik, husarski major grof Zichy i barun Vaj, pratili kroz Ugarsku, Slavoniju i jedan dio Vojničke granice, izgledao je nevještu čovjeku kao pravo slavlje. No zapravo je to bila brza utrka na vulkanu! On je doduše svagdje bio primljen sa slavljem i zanosom, ali svečani doček ugarskog palatina kod različitih narodnosti temeljio se na različitim nadama i različitim mišljenjima. Osobito su ga u Vojnoj krajini slavili samo kao austrijskog nadvojvodu. Tu je, kao i u građanskoj Slavoniji, čuo samo »ž i v i o«, i ako je barun Vaj, koji je stigao nekoliko sati prije nadvojvode palatina, u Vrpolju čak nagovarao Bolthausera, poručnika brodske graničarske pukovnije, da narod kliče »é l j e n«. Bolthausen je odgovorio: »To kod nas ne ide, mi nismo Madžari.« Bučni »ž i v i o« bio je spasonosna opomena ugarskom palatinu, da se slavenska narodnost ne da ugušiti ni progutati! Nadvojvoda ugarski palatin nije nastavio put do Zagreba.

Napokon je stigla 1848. godina, a s njom i najslavnije doba u novoj povijesti kraljevine Hrvatske, koje nitko nije ocijenio bolje od pokojnog grofa Ficquelmonta. Ovaj je u svojoj knjižici *Lord Palmerston i Engleska*¹⁷ dao potpuno priznanje velikim zaslugama besmrtnog bana Jelačića i slavnom ustanku Hrvata 1848. g. Toga radi navest ćemo, gledom na to doba, vlastite riječi toga starog i vrijednog austrijskog diplomata. Evo ih: »Najvažnije razdoblje slavenskog pokreta bilo je ono u Hrvatskoj; zaslužuje posebnog povjesničara, jer je taj pokret bio najistaknutiji eleme-

nat velike ugarske drame. Bio je to najodlučniji pokret, jer je bio najhrabriji: povukao je za sobom cijelu južnu Ugarsku, Srbe, Vlahe i graničarske pukovnije. Najbolji vojnici tih pukovnija bili su poslani kao pojačanje u Italiju. Zemlja time doduše nije bila razoružana, ali je ipak bila veoma oslabila. Za stupanje u borbu protiv Ugra, trebalo je ne prepustiti se više jedino računu s materijalnim snagama, nego uzdići se na visinu jednog načela. Stavljajući slavensku narodnost nasuprot mađarskoj, trebalo je u isto vrijeme zastavi pobune staviti nasuprot zastavu vjernosti; riječju, trebao je čovjek, koji će razviti tu zastavu i ponijeti je visoko. Taj čovjek se našao. Povijest je već kazala, kako se ban Jelačić pojavio pred Budimom; on je tražio snagu samo u jednom načelu; računao je, da će oni, koji su u Budimu nosili carsku zastavu, pristati uza nj; no uvjerio se, da su oni neprijatelji; bili su odvedeni na krivi put, koji je tada bio tek put zablude. Nastavak događaja doveo je do pobjede vjernosti.«

Te riječi dostatno dokazuju neizmjerne zasluge, što ih je ban Jelačić, na čelu svoga vjernog hrvatskog naroda, učinio dinastiji i austrijskoj monarhiji. Jednoga će dana te usluge biti priznate u potpunoj svojoj vrijednosti, kad budu iščeznuli oni ocrnjivači, koji neprestano rade, kako bi potkopali besmrtnu slavu tog ispravnog i viteškog čovjeka.

Ima, Bogu budi slava!, još njegovih suvremenika i njegove braće u oružju, koji će, upućeni u sve tajne onog razdoblja, perom u ruci tražiti za nj slavu, što je spasio austrijsku monarhiju.

Sada je čas, da upoznamo naše čitaoce s banom Jelačićem, njegovom porodicom i njegovim privatnim životom sve do vremena, kad se je pojavio na velikoj svjetskoj pozornici.

ČETVRTI SVEZAK

*Stavljajući slavensku narodnost nasuprot
mađarskoj trebalo je, u isto vrijeme zastavi
pobune staviti nasuprot zastavu vjernosti;
ukratko, trebao je čovjek, koji će razviti tu
zastavu i ponijeti je visoko. Taj čovjek se
našao. Povijest je već kazala, kako se ban
Jelačić pojavio pred Budimom...*

Ficquelmont.

POGLAVLJE I.

*Ne trebaju pređi onome, tko vjerno služi
svojoj domovini.*

U Hrvatskoj postoje mnoge porodice imenom Jelačić, kako plemića tako i pučana. Plemenite obitelji Jelačića odlikuju se nadimkom Bužimski, koji je dodan i obiteljskom imenu bana Jelačića. Budući da je još u naše doba postojala bužimska kapetanija u Bosni, držali su neki, da su tu pronašli kolijevku banove porodice, pa su mu i sami bosanski Muslimani to kazali, kad su došli u priliku, da s njime razgovaraju, dok je on još bio pukovnik prve banske graničarske pukovnije u Glini. Ali je utvrđeno, da je porodica Jelačića bila oduvijek u Hrvatskoj domaća.

Savjetnik kraljevske kancelarije u Zagrebu Karlo Pogledić od Kurilovca, bivši arkivar varaždinske županije, pretražio je na ponovnu molbu banova brata, Jure baruna Jelačića, sav arkiv županijske zgrade u Varaždinu, da iz njega izvuče bilo kakove dokumente, koji bi govorili o njihovu plemenu, ali uzalud. Po riječima g. Pogledića, imalo bi se podrijetlo ovog ogranka roda Jelačić, kojemu pripada i banova porodica, nalaziti u nekom malom seocu, udaljenom četvrt sata od Zaboka.

Porodica bana Jelačića nije imala posjeda u Hrvatskoj i nije bila bogata, što on nikada nije tajio. Kojiput je ipak pripovijedao, da je njegova porodica, nekoć vrlo bogata, bila u 15. ili u 16. vijeku uništena, jer je bila prisiljena platiti 60.000 zlatnika za otkup nekoga generala Jelačića, kojega su Turci bili zarobili.

Najodličnije porodice imena Jelačić u Hrvatskoj bile su u vrijeme bana Jelačića nesumnjivo obitelji Eduarda, sadašnjeg komornika njegova veličanstva austrijskog

cara, zatim Karla, vlasnika lijepog posjeda Jankomir, udaljenog od Zagreba dobru milju, i obitelj Rikarda Jelačića Bužimskog. Ove dvije posljednje porodice uvijek su pripadale mađarskoj stranci u Hrvatskoj, ali su sve te tri porodice, prije 1848. g., poricale svako srodstvo, pače i svaku vezu s banovom porodicom. Tek kasnije, kad je pukovnik Josip barun Jelačić najednom postao banom Hrvatske, i kad se našao na skliskom vrhuncu političke i vojničke veličine, svatko se, tko je u Hrvatskoj nosio ime Jelačić, uprkos svog rodoslovlja i nemogućnosti, da se ustanovi stupanj njihova srodstva, prikazivao banovim rođakom. Ban Jelačić, ta zlatna duša, uvijek blag i pomirljiv, umjesto da im tada okrene leđa, pružio je ruku svima novopečenim rođacima i rođakinjama, prelazeći ljubaznim smiješkom preko sumnjivog srodstva nekih i zaboravljajući odmetanje drugih. Jelačići, koji su pripadali mađarskoj stranci, približiše mu se posljednji.

Neka gospođa pl. Jelačić, kad je ban odlučio 1848. g. mačem u ruci braniti hrvatsku narodnost, zapitana, da li je u srodstvu s banom Jelačićem, kliknula je: »Hvala Bogu, da nije on moj rođak.« Ta gospođa se poslije banove ženidbe uvijek nalazila u njegovu salonu.

Djed bana Jelačića bio je kapetan banderijalnih husara i odlikovan velikom zlatnom kolajnom pod slavnim vladanjem Marije Terezije. Ovu bilješku imamo od grofa Antuna Jelačića.*

Otac bana Jelačića bio je podmaršal Franjo barun Jelačić, vitez vojničkog reda Marije Terezije i pukovnik vlasnik 62. ugarske linijske pukovnije, osnovane 1798. g., koja je nosila njegovo ime od 1802. do njegove smrti 1810. Oženio se jednom barunicom Portner; od ove je imao tri sina i jednu kćer Anu, koja je umrla od sušice, u cvijetu mladosti 1830. g., a živo je za njom žalila cijela obitelj, napose njezin najstariji brat (kasnije hrvatski ban), koji je o njoj govorio kao o anđelu dobrote i blagosti.

* Taj mu je bio djed s majčine strane, jer banov djed s očeve strane nije bio vojnik. Vidi rodoslovlje porodice Jelačić.

Najstariji sin Franje baruna Jelačića zvao se Josip: to je onaj besmrtni ban, čiju povijest pišemo i o kojem ćemo sada govoriti. Mlađi je bio Juro, a najmlađi Antun.

Juro, danas grof Jelačić Bužimski, podmaršal u miru, pukovnik vlasnik 69. linijske pješačke pukovnije, sadašnji komornik njegova veličanstva austrijskog cara i vitez više redova, podkapetan kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, bio je također odgojen u Terezijanskoj akademiji u Beču.

Na koncu godine 1861., kad je bio umirovljen, imao je iza sebe 37 godina vojničke službe, a bio je u časti podmaršala.

Grof Juro Jelačić u svojoj je mladosti — bio je vrlo lijep momak — bio sretan, što je našao u osobi grofa Ferdinanda Eggerta, kojega je upoznao u Celovcu u Koruškoj, prijatelja, kakvu nema mnogo ravnih na svijetu, jer je izgledalo, da živi samo za svog prisnog prijatelja Juru. Grof Eggert ga je o svom trošku poslao u Pariz, a u jesen 1836. god. u tabor u Voznjensjck u Rusiji. Dao mu je osim toga tako znatnu novčanu svotu, da bi mu sama mogla dostajati, da ga liši svih briga u teškim danima njegove vojničke karijere. Konačno ga je grof Eggert oženio 19. listopada 1845. svojom nećakinjom Herminom groficom von Krystallnigg, gospođom reda zvjezdanog križa, koja mu je dosada darovala petero djece: dva sina, starijeg Juru i mlađeg Marka. Kćerke se zovu Jela, Vera i Anka.

Izvan svake je sumnje, da će grof Juro Jelačić postaviti porodicu Jelačića na čvrste temelje u Hrvatskoj, jer mu se sreća smješka u svemu. Pokojni ban Jelačić imenovao ga je baštinikom lijepog imanja i dvorca Novi Dvori oporukom, po kojoj će njegova udovica, grofica Sofija Jelačić Bužimska, rođ. grofica von Stockau, uživati prihod imanja sve do svoje smrti, osim ako bi se htjela preudati. U potonjem naime slučaju imanje i dvorac Novi Dvori postaju odmah vlasništvom grofa Jure Jelačića, koji je dužan dati udovoj banici svega samo 30.000 forinti. Međutim je po ženidbenom ugovoru, koji je posjedovao grof Stockau,

banicin otac, čitava imovina bana Jelačića pripadala isključivo i bezuvjetno njegovoj udovici; ukratko, ona je bila jedina baštinica. Ban je, dvije godine pred svoju smrt, promijenio svoju oporuku u korist svoga brata Jure, uz pristanak banice, koja je to čak potpisala. Ali je otac udovičin, koja u vrijeme, kad je pristala na promjenu oporuke još nije bila punoljetna, htio poslije banove smrti na osnovi pogodbe ženidbenog ugovora poništiti banovu oporuku. Međutim tome se od svoje strane oprla banica i tražila uporno, da oporuka njezina pokojnog muža bude poštovana, pa je tako ostalo pri onome, što smo prije potanko iznijeli. Udova banica ima u ovaj čas tek 27 godina, a ne čini se niti da bi se namjeravala ponovo udati. To bi prisililo grofa Juru Jelačića, da još dugo čeka na svoje pravo na imanje i dvorac Novi Dvori, pa budući da je njemu danas 56 godina, sve se čini, da će baština bana Jelačića prijeći iz ruku banice ravno njegovu najstarijem sinu Juri, koji sada ima tek 14 godina. Radi toga je grof Juro Jelačić započeo pregovore s udovicom svoga brata bana, da bi je naveo, neka mu ustupi imanje Novi Dvori, a on će se obvezati plaćati joj doživotnu rentu do njene smrti ili do časa njene preudaje. Ali do danas svi pregovori nisu mogli ponukati udovu banicu, da ustupi Nove Dvore grofu Juri, koji od svoje strane nije htio pristati na predložene uvjete. Tvrdi se čak, da je između banice i grofa Jure Jelačića nastupila neka hladnoća, osobito od onog časa, kad je ovaj držao svojom dužnošću i u interesu svoga sina i zakonitog nasljednika, da dade napraviti našastar svega, što se nalazilo u dvorcu Novi Dvori, a što je pripadalo njegovu bratu banu Jelačiću.

Grofa Juru Jelačića imenovao je ban barun Šokčević zemaljskim podkapetanom na hrvatskom saboru 1861. g. Naskoro poslije toga došao je grof u Zagreb (bio je dotada u posadi u Veneciji), da u saboru položi uobičajenu zakletvu kao podkapetan kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ban je tada bio bolestan, pa je saboru predsjedao g. Briglević. Podmaršal Juro grof Jelačić pojavio

se tada u zastupničkoj dvorani u svečanoj odori ugarskog generala konjaništva, a da za to nije bio ovlašten privolom njegova veličanstva cara, koja je bila bezuvjetno potrebna, da bi mogao svoju odoru generala pješaštva zamijeniti odorom generala ugarskog konjaništva. Zatim je održao govor o narodnosti, koji je bio tako loše sastavljen, da je sadržavao mnogo tako dvosmislenih rečenica, da su ga morali tumačiti kao napadaj na carsku vladu; tako je taj govor izazvao srdžbu časničkog zbora zagrebačke posade, pa je o tome poslan izvještaj u Beč. Grof Juro Jelačić, zaprepasten zbog nesretnog učinka svoga govora, koji je održao u najboljoj namjeri, kako to dokazuju i povici na svršetku govora: »živio naš car, živio naš kralj«, dao je uvrstiti u zagrebačke novine izjavu, u kojoj je prosvjedovao protiv smisla, koji su htjeli dati njegovu govoru. No i ta je izjava bila tako beznačajna, da ne bi mogla popraviti loš dojam govora bez generalove dobre volje, da opravda svoje držanje, koje je uvijek bilo zakonito i besprijeekorno sve do naših dana. U Beču su međutim tumačili njegov govor u veoma lošem smislu. Ministar rata grof Degenfeld navijestio mu je u predsjedničkom pismu, da je svojim nastupom na hrvatskom saboru izgubio povjerenje njegova veličanstva cara i da je umirovljen, a da odsada mora izabrati kao svoje obitavalište Linz, Celovac ili Prag, te mu se zabranjuje nošenje ugarske odore, kojom se odijevao bez dopuštenja. Grof Juro Jelačić napiše o tome dirljivo pismo grofu Crennevilleu, prvom carevu pobočniku, i zamoli, budući da je izgubio povjerenje njegova veličanstva, da mu bude dopušteno, da se odrekne svoje službe i svog vojničkog dostojanstva. Ta molba bude odbijena, a ministar rata javi mu, da smjesta krene u Celovac. Međutim stigne u svoj žurbi u Zagreb k njemu i njegova žena, usplahirena glasinama o njegovoj nemilosti, pa oni zajedno otputuju u Celovac.

Molbe udovice pokojnog bana Jelačića, koju je car primio u privatnu audijenciju, i koraci bana Šokčevića u korist grofa Jure Jelačića, koje je ovaj ponovio, kad je

bio raspušten hrvatski sabor, isposlovaše mu dopuštenje, da se povrati u Zagreb, gdje se i sada, vrlo povučen, nalazi u krilu svoje porodice. Plemenito držanje bana Šokčevića zaslužuje to više pohvalu, što ga je, tako reći, grof Juro Jelačić naznačio u svojim pismima barunu Benedeku, grofovima Crennevilleu i Degenfeldu kao neizravnog začetnika njegove nemilosti, a ovi su, namjesto da mu odgovore, pokazali njegova pisma banu barunu Šokčeviću.

Grofica Hermina Jelačić, njegova žena, dobra majka, vjerna drugarica, duhovita i mila gospođa, zaslužuje svaku hvalu zbog svojih vrlina i svojih sjajnih odlika.

Grof Juro Jelačić i njegova brojna obitelj žive danas u očinskoj kući na uglu Kapucinske ulice, u kojoj je živjela njegova majka i umrla u njoj 1838. g., a naslijedio je njezin stariji brat, koji ju je njoj ustupio,* kad je postao banom Hrvatske. Grof Juro potpuno ju je obnovio 1856. g., a koncem 1861. poljepšao je, koliko je bilo moguće. God. 1854. otkupio je mali posjed u Kurilovcu, koji je bio posjedovao njegov otac, koliko zbog sinovske ljubavi prama ladanjskom boravištu svojih roditelja, toliko zbog uspomene na sretno djetinjstvo, koje je tu bio proveo sa svojom braćom. Taj posjed sa skromnom drvenom kućom, kakvih je u ono vrijeme bilo svagdje na imanjima maloga plemstva, preprodala je majka bana Jelačića istom vlasniku, od kojega ga je ona kupila, a otkupio ga je zatim njezin sin Juro. On je dao popraviti drvenu kuću i obraditi zemlju i vrt, da dade imanju što prijazniji izgled.

Ta strast brata bana Jelačića, da sačuva sve, što je pripadalo njegovoj porodici i na što su se vezale mnoge ganutljive i nježne uspomene, dokazuje osjećajnost njegova srca i slatko sanjarenje jedne duše, koja s većim užitkom tone u prošlost, nego što želi razotkriti budućnost, slijedeći neku tlapnju.

* Juro je ipak bio obvezan platiti 4.000 forinti dugova gruntovno ubilježeni na kuću i 2.000 for., svakom od braće, u svemu 8.000 forinti.

Slika podmaršala Franje baruna Jelačića u Novim Dvorima pokazuje napadnu sličnost grofa Jure Jelačića s njegovim ocem. Premda ne odaje um i darovitost bana Jelačića, posjeduje odlike srca i duha, kojima je zaslužio naklonost svojih sunarodnjaka. Bio je i ljubimac bana Jelačića.

Grof Antun Jelačić Bužimski, podmaršal *ad honores*, sada komornik njegova apostolskog veličanstva, odlikovan s više odlikovanja, najmlađi je brat pokojnog bana Hrvatske. Dobio je vojničko obrazovanje u inženjerskoj akademiji u Beču. Rodio se 14. svibnja 1807. U početku je služio u mornarici, a zatim u njemačkom konjaništvu. God. 1848. odmah se pridružio svome bratu — tada je bio kapetan — i pratio ga, kad je ban prodro u Ugarsku 1848., zatim u ugarskoj revoluciji 1848. i 1849. Uvijek se nalazi u pratnji bana, koji ga je često slao po tajnim poslovima više ili manje važnima, a kojiput mu je povjeravao i vojničke poslove. Bratu banu dugovao je svoju brzu vojničku karijeru, jer 1850. već je pukovnik zapovjednik pukovnije banderijalnih husara, koja je kasnije bila pretvorena i preuređena u ulansku pukovniju, kojoj je pukovnikom vlasnikom bio imenovan grof Wallmoden-Günborn, podmaršal i zapovjednik sedmog vojnog zbora u Veroni u Italiji. Čini se, da grof Antun Jelačić nije zadovoljavao sve svoje pretpostavljene u časti zapovjednika jedne novouređene pukovnije i radi toga nije bio u milosti podmaršala grofa Grünnea, prvog careva pobočnika, koji mu je savjetovao, neka se povuče u mirovinu. Grof Antun, koji je bio tada sam u radnoj sobi grofa Grünnea, prosvjedovao je ponosno i smiono protiv prijedloga, koji je po nj bio tako nečastan. Ali, bez moćne zaštite svoga brata, bana Jelačića, kojega zvijezda tada još nije bila izbljedjela, bio bi sigurno podlegao onima, koji su ga, s pravom ili ne, osudili kao nesposobna, da zapovijeda novo uređenom konjaničkom pukovnijom. Kad je došao red na njega, bio je imenovan brigadnim generalom, ali je uskoro stavljen na raspoloženje, pa se povukao u štajerski Graz, gdje se 24. veljače 1852.

oženio groficom Marijom Terezijom Lamberg von Stein und Guttenberg, rođ. 14. svibnja 1826. Imao je petero djece: sina Franju Josipa, rođ. 28. travnja 1853., i četiri kćeri: Mariju, Olgu, Vanku i Paulinu.

Kad je ban Jelačić stao slabiti, pridijeliše mu generala Antuna grofa Jelačića kao generala pobočnika, pa on ostade uz svog sjajnog brata sve do njegove smrti. Naskoro poslije banove smrti, 1860. g., bude umirovljen s naslovom podmaršala, te sada živi sa svojom porodicom u Zagrebu, gdje je kupio u Poštanskoj ulici lijepu kuću, koja je pripadala porodici Zdenčaj. Grof Antun Jelačić je vrijedan vojnik i u svoj snazi riječi pošten čovjek, jer se njegovu vladanju i njegovoj čestitosti ne može ništa prigovoriti.

Najbliži rođaci porodice bana Jelačića bili su: general konjaništva i pukovnik vlasnik neke dragonske pukovnije, barun Knežević, koji nije iskazao znatne usluge banu i njegovoj obitelji, kad je ban trebao njegove pomoći u mladosti, a njegova porodica nakon smrti oca obitelji; zatim barun Portner na Rijeci, koji se nikada nije zauzimao za obitelj Jelačića, nego se tek onda javio kao dobar stric, kad je najstariji sin Jelačića bio imenovan hrvatskim banom, a i tu se ograničio na puku uljudnost. Na samrti je ostavio sav svoj imetak svojoj gazdarici.

Otac bana Jelačića, koji je bio odgojen u vojničkoj školi u Beču za vladavine Marije Terezije, postigao je za ono doba visoke vojničke časti. Bio je odličan general i uživao opravdan glas u carskoj austrijskoj vojsci, napose u Vojnoj granici, gdje su ga vojnici, koji su služili pod njegovim zapovjedništvom, obožavali i bili uvijek ponosni, što je general Jelačić zaslužio križ Marije Terezije baš na čelu graničarskih četa. Križ Marije Terezije dao je generalu Jelačiću i pravo da zatraži naslov baruna, koji mu je dao austrijski car Franjo I. On je dakle bio od Jelačića prvi barun i prvi ugarski velikaš iz te porodice, jer je u to vrijeme austrijski car kao kralj Ugarske imao pravo podijeliti naslove ugarskog plemstva, a u Ugarskoj svaki ugarski barun bio je po pravu velikaš ugarske kraljevine.

God. 1805. zapovijedao je jednim vojnim zborom u Tirolu, ali tada mu je ratna sreća okrenula leđa. Porazi austrijskih carskih vojska u Njemačkoj i Italiji izložili su njegov položaj u Tirolu neprijateljskim napadajima s jedne i druge strane. Pod izlikom, da bi loš vojnički raspored, koji je odredio zapovjednik zbora, sigurno prouzrokovao propast konjaništva u kraju tako brdovitu, napustiše ga jednog ranog jutra zapovjednici konjaništva na svoju vlastitu odgovornost, kao što su njihovi drugovi, na čelu s nadvojvodom Ferdinandom i knezom Schwarzenbergom, bili učinili u Ulmu u Njemačkoj, i to je bilo glavnim uzrokom sramotnoj predaji generala topništva Macka, koja je zablatala njegovu čast i čast austrijskog oružja. Jelačićev zbor, nakon odlaska njegova konjaništva, brojio je samo 3000 ljudi, pa je bio prisiljen na predaju, koja nije osramotila ni njegovo ime ni čast austrijske vojske, jer je francuski glavni zapovjednik Augereau, koji je predvodio protiv njega 24.000 ljudi, dopustio, da se general Jelačić povuče iz Tirola s oružjem i prtljagom. Zapovjednici konjaništva, koji su ga napustili, prvi su ga optužili u Beču, s pravom se bojeći opasnih posljedica svoje pobune i znajući dobro, da je general Jelačić čovjek, koji ne će oprostiti takav neposluh svojih podređenih. Na nesreću, žalosni svršetak rata 1805. g., spletke, a napose utjecaji velikaških imena, koja su se isticala među klevetnicima hrabrog generala Jelačića, prouzrokovali su njegovu nemilost i parnicu, koja je bila protiv njega povedena.

Treba primijetiti, da samo jedna divizija Rosenbergovih lakih konjanika nije pristala uz onu pobunu konjaništva, kojim je u Tirolu zapovijedao Jelačić. To je bila sreća za vrijednoga generala, jer je ta divizija u parnici bila najvažniji i najviteškiji svjedok besprijekornog vojničkog držanja i njegovih opreznih odredaba u najtežem položaju.

Zanimljivo je ovdje zabilježiti, da je u rujnu 1848. g., kad je ban Jelačić prodro u Ugarsku sa svojom na brzu ruku skupljenom vojskom, prva švadrona austrijskog ko-

njaništva, koja je pritekla, da se spoji s njegovim četama pod zastavu vjernosti, bila ona junačkog satnika Krapfa od prve divizije Rosenbergove pukovnije lakih konjanika, one divizije, koja je bila vjerna njegovu ocu u Tirolu, i ta ga je sama na najsajnij način odteretila svih klevetničkih napadaja i optužaba.

Nevinost Franje baruna Jelačića pokazala se u potpunom svjetlu prigodom parnice, koju su podigli protiv njega, ali njegovi tužitelji nisu bili zbog svojih okrutnih kleveta ni malo kažnjeni, jer je u ono doba štit visokog plemstva još branio sve njegove članove, pače i protiv ruke pravde.

Po riječima bana Jelačića proveo je njegov otac tužne dane za trajanja njegove parnice u Pešti u Ugarskoj, jer mu nisu plaćali čak ni njegovu mirovinu, pa je jednoga dana bio prisiljen prodati svoju zlatnu burmuticu, da bi pribavio novac, potreban za uzdržavanje svoje porodice i za troškove svoga kućanstva. Ali je i istina, da ga je car Franjo, koji ga je mnogo volio i vrlo se radovao sretnom svršetku njegove parnice, pomilovao i povratio mu sve svoje povjerenje, i da su njegova čast i njegov ugled u vojsci bili ponovo sasvim uspostavljeni. God. 1809. nalazimo ga naime kao zapovjednika pričuvnog vojnog zbora u Kőrmöndu u Ugarskoj. Ali podmaršal barun Franjo Jelačić nikada nije zaboravio nepravednih progona, koje je morao dosta dugo podnositi, unatoč odličnih usluga, što ih je iskazao državi u toku svoje duge karijere, usluga, koje bi ga morale štititi protiv klevetničkih optužaba, pa je zbog toga osjećao duboku tugu sve do kraja svog života. U vezi s onom nezasluženom nemilošću i nepravdama, kojima je bio tako dugo izvrnut, kao da je i svojim sinovima ostavio spasonosno upozorenje na nestalnost sudbine i ljudske naklonosti.

Nakon kobne vojne 1809. g., koju je Austrija bila poduzela, premda se nadvojvoda Karlo protivio i od nje oprezno odgovarao, predložilo je dvorsko ratno vijeće u Beču caru podmaršala Franju baruna Jelačića kao jedinog generala kadrog, da provede bez bune i otpora razoružanje

hrvatske graničarske pukovnije, kojoj je područje mirovnim ugovorom bilo ustupljeno Francuskoj. Car je dakle naložio, da se ovome generalu povjeri ta zadaća, a Jelačić odmah zatim pođe caru u audijenciju, da smjerno zamoli njegovo veličanstvo, ne bi li mu poštjednalo bol, koju bi osjetio razoružavajući hrabri ratnički narod Vojne granice, jer on ima križ Marije Terezije zahvaliti samo hrabrosti hrvatskih graničara, pa ih smatra svojom djecom i svojim zemljacima, i stoga traži jedinu milost, da nekom drugom generalu bude povjerena ta zadaća. No car ostade neumoljiv, pa je Jelačić morao otići u Vojnu krajinu. Svoju tešku zadaću izvršio je tako oprezno i tako blago, da su hrabri Hrvati položili svoje oružje pred noge svoga ljubljennog generala, lijući suze, ali su mu se u isti mah zakleli, da će na dnu srca ostati vjerni svojem zakonitom gospodaru sve do povoljnog časa, kad se budu mogli ponovo sjediniti s vojskom cara, pod čijom su se zastavom slavno i vjerno borili njihovi preci i njihovi oci i oni sami! Tu su prisegu pobožno poštivali, a g. 1813. prešli su hrvatski bataljuni u francuskoj odori uz udaranje bubnjeva i razvivši carsku zastavu (oni su uvijek nosili sa sobom sakrivene carske zastave), u austrijski tabor. To se odigralo u Magdenburgu u Njemačkoj i u Zadru u Dalmaciji. U Zadru se je zapovjednik bataljuna zvao Lemajić, koji se je zaprijetio, da će dati ustrijeliti prvog vojnika, koji bi se usudio napustiti redove svoga bataljuna, no bataljun ode čitav te ostavi svog zapovjednika posve sama. Kasnije se Lemajić borio nogama i rukama, da se vrati u Vojnu Krajinu. To mu je pošlo za rukom tek nakon osam godina i to zaštitom carice, nadvojvotkinje Marije Lujze. Kasnije je služio u petrovaradinskoj graničarskoj pukovniji, i umro kao umirovljeni major u Mitrovici.

Vojna granica bila je uvijek vrlo zaslužna za austrijsku kuću i učinila joj neizmjerne usluge pod vladavinom Ferdinanda II. i Marije Terezije, pa i u ovome vijeku caru Franji, jer je 1813 g. imala 115.000 ljudi pod oružjem izvan domovine.

Podmaršal Franjo barun Jelačić, koji je bio iskusio najdublju tuđu i najbolnije doživljaše u svojoj teškoj zadaći, povratio se slab i slomljen u Kőrmönd u Ugarskoj, da ponovo preuzme vrhovno zapovjedništvo pričuvnog vojnog zbora. Ali poslije oboli tako teško, da su ga prenijeli u opatiju u Szala-Apathyju, gdje je 4. veljače 1810. umro, daleko od svoje domovine i od svoje porodice. U podzemlju opatije pokazuju još i danas njegov lijes. Svojim glasom i svojom popularnošću u Hrvatskoj priprazio je put svome najstarijem sinu, a napose u Vojnoj krajini; a njegov je sin od svoje strane jednoga dana osvijetlao očev grob svojom slavom i svojim krepostima! Nikada otac bana Jelačića nije mogao ni slutiti sjajnu sudbinu svoga najstarijeg sina, dok se još ovaj igrao sa svojom braćom i svojom sestrom u vrtu njegove skromne ladanjske kuće u Kurilovcu.¹⁸

POGLAVLJE III.

Ban Jelačić

Rođenje slavnih ljudi rado se obavlja sjajem, no što se tiče rođenja bana Jelačića, nemamo nikakva interesa, da taj sjaj izmišljamo.

Ban Jelačić rođen je 16. listopada 1801. u jakoj Petrovaradinskoj tvrđavi u Srijemu, gdje mu je boravio otac, tada divizijski general.

Tvrđava, sagrađena na jednoj litici, kojoj citadela na vrhu vlada nad donjom tvrđavom, pruža se pred očima putnika, koji dolazi iz Budima Dunavom na parobrodu, poput diva, koji se ispravio na obalama te rijeke i kao da mu pokazuje slikoviti kraj i veličajno mjesto, gdje je besmrtni ban Hrvatske bio rođen od hrvatske žene, s kojom se toliko ponosio u danima svoje slave.

Imao je jedva devet godina, kad mu je u Ugarskoj umro otac. Njegova majka, kojoj je sav imetak bila mirovina generalske udovice kao i vojničkog reda Marije Terezije, na koju je po smrti svog muža imala pravo, bila je primorana u mnogočemu otkidati sebi od usta, kako bi mogla namiriti troškove za uzdržavanje kuće i odgoj svoje djece. Živjela je samo za svoju djecu, a njihova sreća bila joj je najveća i jedina želja.

Majka bana Jelačića stanovala je u svojoj kući na uglu Kapucinske ulice sve do svoje smrti 1838. g. Prozori ove kuće, iznad vrata veže, gledaju ravno u prozore sobe, u kojoj je kasnije stanovao njezin sin ban, na kraju desnoga krila banske kuće, i odakle je ovaj, pušeci cigaru, često bacao sanjarske poglede na čedni stan svojih roditelja, a

njegova živahna mašta prenosila bi ga u ono sretno doba života, u koje čovjek poznaje samo trenutačne želje! Što on ne bi bio dao, kao ban hrvatske, da mu je nebo udijelilo sreću, da se mogao baciti u naručaj svoje ljubljene majke — sa svom svojom slavom, sa svim svojim bogatstvom! Ta radost, jednom zahvalnom srcu neizreciva, nagradila bi plemenitu i dostojnu majku za njen život, pun muke, žrtava i majčinskih briga.

Sve do smrti ove dostojne majke, mogla se u njenom salonu vidjeti velika slika, koja je prikazivala poprsja njezinih sinova u vojničkoj odori, a slikar, kao da je predosjećao političku veličinu i vojničku slavu bana Jelačića, naslikao je njegovo poprsje iznad dviju glava njegove braće. Ta se slika nalazi sada u kući pokojnog grofa Ferdinanda Eggerta u Celovcu u Koruškoj, a on ju je dobio od svog prisnog prijatelja Jure baruna Jelačića. Umanjena kopija te zanimljive slike nalazi se međutim još u sobi grofice Hermine Jelačić, u Jelačićevoj očinskoj kući.

Ban Jelačić bio je uzgojen u Beču u terezijanskoj plemićkoj akademiji, koja je smještena kod vrata Favoriten, nekada ljetnoj palači cara Karla VI., čija se kćerka Marija Terezija rodila u istoj sobi, u kojoj je kasnije stanovao Bruckner, poglavar reda pijarista, koji su u toj akademiji nadomjestili isusovce nakon njihova izгона. U ono je vrijeme bila terezijanska akademija bez sumnje najbolji zavod za odgoj katoličkih plemića u Austriji, a s pravom je uživala velik glas, sve dok nije na nju pala vojnička ruka valjanog podmaršala baruna Herzogenberga, i prije nego je vihor ožujске revolucije 1848. g. prošao kroz nju i u nekoliko sati srušio sa zemljom stoljetne ustanove.

Herzogenberg — pravo mu je ime bilo Bec-à-Duc — bio je odgojen u vojnom zavodu u Brienne-u, gdje mu je Napoleon Veliki bio školski drug. Napoleon ga je nakon vojne 1809. g. tražio, da se on kao Francuz vrati, ali Herzogenberg je tada zatražio od cara Franje, da mu dopusti promijeniti svoje francusko ime Bec-à-Duc u Herzogenberg, i da može služiti u austrijskoj vojsci kao prosti voj-

nik, ako već tu ne može ostati kao pukovnik, dodavši da nema više ništa francuske krvi u svojim žilama, jer ju je prolio na bojnopolju za Austriju i njenu slavnu dinastiju. To je tako dirnulo cara Franju, koji ga je primio u privatnu audijenciju, da ga je zadržao u svojoj vojsci, podijelivši mu ime pl. Herzogenberg, učinio ga barunom i imenovao ga u svojstvu generala ravnateljem inženjerske akademije u Beču, a zatim upraviteljem terezijanske akademije. Herzogenberg je stekao velikih zasluga za inženjersku akademiju u Beču, uveo je u njoj red i stegu, ali, što se tiče terezijanske akademije, postigao je samo djelomičan uspjeh. Dobro je doduše uredio akademijine novčane poslove, koji su bili jako zamršeni, isplatio je sve dugove, uspostavio ravnovjesje između izdataka i prihoda, ali vojnička stega i onaj vojarnički poredak, koji je htio uvesti, istjerao je iz akademije onaj viteški i slobodni duh, koji je tu uvijek vladao i uznosio omladinu prema svemu, što je u vezi s plemenitom gordošću poroda i ljubavi za političku veličinu dinastije i stare austrijske monarhije.

Maršal grof Radetzky i veliki broj državnika, diplomata i vrlo uglednih generala izašli su iz te akademije, jer, premda je cilj ove akademije bio poglavito određen, da obrazuje državnike, ipak nisu stavljanje zapreke onima, koji su se namjeravali posvetiti vojničkoj karijeri. Može se još primijetiti, da iz terezijanske akademije nije proizašao ni jedan čovjek, koji bi se 1848. g. odrekao svojih načela glede časti i lojalnosti, dok su, naprotiv, inženjerska akademija u Beču i vojnička akademija u Bečkom Novom Mjestu dale priličan broj revolucionaraca, kao što su bili Stein, Gal, Török, Holland, Aulich i mnogi drugi. Prijatelji obitelji bana Jelačića pribavili su mu stipendij za terezijansku akademiju. Mladi se Jelačić tu odlikovao svojim uzornim vladanjem i svojom marljivošću u nauci. Svake je godine dobivao nagradu određenu za najbolje učenike (gimnazijske) terezijanske akademije, a u 14. godini položio je ispit iz visoke matematike. Izvanredna pojava za tu dob, to čudnovatija, što su prije njega položili

isti ispit 20. srpnja 1811. mladi grof Coronini, mladi grof Bellegarde i dva mlada učenika pl. Weitenschlag i Hil-mayer, ali su svi oni bili mnogo stariji od mladoga Jelačića. Ban Jelačić često je pripovijedao svojim prijateljima, da je naskoro poslije onoga svog ispita teško obolio, od vrlo velikih napora, koje je morao činiti, da u tome uspije, a koji su bili odveć veliki za njegovo slabo tjelesno ustrojstvo.

Mladi Jelačić rano je pokazao rijedak pjesnički dar, a da usto nije zanemarivao ozbiljnih nauka. Svojim moralnim životom i svojom pobožnošću zaslužio je opravdane pohvale od svih svojih odgojitelja i profesora.

Jelačić, čiji otac i ujak bijahu ugledni generali u austrijskoj vojsci, odlučio se za vojnički poziv, koji je pretpostavio sjedilačkom poslu u kakvom tužnom uredu. Njegov živahni, viteški i pjesnički duh nikada se ne bi mogao pomiriti s jednoličnim životom nižeg činovnika, s kojim bi mu trebalo započeti svoju građansku karijeru.

Njegov ujak, barun Knežević, general konjaništva i pukovnik vlasnik III. dragunske pukovnije, koja je nosila njegovo ime, imenovao ga je poručnikom u svojoj pukovniji.

Ban Jelačić započeo je dakle svoju vojničku karijeru 11. ožujka 1819., na dan, kad ga je njegov ujak imenovao poručnikom u dragunskoj pukovniji baruna Kneževića.

Jelačić tada otputuje u Galiciju, gdje je logorovala ta dragunska pukovnija, kojoj je pukovnik bio neki Olah pl. Nanas, stari vojnik, vrijedan ratnik, u ostalom takav čudak, da je u smijeh tjerao i najveće mizantrope. Ban Jelačić je pripovijedao njegove vrlo smiješne zgode, među ostalima o tome, kako je imao čudnovatu naviku pripravljanja purane tako, da su ih smatrali fazanima, a pritom se služio crvenim vinom sa svim vrstima mirotija. Njegovim se uzvanicima često puta grstilo kušajući to neobično jelo.

Jelačić, sa svojim osrednjim stasom, ugodnim izgledom lica, neprisiljen, uvijek veseo, pun nevinih dosjetaka, jednako raspoložen vršiti svoju vojničku službu i udvarati ljepoticama, dobar drug, besprijekoran časnik, koji voli

svoje dragune, podložan i pun poštovanja prema svojim starješinama, čedan usprkos svojih nadmoćnih sposobnosti i svoga znanja, nikada ih ne iskorišćujući, da povrijedi samoljublje ili mišljenje bilo čije, ubrzo je stekao ljubav cijele pukovnije, poštovanje svojih pretpostavljenih, a napose srca svojih drugova, koji su ga obožavali.

Ipak treba priznati, da je mladi Jelačić, koji nije manje ljubio mladenačka uživanja od svojih vojničkih vježba i koji je ljubio svoje konje kao i čitanje dobrih knjiga, zapalio, da tako kažemo, svijeću na dva kraja, ne ostavljajući potrebno vrijeme svome tijelu, da se odmori, barem preko noći. Njegova tjelesna građa, uza sve mršavilo i prividnu slabost dosta jaka, nije tome mogla dugo odolijevati, pa je napokon obolio. Vrlo uznemirujući znakovi bolesti, a napose želučani grčevi, koji su mu prijetili ugušenjem, izazvali su bojazan za njegov život. Treba primijetiti, da ga ti grčevi, koji su ga tada mučili, nisu ni kasnije nikada više potpuno napuštali, a vraćali se povremeno i mučili ga sve do njegove smrti.

Jelačić je napokon bio prisiljen napustiti pukovniју i hladno podneblje Poljske, da se povрати u Hrvatsku, gdje ga je očekivala s najvećom tjeskobom njegova majka, da može bdjeti nad životom svoga ljubljenog sina i obasuti ga svim svojim majčinskim negama.

Ujak mladog poručnika Jelačića i pukovnik vlasnik general konjaništva barun Knežević, živio je tada u svom dvorcu u Sv. Jeleni, na imanju, koje je posjedovao u Medimurju,¹⁰ a kuda je siromašni bolesnik morao proći. Barun Knežević, obaviješten o njegovoj bolesti, o njegovu putovanju i putu, kao ujak i pukovnik vlasnik računao je tim sigurnije na posjet svoga nećaka, jer ga je ovaj trebao kao i njegovu privolu, da se udalji iz njegove pukovnije, sve dok mu se ne povрати narušeno zdravlje. Ali na to Jelačić nije ni mislio. Slab, skršen, gotovo na umoru požurio se ovaj mladi nesretni čovjek, da dođe u Zagreb u naručaj svoje majke i da se odmori u udobnom krevetu. Sirotna je majka proplakala, kad je ugledala najstarijeg

sina, gdje joj dolazi tako slaba zdravlja. No ujak barun Knežević, čini se nevjerovatno, tako se razbjesnio radi tog zaborava svih vojničkih dužnosti, o koje se ogriješio njegov nećak, prolazeći blizu njegova dvorca, a da mu se nije ni poklonio, te je naumio prisiliti svog nećaka, da se radi toga pokaje, premda ovaj nije ni slutio, koliko mu se ujak rasrdio.

Jelačić je stigao u Kurilovec u kuću, koju je njegov otac bio kupio, a u kojoj je njegova majka živjela preko ljeta. Ta vrijedna žena upotrijebila je sve lijekove, obasula ga je svim nježnostima, pitala je za savjet sve liječnike, sve njegove prijatelje, samo da spasi život svoga sina.

Tada grofica Gyulay, žena bana Ignaca grofa Gyulayja, savjetuje Jelačićevu majci, da mu dade homeopatske pilule dra Maren-Zellera, koji je tada bio veoma na glasu u Pragu, ali su i te, kao i sve druge lijekove kroz dvije godine uzalud upotrijebljavali, pa se već počelo sumnjati u njegovo ozdravljenje.

Dvije su godine bile prošle od Jelačićeva prolaska kraj dvorca Sv. Jelene, no stari ujak još nije bio zaboravio tobožnje nepoštovanje svoga nećaka. U svojoj srdžbi zapovijedi tada pukovniku svoje pukovnije, da izvijesti vrhovnog zapovjednika, da je poručnik Jelačić već dvije godine bolestan, pa da nema izgleda, da će naskoro ozdraviti i povratiti se u službu, te prema tome i po vojničkim pravilima mora biti umirovljen. To je bila osveta staroga generala konjaništva baruna Kneževića, čija je taština bila ranjena, ali časnici one dragunske pukovnije, čim su doznali za zapovijed izrečenu od pukovnika vlasnika, obzirom na njihova dragog druga, svi *in corpore* dođu pred svoga pukovnika i zapovjednika pukovnije, izjavljujući mu jednodušno, da će svi oni naizmjenice vršiti službu za svoga bolesnog druga. Ujedno su zaklinjali pukovnika, neka se zauzme kod vlasnika, da poručnik Josip barun Jelačić ne bude umirovljen, nego da se čeka njegova smrt ili njegovo ozdravljenje.

Ovaj tako sjajni dokaz viteškog drugarstva duboko se kosnuo pukovnika, te on rado obeća, da će poduzeti potrebne korake u korist Jelačića, to više, što je on ljubio toga mladog časnika, kao što ga je volio i cijeli časnički zbor. Pukovnik vlasnik i Jelačićev ujak nije se mogao pokazati okrutnijim od svojih časnika, pa je i protiv volje popustio molbi pukovnika i njegove pukovnije. Tim je načinom Jelačić bio sačuvan za najteži čas austrijske monarhije, da bi spasio nju kao i carsku dinastiju.

Da nije bilo tako plemenite i dirljive privrženosti njegove u oružju braće, Jelačić bi završio svoj život u Hrvatskoj, tužan i nepoznat, te kao siromašni umirovljeni poručnik. Vidi se dakle, o kome ili o kojem slučaju često ovisi udes ljudi i sudbina država!

Veći dio svojih pjesama, o kojima ćemo kasnije govoriti, sastavio je u vrijeme, dok se nalazio u Zagrebu i u Kurilovcu bolestan kod svoje majke. U jednom govoru svojim prijateljima i braći po oružju, izrekao je ove riječi: »Dani, koje sam proboravio među vama, ostat će mi uvijek dragi i neizbrisivi, i lebdjeli su, poput lijepa sna, oko mog žalosnog života, u koji sam bio bačen, ako ne okrutnom, a ono sigurno neshvatljivom Božjom providnošću. Svršeno je s mojim užicima i mojom srećom, koju sam uživao, i hvala Bogu, ostala mi je od toga samo uspomena!« Taj govor potječe iz Zagreba god. 1825.

Jednoga proljetnog dana 1825. g. bilo je u Kurilovcu tako lijepo vrijeme, pa mladi Jelačić pogleda sa svoga kreveta kroz prozor na vrt. Podiđe ga želja, da ga odnesu u vrt, da udiše čisti i mirisni ladanjski zrak. Njegova majka dade mu dakle smjestiti ležaj pod veliko gusto drvo, kamo su ga prenijeli po njegovoj želji. Čini se, da mu je rani proljetni zrak, pun okrepe veoma godio. Već sutradan pokušao je hodati, a trećega dana osjećao se mnogo bolje. Iz dana u dan njegovo je zdravlje kao čudom jačalo, i njegovo ozdravljenje tako brzo uznapredovalo, da se već iste godine (1825.) povratio svojoj pukovniji, koja se tada nalazila u posadi u Beču. Njegov su dolazak proslavili

njegovi drugovi kao veseli događaj, a on je iskreno uzvratio na prijateljstvo i srdačnost svojih drugova. Opet je bio zadovoljan, sretan.

Dne 1. svibnja 1825. imenovan je natporučnikom. Nakon povratka u svoju pukovniju nosio je već vlasulju, jer je za svoje teške bolesti izgubio mnogo kose, tako da mu je tjeme bilo gotovo ćelavo. Vlasulju je odbacio, kad je bio imenovan hrvatskim banom i nije ju više nosio, s pravom pretpostavljajući, da ćelava glava uživa veći ugled kod seoskog puka nego lijepa kosa mladog čovjeka, i da ćela više odgovara ozbiljnom dostojanstvu bana, te mu povećava zanimljivost i duhovitost izražaja lica.

Dragunska pukovnija baruna Kneževića, s posadom u Beču, nalazila se tu u sklopu brigade generala baruna Geramba, brata onoga glasovitog baruna Geramba, koji je, nakon što je u ratu protiv Napoleona zapovijedao jednim neredovitim bataljunom austrijske vojske, stupio u samostan la Trappe u Francuskoj, a o kojem je njegov brat pripovijedao ovo:

Ratno dvorsko vijeće u Beču obratilo se jednoga dana generalu barunu Gerambu, da od njega dozna boravište njegova brata, jer su ga svagdje tražili, da položi račun o novcu, koji je primio od carske riznice u vrijeme rata za svoj neredoviti bataljun. General barun Geramb odgovori tada ratnom dvorskom vijeću u Beču, da bi bio gubitak vremena obraćati se radi te stvari njegovu bratu, jer bi na to odgovorio jedino riječima, koje su dopuštene bratu trapističkog reda, a to je *Memento mori!*

General barun Geramb imenovao je tada mladog baruna Jelačića za svoga brigadnog pobočnika. To navodno odlikovanje, taj nenadani izbor prenerazio je Jelačića, jer je on volio svoje konje, svoje dragune i svoje drugove više nego sreću, koja je izazivala zavist, da bude dodijeljen osobi generala. Govorio je kao markiz Posa kralju Filipu II. u Schillerovoj tragediji *Don Carlos*: »Ne mogu biti sluga gospodara!« Ali što mu je preostalo? Jelačić je imao odviše duha i tankoćutnosti, da to odbije. Pristao je

dakle i primio ono neugodno mjesto, gradeći se, kao da je zadovoljan.

General je bio dobar čovjek i vrlo uglađen, ali je kao i svatko imao svoju slabost, a ta je mučila Jelačića.

General barun Geramb uvijek bi se grozničavo uzvrpoljio, kad je zapovjednik zbora ili njegov divizijski general, tada podmaršal princ Koburški, dao najaviti, da će održati smotru jedne pukovnije ili same jedne divizije konjaništva njegove brigade. On se naime uvijek bojao, da ne stigne kasno na vježbalište, gdje se u određen sat morala naći četa u bojnome redu, da dočeka zapovjednika zbora ili divizijskog generala s vojničkim počastima. Radi toga je barun Geramb uvijek tamo stizao sat ranije od generala divizije, a to je tjeralo Jelačića u očajanje. Morao ga je tamo pratiti i, da se dosađuje cijeli dugi sat na konju, biti uz bok svoga generala ili iza njega, ne radeći ništa.

Ubogog Jelačića poput mōre je tištala dosada, što mora svagdje slijediti svog generala, kao njegova sjena, podnositi izvještaje, dnevne zapovijedi i mnogo drugih sitnica, koje za duhovita čovjeka ne znače ništa, a sva dobrota i prijateljstvo njegova generala nisu mu to mogli nadoknaditi.

U to je doba Jelačić između ostalih pjesama, koje su više manje izricale njegovu dosadu i tugu u Beču, sastavio pjesmu posade (*Garnisons-Lied*),²⁰ koja je doživjela piramidalan uspjeh među časnicima njegove pukovnije, čitave posade te je doprla s njime u graničarsku pukovniju u Ogulin 1830. g. i u Hrvatsku, gdje su je pjevali još više godina poslije njegova imenovanja za bana Hrvatske.

Zbirka njegovih pjesama izašla je u Beču 1850. g., ukrašena njegovom slikom, koja mu je sličnija od svih slika, koje do danas imamo, čak i od one lijepe slike, koja se nalazila u njegovu salonu u banskoj kući u Zagrebu, a prikazuje ga na nogama u narodnoj nošnji, uz portret njegove supruge, također u narodnoj nošnji, ali napadne sličnosti. Obje se slike nalaze sada u dvorcu Novi Dvori.

Banova slika u zbirci njegovih pjesama prikazuje ga, kako sjedi u naslonjaču sa držanjem učenjaka, što je jamačno vrijeđalo njegovu sitnu vojničku taštinu, jer je dotada bio navikao, da bude prikazan na konju ili stojeći, ogrnut svojom generalskom kabanicom u impozantnom i ratničkom stavu. Zbog toga ban Jelačić i njegova žena banica nikada nisu htjeli priznati napadnu sličnost njegovih crta lica na portretu, što se nalazi u zbirci njegovih pjesama.

Oni, koji su zavidjeli slavi bana Jelačića, često su tražili priliku, da ga umanje pred javnim mišljenjem, razivajući ga pjesnikom! A ipak dobro je poznato, da je Fridrik Veliki, čije pjesme nisu bile bolje od pjesama bana Jelačića, bio ponosniji na svoj nadimak kralja-pjesnika ili bolje kralja-filozofa nego na naziv Fridrik Veliki! Ovdje treba nadodati i to, da je Jelačić ispjevao svoje pjesme kao niži časnik, a Fridrik Veliki, kad je nosio krunu i kad je imao na raspolaganje sjajno pero Voltairea, koji ih je morao ispravljati svojom majstorskom rukom i koji je to sam nazivao: »pranjem prljavog kraljeva rublja!«

Iako je general Geramb mnogo volio svoga pobočnika Jelačića, dovela ga je jednoga dana naglost dotle, da se je s njime gotovo zavadio. Iznijet ćemo povod hladnoće, koja je međutim vladala tek nekoliko dana između generala i njegova pobočnika, što je sam ban Jelačić često pripovijedao svojim prijateljima. Donosimo njegove vlastite riječi:

»Jednog ranog jutra izjašili smo na šetnju, a general, koji je bio potpuno uvjeren u moje poznavanje tla u tome kraju, prepustio je meni brigu, da odaberem najbolji put. Slijedio me razgovarajući se, pa nije ni pazio na prečac, kojim sam udario, a da ga nisam ni poznavao. Odjednom smo se zaustavili pred jednim širokim jarkom, koji je razdvajao cestu, ali ipak ne toliko strmenitim, da ga ne bismo mogli prijeći, spuštajući se i penjući se laganim konjskim krokom, bez najmanje pogibelji. No general, koji je već

prešao doba, da bude smion konjanik, zaustavi se i reče mi ogorčenim glasom, koji je odavao strah i zlovolju: »Kako hoćete da prijedemo ovu široku jarugu?« Nisam mu odgovorio, podbo sam konja objema mamuzama, jurnuo sam naprijed i jednim skokom preskočio jarak. Odmah se povratim i nađem se sa svojim konjem do generala, prelazeći krokom jarak, spuštajući se i propinjući malom strminom i zatim mu rekoh: »Evo, moj generale, možete prijeći jarugu jednim ili drugim načinom!« Na to mi general nije ništa odgovorio, nego okrene konja i uputi se kući, a da mi za čitava puta nije rekao ni riječi. Iza toga se tri dana mrgodio na me. Bio sam povrijedio njegovu taštinu! No ipak je imao odviše dobrote za mene, pa mi je ubrzo povratio svoje prijateljstvo i svoju naklonost, koju sam znao sačuvati sve do konca njegovih dana.«

Dne 28. prosinca 1828. Jelačić je ostavio svoga generala i otišao u Galiciju, gdje se njegova pukovnija ponovo utaborila pod zapovjedništvom pukovnika grofa Bigot de Saint-Quentina, čiji je sin jednoga dana postao krilni pomoćnik (Flügel-Adjutant) banu Jelačiću, te je neizravno pridonio njegovoj ženidbi s groficom Sofijom Stockau.

Prvoća rujna 1830. Jelačić je imenovan potkapetanom u trećoj graničarskoj pukovniji u Ogulinu. Bol zbog rastanka s dragunskom pukovnijom Knežević bila je međutim ublažena velikom radošću, što je bio promaknut i ušao u graničarsku pukovniju, koju je njegov pokojni otac volio nad svim ostalima, te je navikao ogulinskim vojnicima uvijek govoriti: *Ogulinci, poljubljani sinci*.

Poznato je, da je jedan bataljun graničarske ogulinske pukovnije u bitci kod Marenga sam ubrao lovorike, odvučavši s bojnog polja čitav francuski bataljun s neprijateljskom baterijom, koju je zarobio nataknutim bodežima na pušku i na juriš usred općeg sloma carske vojske (bitka kod Marenga dobivena je tako, što se stari austrijski vrhovni zapovjednik Melas povratio u svoj glavni tabor, da se odmori, a završila se porazom nakon dolaska francuskog generala Desaix na ratište). Ova graničarska ogu-

linska pukovnija iskazala se u svim francuskim ratovima, pa su se generali trgali za tom pukovnijom, da bi je imali kao predstražu. Držanje ove pukovnije na ratištu bilo je uvijek iznad svake pohvale. Tek je u našim danima za revolucionarnog rata u Ugarskoj 1848. i 1849. god. našla dostojnog takmaca u otočackoj graničarskoj pukovniji, koja se tu najviše istakla, pa su tako mnogi njeni vojnici bili odlikovani kolajnom, da tome nije još bilo primjera u austrijskoj vojsci.

Jelačić je dugovao svoje neočekivano promaknuće jednom starom i dobrom prijatelju svoga pokojnog oca, a to je bio glavom potpredsjednik dvorskog ratnog vijeća u Beču, barun Radošević, čiji je sin dobio *praedium* (plemićki posjed) od zagrebačkog biskupa.

Jelačićovo ime bilo je još na ustima svih starih vojnika hrvatske granice, pa je blaga uspomena, koju su tamo zadržali o njegovu ocu, mnogo pridonijela, da mu brzo pribavi veliku popularnost. Došavši u ogulinsku pukovniju dobio je zapovjedništvo jedne satnije na Kordunu, gdje je vojna služba s obzirom na položaj na samom potezu turske granice uvijek teža i opasnija. Središte njegove satnije bio je Drežnik, pa se je i satnija zvala po njemu.

Jelačić se, kao kapetan graničarske satnije, pokazao uvijek pravedan, ljubazan i vrlo revan u vojničkoj službi i za dobro pučanstva. Radi toga ga je narod volio, a njegovi ga vojnici obožavali.

Pariska revolucija 1830. g. prisilila je Austriju, da pojača svoju vojsku u Italiji, i 1831. otputovao je prvi bataljun graničarske pukovnije iz Ogulina u Milan pod zapovjedništvom majora Hofmanna. Tu se nalazio i Jelačić, a njegov zapovjednik bataljuna, koji je u stvari bio vrlo vrijedan vojnik, izgledao je zbog svoga malog rasta i golemog trokutnog šešira tako smiješan, da se je on uvijek smijao, kad je to spominjao svojim prijateljima. Major Hofmann bio je naskoro umirovljen, i ubrzo ga je naslijedio major Ostoić.

Jelačić se mnogo okoristio boravkom u Italiji, jer je bataljun, u kojemu je služio, sudjelovao u svim velikim vježbama vojske u Italiji, pa je imao prilike u samoj praksi proučavati vještinu manevriranja kod vježba s velikim brojem vojnika. Maršal Radetzky ga je tada prvi put zapazio i stvorio sebi vrlo dobro mišljenje o njegovoj darovitosti i vojničkim sposobnostima.

Kao ban Hrvatske i kad je bio dobro raspoložen, Jelačić je često pripovijedao o svom boravku u Milanu, a da nije nikada zaboravio spomenuti nekog kapetana Muškatirovića, koji je zapovijedao bataljunom u Italiji sve do dolaska majora Ostoića. Taj Muškatirović, kad je prvi put progovorio pred časničkim zborom, svečano najavi, da je napokon pronašao u milanskom *castellu* pristojnu sobu, u koju će zatvarati časnike radi nepažnje za manevara ili vojničkih vježba. Lako se može zamisliti, kako su časnici radi toga čudnog govora bili raspoloženi.

Jelačić ni tada nije mogao a da se ne smije, kad je pripovijedao, kako ga je major Ostoić, stari ratnik i vrijedan vojnik, ali slabo vješt u francuskim izrazima, što su se upotrebljavali u vojničkom jeziku, uzeo za šaptača, kad je morao odgovarati na upite maršalu Radetzkomu. I zbog toga je morao Jelačić uvijek stajati iza svog majora, kad se ovaj predstavljao sa svojim časničkim zborom grofu Radetzkomu. Jelačić, koji je mnogo volio svoga majora, trudio se, da mu došapne riječi, kojih onaj nije mogao smoći. Ali jednoga je dana major krivo razumio svoga šaptača, pa, kad ga je maršal zapitao, da li je njegov bataljun izvršio jutarnje vježbe, odgovorio je s nekom sigurnošću: »Da, Vaša Preuzvišenosti, učinio sam »reconvalescence« sa mojim bataljunom na cesti, što vodi u Paviju!» Taj dobričina čovjek htio je reći »reconnaissance«, ali je uvijek zamjenjivao riječ »reconvalescence« sa »reconnaissance«, ²¹ uprkos svih Jelačićevih napora, da mu utuvi u glavu potpuno obratni njihov smisao.

God. 1835. već je Jelačić, koji je 1832. bio imenovan kapetanom prvog razreda te se povratio u Ogulin, zapo-

vijedao satnijom, koja je nosila ime po sjedištu pukovnije. Nalazio se dakle kao vođa čete sa svojom pisarnom u samom Ogulinu, gdje stoji stari dvorac, sagrađen od Frankopana na obali rijeke Dobre; ova se, uz strahovit šum, baš ispod pećine, na kojoj se diže dvorac, ruši u ponor te nestaje, a pojavljuje se na površini tek kod Tounja, nekoliko milja od Ogulina. I u Tounju se nalazi stari grad, u kojem stanuje kapetan čete, a dalje na Dobri divan dvostruki most, ukrašen trofejima i kipovima, koje su neki nevaljalci pobacali 1848. g. u rijeku, jamačno zbog toga, da pokažu kulturnom svijetu, da sloboda daje narodu pravo, da sve opustoši i pohara. Taj je most podigao major Knežić, koji je za Vojnu Hrvatsku bio vrlo zaslužan zbog veličanstvenih putova, koje je u njoj sagradio tako umno, da je moguće uspeti se na vrhunac golemog brda Kapele i kasom se spustiti bez velikog opreza.

U Ogulinu su voljeli Jelačića kao i u Drežniku. Vojnici i puk njegove kapetanije ludovali su za njim. To je zaslužio svojim poštenjem, srdačnošću, ustrajnošću i svojom odlučnošću, kad je ova bila nužna.

Ali da se ne ogriješimo o istinu, moramo priznati, da kapetana Josipa baruna Jelačića nikada nisu veselile sitnice vojničke službe, kao ni formalnost i cjepidlačenje u upravnom uredu ogulinske čete. Što se tiče tih stvari, oslanjao se na poštenje i uvježbanost svog narednika Kosanovića i na odanost i spretnost svoga gospodarskog časnika natporučnika Eichelmanna. Prvi je bio, tako reći, njegova desna ruka za vojničku čet, a drugi u građanskoj upravi kotara ogulinske satnije. Trifun Kosanović bio je neke vrsti Herkul, a Jelačić ga je veoma volio radi njegova visoka rasta, vesela bića i njegove neustraivosti. Kad je Jelačić postao ban Hrvatske, nipošto nije zaboravio ni svojih starih prijatelja, ni starih podloženih pomagača. Trifun Kosanović se popeo do časti kapetana, bio je i odlikovan, a poslije revolucionarnog rata u Ugarskoj bio je napokon umirovljen. Eichelmann, čovjek vrlo vrijedan i voljen u pukovniji, postigao bi zacijelo veoma lijepu karijeru pod

banom Jelačićem, koji ga je mnogo volio, da nije umro prije katastrofe 1848. g. On se jednog dana uspeo na vrh planine Kleka, 6.500 stopa iznad morske razine, prehladio se radi nepažnje, i poslije nekoliko godina umro od sušice. Svi su ga žalili.

POGLAVLJE IV.

Zagreb, glavni grad Hrvatske i od pamtivijeka žarište južnoslavenske rodoljubne djelatnosti i narodne oporbe protiv mađarske nadmoći, nije bio tako udaljen od Ogulina, da bi to priječilo mladog kapetana Jelačića, da se tamo navrati, da vidi svoju ljubljenu majku, svoje prijatelje i najistaknutije rodoljube, koji su se postavili na čelo narodnog otpora. Sankcija, po kojoj je mađarski jezik postao diplomatski jezik u kraljevini Ugarskoj i u pripojenim pokrajinama, kako su to Mađari u svojoj bahatosti govorili, razbuktila je jezičnu borbu između Hrvata i Mađara. U Zagrebu su svi duhovi uzavreli. Jelačić, kao carsko-kraljevski austrijski časnik, ni na koji način ne bi smio sudjelovati u politici, čak je bilo strogo zabranjeno časnicima, da i govore o politici. Ali, pošto je nadošlo razdoblje, u kojemu samo strašljivci još nešto drže do starih vojničkih pravilnika, izjavio se kapetan barun Jelačić odmah na početku za hrvatsku narodnost, pa dosljedno i za političku upotrebu hrvatskog jezika, koji je svuda, javno i u privatnim krugovima tako gorljivo i odlučno branio protiv mađarona, da je na se privukao poglede rodoljuba i stekao stanovitu popularnost, pače i među stanovnicima glavnoga grada Hrvatske. Osobito ga je zavolio Janko Drašković.

Jelačiću nije bilo dosta, da se pokazuje žarkim rodoljubom među svojim prijateljima i zagrebačkim domorodcima. Trudio se čak na sve načine, da ljubavlju za narodnost i hrvatski jezik raspali srca časnika i naroda vojničke granice. Njegovi prijateljski razgovori, svi njegovi govori ciljali su na to. Čak je i salon svoga pukovnika Schnackela od Trebersburga, pravu bečku korjeniku, izabrao za poprište svoga političkog rada. Prateći se sam na glasoviru

pjevao je najpoznatije hrvatske narodne pjesme, koje su najviše raspaljivale protiv Mađžara, kao što su: *Hrvatska još nie propala!*, i *Nek se hrusti šaka mala*,²⁹ tako vatreno i zanosno, da je čitavo društvo, ljudi i žene, Hrvati i stranci, podlijevalo čarobnom utjecaju čvrste volje i zvonkog glasa mladoga zanesenog kapetana, koji je uvijek ubirao za svoj domorodni žar zaglušni i opći pljesak. Krasni spol napose je ludovao za tim zanimljivim rodoljubom, a domaće gospođe bile su uvijek najvatrenije, da mu odobravaju.

Jelačić je tada bio najgorljiviji pristaša dra Ljudevita Gaja, koji mu je, tako reći, pripremio put, da dođe do ustanka Hrvata.

Nitko ne može dru Ljudevitu Gaju osporiti zaslugu, da je prvi probudio slavensku narodnu svijest u Hrvatskoj i stvorio onu upornu oporbu protiv mađžarske prevlasti, koju je ban Jelačić znao 1848. g. iskoristiti u korist austrijske carevine i carske kuće. Gajeve riječi i spisi proizveli su u građanskoj Hrvatskoj učinak zapaljenih zublja, bačanih u snopove žita. Jelačić je istim načinom budio duh svojih sunarodnjaka u Vojnoj krajini u vrijeme, o kojemu sada govorimo.

Ljeti 1835. Turci su poremetili sigurnost na Kordunu ogulinske graničarske pukovnije. Brigadni general u Karlovcu bio je tada vrijedni Rukavina, a istodobno vrhovni zapovjednik vojnog Korduna na hrvatskoj granici. Turci su odavno zaslužili, da budu kažnjeni radi tolikih nereda, ubojstava i grabeža, koje su nekažnjivo počinjali na hrvatskoj vojnoj granici. No carska vlada u namjeri, da izbjegne svaki sukob s Turskom, nikada nije dopustila, da se zbog toga graničarske pukovnije osvećuju oružjem u ruci. No tada umre car Franjo, a general Rukavina probije led, prisvojivši sebi pravo, da za tolika počinjena nedjela na vojnom Kordunu na svoju ruku kazni Turke. Iznenada skupi graničarske bataljune ogulinske i slunjske pukovnije, hitro prijeđe bosansku granicu, napadne Turke kod Kladuše, potuče ih i natjera u bijeg, svađje utjera strah i

dade tako dobru i pravu pouku bosanskim muslimanima, da je odsada Vojna granica bila više poštovana, a mir bio osiguran za dulje vremena. Ime Rukavine postalo je Turcima strah i trepet, kao kasnije ime generala baruna Waldstättena.

S vrha kordunske postaje u Crkveni pucao je pogled na Kladušu i na čitavo tadašnje bojište. General Rukavina povalio se na veliki naslonjač, poput paše s tri perćina, uperivši dalekozor na prostranu dolinu, i promatrao kretanje graničarskih bataljuna. Tom zgodom mu udari u oči spretnost, srčanost i prisutnost duha kapetana Jelačića, pa ne propusti, da to spomene u izvještaju dvorskom ratnom vijeću u Beču, unijevši Jelačića na listinu časnika, koji su se najviše odlikovali svojim junaštvom i vještinom. Kako je tada upravo bilo ispražnjeno mjesto majora u ogulinskoj pukovniji, jer je major Rakitić bio premješten u Pančevo, nitko nije posumnjao, da će Jelačić biti imenovan na njegovo mjesto, to više, što se znalo, da su ga ban Vlašić, njegov adlatus podmaršal barun Geramb i brigadni general Rukavina predložili za promaknuće i da ga je, tako reći, svatko manje ili više zaštićivao. Ali svemoćni prvi pomoćnik cara Ferdinanda, grof Clam-Martinitz učini, da su majorom imenovali baruna Neustädtera, kapetana graničarske petrovaradinske pukovnije, kojega je opet zaštićivao njegov vrhovni general Marko barun Čolić, njegov pukovnik Albert barun Čolić i srpski metropolit Stratimirović.

Jelačić se pomirio takvim neugodnim svršetkom i utješio se ugodnim osjećajem, vidjevši, da je ljubljen i tražen od svojih sunarodnjaka narodne stranke, a nije prestao povećavati svoju popularnost svojom energijom i svojim žarom, kojim je branio na svakom mjestu pravednu stvar i prava Hrvatske, ne brinući se, da li će i vojne vlasti odobravati njegovo političko vladanje ili ne.

Major barun Neustädter stigao je u Ogulin u prosincu 1835. g. Obojica su bili odgojeni u terezijanskoj akademiji u Beču, te je među njihovim političkim i moralnim nače-

lima bilo već tu toliko sličnosti, toliko naklonosti srca i duha, da su se Jelačić i Neustädter tako tijesno povezali, da je jedino smrt bila kadra raskinuti to plemenito i ne-sebično prijateljstvo.

To je prijateljstvo donijelo najbolje plodove 1848. g., jer Neustädter, iako je nekoć bio major kapetanu Jelačiću, a i kao pukovnik bio stariji po časti, nije ni časkom oklijevao, da se izjavi protiv svoga vrhovnog generala baruna Hrabovskog u Slavoniji i da izvrši zapovijedi bana Jelačića, kojemu se rado podvrgao i priključio mu se u dobru i u zlu.

U ljeti g. 1836. Jelačić je obolio. Neustädter ga je često posjećivao, i tako doznao pojedinosti o ekspediciji u Kladušu u Bosni, koje su ga mnogo naгонile na smijeh. Tako mu je pripovijedao, da se Rukavina jako malo brinuo za naloge, koje je morao dati zapovjednicima graničarskih bataljuna, i da je napokon to povjerio svom pobočniku Bosancu, koji se u to, makar je bio darovit, nije mnogo razumio, jer nikada nije bio u ratu i u tom nije imao ni najmanje iskustva. Uludo su se razbacivali snagama, manevrirajući odijeljenim divizijama bez spoja, što je pro-uzrokovalo gubitak nekolicine vojnika iz Jelačićeve čete, među njima i nekog osamnaestgodišnjeg mladića (Musulina): ove su Turci nemilosrdno zaklali, kad su se divizije povlačile iz Bosne, da se povrate u Vojnu granicu, nakon što su postigle cilj, koji je general Rukavina sebi preduzeo. Zatim je pripovijedao, da bi selo Leskovac, na području ogulinske pukovnije na Kordunu, bilo zapaljeno od Turaka, da nije pukovnik Trebersburg, kojega je Rukavina, pušeći uz to na dugu lulu, silom htio zadržati kod sebe na razgovoru, dojurio na konju i stavio se na čelo jedne čete, iza koje je išao top maloga kalibra, da rastjeraju Turke, koji su se već na nekoliko stotina koračaja primakli Leskovcu. Nadalje je govorio, kako pokreti četa nisu bili povezani, već je stari Rukavina govorio, da je za Turke sve dobro. On je dobro poznavao svog neprijatelja, pa je Turke pomilovao, pošto su mu uputili odaslanstvo, moleći

ga za oprostjenje uz obećanje, da će unaprijed biti mirni i da ne će više narušavati mir na hrvatskoj granici. Pa kad je stvar završena časno po carsko oružje, dobio je general Rukavina Leopoldov križ, a brzo poslije toga naslov baruna, koji je odmah poslije toga zatražio. I njegov je pobočnik bio promaknut za jedan stupanj unatoč tome što su mu drugovi bili po službi stariji od njega. Tim je načinom svatko bio zadovoljen, jer su bile podijeljene i kolajne vojnicima, koji su se tu istakli.

No Jelačićeva se bolest u ono vrijeme toliko pogoršala, i bila je tako zamršene prirode, da je napokon bio prisiljen otputovati u Beč, da se tamo temeljito izliječi. Budući da mu sredstva nisu dopuštala velike izdatke, nastanio se u vojarni Salzgries kod svog prijatelja grenadirskog kapetana Emila Kuševića iz Samobora, koji ga je primio s najvećom srdačnošću. Pružio mu je sve, što mu je trebalo za hranu i njegovo ozdravljenje, konačno i novac, koji mu je trebao poslije duge bolesti, da bi se vratio u pukovniju. Kušević je ispričavao ove potankosti 1858. g. nekom svom prijatelju, jer je bio uvrijeđen hladnoćom, koju mu je tada pokazivao ban Jelačić, smatrajući s pravom ili ne, da je Kušević najviše skrivio, da mu je zamjenikom bio postavljen podban Šokčević, jer da je Kušević u Beču pretjerao njegovu tjelesnu i umnu slabost tako, da su ga poslije tog izvještaja držali nesposobnim, da vrši i nastavi službu bana Hrvatske. Kušević, koji je odbio od sebe tu tvrdnju, zamjerao je tada Jelačiću radi toliko nezahvalnosti, to više, što je, po njegovim riječima, pomagao i njegova brata Antuna, dok je ovaj još bio kadet, i da je s njime često dijelio svoj novac. Mi smo upotrijebili, što nam je povjerio Kušević, kako se ne bismo udaljili od našeg načela *audiat et altera pars!*

Dok je Jelačić bolovao u Beču, spremala se druga racija protiv Turaka, koji su ponovo hicem iz puške na Kordunu ogulinske pukovnije ubili vođu jedne ophodnje, siromašnog oca porodice. General barun Waldstätten, nasljednik generala baruna Rukavine, a koji je postao divi-

zijski general u Petrovaradinu, odlučio je kazniti Turke još djelotvornije nego na Kladuši. Pa budući da su Turci odbili, da izruče ubojicu austrijskim vojnim vlastima u svrhu kazne, Waldstätten sakupi na Kordunu 10.000 ljudi, među kojima je bilo ratnih bataljuna pričuve i pučkog ustanka. Ovima posljednjim zapovijedali su gospodarski časnici, a trebali su ostati u rasporedu u drugoj liniji. Turci, vidjevši ove velike priprave, od svoje strane sakupe se u velikom broju oko Izačića, velikog turskog trgovišta nedaleko kordunaške graničarske otočke pukovnije, sa starom kulom i s džamijom na oba kraja toga vrlo napućenog trgovišta. Kula je već bila izgorjela u vrijeme francuskog guvernera Marmonta, koji je jednako kaznio Turke u Izačiću radi njihovih nedjela, počinjenih na hrvatskom vojnom Kordunu. Waldstätten, koji je sazvaio više časnike na ratno vijeće u Petrovu selu, odredi 2. srpnja kao dan napadaja. Bataljuni su se okupili u selima na Kordunu, a bezbrojna gomila svijeta, žene i djece, strčala se tamo, da poslije poraza Turaka slijede bataljune u Bosnu, da tamo pljačkaju i pustoše.

Mjesec se tada uzdigao točno u ponoć, a general Waldstätten označio ga kao najtočniji sat vođama bataljuna, koji su se morali pokrenuti točno u ponoć.

Stigao je 2. srpnja, dan bitke kod Izačića, važan u analima vojničke Hrvatske. U času kad se mjesec podigao iznad planine Gomile u Bosni, krenuše svi graničarski bataljuni sa svojim bitnicama od mjesta svog logorovanja i uputiše se prema Kordunu, označenom jarkom, koji međutim nipošto nije bilo teško prijeći. U četvrt sata sve je bilo u bojnom redu.

Bojni i pričuvni bataljuni bili su u prednjem redu sa svojim topovima i jednom baterijom sa Congreve-raketama, koje je general Waldstätten dovukao sa sobom iz Karlovca. Bataljuni pučkog ustanka sačinjavali su drugi red i, tako reći, pričuvu. Mnoštvo naroda strčalo se sa svojih planina i pećina, da prisustvuju tom rijetkom i za-

nimljivom prizoru, i samo se je svrstalo po svom nadahnuću u treći red.

U turskom taboru iza Izačića svi su spavali dubokim snom; bili su gotovo iznenađeni. Na njihovu je sreću neka turska djevojka izašla, da tako rano nagradi vode iz jednog bunara, sučelice bataljunske fronte. Ta djevojka, spavivši odjednom na mjesecini šumu bajuneta, koja je opkoljavala njezino rodno mjesto, počeo odmah vikati tako gorko i glasno, da se uzbuna smjesta raširila po Izačiću. Zatim se začu pucanj topa na uzbunu, i za nekoliko minuta vrvjeli su na zidovima, u vrtovima i šančevima turbani, a krik *Alah! Alah!* odzvanjao je u ušima hrvatskih vojnika.

Još nisu bila tri sata, kad su baterija Congreve-raketa, postavljena sučelice Izačiću, i jedna baterija kalibra 12, smještena s desne strane ogulinskog graničarskog bataljuna pod zapovjedništvom majora Neustädtera, otvorile vatru na trgovište Izačić, — pod zapovjedništvom generala baruna Waldstättena, koga je tamo pratio njegov pobočnik Čivić. Ta vatra raketaša praćena topovima, koji su bacali granate, ubrzo je zapalila kuće u Izačiću i raširila strah među Turcima.

Poručnik Herder bio je zapovjednik topničke baterije kalibra 12.

Istodobno se opažala, u daljini, vatra iza šume Bugar u Bosni. To je bio znak vrijednog zastavnika Roknića, koji se noću prikrao sa svojim serežanima i dobrovoljcima kroz duboku šumu iza neprijateljskog tabora i izazvao tamo strah i najveću zabunu. Tada otočanska graničarska pukovnija prijeđe u juriš i na bodeže osvoji mjesto Izačić poslije ogorčene borbe, u kojoj je više otočanaca bilo ranjeno i ubijeno.

Turci su se povukli, a major Stipetić, odviše vatren i nepromišljen, progonio ih je sam sa svojim bataljunom, ne čekajući drugih bataljuna. Najednom se njegov bataljun nade opkoljen od mnoštva Turaka, i prije nego što su ga mogli drugi naši osloboditi, već je izgubio mnogo ljudi. Mladi poručnik Tursky bio bi se sa svojim strijelcima ugu-

linske pukovnije izgubio u šumi Bugar bez prisutnosti duha i spretnosti narednika Polana, koji ga je spasio i zbog toga kasnije bio odlikovan velikom srebrnom kolajnom.

Tursko konjaništvo, koje je nekoliko puta kušalo navaliti na hrvatsko pješastvo, uvijek je uzmaknulo pred topničkim metcima, a na koncu se raspršilo, da više ne ponovi napadaja. Turski kapetan Bišćević uzalud je s bihačke tvrđave topovskim hitcima pozivao Turke svoje kapetanije na oružje, da bi pomogli svojoj braći u nevolji. Nitko se nije pojavio. Turci iz Izačića dali se u bijeg, cijelo trgovište bi popaljeno i opljačkano, pa ni džamija nije ostala pošteđena, jer ju je zapalio neki stari graničar, koji je za to zatražio pristanak od generala Waldstättena, da se osveti za sva zla, što su ih Turci nanijeli njegovoj domovini. Od Izačića ostadoše samo ruševine; u tom kraju bilo je opljačkano i poharano 800 turskih kuća. Tom su se zгодom napose istakle hrvatske žene, koje se, neustrašivo poput svojih muževa, baciše kao bijesne na hambare i žitnice, i sve, što su našle, odniješe na konjima i na kolima, koja su išla za njima. Gubitak Turaka bio je velik: govori se, da ih je bilo više stotina što mrtvih, što ranjenih. I sama otočanska graničarska pukovnija imala je velik broj mrtvih i ranjenih, — oko 80! Ostali su bataljuni ukupno imali 27 ranjenih, od kojih je vrlo malo umrlo na bojnom polju.

Pobjeda i racija bila je potpuna. General barun Waldstätten, videći, da Turci nemaju više volje povratiti se u borbu, vrati se sa svojim odredom na Vojnu granicu u večer istoga dana; bataljuni su stigli u svoje logore u ponoć. Tako su se oni nalazili pod oružjem 24 sata, a da nisu ništa jeli i borili se pri vrućini od 30 stupnja Réaumura preko dana. Takvi su Hrvati Vojne granice.

Turci su zatražili od generala baruna Waldstättena oprostjenje. Oprostio im je i sve predao zaboravi, a vojnici hrvatske granice povratili se, ponosni i zadovoljni na svoja ognjišta.

Jelačić se naskoro poslije toga povratio u Ogulin dosta oporavljen, i preuzme zapovjedništvo svoje kompanije, veoma ražalošćen, što zbog svoje bolesti nije mogao sudjelovati u borbi kod Izačića. Mogao se zadovoljiti tek uvjerenjem svoga narednika Trifuna Kosanovića i nekolicine časnika, koji su pokušavali umiriti ogorčenje njegova uznemirenog častohleplja, da borba kod Izačića nije bila ništa u poredbi s borbom na Kladuši. Iako je ta tvrdnja iskrivila istinu, Jelačića je barem zadovoljila i umirila, i pred njim nikada više nisu govorili o Izačiću, jer mu to nije bilo drago slušati.

Jelačić je nastavio živjeti po svom običaju, osjećajući se dobro u najblistavijem salonu uz gospođe, kao što i u potleušici, okružen bezazlenim seoskim ljepoticama.

Jednog ranog jutra pošao je u pratnji Neustädtera na izlet u brda, u selo Musulinski Potok, rastrkano među gudurama. Narednik Trifun Kosanović bio je iz tog sela i vodio ih je kroz šume. Jahao je na tako malom domaćem konju, da je naličio na Golijata, koji jaše velikog psa.

Jelačić i Neustädter također su uzjahali domaće konjiće. Uvijek su jahali u propnju, i Jelačić, veoma razigran, sipao je bezbroj šala. Najednom mu konj posrnu, pade i skotrlja se s njim po zemlji, ali on nije ispuštio uzde, te se digao bez ozljede. Neustädter, stariji i u časti majora, smatrao je dužnošću, da tu bude mentor, te se razviče na lakoumnost svoga mladog prijatelja, koja ga je mogla stajati glave, jer je pao na zemlju glavom o kamen. Ali se brzo zaustavio, a da nije dovršio svoju propovijed, jer je njegov konj, već umoran, posrnuo o korijen jele i, padnuvši, valjao ga po zemlji, što je Jelačića natjeralo u smijeh tako, da se Neustädter, koji se podigao također bez ozljede, i sam počeo smijati sa svojim prijateljem, pa su obojica nastavili svoj put, smijajući se kao ludaci.

Prolazeći kraj neke vrlo siromašne male kolibe na početku sela Musulinskog Potoka, Jelačić sjaši, baci se u naručaj nekoj staroj ženi, kojoj je narodna nošnja bila dosta istrošena, i zagrli je više puta, kako bi činio sin sa

svojom ljubljenom majkom. Ona stara žena, po vanjštini vrlo siromašna, koja je rado uzvraćala na Jelačićeva milovanja, bila je majka potpukovnika Musulina, koji je u to vrijeme služio u gradišćanskoj graničarskoj pukovnici. Eto, na kakav način postaju ljudi popularni, a da ne upotrebljavaju sredstva nedostojna čovjeka, koji drži do sebe! Stigavši u zaselak Kosanovića, čiji su roditelji po tekliću bili obaviješteni o njihovu dolasku, Jelačića i njegova majora srdačno primiše dvije lijepe mlade djevojke, u krasnim narodnim nošnjama; odmah su uhvatile njihove konje i odvele ih u staju, a druge ih mlade žene poslužiše objedom pod vedrim nebom, za stolom ispod bukve. Taj objed, pri kojem su one ljepotice svojim oblim rukama gulile kumpire, pečene za goste, a mlade žene pile iz iste čaše s Jelačićem i Neustädterom, bio je veoma veseo, a zategnuo se koliko je samo bilo moguće. Vojnici i drugi graničari strčali se, da pozdrave svoga kapetana, čiji ih je dolazak uvijek ispunjavao najvećom radošću. Jelačić se s njima izrukovao i razgovarao s toliko srdačnosti i iskrenosti, kao da su pripadali njegovom krugu.

Iznosimo sve te potankosti, kako bismo dokazali našim čitaocima, da neizmjerina popularnost bana Jelačića nije nastala preko noći i da potječe daleko prije 1848. g., a i zato, da se vidi, kojim je načinom on postupao, potaknut od same naravi svojih osjećaja, koji su mu nadahnjivali iskrenu ljubav prema seoskom puku, da steče i zadrži sklonost naroda Vojne granice. To nije nimalo smetalo majora baruna Neustädtera, koji je jednako postupao kao kapetan graničarske pukovnije u Petrovaradinu, i koji je kasnije istim otprilike načinom stekao svoju popularnost u Slavoniji, gdje je bio pukovnik i zapovjednik pukovnije u Brodu; njegovu je popularnost Jelačić dobro iskoristio u Slavoniji 1848. g., kako ćemo to kasnije vidjeti.

Neustädter i Jelačić proveli su noć u Musulinskom Potoku, u kući Trifuna Kosanovića, koji se zacijelo bio trudio da bude ugodna njegovu kapetanu, i koji je poslao tri kćerke k majoru, da ga odštete za njegovu osamljenost

u maloj, zabitoj kući. Pjevale su mu pun sat pučke popijevke. Ali major, koji bi se možda bio volio razgovarati samo s jednom od tih dražesnih djevojaka istočnog obreda, otpusti ih uljudno iza deset sati i legne, da uživa miran san.

Neustädter, ispružen tada na svom čednom krevetu, ne bi bio nikad ni sanjao, da će njegov prijatelj Jelačić postati jednoga dana njegov vrhovni zapovjednik i ban Hrvatske.

Iza ovog izleta u selo vrativši se u Ogulin, Jelačić pozove opet Neustädtera, da ode s njim u Zagreb. Tada je Vlašić bio ban Hrvatske.

Tu predstavi svog prijatelja svojoj poštovanoj majci; ona ga pozva na objed, za koji nije bilo posebnih priprava, jer ona nije bila obaviještena o dolasku svoga ljubljeno sina. Ipak je objed prošao veoma veseo, premda je tu bilo samo njih troje, jer je svatko od njih tome pridonio svojom duhovitošću i nasmijanim duhom, a Jelačićeva majka uspje odvratiti majora baruna Neustädtera od njegova nauma, da se vjenča s nekom gospođicom iz Zagreba; to je učinila tako umjesnom doskočicom, da on više nije na to ni pomišljao i nikad se nije za to pokajao.

Sutradan su bili pozvani k podmaršalu i *adlatusu* barunu Gerambu. Pri tom je objedu bilo također vrlo veseo. Ludi smijeh obuze Jelačića, kad se Neustädter, u svom dobrom raspoloženju, oduševio divnom juhom od divljači, koja je bila donesena, i povikao: »Ovo je izvrsno! Ima ukus slonova rila!« General je bio u početku iznenađen tom čudnom poredbom, ali videći nevino veselje svojih gostiju, koji nisu mislili ništa zlobno, odgovorio je kao ljubazan domaćina: »Vjere mi, vi ste možda u pravu, ali ja o tom ne znam ništa, jer nikada nisam kušao slonovo rilo!« A kasnije, kad su donijeli na stol isjeckano meso, on se obrati majoru sa šaljivom ozbiljnošću: »Ne čini li vam se, da ovo jelo ima ukus gnijezda indijskih lastavica?« Tada se Neustädter osjetio dirnutim i ušutio je. No budući da su barun Geramb i Jelačić prasnuli od srca u smijeh zbog Neustädterove neprilike, ovaj im se za čas priključio,

i šampanjac, koji su neprestano točili, poveća još više raspoloženje kod ove gospode. Prekosutra bili su pozvani kod njihova divizijskog generala baruna Webera, čija je žena, rođ. grofica Marijana Wilczek i udova podmaršala grofa Nobili, mnogo voljela mladoga Jelačića; ali usprkos naporu domaćice objed nije bio tako veseo kao predašnji, jer divizijski general nije napuštao svoj ozbiljni i učeni ton. I Jelačićeva je majka bila pozvana, ali ni ona nije bila bolje raspoložena, i, napuštajući kuću u pratnji svoga sina i Neustädtera, rekla je ovome: »Ovaj stari cjepidlačar strašno mi je dosadan«.

Posljednjeg dana, koji je bio za njih četvrti, bili su pozvani kod bana Vlašića, dostojnog i vrijednog čovjeka, čija je žena bila veoma ugodna bez usiljenosti, i, ako taj objed nije bio toliko veseo kao prvi, bio je barem toliko ugodan.

Vrativši se u Ogulin dozna Neustädter, da mora zamijeniti majora Szillaka u Kršlju, jer je ovaj bio premješten u slunjsku graničarsku pukovniciju. Prije odlaska u Kršlje, gdje je morao preuzeti zapovjedništvo nad vojničkim Kordunom ogulinske graničarske pukovnije, bude Neustädter pozvan, kao i kapetan Jelačić, k ogulinskom župniku Boboru, koji je tada bio veoma poznat kao veseļljak i obožavalac svojih lijepih župljanka. Župnik je otvorio niz svojih zdravica, pijući u majorovo zdravlje, a malo zatim ustade i ispije u zdravlje budućeg bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Josipa baruna Jelačića. Lice kapetana Jelačića tada je zablistalo, ali nije odavalo nikakva iznenađenja, nego većma zadovoljstvo, što su naslutili njegovu budućnost. Zar je i on već tada preodsjećao svoju slavnu sudbinu? Je li tada Bobor bio vidovit, ili mu je vino nadahnulo te proročanske riječi?

Međutim nije jedini župnik Bobor prorekao Jelačiću sjajnu karijeru. General topništva grof Vetter von Lilienberg, koji je mnogo volio mladog Jelačića i čije je rijetke sposobnosti procijenio kao i odlike njegova srca, često je ponavljao njegovoj majci, da »nema nikakve sumnje, da

velika budućnost čeka njezina sina!« U ustima takva čovjeka je to proročanstvo ipak imalo pravu vrijednost.

Ni Lilienberg nije gubio iz vida mladog Jelačića. God. 1837., kad mu se je pružila prilika, da mu bude koristan, izabrao ga je za svoj pobočnika u građanskoj i vojničkoj vladi u Zadru, pa, iako je to mjesto bilo određeno samo za jednog kapetana, postigao je naskoro svojim povjerenjem kod dvorskog ratnog vijeća u Beču, te isposlovao, da su ga doskora imenovali još iste godine majorom u 48. ugarskoj linijskoj pješačkoj pukovniji, koja je nosila ime baruna Golnera. No major Josip barun Jelačić ostade u Zadru kod guvernera grofa Lilienberga kao major pobočnik zadarske građanske i vojničke vlade u Dalmaciji.

God. 1838. pohodio je saski kralj Dalmaciju,²³ da skuplja bilje, jer je taj vladar bio strastveni botaničar, a grof Lilienberg požuri se, da mu predstavi majora baruna Jelačića, da bi pratio njegovo veličanstvo kroz zemlju i visoke planine, koje je ono nakanilo pohoditi. Kralj je to radosno primio, i bio je s Jelačićem i njegovim ugodnim razgovorom za njegova botaničkog putovanja tako zadovoljan, da ga je za njegov trud nagradio građanskim križem kraljevskog saksonskog reda za zasluge. To je bilo Jelačićovo prvo odlikovanje, a kasnije je, kao hrvatski ban, često govorio, da je volio to odlikovanje od svih ostalih velikih križeva, što ih je nosio.

Guverner grof Lilienberg, uprkos svoga divovskog rasta, koji po uobičajenoj predrasudi nije spojiv s čovjekom velikih sposobnosti, imao je neizmjereno mnogo duha, naobrazbe, uvježbanosti i napose djelatnost gotovo grozničavu, što je njegove niže tjeralo u očaj. On je i od svojih građanskih činovnika i vojnika iziskivao ustrajan rad, jasne i logične izvještaje, ali je imao dosta pravednosti, da spozna i ocijeni pravu zaslugu. Ispočetka Jelačiću nije uspijevalo da izrađuje sastavke po volji svoga poglavara, koji mu ih je često vraćao dva i tri puta, da ih preradi po njegovoj uputi. Jelačić nije gubio strpljivosti i napokon je tako zadovoljavao grofa Lilienberga, da je ovaj kasnije

sve potpisivao, što god mu je on podnio, a da nije potanko proučavao stil i način sastavka.

Jelačić je uvijek govorio o grofu Lilienbergu samo s najvećim poštovanjem i zahvalnošću, te je iskreno priznao, kad je bio banom Hrvatske, da nigdje nije za svoje vojničke karijere toliko obogatio svoje znanje kao u Zadru u svojstvu vojničkog izvjestitelja i pobočnika građanske i vojničke uprave pod vodstvom grofa Lilienberga.

Ban Jelačić je često pripovijedao svojim prijateljima, da je u svemu slijedio primjer svoga poglavara u Zadru, i često je od svoje strane pozivao svog *adlatusa* kapetana Platnera s kakvim spisom, da ga preradi, kad ga nije napisao po napatama, koje mu je dao, ne obzirući se nimalo na namrgođeno lice gospodina Platnera, čije je samoljublje i taština zbog toga strašno trpjela.

Po riječima bana Jelačića i kapetan Platner se napokon uvjerio o koristi njegova postupanja i radi toga iskazivao mu zahvalnost. No mi ne dijelimo ovdje mnijenje bana Jelačića, jer major Platner, nakon što je bio 1848. i 1849. g. banov pobočnik, nikada nije o njemu govorio s onim poštovanjem i s onim osjećajem zahvalnosti, koju je dugovao tome genijalnom čovjeku i tome velikodušnom junaku, koji ga je toliko odlikovao, uzimajući ga za ličnog pobočnika i iskazujući mu svoje povjerenje. Isto tako je bilo 1856. g., kad je gospodin Platner kao pukovnik bio u zagrebačkoj posadi zapovjednik pukovnije Culoz i kad ga je ban Jelačić primao u svojoj kući s mnogo dobrote.

Grof Lilienberg uvijek je iskazivao toliko prijateljstva i ljubavi prema Jelačiću, da je svatko pomišljao, doduše, s krivom, da ga namjerava oženiti svojom lijepom, duhovitom, ljubaznom i kreposnom kćerkom Silvijom. Jelačić nije na to ni mislio, a još manje guverner grof Lilienberg, koji je bio odviše tašt i častohlepan, da bi uzeo za svoga zeta siromašnog majora baruna Jelačića (Lilienberg se, prije nego je primio naslov plemića, baruna napokon grofa od cara Franje I., zvao jednostavno Vetter, a nadimak od Lilienberga, koji mu je podijeljen carskom diplomom, prouzro-

kovao mu je pritužbu diplomatskim putem od strane stare porodice Vetter von Lilienberg, grofova bivšeg Svetog rimskog njemačkog carstva). Namjesnik grof Lilienberg tražio je sebi zeta u visokom plemstvu, pa ga je i našao u osobi kapetana grofa Castela, čija je obitelj bila u rodbinskoj vezi s engleskom kraljicom. Ta činjenica dovoljno dokazuje istinitost riječi bana Jelačića, koje je sam kasnije govorio: »Svatko je vjerovao, da me je Lilienberg htio oženiti svojom kćerkom, ali on o tome nije čak ni sanjao; on tada nije mislio na tako siromašnog đavola, kakav sam bio ja; a ni ja; te iako sam mnogo poštovao grofovu kćerku radi njenih sjajnih odlika srca i duha, nisam tada ni na kraj pameti pomišljao, da se ženim bilo kim«.

Jelačić je međutim uvijek zadržao dragocjenu uspomenu na svoj boravak u Zadru i na svog zaštitnika grofa Lilienberga. Svoju zahvalnost potvrdio je 1858. g., dugo poslije guvernerove smrti, kad je sina grofice Silvije Castel, koja je također izgubila muža i obratila se banu, da zagovara njena sina, imenovao kadetom u prvoj banskoj pukovniji, zatim poručnikom, a sada se taj mladi čovjek nalazi kao major među pobočnicima austrijskog cara.

God. 1841. imenovan je major Josip barun Jelačić potpukovnikom u prvoj banskoj pukovniji u Glini. Tamošnji ga je stari pukovnik Benko, koji je nekoć bio pobočnik Jelačićeva oca, i često nosio Josipa na svojim rukama, primio raskriljenih ruku, kao što bi otac dočekao sina. Jelačić mu je iskreno uzvratio njegovu srdačnost i odanost i ostao mu privržen sve do smrti toga dičnog starca. On ga je, kao ban Hrvatske, doveo do časti podmaršala, a štitio je i njegove sinove, od kojih je mlađi kasnije služio kao pukovnik zapovjednik slunjske graničarske pukovnije u Karlovcu, što je također postao zagovorom bana Jelačića, u čijoj je kući stari Benko često mirno zaspao s cigarom u ustima, pošto je ispio kavu. Smrt starog podmaršala baruna Benka mnogo je ražalostila bana Jelačića, koji mu je priskrbio i naslov baruna. Oca je preživio samo njegov sin general barun Benko, koji je bio pukovnik u Karlovcu.

Jelačić se kao potpukovnik pokazao kao i uvijek vrlo revan; točno je vršio svoju vojničku službu i sudjelovao u upravi graničarske pukovnije, koliko mu je to dopuštao njegov niži položaj, a napose, kad je dobro naroda ili kojeg pojedinca iziskivalo njegov zagovor kod njegova pukovnika, koji je uvijek primao sa osobitim poštovanjem njegove primjedbe i njegove prijedloge, uvjeren u njegovo poštenje i u njegovo poznavanje uobičajenog postupka u raznim granama građanske i vojničke uprave.

Uvijek veseo, srdačan i iskren, nikada nije krio svoju ljubav prema domovini i hrvatskoj narodnosti, kojoj je bio u svakoj prigodi, javno i svuda jedan od neustrašivijih branitelja. Radi toga je njegovo ime postalo tako popularno u građanskoj i vojnoj Hrvatskoj, kao što je nekoć bilo ime njegova oca.

Sve do razdoblja, o kojem govorimo, časnik carske vojske nije pod oružjem poznavao druge narodnosti osim one austrijskog vojnika, a na njegov barjak bila je, tako reći, zapisana zajednička domovina svih carskih četa. Jelačić je bio prvi, koji je visoko istaknuo svoju hrvatsku narodnost, a da se nije pokazao manje ponosan, što pripada austrijskoj vojsci i što je podanik carske krune, jer je na Austriju i na njenu vojsku gledao kao na kolijevku sjaja svoje porodice. Riječju, Jelačić je bio dobar rodoljub i dobar podanik! Nastavio je pohađati dobre rodoljube u Zagrebu i, pravo rekavši, promicao rodoljublje u Vojnoj Hrvatskoj u Glini, držeći tamo vatrene govore protiv mađarske premoći i javno pjevajući ondašnje narodne davorije, koje su razigravale rodoljubna srca. Njegove vatrene riječi zanosile su njegove časnike, njegove vojnike kao i najuglednije stanovnike Gline.

Istina je, da je tadašnji Jelačićev djelokrug bio odveć uzak, a da bi poprmio onako golem razmjer u političkom radu, kao što je to bio onaj dra Ljudevita Gaja, čije djelovanje bijaše, da tako kažemo, književni poziv na 80 milijuna europskih Slavena. Ali Jelačićevu radu davalo je uvijek stalnu važnost i to, što je on agitirao u kraju voj-

nički uređenom i sasvim naoružanom. Stoga se tajno redarstvo i nije skanjivalo prijaviti potpukovnika baruna Jelačića u Beču, a predsjednik dvorskog ratnog vijeća požurio se, da predsjedničkim pismom pošalje Jelačiću oštar ukor preko vrhovnog generala u Hrvatskoj; ovaj ga je od svoje strane morao popratiti dodatkom, da politički rad potpukovnika Jelačića bude smjesta prekinut. No čini se, da se ovaj malo obazirao na to; nastavio je, barem kako je izgledalo, surađivati s drom Gajem, a ovo ga je štitila moćna ruka, nevidljiva očima neupućenih, pa je trebalo drugo predsjedničko pismo, odlučnije i oštrije, da napokon ušutka Jelačića, koji je tada ciljao na pukovnički čin, jer je Benko upravo imao biti promaknut za generala, pa se bojao, da mu ne bude pretpostavljen koji drug, mlađi po godinama službe. On se tada tobože malo nahladio i govorio je vrlo malo, da mu se bolest ne pogorša.

Benko je napokon bio imenovan generalom i zapovjednikom osječke tvrđave u Slavoniji, jer je upravo umro njegov prethodnik, general Nestor. Gen. Benko ostao je u Osijeku sve do ljeta 1848., kad se mađarsko ratno ministarstvo požurilo, da ga umirovi sa 4.000 forinti, jer su u Pešti izgubili u nj povjerenje, poznavajući njegovo protumađarsko rodoljublje. Naslijedio ga je umirovljeni general barun Jović, po narodnosti Srbin, koji je znao prodati svoju savjest, kako ćemo to vidjeti tokom naših uspomena.

God. 1843. Jelačić je promaknut za pukovnika i zapovjednika prve banske pukovnije u Glini.

Tkogod je upućen u sve grane uprave u Vojnoj granici, koje pukovnik mora nadzirati, a odgovornost za njih leži na njemu samome, vojničkom i građanskom poglavaru pučanstva od 60 do 80.000 stanovnika, čak i 90.000 ljudi, kao u graničarskoj pukovniji u Petrovaradinu, lako će shvatiti, kolike se poteškoće moraju svladati, da se valjano izvrši ta važna služba. Jelačić je učinio sve, što je mogao. I svojim okretnim perom napadao je zloporabe jednog sustava, koji je tada tištio cijelu Vojnu granicu, a predstavka, koju je napisao protiv tlake u korist države i općine, bio

je jedan od njegovih najznatnijih spisa toga doba; sada je ona u rukama njegova brata podmaršala Jure grofa Jelačića.

Prama našem načelu *audiatur et altera pars* treba o tome čuti sud podmaršala Emila Kuševića, koji se tada nalazio pod njegovim zapovjedništvom kao potpukovnik u istoj pukovniji. Kušević je dao potpuno priznanje Jelačićevom dobrom nastojanju, da posveti sve svoje napore u korist blagostanja pučanstva i pukovnije i usavršavanja vojničke obuke svojih časnika i vojnika. Ipak je tvrdio, da su ga često varali njegovi izvjestitelji, koji su, stari, lukavi, lažljivi i do najvišeg stupnja sebični, zlorabili njegovu dobrotu i povjerenje te im je gotovo uvijek polazilo za rukom zastrti istinu pred očima svoga poglavara. Pače i vojni suci, pravnici, prodavali su pravdu i, zlorabeći puno povjerenje, koje je pukovnik polagao u njihovo poštenje, tako da je napokon uprava pukovnije bila potpuno zane-marena. Mi prepuštamo odgovornost toga oštrog suda generalu Kuševiću i možemo samo to ponoviti, da je barun Jelačić bio obožavan od svojih časnika i vojnika, a ljubljen od naroda njegove pukovnije, i vrlo uvažen od vojničkih vlasti u Beču i u Zagrebu.

Jelačić je gorio od želje, da se proslavi i na bojnopolju i da se uhvati u koštac s bosanskim Turcima, koji su ponovo počeli narušavati mir na Kordunu. Naskoro se i tome nadala prilika, pa je to iskoristio, da poduzme raciju protiv Turaka u Podzvizdu, koji su uvijek bili najrogo-borniji.

Pobjedonosna bitka, koju je pukovnik Jelačić započeo 9. srpnja 1845. s Turcima Podzvizda, učinila je njegovo ime još popularnijim i uglednijim, uprkos nepovoljnog svršetka te ekspedicije, kojom se dotada najdublje ušlo u Bosnu. Jelačić, nakon što je potukao i raspršio Turke, koji su ga htjeli zaustaviti, prešao je granicu i progonio ih na čelu osam satnija sve do mjesta Podzvizd, kamo je slavo-dobitno ušao i prisilio Muslimane, da zatraže od njega oprostjenje i da obećaju, da više ne će narušiti mir granice

njegove pukovnije. Poslije tog pomirbenog čina, on je na čelu svog odreda, uz udaranje bubnja i pjevanje vojnika, napustio mjesto Podzvizd i povratio se u Vojnu Krajinu.

Ulazeći u Bosnu Jelačić je kao oprezan vojnički poglavar ostavio dvije čete kao pričuvu iza rječice, koja protječe uzduž granice prve banske pukovnije. Najednom vojska začuje udarce bubnjeva one pričuve, koji su udarali *retraite précipitée* (nagli uzmak), — koban znak, koji prisili strijelce i vojničke odjele, da se povuku trkom i što bržim hodom. Nitko do danas nije htio označiti onoga, koji je zapovjedio, da se dade taj znak, iako nema sumnje, da su Jelačić, njegov pukovnijski pobočnik Manojlović, kasnije potpukovnik i zapovjednik mjesta u Zagrebu i natporučnik Rodić, sada brigadni general u Dubrovniku, bili kasnije o tome obaviješteni, jer Jelačić bi ga inače zacijelo svojom istragom pronašao.

Napoleon je rekao: »Od uzvišenog do smiješnog je samo jedan korak!«, a Jelačić je mogao to ponoviti, videći, da je junačku srčanost njegovih vojnika zamijenio iznenadan strah, a čuli se sa svih strana povici: »Izdaja! napadnuti smo straga!« Nered se povećao, kad su Turci, vidjevši, da su se Jelačićevi vojnici razbjegli, jer su vjerovali, da su im Muslimani iz susjedstva pritekli u pomoć, opet prihvatili oružje i ponovo napali vojsku. Tada se poklik: »nek se spasi, tko može« razliježe iz sredine odreda kao kod Waterlooa, a vojnici se dadoše u bijeg, da prijeđu što prije rječicu i da se tamo zaštite od neprijateljskih progona. Više je vojnika poginulo u nekoj bari, koju u bijegu nisu mogli raspoznati, a nekolicina ih pade od ubojničkog olova Turaka, koji su ondje pucali iz neposredne blizine.

Jelačić je poput pravog Bayarda prkosio opasnosti i upregao sve sile, da skupi i ohrabri svoje vojnike. U tome nije mogao uspjeti, pa, videći onaj žalosni uzmak nakon tako slavne borbe, bijesno pojuri na neprijatelja, tražeći

smrt i ne htijući preživjeti svoj poraz. Časnici ga okruže, ali im je trebalo mnogo muke, da stišaju njegov zanos i da ga udalje s bojnog polja. Jelačić ponovo prepliva na konju rječicu, bacivši se u valove, jer je most bio srušen. Turci se napokon zaustave na Kordunu, ne usuđujući se više progoniti Jelačićeve čete, koje su se opet počele skupljati, a s njima je i sam narod prihvatio oružje, da odbije neprijatelja. Mir bude uspostavljen. Povrativši se u Glinu Jelačić se zatvorio u sobu i kao nježan otac plakao nad smrću 70 vojnika i očeva porodice. Zamjerali su mu, da nije upozorio susjedne graničarske pukovnije, da sudjeluju i surađuju u toj ekspediciji i da zaštite njegovo povlačenje u slučaju potrebe. No časnici glinske pukovnije optuživali su samo onoga, koji je dao nalog bubnjarima pričuve, da udaraju na nagli uzmak, što je prouzročilo zabunu i izazvalo zbrku i napokon onaj panični strah, što je bio jedini uzrok gubitku Jelačićeva odreda.

Ipak je dvorsko ratno vijeće na osnovi izvještaja pukovnika baruna Jelačića, podijelilo većem broju vojnika srebrne kolajne za hrabrost, a i zapovjednika pohvalilo zbog pobjedonosne bitke u Podzvizdu. Ta darežljivost dvorskog ratnog vijeća, uostalom vrlo rijetka, tumači se riječima, što ih je s obzirom na bitku kod Podzvizda, upravo general i savjetnik dvorskog ratnog vijeća Zanini pukovniku barunu Neustädteru, kad je ovaj nešto kasnije bio na dopustu u Beču. Ta izjava doslovno glasi: »Znate li, moj dragi, da smo bili prisiljeni nešto učiniti, da bismo opsjenili ovdašnjeg turskog poklisara, kojemu nikad ne bismo priznali, da je neka graničarska pukovnija doživjela neuspjeh u borbi s onom nediscipliniranom ruljom u Bosni. Radi toga nije važno, da smo protiv volje poslali nekoliko kolajna i nekoliko laskavih riječi pukovniku Jelačiću.«

Prevest ćemo Jelačićevo pismo njegovu prijatelju Neustädteru, jer u njemu se govori o bitci kod Podzvizda. Pismo je datirano iz Gline, 10. siječnja 1846. Evo ga:

»Dragi moj dobri brate!

»Tvoje prijateljsko pismo od 25. prosinca vrlo me je obradovalo, jer ti dobro znadeš, koliko ja suosjećam u svemu, što se tebe tiče. Primi moje najiskrenije želje prigodom promjene tvoga stanja, o čem si me obavijestio s nekoliko riječi *ad marginem*. Dobro radiš, jer je zbilja vraški dosadno biti sam u velikom pukovničkom stanu i kad, izašavši iz pisarne i ostavivši hrpu spisa, mjesto da uđeš u prijaznu i lijepo uređenu sobu, ulaziš još u praznu sobu, sjedaš sam za stol i kad ležiš sam u krevetu i t. d. A sada prijedimo na nešto drugo — *quod Gyurkovich* — to je veoma vrijedan časnik, nije bio ranjen kod Podzvizda, ali se ponio uistinu odlično, zbog toga je bio također spomenut u izvješću te je i dobio najvišu pohvalu, što mora također biti spomenuto u opisu vladanja u smislu otpisa dvorskoga ratnog vijeća. Njegov bi brat dobro učinio, da ga pomogne i da što god pridonese njegovoj ženidbenoj jamčevini; tom siromašnom đavolu dvaput su odbili njegovu *ad hoc* molbu, a on ipak ne može odstupiti, jer se je već odviše obvezao. Gospodin savjetnik mogao bi mu barem u tome bolje savjetovati i pomoći.

»Na Novu godinu našao sam Filipovića i Stillfrieda u Zagrebu i s njima sam proveo nekoliko ugodnih sati, od čega imam vrlo malo ili nimalo.

»O događaju u Podzvizdu dajem članak u novine, pa će prema tome svatko moći o njemu suditi na temelju dokumenata. Već davno se nije ni o jednoj stvari tako glupo (*eselhaft*) i tako zlobno sudilo kao o ovoj. Još nijedna osveta nije tako izvršena kao ova; nikada još nisu napredovali tako daleko u tursko područje; učinak je bio savršen i sjajan, i to sa 1000 ljudi jurišnih četa, dok tri starije osnove, nađene među spisima, govore o potrebi, da se za to upotrijebe 5 do 7 bataljuna i 5 do 8 topova. Izgubiti 60 ljudi na povratku i za vrlo živahne borbe od 2 sata i pol, zaista je žalosno, ali ni austrijski vojnici nisu besmrtni, pa ako se računa s nepredviđenim slučajem, o kojemu osnova nije ništa predviđjela, da se jedan narednik s jednim vo-

dom odveć udaljio i tu poginuo, sav se gubitak svodi na 20 ljudi, u borbi od pet sati. To je sve. A da sam ja tamo podlegao s polovicom mojih četa, što bi onda bilo? Postupaj prema mojim uputama. Hrabar momak (*braver Kerl*) ne može podnositi uvredljiv napadaj, nego se bori, a kome je suđeno pasti, mora pasti. To ovisi o dobrom Bogu, to drži Bog u svojim rukama. Napokon, borili smo se, a sada imam sreću, inače nemoguću u ovo vrijeme, da zapovijedam pukovnijom, koja je primirisala barut. *S Bogom, dragi brate*, ja napisah, a do tebe je, da to pročitaš kao malu vježbu u vještini odgonetanja. Sačuvaj svoje prijateljstvo prema vjernom starom prijatelju.

Jellacich.«

Da bi što više sačuvali vjernost Jelačićeva stila, mi smo prenijeli francuske rečenice prema njemačkim rečenicama i dali drugi francuski prijevod iznad onog, koji Francuz prema doslovnom prijevodu s njemačkog jezika ne bi mogao razumjeti.

God. 1845. došao je saski kralj u bansku Vojnu krajinu, da opet sakuplja bilje, a pukovnik barun Jelačić imao je rijetku sreću, da drugi put prati njegovo veličanstvo na njegovim botaničkim izletima kroz njegovu pukovniju, jer ga je prvi put bio vodio kroz Dalmaciju. Ovaj put mu je kralj podijelio križ komandera kraljevskog saskog reda za građanske zasluge i rastao se s njim načinom, koji je tako osjetljivom čovjeku, kakav je bio Jelačić, morao veoma laskati.

Udovice vojnika, koji su poginuli kod Podzvizda, uskoro su se utješile. Kolajne za hrabrost, podijeljene među podčasnike i vojnike pukovnije, zadovoljile su vojničko častohleple i polaskale taštini graničarskog naroda, a riječi i popularnost pukovnika Jelačića učinili su ostalo, da izbrišu sramotni dio njegove smione ekspedicije u Bosni, koja je uostalom još pojačala njegov dobar glas, osobito u očima južnih Slavena, kojima je jedina želja uvijek bila kazniti i konačno razoriti otomansko carstvo, da bi se sla-

venski narodi Turske oslobodili i s njima ujedinili u velikoj kraljevini južnih Slavena. Može se smiono ustvrditi, da je Jelačićeva popularnost bila tada već tako velika u Vojnoj i u građanskoj Hrvatskoj, da je Jelačića prvi put nakon opoziva bana grofa Hallera iz Zagreba spopala misao, da ga naslijedi, i to tako živahno, da to u povjerljivom razgovoru s prisnim prijateljima nije ni krio.

Potpukovnik barun Geramb, čija je sestra bila udata za g. Latinovića u Ugarskoj, pripovijedao je svojim prijateljima, da mu je ban Jelačić, kao pukovnik, kad je bansko mjesto još bilo prazno, često govorio (Geramb je naime služio u istoj pukovnji u Glini): »Treba da me oni u Beču imenuju hrvatskim banom, jer zbilja nemaju drugog izbora!« Nadalje je pripovijedao, da je Jelačić, otkada je grof Haller bio opozvan, neprestano bio zabrinut i kao u groznici, pa je često u njegovoj nazočnosti uskliknuo: »Treba da me imenuju banom u Hrvatskoj, — moraju, jer drugog osim mene nemaju!«

Čini se, da je želja, da postane hrvatskim banom, bila tajna njegova života, otkad je bio imenovan kapetanom u ogulinskoj građanskoj pukovnji i stupio u najuže veze s hrvatskim rodoljubima u Zagrebu.

Kao da je težnja postati hrvatskim banom prirasla srcu svakog generala i svakog višeg časnika u Vojnoj krajinu. Vidjet ćemo naime u nastavku naših uspomena, koliko je tamo bilo pretendenata 1848. g., i zatim u naše dane 1860. No kod Jelačića se radilo o odlučnosti jedne ličnosti, koja je, svijesna svih svojih umnih sposobnosti, svom snagom htjela biti korisna svojoj domovini, kad postane hrvatskim banom, za koje dostojanstvo kao da ga je sama priroda osposobila; on je slutio, da će do toga doći.

Ali unatoč svih njegovih sjajnih sposobnosti, uza svu njegovu omiljenost i sve zahtjeve hrvatskog odaslanstva prigodom dolaska u Beč nakon tužnog događaja 29. srpnja 1845., carski ga dvor, nakon lošeg iskustva s pukovnikom grofom Hallerom, ne bi nikad bio imenovao hrvatskim banom i ne bi nikad više posegnuo za nekim hrvatskim pukov-

nikom, jer je imao na raspolaganju starih hrvatskih generala, poput baruna i podmaršala Blagoevića i Rukavine, koji su se već odavno nalazili na popisu kandidata za dostojanstvo bana Hrvatske.

U to je vrijeme stigla i 1848. godina, kad se slavna sudbina Jelačića, njegova žarka želja, njegova slutnja i sni njegove uzavrele mašte imali ispuniti.

Napokon, prije nego što se rastanemo s pukovnikom Jelačićem, pa da ga ponovno nađemo kao bana, saopćit ćemo našim čitaocima zanimljiv dokumenat, posljednji službeni izvještaj brigadnog generala Kempena von Fichtenstamma o pukovniku Josipu barunu Jelačiću 1847. g., a koji ima to više vrijednosti, što je Kempen bio poznat kao vrlo strog general, koji nije prema nikome imao osobite sklonosti.

Taj godišnji izvještaj zove se, prema njemačkom nazivu, »Osobni opis« tog i tog. Evo ga:

Osobni opis pukovnika Josipa baruna Jelačića, od njegova brigadnog generala Kempena 1847.:

»Govori i piše njemački, hrvatski, francuski i mađarski; prilično talijanski i latinski; okretan je u vojnoj znanosti, a teži da još usavrši svoje znanje. Prožet je sviješću časti, spaja u sebi plemenitost srca i dobrote; njegov vatretni duh čini ga malko razdražljivim; čudorednost mu je odlična; njegovo držanje je prijazno; život pristojan i jednostavan; u dodiru s ljudima veseo; s podređenima je prije dobroćudan nego strog.

»Marljivost u vojničkoj službi: vrlo okretan i radin, a osobito mu se sviđa služba u Vojnoj krajini, premda poznaje i službu u pješaštvu i u konjaništvu; pukovnijom zapovijeda spretno. Osim njegove sjajne nadarenosti, koju podupire iskustvo, ima brzo i općenito uzevši, ispravno prosuđivanje. U najvišem je stupnju vrstan usavršiti se.»

Podmaršal Dahlen, koji je u ono doba bio Jelačićev divizijski general, dodao je ovu primjedbu: »On je izvrstan

pukovnik, koji se upravo očinski brine za blagostanje građanskog stanovništva, koje mu je povjereno.«

General konjaništva grof Auersberg, tadašnji Jelačićev zborni zapovjednik, još je nadodao: »S obzirom na njegovo zrelo znanje za neko više mjesto i za neki širi djelokrug, valja reći, da ima sposobnosti i izvrsnu kvalifikaciju.«

Evo, što se govorilo o Jelačiću, prije nego što se pojavio na svjetskoj pozornici!

POGLAVLJE V.

Vijest o pariškoj revoluciji, koja je za nekoliko sati oborila prijestolje Luja Filipa, stiže u Beč po glasniku ministarskog vijeća 29. veljače 1848., a stanovnici austrijske prijestolnice doznaše za nju sutradan, prvog ožujka. Ugovoreni znak bio je dakle dan svim tajnim odborima revolucionaraca na evropskom kopnu: 29. veljače buknuła je revolucija u Karlsruhe; 2. ožujka u Stuttgartu; 3. ožujka u Frankfurtu; 4. ožujka u Münchenu, 16. ožujka u Berlinu. I Beč je slijedio taj pogubni primjer.

Bečki sveučilištarci ustadoše 16. ožujka, proglasiše se posebnim tijelom s pravom vijećanja, te prihvatiše predstavku, namijenjenu caru, koju su profesor Hye i učenjak Endlicher odnijeli nadvojvodi Ljudevitu, a ministar grof Kolowrat uveo ih, da ih primi taj *alter ego* cara Ferdinanda. Nadvojvoda je odbio njihovu adresu i njihovu molbu, da ih car primi. Njegovo veličanstvo ih je ipak odmah nakon toga primilo, te obećalo, da će njihovu peticiju uzeti u obzir.

Uzalud su knez Metternich i jedan od vojvoda dobili tajanstveno upozorenje Londona, gdje su o onome, što se imalo u Beču dogoditi bili bolje obaviješteni nego u kabinetu grofa Sedlnitzkog, ministra redarstva.

Dan 13. ožujka je ipak bio tako sigurno određen kao ugovoreni rok, kad je revolucija imala u Beču buknuti, da su neki diplomati zakazali sastanak 13. ujutro, kod svog druga, belgijskog poslanika. Ovaj je stanovao preko puta palače staleža, kamo se toga dana uputila povorka od 3.000 đaka, na čelu sa svojim profesorima, da zatraže od pokrajinskih staleža Donje Austrije, tada sakupljenih, da podnesu caru narodne želje.

Nakon što su đaci i narod počinili izgrede, bude određeno vojsci, da zaposjedne strateškijske točke. Gradski bedemi, kao i neka druga mjesta, bili su opremljeni topovima. Budući da su čete bile dočekane zviždanjem i kišom kamenja, otvorile su vatru, dok su odasvud na njih bacali komade opeka, tako da im je već bio ranjen jedan časnik. Sam nadvojvoda Albert, koji je dojurio, da uspostavi red, došao je u opasnost, pa je vojska napokon prešla u napadaj na bajunete. Pet buntovnika padoše smrtno ranjeni, a među njima je bio jedan učenik politehničke škole po imenu Spitzer. Gomila se tada razbježa. Da se kasnije nastavilo s istom odlučnošću, revolucija bi u Beču bila u zametku ugušena, ali se ona razmahala, jer je posada pokazala slabost i žalosnu nepokretnost.

I u Hrvatskoj je više dana pred 13. ožujka kružilo jedno pismo iz Beča, u kojem se spominjala golema predstava sveučilišta, koju će odnijeti đaci u palaču staleža, a navještala je skorju revoluciju u Beču. To je pismo napisao u Beču neki dr. Kapper, a bilo je upravljeno barunu Kušlanu (*recte* Kuschland), koji je stanovao u Karlovcu u Hrvatskoj. Kušlan je to pismo saopćio gospodinu Nikoli pl. Vranicanyju, a ovaj se požurio, da o tom obavijesti svoga brata Ambroza Vranicanyja u Zagrebu, gdje se ovaj tada nalazio u svratištu »K Austrijskom caru«.

Ambroz Vranicany polazio je tada svake večeri Dvoranu, da tamo večera s drom Demetrom, odvjetnikom Žeravicom i urednikom njemačko-južnoslavenskih novina, kasnije urednikom *Nevena*, hrvatskog povremenog časopisa, koji je radi malog broja pretplatnika bio kratkoga vijeka. Taj urednik zvao se Praus, koji u posljednje vrijeme živi sasvim povučeno u Ksaveru, te je često za skupi novac posuđivao svoje pero gospodinu Vranicanyju, napose kad se ovaj nalazio u Beču u svojstvu izaslanika Hrvatske u Carskom vijeću. Praus je kasnije napisao predgovor drugom izdanju knjižice gospodina Eugena Kvaternika: *Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreiches Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone*.

Praus ima bez sumnje mnogo sposobnosti i spretno pero, ali je inače vrlo lijen. Pismo iz Karlovca bilo je takve naravi, da je izazvalo radoznalost Ambroza Vranicanja i njegova malog društva, koje je on o tome obavijestio. I oni su s nekom tjeskobom i nemirom očekivali vijesti iz Beča, koje su imale stići prvom poštom iz austrijske prijestolnice.

Poštanska zgrada nalazila se 1848. g. blizu D v o r a n e, i zbog toga se ta ulica još i danas zove Poštanska ulica. Glavna blagajna kraljevine Hrvatske danas je smještena u bivšoj poštanskoj zgradi, sučelice financijalnoj palači, koju je gospodin Kuković prodao državi za 70.000 forinti, srećom po sebe, jer joj se strop na prvom spratu srušio naskoro poslije prodaje. Kuković je tada kupio veličanstvenu Paravićevu palaču za 24.000 forinti, a ova je pripadala mladom Josipoviću, koji je uvijek bio u novčanoj neprilici. Kuković je mogao sebi čestitati zbog tog posla, jer je Josipovićeve palače vrijedila više od one, što ju je prodao državi, ali nije uživao svoju sreću: iznenada je bio umirovljen, izgubio vid i naskoro umro, a da ga nisu mnogo oplakivali.

Kočijaš diližanse, koja je krenula iz Beča 13. ožujka, kad je tamo buknuła revolucija, stiže u noći 15. ožujka u Zagreb i on prvi proširi vijest o pobuni u prijestolnici, koja je tamo bila uzbunila čitavo stanovništvo, a nije se stišala ni u času njegova odlaska iz Beča. Vranicanj i njegovo malo društvo, koji su čekali dolazak pošte, prvi su bili, koji su to čuli od kočijaša, i ta se kobna vijest brzinom brzogazda odmah raširila među stanovnicima hrvatskoga glavnog grada.

Sutradan, u četvrtak 15. ožujka, kočijaš bečke diližanse, okružen pri svom dolasku mnogobrojnom svjetinom, mogao je samo potvrditi ono, što je njegov predašnji drug pripovijedao; čak je nadovezao, da u času njegova odlaska ta strašna buna još nije bila ugušena. Pisma pojedinaca već su međutim javljala, da je car, da bi stišao opće vrenje,

bio prisiljen dopustiti slobodu štampe i organizaciju narodne straže.

Daci u Beču, a nagovorio ih je na to profesor Hye, zatražili su oružje, da zaštite javnu sigurnost, ugroženu od rulje iz predgrađa, koja je bila spremna da se baci na pljačku i na palež. Doktor Kők uložio je najviše truda, kako bi zadržao da se ne bace u gomilama na vojničke postaje, koje su namjeravali razoružati, da se domognu oružja. Kők im je spomenuo sveučilišnu povlasticu, koja ovlaštava sveučilišnog rektora, da se u svaki čas predstavi caru, pa da i oni moraju poći zakonitim putem. Njegov je prijedlog bio prihvaćen.

Rektor Jenull, glasoviti pravnik i lijep 72-godišnji starac, urešen svojim odličjem, a u društvu Hyea i Endlichera pohodi grofa Kolowrata, koji ih uputi nadvojvodi Franji Karlu, a ovaj ih pošalje nadvojvodi Ljudevitu. *Alter ego* primi ih stroga lica, sasluša njihov zahtjev i hladno ga odbije. Ostao je neumoljiv, sve dok mu rektor nije pao pred koljena i zaklinjao ga u ime čovječnosti, da ne izloži bijedne stanovnike prijestolnice užasima bezvlada. Nadvojvodu je na nesreću to dirnulo, i rector magnificus dobije napokon dopuštenje, da se đacima dade oružje, da štite javnu sigurnost i da predusretnu svaki izgred na prijestolničkim ulicama.

Državni savjetnik Pilgram, kome je bila povjerena izradba nacrtu odredbe o naoružanju sveučilištaraca u svrhu zaštite zakona i javnog poretka, i koji je kazivao u pero taj sastavak pristavu, dodao je nerazborito ovaj dodatak: »Vlast, pouzdavajući se u prosvijećeno rodoljublje građana, pozivlje ih, da se priključe građanskoj straži, da pridonesu, skupa s njima, uspostavi reda.« Ta je nesmotrenost konačno utvrdila naoružanje bečke svjetine.

Drugo izaslanstvo, poslije rektorova odlaska, iznudilo je od nadvojvode Ljudevita slobodu štampe, i dok se knez Metternich vratio u jednu susjednu sobu, da o tome sastavi carsku naredbu, buknuła je oluja, što se spremala da obori tog ministra, kojega je bijes izaslanstva i vika naroda na

ulici označila kao jedinog uzročnika nemira i nesreća u austrijskoj carevini. Metternich, obaviješten o svemu, što se zbilo, i vidjevši, da se u njegov prilog javio samo jedan glas, preda s najvećim mirom svoju službu u ruke nadvojvode, dodavši kratkoj i plemenitoj obrani svoje duge političke karijere ove riječi: »Ovim časom povlačim se u privatni život, s jedinom željom da moja domovina bude sretna.« Metternich se povukao i odnio na svojim leđima monarhiju: tek što je moćni ministar bio srušen, srušio se s njim i čitav vladavinski sustav u Austriji. Nekoliko sati prije toga Metternich je rekao caru Ferdinandu: »Sire, vaše veličanstvo, postoje samo dvije mogućnosti, da se riješi pitanje, koje revolucija u ovaj čas stavlja pred cara: popuštanje ili otpor! Ako vaše veličanstvo izabere popuštanje, savjest mi zapovijeda, da položim pred vaše noge svoju ostavku.« Na riječi »otpor«, »borba« car je probljedio, kao da je ugledao lješinu. I Metternich toga časa odlučio napustiti državne poslove.

Metternich, probuđen na vulkanu, gdje se njegovo staro iskustvo uspravalo na obamrloj sigurnosti, prenoćio je kod grofa Taaffe-a i napustio Beč u pratnji svoje žene. Mržnja naroda gonila ga je od grada do grada sve do Londona, gdje se napokon sklonio, čekajući zgodan čas, da se povрати u Austriju.

Hrvatski glavni grad osjetio je u bečkim vijestima kucanje srca austrijske carevine, a grozničavo vrenje među inteligencijom u Zagrebu postade tako žestoko, da je zahvatilo čak i bataljun poljske linijske pukovnije baruna Koudelke u vojarni tako, da su neki narednici potajno posjetili urednika Prausa, da ga pitaju za savjet, kakvo političko držanje da zauzmu u ono kritično doba. Praus je bio međutim dosta oprezan, da se ne izvrgne pogibli i uputi ih Ambrozu Vranicanyju, čovjeku ispravnu, koji im svjetova, da ostanu mirni u svojoj vojarni i da strpljivo čekaju tok događaja. Nadodao je, da će ih obavijestiti, ako bude potrebna njihova potpora.

Teško je povjerovati toj činjenici, no budući da ju je pripovijedao čovjek tako čestit, kao što je sam gospodin Vranicany, nema sumnje, da je to tako bilo. Držanje tih narednika treba to više prekoriti, što ono dokazuje pomanjkanje vojničke svijesti i časti, koje je vladalo među podčasniciima tog bataljuna, jer su imali više povjerenja u riječi jednoga građanina nego svojih časnika, te zbog toga, što su poduzeli taj korak na svoju ruku, a da taj zadatak nisu primili od vojnika ni od ostalih podčasnika svoga bataljuna. Protivno barem nije dokazano.

Hrvati su vrlo dobro shvaćali, da se s Metternichovim sustavom srušio i stari režim austrijske monarhije, da su sva načela države stavljena u pitanje i da će nova politička budućnost izaći iz revolucionarnog meteža.

Ni Hrvati nisu zaostali u vrijeme tih otimačina, zahtjeva i svakojakih potraživanja različitih naroda u austrijskom carstvu, tražeći priznanje svoje narodnosti, svojih povlastica i slobodština, ugroženih od mađarske premoći.

Ambroz pl. Vranicany-Dobrinović, Ivan Kukuljević-Sakcinski, dr. Demeter, odvjetnik Žeravica, urednik Praus i više zagrebačkih uglednika skupili su se u svratištu »K Austrijskom caru« u sobi gospodina Vranicanyja, da se dogovore o držanju, koje bi imala zauzeti Hrvatska u toj političkoj krizi.

U tim se razgovorima zaključilo, da se iskoristi ta povoljna prilika, da se zatraže stara prava i zauvijek se oslobodi Hrvatska te mrske mađarske premoći, koja je kao mora pritiskala srca svih rodoljuba.

Vranicany predloži, da smjesta pošalju jednog od nazočnih gospodinu Kamaufu, gradskom sucu grada Zagreba s molbom, da sutradan sazove članove magistrata i građanstva, kako bi se dogovorili o mjerama za održanje reda i javnog mira u gradu u to nemirno i burno doba, te da istodobno saslušaju jednodušne želje stanovnika grada i cijele Hrvatske, i napokon da sastave nacrt u obliku zahtjeva, koji

bi odaslanstvo imalo odmah podastrijeti u Beču pred noge svoga kralja, austrijskog cara, da ga sankcionira.

Kamauf, tadašnji gradski sudac, zatim zagrebački načelnik sve do 1858. g., kad je po naredbi ministra unutar-njih poslova, a na obrazloženi izvještaj odlučnog dvorskog savjetnika Ernesta baruna Kellersperga, bio sa svim članovima starog magistrata zamijenjen spretnijim i neporočnijim ljudima, povukao se na svoje malo imanje Smrok, koje je kupio 1856. od nekog Klinggräffa. Tu je živio po svojoj volji, *procul negotiis*, sa svojom ženom, sestrom savjetnika vlade, a sada namjesništva Daubachyja, koji se 1861. g. oženio nekom gđicom Türk iz Karlovca, kćerkom bogatog trgovca, posjednika lijepa kuće u Zagrebu, u Il'ci. Otac Daubachyjev bio je liječnik u Zagrebu; dobio je naslov ugarskog plemstva i promijenio svoje njemačko prezime Daubach u Daubachy. Kamaufu je carska vlada zajamčila čast savjetnika banskog stola, ako bi izgubio svoje mjesto, te je kasnije u tom svojstvu namješten u urbarijalnom povjerenstvu u Zagrebu, kojemu je bio predsjednikom gospodin Ulepič, sada namjesnik pokrajine Kranjske u Ljubljani. God. 1861., kad se srušio Bachov sustav, koji je trajao od 1850. bude Kamauf umirovljen kao savjetnik banskog stola.

Ta su prethodna objašnjenja bila ovdje potrebna, da protumače ulogu, koju je preuzeo Kamauf 1848. g. s tolikom spretnošću, te se carska vlada držala obvezanom, da ga zbog toga nagradi g. 1850. zajamčivši mu mjesto vijećnika banskog stola.

Vratimo se na tok naše povijesti. Kamauf je dakle bio gradski sudac u Zagrebu 1848. g. i, primivši tada poruku onoga nazovi narodnog odbora, a koju su Vranicany i neki gradski urednici na brzu ruku složili, mogao je odbiti njihovu molbu, jer taj dogovor nije imao zakonski značaj. Ali mu je oprez, tako potreban u ono doba, savjetovao, da te neustrašive i u narodu vrlo omiljele ljude ne izaziva, jer je javnost bila i odviše uzrujana vijestima o bečkoj revoluciji i događajima, koji su se tamo odigravali.

Kamauf je dobro razumio, da politički poglavar, u tako opasnoj krizi, ne može učiniti ništa bolje, nego se staviti na čelo pučkog pokreta, da s njim upravlja i svede ga na zakoniti put, pa da tako izbjegne sudar političkih nazora i strasti i tim načinom otkloni od grada bezvlasti i njegove kobne posljedice. Pristao je dakle, ne oklijevajući ni časa, da za sutra sazove magistrat i građanstvo na gradsko poglavarstvo, a ono malo slobodna vremena upotrijebio je, da vijeća i sporazumije se s ostalim članovima magistrata gledom na njihovo političko držanje i na mjere, koje će trebati poduzeti za održanje reda i mira u gradu, a da se zastraše prevratnici, koji bi pokušali podjariti svjetinu na kašnive ispade.

U petak, 17. ožujka, uputilo se brojno izaslanstvo, sastavljeno od svih društvenih saveza na poglavarstvo, gdje je magistrat u punom broju, pod Kamaufovim predsjedanjem, držao sjednicu. Dvorana je već bila prepuna građanstva, koje je bilo još sinoć od magistrata pozvano.

Ivan Kukuljević-Sakcinski bio je na čelu izaslanstva te je imao u njegovo ime govoriti. Upoznat ćemo naše čitaoce s ovim zanimljivim čovjekom:

Ivan Kukuljević-Sakcinski rođen je 29. svibnja 1816. Porodica mu potječe iz Hercegovine i Bosne, odakle su se potomci doselili u Hrvatsku i nastanili se u Bribiru i Senju. Njegov otac bio je kraljevski savjetnik i ravnatelj školstva, odaslanik trojedne kraljevine na ugarskom saboru u Požunu g. 1825. do 1826., a zatim pri stolu magnata g. 1830. 1836., kad je neustrašivo branio, kao i na hrvatskom saboru u Zagrebu, municipalna prava Hrvatske i ulagao sve snage, da hrvatski jezik, materinski jezik zemlje, bude službeno uveden. Umro je 1851. u Tonimiru, malom posjedu, koji mu je pripadao, a pokopan je u Varaždinskim toplicama.

Ivanova majka bila je rođena Antonija Labaš, kćerka učenog arheologa Ivana Nep. Labaša. Ivan je svršio gimnazijske nauke u plemićkom konviktu u Zagrebu, gdje je bio osam godina. God. 1833. stupio je u vojničku službu i služio u ugarskoj tjelesnoj straži sve do godine 1840. Poslije

roka, određenog za mlade gardiste, stupio je kao natporučnik u 33. ugarsku linijsku pukovnicu, prije baruna Bakonyija, a zatim grofa Gyulaja. Pošto mu nije uspjelo da bude premješten u graničarsku hrvatsku pukovnicu, napusti vojnu službu 1842. g., što je njegov otac uvijek želio.

Još dok je služio u ugarskoj straži i kasnije u Bakonyijevoj pukovnici, bavio se slavenskom književnošću i napisao više sastavaka, među kojima prvu hrvatsku tragediju *Juran i Sofija*, koja se prikazivala u zagrebačkom kazalištu 1838. g. Nakon što je ostavio vojnu službu, dade mu varaždinska županija sudačko počasno namještenje, a g. 1845. bude izabran kotarskim sucem u zagrebačkoj županiji s 534 glasa; kasnije, g. 1848. imenovan je narodnim arhivarom kraljevine Hrvatske, nakon što se gospodin Štriga, koji je pristupio kao dobrovoljac u drugi bataljun gradišćanske graničarske pukovnije, da slijedi bana Jelačića u Ugarsku, odrekao tog mjesta u Kukuljevićevoj korist.

Kukuljević je uvijek bio revan pristaša slavenske narodnosti, a odlikovao se kao govornik narodne stranke na skupštinama i na hrvatskom saboru. Kad su došli događaji 1848. g., njegov je glas bio već učvršćen te je uživao veliku popularnost među rodoljubima, napose među mladeži. Svi njegovi najznatniji govori tiskani su u knjižici Stjepana Mirkovića, mladog svećenika, a knjižica je izašla u Zagrebu 1841. g. U njoj je i Kukuljevićev životopis.

Ban Jelačić, čim je bio imenovan hrvatskim banom, pošalje ga u Srijemske Karlovce, gdje se održavao srpski sabor, a onda u Beograd knezu Aleksandru Karađorđeviću, da tamo predobije javno mišljenje u korist hrvatskog pokreta. Izvršivši svoju zadaću povratio se u Zagreb, gdje ga je hrvatski sabor odabrao za izaslanika na bečkom carskom vijeću, ali ga političke prilike zadržale u Zagrebu. Nešto kasnije, on i Ljudevit Vukotić pratile su bana Jelačića u Beč, gdje su prisustvovali velikoj noćnoj bakljadi, koju su priredili vojnička posada i slavensko pučanstvo austrij-

ske prijestolnice, a bila je to najveća ovacija, koju je ban Jelačić doživio 1848. g.

Te su nam pojedinosti zasada dostatne, da naše čitaoce upoznamo s Ivanom Kukuljevićem, jer ćemo ga tokom naših uspomena uvijek nalaziti na političkoj pozornici, i jer je u ovom času, 1861. g., veliki župan zagrebačke županije.

Kukuljević je, kao svi vješti govornici, počeo svoj govor 17. ožujka 1848. u zagrebačkom gradskom poglavarstvu s uvodom *ad captandam benevolentiam*, obasipajući pohvalama magistrat radi njegova prosvijećenog rodoljublja, njegove političke oštroumnosti, i njegove žurbe, da sazove cijelo građanstvo na zahtjev narodnog odbora, što su svi prijatelji domovine cijenili s najdubljom zahvalnošću. Zatim je pozvao magistrat, da se uzdigne na visinu i težinu vremena u ime svete domovine, koja je uprla poglede na hrvatski glavni grad, jer bi on imao služiti ostalim gradovima kao uzor prosvijetljenog i umjerenog rodoljublja, prihvaćajući narodne želje, da ih zatim podastre po svečanom odaslanstvu pred podnožje prijestolja njihova zakonitog kralja, a to bi poslanstvo imalo smjesta krenuti u Beč. Istodobno pozove magistrat, da *in corpore* posjeti ustavnog *locum tenensa* kraljevine, biskupa Haulika i zamoli ga, neka smjesta sazove narodnu skupštinu kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije u Zagrebu, da raspravlja o temeljnim zakonima ustava, osnovanog na neotuđivim pravima čovjeka, na jednakosti pred zakonima, na slobodi tiska i na pravednoj razdiobi izravnih i neizravnih poreza među svim građanima trojedne kraljevine. Još je dodao, da ukidanje desetina i tlake u Ugarskoj sili Hrvatsku na isti ustupak, da ne bi od sebe odbili seljake. Na koncu govora zamolio je magistrat, da ne gubi dragocjeno vrijeme za ostvarenje lijepih nada svojih sugrađana i da ne iznevjeri plemenito povjerenje, koje ispravni i ponosni narod polaže u rodoljublje i mudrost gradskih otaca.

Pošto je taj govor bio završen, digoše se svi članovi magistrata jednodušno, da pokažu svoje odobravanje prijedloga gospodina Kukuljevića, te bude određeno, da

glasnici obavijeste o tome sve općine trojedne kraljevine. Magistrat na to imenuje članove hrvatskog odaslanstva, koje je bilo određeno da odmah otputuje u Beču. Ti članovi su bili: Franjo Novak, Karlo Rauth, Pavao Hac, Ante Kralj i Antun Vranican; što se tiče ovog posljednjeg imena, zacijelo se radi o zabuni, jer je Antun Vranican tada boravio na Rijeci, pa je trebalo staviti ime Ambroza. Mi smo naime imali njegovo jedno pismo iz Beča od 20. ožujka, upravljeno Kukuljeviću. God. 1848. Vranicany su iz svog porodičnog imena izbacili zadnje slovo, koje su bili dodali, dobivši naslov ugarskog plemstva, i pisali su svoje prezime u njegovu prvotnom slavenskom obliku. God. 1861. Vranicany su opet prihvatili završno y.

Prije nego je završena ta znamenita sjednica zagrebačkog magistrata 17. ožujka 1848., odredio je gradski sudac Kamauf, da se toga časa osnuje narodna straža tako, da počne djelovati već sutradan, a zatim je, u sporazumu sa svojim drugovima, proglasio Ivana Kukuljevića Sakcinskoga počasnim građaninom grada Zagreba. Općinstvo je na to odgovorilo gromovitim »živio«, a Kukuljević je mogao izraziti svoju zahvalnost zbog tog dokaza dobrohotnosti svojih sunarodnjaka samo klanjanjem i stavljajući ruku na srce, jer su produljeni poklici »živio« zglušili njegov glas.

Zagrebački su stanovnici ocijenili oprezni postupak i umjereno rodoljublje gradskog suca Kamaufa i ostalih članova općinske uprave, pa su, da im posvjedoče svoju zahvalnost i svoje poštovanje, priredili uvečer bakljadu pod Kamaufovim prozorima, a zatim su, praćeni bezbrojnim mnoštvom, pošli i k ostalim članovima magistrata. Ovacije su potrajale do ponoći, a ulicama su svuda vrvjeli građani, uz neprestane povike »živio« poslije svake narodne popijevke, koju je glazba odsvirala. Ipak javni red nije bio nigdje narušen ni najmanjim neugodnim događajem.

Na čast zagrebačkog pučanstva treba priznati, da je njegovo držanje bilo iznad svake pohvale za vrijeme ne-

mira 1848. i 1849. g., napose, kad ga uporedimo sa stanovništvom Beča, Praga i Pešte. Hrvatski narod, kao i svi Slaveni, drži u takvim časovima do sebe mnogo više nego drugi narodi, i, prema svojim patrijarhalnim navikama, predaje političke poslove starim i iskusnim ljuima, a da se u njih ne miješa grubo i drsko, poput bečkih đaka; mladi đaci kraljevske akademije u Zagrebu uzeli su oružje, samo da brane vlasti, javni red i mir. Ako se danas, u godini 1861., može primijetiti, da se duh đaka osjetljivo izopačio te da su oni često sudjelovali u žalosnim i djetinjastim izgedima, krivnja toga pada na one podle, himbene i kukavne podstrekače, koji su znali zavesti i prevariti tu povjerljivu i vatrenu omladinu, da iza njezinih leđa potajno rovare, i da im mladež bude štit za primanje udaraca, koji su morali padati na prave krivce.

POGLAVLJE VI.

Podmaršal knez Windischgrätz, primivši široke ovlasti, htio je proglasiti u Beču opsadno stanje, da uspostavi javni red, ali mu to pred kukavičlukom krunskih savjetnika nije pošlo za rukom. On je dakle odstupio, predavši zapovjedništvo gradske straže generalu grofu Hoyosu, tastu generala grofa Lamberta, koji je malo zatim svojom okrutnom smrću u Budimu zapečatio svoju bezgraničnu privrženost carskoj austrijskoj kući.

Bečki đaci, koji su se u noći od 14. na 15. utaborili u sveučilištu, primili su mnogo novaca od Sine i Rothschilda. Je li to stoga, što su bankari bili skloni revoluciji, ili što su se bojali revolucije?

Đaci su, razdraženi od glasovitog dra Engela, zatražili ustav, a radi ustanka, koji je zbog toga nastao, održana je, u noći od 14. na 15. ožujka, sjednica, kojoj su prisustvovali nadvojvoda Franjo Karlo, Franjo Josip, Albert i Ljudevit, ministri grofovi Kolowrat, i Münch Bellinghausen, knez Windischgrätz, grof Hartig, baruni Kübeck i Pilgram.

Sutradan u 11 sati stiže poštom nadvojvoda ugarski palatin, došavši prije mnogobrojnoga madžarskog izaslanstva ugarskog sabora. Istrčali su mu u susret, dočekali ga s glasovitim madžarskim »eljen«-povicima. Ispregnuše njegove konje i odvukoše rukama njegova kola do carskog dvora. Njegov je dolazak izazvao krizu. U pet sati poslije podne pojavi se na Kohlmarktu glasnik i proglasi ovaj carski patent: »Mi Ferdinand I. i t. d. i t. d., donijeli smo ove odluke, koje smo držali potrebnim za ispunjenje želja naših vjernih naroda.

»Mojom izjavom o ukinuću cenzure, podijeljena je

sloboda tiska, prama načelima, na kojima je osnovana u drugim državama, gdje već postoji.

»Narodna straža, stvorena na temelju vlasništva i obrazovanosti već vrši najkorisnije usluge.

»U interesu narodnog ustava, koji smo upravo podijelili, već smo donijeli potrebne odluke da u najkraće vrijeme sazovemo poslanike svih pokrajinskih staleža, poslanike središnje skupštine lombardsko-mletačke kraljevine, kao i odluku, da im se pridruže predstavnici građanstva, vodeći računa o sadašnjim ustavima pokrajina.

»Mi dakle čvrsto vjerujemo, da će se duhovi umiriti, da će nauke nastaviti svoj redoviti tok, a trgovina ponovno oživjeti. Mi se uzdamo u tu nadu to više, što smo mi danas među vama stekli ganutljivo uvjerenje, da vjernost i privrženost, koja je iskazivana već vjekovima našim precima, i koju ste vi posvjedočili u svakoj prilici, nadahnjuje vas još uvijek kao i u prošlosti.«

Taj je proglas raspršio sve sumnje: carstvo je stupilo novim putem, stari poredak je nestajao, a revolucija je slavila slavlje.

Te su vijesti stigle u Zagreb 18. ožujka.

Dne 22. ožujka izlazi hrvatski novina prvi put bez cenzure, imajući iznad redovnog naslova velikim slovima ovu vijest:

Štampa je slobodna! od 15. užnika 5½ sati posle podne.²⁴

Bogoslav Šulek prvi je ustoličio moć slobodne štampe gromovitim člankom protiv carske vlade, ukazujući na krvave rane Hrvatske i njenu bijednu sudbinu pod austrijskom birokracijom. Kao dubok diplomat traži on tu ništa manje, nego da se odmah pripoji Vojna granica trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, pače i turska Hrvatska, ne mareći, što će na to reći turska vlada i druge evropske sile. Na koncu nam gospodin Šulek obećava, da će u idućem broju raspravljati o pitanju ministarske odgovornosti.

Hrvati, kojih se ispravno i umjereno rodoljublje ne poklapa s upaljivim prijedlozima takvih smutljivaca, nisu tada mnogo držali do Šulekova pera, a Šulek je tek za naših dana stekao viši ugled, nakon što je postao trezniji i razboritiji, te potpuno gluh! Više je zla nanijelo pero nekog gospodarskog časnika Vojne Krajine, zeta gospodarskog kapetana slunjske graničarske pukovnije Pukšeca, koji je pod pseudonimom Vatroslav Ostrožinski napisao »Tajne Vojne Krajine«. Njegovi su članci izlazili u njemačkoj novini, puni mržnje i bijesa protiv vojnih vlasti u Vojnoj Krajini i kadri potkopati podložnost vojnika, pokornost naroda te jedne i druge potaknuti na uzbunu. Taj gospodin, koji je od onoga vremena postao razborit, miran i ispravan, te je upravo napisao knjižicu o Vojnoj Krajini, koja zaslužuje pažnju državnika u Austriji, a napose ministara, jer će u njoj doznati za najbolji i najpametniji način, kako da se probitci carske vlasti i očuvanje ove veličajne vojničke ustanove usklade s probitcima građanske Hrvatske i duha vremena, koji su nespojivi sa starim oblikom upravljanja Vojne Krajine. Taj se gospodin zove Utješenović, a sada je ministarski savjetnik u Beču, i u ovom času nalazi se u ministarstvu unutrašnjih poslova.

Hrvatska se tada nadala, da će joj zbog novog poretka u Austriji procvasti zemaljski raj, i svi su se veselili budućem blagostanju. Trenutno su zaboravili na opasnost krize i goleme žrtve, kroz koje je trebalo proći, da se dođe — možda nikada — do cilja! Kasniji su događaji to dokazali Bachovim sustavom, koji je ostao na snazi sve do konca 1860. g. A u našim danima, kad je kraljevina dobila od svoga kralja, cara Franje Josipa I., uz male iznimke, svoje stare povlastice i svoj stari ustav, zemlja je opet uznemirena. Pod Bachovim sustavom požališe gospoda i seljaci u Hrvatskoj za dobrim starim vremenima, jer novotarije uvijek oštećuju stare običaje, navike i predrasude, i pravo veli latinska poslovice: *consuetudo altera natura!* I u naše vrijeme svatko drhće pred budućnošću i nitko nije zadovoljan sadašnjim prilikama. Prevladava, napokon uvjerenje,

da je uvijek teška zadaća okretati ražanj na zadovoljstvo svih.

Podžupan zagrebačke županije, Pavao pl. Pavleković, koji je poput cijele njegove obitelji, bio pristaša mađarske stranke u Hrvatskoj, ipak je tada držao pametnim, da se u taj kritički čas pomiri s narodnom strankom, i pozove na skupštinu 20. ožujka velikaše i plemiće, koji su, uz malo iznimaka, gotovo svi pripadali mađarskoj stranci, i predloži im, da se pridruže zagrebačkom građanstvu u svrhu osnutka narodne straže, kojoj je bila zadaća štititi vlasništvo i javnu sigurnost. Lični probitak nagnao je te plemenitaše, da se pomiješaju s narodnom stražom i, prama tome, bude podžupanov prijedlog primljen s odobravanjem.

G. Pavleković se odmah poslije toga uputi u općinsko poglavarstvo na čelu županijskog plemstva, da položi na ruke velikog suca izjavu o svom rodoljubnom glasovanju u pogledu narodne straže. Magistrat ih je primio s pažnjom, koju su u Hrvatskoj uvijek iskazivali starim imenima domaćeg visokog plemstva, a Kamauf ih obasu pohvalama radi njihova rodoljublja i njihove viteške odluke, da stupajući u redove narodne straže surađuju s građanima i svojim sugrađanima oko zaštite reda i javne sigurnosti.

Pavleković, koji je vrlo dobro znao glumiti tu kome-diju, uzme narodnu značku i duboko dirnut, pričvrsti je na zapučku. Plemići se povedoše za njim. Potekle su tu i suze i čuli se povici: »živio narod«. Mađaroni su tako dobro odigrali taj dramatski prizor, da su ubrali i pljesak!

Tada se uz poklike ž i v i o povukoše mađaronski plemenitaši, s narodnom značkom u zapučku, koju su poput Pavlekovića pričvrstili na grudi, premda su u srcu nosili mržnju i prezir protiv narodne stranke. Narodna značka i narodne zastave, koje su tada svagdje lepršale na tornjevima crkava u Hrvatskoj i Slavoniji, bile su u trim bojama: bijelo, crveno i modro. Stare narodne hrvatske boje bijahu bijelo i crveno, kao što su crveno i tamnomodro bile u Slavoniji. Radi toga su Ilirci nakon svog nastupa na javnoj pozornici prihvatili trobojnicu, koja im je služila kao simbol

njihova narodnog ujedinjenja, spajajući zajedničke boje tih dviju kraljevina sa zagasito modrom.

U biti je ta trobojnica narodna zastava svih Slavena, jer su je prihvatili južni Slaveni, Srbi, Bugari, pa i Rusi. Zbog toga je ta trobojnica iščezla u Hrvatskoj, kad je 1852. godine stigao car u Zagreb, jer je carska vlast, s pravom ili ne, u njoj naslućivala panslavizam, a stari punokrvni Hrvati uvijek su žalili za starim narodnim bojama: crvenom i bijelom.

Panslavizam je bio uvijek strašilo austrijskih ministara, koji su zbog toga uvijek suzbijali slavenski elemenat, uprkos 18,000.000 mirnih i ispravnih Slavena, koji žive u Austriji već toliko stoljeća. I premda oni nemaju nikakve simpatije za knutu, značilo bi baciti ih u naručaj Rusije, kad im, nastavljajući žalosno načelo, da treba germanizirati sve slavenske pokrajine, ne bi osim knute i gubitka njihove narodnosti ostavili drugog izbora. Oni svi više vole — nema sumnje — knutu od gubitka svoje narodnosti. Hvala Bogu te se čini, da je carska vlada napustila ono nesretno načelo.

Hinjeno rodoljublje madžarona u Zagrebu i u Hrvatskoj rasplinulo se, čim se Hrvatska izjavila protiv madžarskog ministarstva u Pešti, i kad se narodni pokret tu pokazao vrlo neprijateljski protiv separatističkih madžarskih ideja. Podžupan Pavleković, porodice Sermage, Erdödy i Jelačić otputovaše u Graz i Peštu. Baruni Rauch i mnogi drugi povukoše se na ladanje u svoje dvorce. Najbjesniji, kao Josipović, Briglević i Serpak prijedohše ravno u neprijateljski tabor u Požun i zatim u Peštu, i ne pojavise se u Hrvatskoj prije nego što je Bachov sustav ogorčio dinastiji najprivrženije Hrvate. Oni su se tamo izrugivali njihovoj vjernosti i njihovim žrtvama za očuvanje austrijske carevine 1848. g. i pobuđivali te povećavali opće nezadovoljstvo, ogorčenje i nepovjerenje prema carskoj vladi. God. 1861. opet se na hrvatskom saboru u Zagrebu pojaviše na političkoj pozornici, nastojeći svim silama da privuku Hrvatsku, kako bi zajednički radila s Ugarskom, praveći sve

veće poteškoće carskoj vladi, kako bi iznudili ustupke na štetu austrijske carevine.

Porezne mjere, kao i loš postupak gradskog poglavarstva u Zagrebu 1848. g. protiv tih bjeGUNaca, mnogo su nanijele zla njihovim porodicama i njihovu novčanom stanju. Pavleković je zbog toga morao mnogo pretrpjeti, a najviše glasoviti turopoljski župan Josipović, jer su njegovu lijepu kuću, smještenu na južnom šetalištu grada Zagreba, prodali na dražbi za 8.000.— forinti g. Ambrozu pl. Vranicaniju, i bez posredovanja Karla Pogledića, istaknutog rodoljuba, čija je sestra bila udata za Danijela Jozipovića, bili bi zaplijenili sve njegovo imanje. Dana 22. ožujka objavila se zagrebačka akademska legija prvi put pod oružjem, a dobre građane oduševilo je lijepo držanje te ratoborne mladeži. Ali vojničko oko staroga linijskog časnika ne bi se baš bilo zadovoljilo. I g. Šulek, koji je bez sumnje vidio nešto bolje, posvetio je novinski članak pun dobre volje toj legiji, u kojem je pozvao te mladiće, da skupno posjete g. Klinggräffa, bivšeg pruskog časnika, da ih poučava u nastupu s oružjem i u vojničkom držanju.

Klinggräff, koji je, kako se govorilo, napustio Prusiju i vojničku službu nakon nekog dvoboja i prebjegao sa svojom porodicom u Hrvatsku, nastanio se u Zagrebu, gdje je kupio malo imanje Smrok, koje je obrađivao, što je bolje mogao. Taj je posjed prešao kasnije kupnjom u ruke zagrebačkog načelnika Kamaufa, koji ga je 1861. g. prodao nekom Horvathu.

Klinggräff je bio 1848. g. već starac, ali još snažan. Poslije smrti svoje žene živio je vrlo povučeno sa svoje dvije kćerke na Smroku, usred šume. Da poveća svoje male dohotke, osnova najprije malu gospodarsku školu na Smroku, koja je zbog pomanjkanja potpore od strane oblasti i grada životarila tek nekoliko godina. God. 1848. otvorio je školu za tjelovježbu, koju je popratio isti udes, a potrajala je još kraće. Napokon se bavio samo svojim gospodarstvom, postao vrlo revan član gospodarskog društva u Zagrebu i napisao nekoliko dosta zanimljivih članaka

u njemačkoj novini, koju je uređivao g. Stauduar. Umro je 1856. g., i ukopan u svom vrtu, gdje je počivala i njegova žena, jer, u to vrijeme nije bilo, kao ni danas, na katoličkom groblju mjesta za kršćane augsburške vjeroispovijesti.

Klinggräff je bio poznat kao pošten čovjek, ali ga je tajno redarstvo uvijek nadziralo. Pače se govori, da je njegova kći, koja je s njim stanovala, bila jednog dana pozvana na redarstvo zbog dopisivanja s nekom prijateljem iz Berlina, u kojemu politika nije bila sasvim manjkala.

Dne 20. ožujka stiže gradskom zastupstvu grada Zagreba brzojavka od mađarskog ministra predsjednika grofa Ljudevita Batthyanyja, koji je preporučio svim gradskim oblastima u kraljevini Ugarskoj i pripojenim pokrajinama, da zadrže red i javni mir, učinivši ih u isto vrijeme za to odgovornima. Magistrat je jednostavno stavio tu brzojavku *ad acta*, ne unesavši je ni u urudžbeni zapisnik, premda je više članova željelo, da je smjesta spale, a da i ne doznadu njen sadržaj.

Istog dana pojavio se proglas odbora narodne straže, koji je potpisao Aleksandar Kavić, registrator u uredu gradskog poglavarstva. Taj je proglas govorio, da obrana municipalnih prava, narodnosti, javne i osobne sigurnosti u gradu, traži brz osnutak narodne straže, kojoj će to biti dužnost i odgovornost, da žrtvuje čak i život u obrani gradske sigurnosti i svakog pojedinca, koji tu živi.

Iskustvo nas uči, da umjerenost, tako potrebna u javnim raspravama, nikada nije bila značajka jednog narodnog pokreta. Sjednica gradskog vijeća od 21. ožujka daje nam u tome primjer, jer su zanesenjaci, usprkos jake oporbe, izvojevali odluku s pomoću većine, koja je bila zavedena smicalicama i bučnim deklamacijama, da se za hrvatskim odaslanstvom, koje je bilo na putu u Beč, pošalje brzoteča i da mu javi odluku zatrebačkor magistrata, kojom se zapovijeda izaslanstvu, neka zatraži još pripojenje Vojne Krajine i oslobođenje njihova slavnog sunarodnjaka Tommasea. Ovo ga smo spomenuli govoreći o mletačkoj

revoluciji. U Zagrebu ga međutim nitko nije poznao osim književnika, od kojih su neki bili zaneseni kićenim stilom njegovih slavenskih spisa, u kojima se krio talijanski revolucionarac pod slavenskim rodoljubljem. Taj zahtjev općinskog vijeća bio je doslovno sastavljen na hrvatskom jeziku ovako: *i da (se) naš slavni Tommaseo na slobodu pusti.*²⁵

Dne 22. ožujka sastali su se rodoljubi u lijepoj sali Dvorane, da vijećaju o člancima jedne peticije, koja sadržava želje hrvatskog naroda. Predsjedao je stari grof Janko Drašković. Na tu su skupštinu bili pozvani samo oni, koji su prije 1848. g. bili ubrajani pod naslovom *status et ordines*. Ivanu Kukuljeviću bilo je povjereno, da sastavi zapisnik; a raspravljavala su se politička pitanja s mnogo mirnoće kao i parlamentarnog dostojanstva. Svi članci — u svemu 27 — koji su sačinjavali peticiju, a imala je biti podnesena na kraljevsko odobrenje u Beč po svečanom odaslanstvu, prihvaćeni su glasovanjem, kao što je to u Hrvatskoj običaj.

U jednom članku te peticije Hrvatska je tražila pravo, da narod bira kandidate za bansko dostojanstvo u Hrvatskoj, te se već time poslužila u toj istoj peticiji, priklopivši popis kandidata, u kojem su se nalazila imena podmaršala i baruna Blagoevića i Rukavine te pukovnika Rastića, Kerpana i konačno Josipa baruna Jelačića.

Grof Janko Drašković iz čednosti je odbio svoju kandidaturu, ispričavajući se velikom starošću i svojom tjelesnom slabošću. Tada se javio u sobi jedan glas u korist dra Ljudevita Gaja, ali se izgubio ne našavši odjeka među nazočnima.

Sigurno je međutim, da je ime grofa Janka Draškovića bilo stavljeno iza imena pukovnikâ, i ako su dotada samo generali zauzimali mjesto bana u Hrvatskoj. Bila je samo jedna iznimka, koju je napravio car Josip u korist grofa Franje Balassa od Balassa Gyarmat, jer je on, njegov miljenik, prenio ugarsku krunu iz Požuna u Beč, gdje je

ostala zatvorena u riznici sve do posljednjih dana ovoga cara.

Pa ako je grof Balassa i nosio naslov bana Hrvatske sve do svoje smrti, ipak se nije usudio pojaviti se u Zagrebu, da tu bude, prema ustavnom zakonu, ustoličen u svome dostojanstvu, jer su ga smatrali uljezom i izdajicom dovomine. Poznato je, da je zagrebački biskup Vrhovac toliko grmio protiv tog bana na skupštini, i tom prilikom s tolikom snagom udario po stolu, da mu se biskupski prsten prebio na prstu.

Sutradan nakon tog sastanka u Dvorani, primio je Ivan Kukuljević pismo iz Beča, odaslano 20. ožujka 1848. u 3 sata poslije podne, od g. Ambroza Vranicanyja, koji je tamo odsjeo u svratištu *Divljem čovjeku* u Kärtnerstrasse. U pismu ga je obavijestio, da je slavenski odbor u Beču imenovao narodni odbor za trojednu kraljevinu u Zagrebu, i da su izabrani kao članovi odbora: Ivan Kukuljević, Praus, Rubido i Žerjavić. Vranicany traži u svom pismu, da osnutak tog narodnog odbora i njegovih članova bude objelodanjen bez ikakva zatezanja u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji.

Prije nego što nastavimo povijest događaja u Hrvatskoj, slijedit ćemo dra Gaja, koji je iščeznuo iz Zagreba, čim je 15. ožujka u večer doznao od jednog putnika, da je u Beču revolucija. Dragi moji čitatelji! Upotrijebit ćemo povjerljivo saopćenje g. Gaja, koje nam je odao o svome tajanstvenom putovanju u Graz, zatim u Beč, i o svojim tajnim koracima u korist imenovanja Jelačića banom. S obzirom na sve te pojedinosti, koje ćemo sada iznijeti, treba nam se osloniti na vjerodostojnost riječi dra Ljudevita Gaja, jer sve, što nam je ispriповjedio, događalo se u kabinetima, gdje bi vrlo teško bilo prisluškivati u ulaznim vratima, koja su čuvali vratari ili poslugi.

General topništva grof Nugent uvijek je pokazivao mnogo sklonosti prema dru Gaju, a ovaj je u njemu gledao moćnog zaštitnika, kojemu se mogao potpuno povjeriti u tako kritičnom času za domovinu, kao što je bio onaj u

mjesecu ožujku 1848. Gaj je dakle napustio u tom kritičnom času glavni grad Hrvatske, da što prije ode grofu Nugentu u Graz.

Stari grof Nugent je općenito poznat kao vrstan diplomat, vrlo obrazovan general, uman i gotovo grozničavo radin čovjek, koji je tjerao u očaj one, koji su služili pod njegovim zapovjedništvom, a napose svoje pobočnike u glavnom taboru.

No uza sve sjajne odlike srca i duha, bio je s nekog gledišta čudak u punoj snazi riječi. Imao je na pr. čudnu naviku, da kupuje stare ruševne dvorce, da ih zatim popravlja bilo kako, iako je, prije nasljedstva svoje žene, bio uvijek u novčanim neprilikama, tako da 1851. i 1852. g. nisu manjkale ni vojničke ovrhe odašiljane iz Karlovca na njegovo imanje Kaštel, radi dužnih poreza. Tako je došao i u vlasništvo staroga grada Trsata, na brdu iznad grada Rijeke, gdje je dao sagraditi kapelu i grobnicu za članove svoje obitelji, kao i malen muzej, gdje se nalaze ostaci priličnog broja rimskih kipova; među ovima je najzanimljiviji i najbolje sačuvan spomenik, koji su Francuzi postavili na bojištu Marenga, a koji je gospodin grof odanle odnio, prolazeći onuda kao pobjedonosni austrijski general. Uprkos sjena porodice Frankopana, kojoj je nekada pripadao taj sada ruševni dvorac, i koje su se morale jako začuditi, da se nalaze tu u društvu mrtvaca slavne irske porodice grofova Nugent de Laval, dao je stari general topništva tamo pokopati smrtne ostatke svoje žene, rođ. vojvotkinje Sforza de Rianzara, umrle 1855. g., zatim kćerke i nećaka, brigadnog generala grofa Nugenta, koji je izgubio nogu za napadaja na Bresciu u Lombardiji 1849. g. i zatim umro, pošto mu je noga bila odrezana.

Grof Nugent, koji je sada maršal, ima još tri sina i jednu kćerku, koja je udata za markiza Pallavicinija i sada živi u Mlecima. Njegov najstariji sin Albert, poznat već našim čitaocima kao vatreni Ilirac i veliki pristaša dra Gaja, bio je dobrovoljac pri opsjeđanju (Saint) Jean d'Acre s pokojnim nadvojvodom Fridrikom, a sada je umirovljen

kao pukovnik. Mlađi Gilbert živi u Napulju u vili, koju je baštiniio od svoje majke, a najmlađi, Artur, služio je u austrijskoj vojsci kao potpukovnik. Pronio se bio nesiguran glas, da se namjerava oženiti s udovicom bana Jelačića.

Stigavši Gaj u Graz, pođe odmah do grofa Nugenta, koji ga primi s najvećom dobrohotnošću i srdačnošću, osjetivši se jako polaskan radi tog povjerenja od strane Gaja u stvari, koja se je odnosila na Hrvatsku i, tako rekavši, na njegove vlastite prohibitke kao vlasnika i carskoga generala. Odmah su se primili stvari i raspravili o političkom položaju, koji su Hrvati morali zauzeti prema zahtjevima, preuzetnosti i separatističkim ciljevima Mađžara, jer se ovi nisu htjeli okaniti one premoći, koju su sebi prisvojili. Obojica su se složili, da Hrvati u to vrijeme moraju iskoristiti povoljne prilike, da se zauvijek oslobode mađžarske premoći, i da zatraže stara municipalna prava, braneći u isto vrijeme do krajnosti hrvatsku narodnost. Gaj je tada tvrdio, da postoji samo jedno sredstvo, po kojemu bi uspjela narodna stvar u Hrvatskoj, a to je, da na čelo naroda dođe omiljeli, genijalni i odani čovjek, koji će voditi narodni pokret u korist Hrvatske i carskoga dvora, jer je politika dvora u tom času slagala s naporima hrvatskih rodoljuba. Dodao je, da za tu zadaću poznaje samo jednog čovjeka i da bi to bio pukovnik Josip barun Jelačić.

Nugent, koji je kao general vrlo poštovao Jelačića, nabacio je ipak nekoliko prigovora Gaju, kao mladu dob i malo iskustva toga graničarskog pukovnika. Ali je napokon popustio Gajevim razlozima i dodao tada, da je od najveće važnosti predobiti pristanak nadvojvode Ivana, koji je tada boravio u Grazu, jer je njegovo posredovanje bilo prijeko potrebno, da se dobije pristanak nadvojvode Ljudevita. Radi toga se grof Nugent odmah odveze kočijom do nadvojvode, nakon što je pozvao dra Gaja, da u njegovoj odsutnosti doručkuje. Gaju to nije trebalo dvaput ponoviti, jer je bio natašte od svog odlaska iz Zagreba.

Gaj je još bio zabavljen ostacima svoga doručka, kad se Nugent vratio i pozvao ga, da sjedne s njim smjesta u

kočiju, jer idu k nadvojvodi Ivanu. Ovaj ih je čekao u svom kabinetu, tako da su odmah bili uvedeni, čim su stigli. Gaj je počeo govoriti. Nadvojvoda je mirno slušao njegov prijedlog, da Jelačić bude imenovan hrvatskim banom, prikazujući ga kao jedinog čovjeka, koji bi, svojom neizmjernom popularnošću u Hrvatskoj, a napose u Vojnoj Krajini, jedini bio sposoban povući za sobom narod čitave građanske i vojničke Hrvatske, da spase uzdrmano carsko prijestolje i austrijsku carevinu. Nadvojvoda Ivan, koji je također spomenuo Blagoevića i Rukavinu kao iskusne ljude, uvidio je sada vrlo dobro, da za taj čas i u tadašnjim prilikama bolje odgovara Jelačićeva popularnost i mlada odlučnost. I pristao je, nadodavši, da smjesta odlazi u Beč, jer je u onim teškim prilikama vrijeme bilo dragocjeno. Nagovorio je dra Gaja, da prvim vlakom dođe za njim u Beč. Poštanska kola nadvojvode Ivana hitro pojuriše prema austrijskoj prijestolnici, a Gaja poveze lokomotiva čarobnjačkom brzinom.

Stigavši nadvojvoda u Beč, otiđe u svoj privatni stan na Kohlmarktu, na prvi kat kuće pokojnog baruna Haggena, poslije Pasquelatija. Gaj je odsjeo u svratištu »K Divljem čovjeku«, u gradu. Poslužnik čuvši, da on dolazi iz Hrvatske, odmah mu povjeri, da se tamo na trećem katu nalazi i barun Franjo Kulmer, vrlo povučen i da od 13. ožujka gotovo ne izlazi.

Gaj, ushićen radi toga nenadnog susreta, navrati se istoga časa k barunu Kulmeru, koji ga primi tako usrdno i tako neprisiljeno, da se moglo lako opaziti, da je velikaški ponos vidljivo spao, otkad se demagogija usudila pomoliti svoju grdnu glavu pred vratima carskog dvora u Beču.

Gaj obavijesti baruna Kulmera o svojim razgovorima s grofom Nugentom, a zatim s nadvojvodom Ivanom i napokon o cilju svoga puta u prijestolnicu. Završio je razgovor tvrdnjom, da je pukovnik barun Jelačić u tom času jedini čovjek, koga mogu imenovati banom Hrvatske, jer je jedini kadar spasiti prijestolje i carevinu, i jedini, kojega

bi narod želio i primio za bana Hrvatske. Ako hoćemo vjerovati Gajevim riječima, vidimo, da u prvi mah barun Kulmer nikako nije bio za imenovanje bana Jelačića i da je više puta ponavljao Gaju: »Vi nikako ne poznajete Pepija (ban Jelačić zvao se Josip), kao što ga poznajem ja! Nije on za to mjesto, stvorit će Vam samo smetnja, u politici nije iskusan, vjerujte mi, bolje ga poznajem nego Vi!«

Gaj je ipak ostao nepopustljiv. Prisvajajući sebi pravo da govori u ime hrvatskog naroda i pozivajući se na načelo *vox populi vox Dei*, uspio je uvjeriti baruna Kulmera o potrebi imenovanja Jelačića banom.

Od toga je časa poduzimao Kulmer sa svoje strane sve, da ubrza Jelačićevo imenovanje banom i otpremu patenta, a u buduću je bio Jelačićevo oko i uho u Beču, gdje mu je 1848. i 1849. g. iskazao bezbrojne usluge.

Po svemu ovom moglo bi se posumnjati u strogu istinitost Gajeve tvrdnje, da je Kulmer isprva bio protivan imenovanju bana Jelačića, da g. 1849. nije barun Kulmer, tada ministar bez lisnice, odavao stanovitu ogorčenost protiv bana, ne mareći čak ni da to sakrije pred ljudima, kod kojih je mogao računati na šutnju, osuđujući oholo i ljuto političko držanje bana Jelačića. Radi toga se ne bi na Gajevu tvrdnju moglo gledati kao na izmišljotinu čovjeka, koji bi imao na zubu baruna Kulmera.

God. 1849. je Kulmer, koji je radi svoje ispravnosti i privrženosti vladajućoj kući bio vrlo dobro viđen na carskom dvoru, spletkario na dvoru protiv ministra Bacha, kojega je mrzio radi njegovih reforma u Ugarskoj. Istodobno nije štedio ni bana Jelačića, čiji su mu se politički pogledi na upravno uređenje hrvatsko-slavonske kraljevine činili besmisleni i smušeni. Ivan Kukuljević, koji je bio tada pridijeljen banovoj pisarni u Beču, također tvrdi, da je barun Kulmer o političkoj sposobnosti bana Jelačića upotrebljavao nimalo laskave i nedolične izraze za jednog nazovi prisnog Jelačićevog prijatelja.

Da se povratimo prvom otporu baruna Kulmera protiv Gajeva prijedloga, da Jelačić bude imenovan banom Hr-

vatske. Njegov se prigovor jamačno osnivao na slabom poznavanju Jelačićevih sjajnih odlika i genijalne sposobnosti, iako mu je bio prijatelj iz djetinstva, a i stoga, što Jelačić nije, po svojoj čednosti, nikada odavao pred svojim prijateljima nadmoćnost, koju su mu davale njegove velike sposobnosti, njegovo temeljito znanje i njegov um. Kulmer ga je dakle lako mogao smatrati nesposobnim, da vodi narodni pokret u Hrvatskoj i da bude koristan državi kao hrvatski ban u času, kad je sve bilo stavljeno u pitanje, te ga konačno nije nalazio dorašlim važnosti te strahovite katastrofe.

Zabluda baruna Kulmera, kojemu je srce udaralo samo za dinastiju i carevinu, bila je ipak oprostiva, jer su se i veći umovi varali u prosuđivanju ljudi, ne produbljujući njihov značaj i njihove sposobnosti. Veliki Fridrik, pruski kralj, morao se u 7-godišnjem ratu kajati, što je okrenuo leđa slavnom Laudonu u Berlinu, kad mu je ovaj došao, da mu ponudi svoje usluge, i zbog toga, što je rekao: »To mi se lice ne sviđa!« Laudon mu je, na čelu Hrvata, uskoro dokazao, da je prosudio genijalnog čovjeka po njegovoj vanjštini.

Ban Jelačić, Kulmeri i Draškovići, prijatelji i rođaci ministra baruna Kulmera, uvijek su prosvjedovali protiv te Gajeve tvrdnje, pozivajući se na usluge, koje je on iskazao banu, i na privrženost, koju mu je pokazao 1848. g. Ali — jedna francuska poslovice kaže: »Pod kamenom se uvijek nađe jegulja«.

Budući da smo ovdje počeli govoriti o pok. barunu Franji Kulmeru, završit ćemo o njemu, iako time predusrećemo tok povijesti. Tragična smrt toga ministra nameće nam dužnost, da o njemu govorimo s onim poštovanjem, koje iziskuje uspomena ispravnog i odanog državnika, dobrog rodoljuba, koji je ljubio svoju zemlju i svoга zakonitoga kralja, vjernog i ljubaznog prijatelja, kojega su resile odlike srca i uma, a po kojima je postao mio svima, koji su ga poznavali.

God. 1849. bio je Kulmer, kao ministar bez lisnice, na krivom položaju i u protivurječju sa svojim političkim uvjerenjem, svojim sklonostima prema starom ugarskom ustavu i s tajnom ulogom, koju su mu nametnuli, da skloni bana Jelačića i najviđenije ličnosti u Hrvatskoj, u korist svih reforma, koje je ministarstvo namjeravalo uvesti. Ali se Hrvatska pokazala neprijateljska prema reformama, i ban Jelačić, sjećajući se zakletve, položene prilikom svog ustoličenja 1848. g. hrvatskom narodu, da će protiv bilo koga braniti narodnost, povlastice i municipalna prava kraljevine, ustupao je tek stopu po stopu ministarskom presizanju. Kulmer se pače uvijek slagao sa starim mađžarskim konzervativcima, da zabranjuje, koliko je moguće, ulazak njemačkog činovništva u kraljevinu Ugarsku i u bivše pripojene pokrajine.

Porodica Kulmer od Rosenbüchela podrijetlom je iz Štajerske, gdje se još nalazi dvorac Rosenbüchel, koji sada pripada grofu Goessu, ali je ogranak porodice ministra Kulmera od duga vremena bio pohrvaćen. Prema tome je i on bio ugarski velikaš, što objašnjuje njegovu sklonost prema mađžarskom ustavu, a kako je bio baštinik svog ujaka grofa Oršića, vatrenog hrvatskog rodoljuba, nije se više usudio otvoreno raskrstiti se s narodnom strankom u Hrvatskoj. Očigledno je dakle, da su njegovi porodični i domovinski osjećaji i lično uvjerenje bili tako zapleteni kao i politička prava, koja je imao izvršavati.

Na nesreću je Kulmer kao ministar bez lisnice odviše držao do svog utjecaja i obsjenjivao se važnošću svoje milosti na carskom dvoru. Čim je bio imenovan ministrom, tijesno se povezao s Eötvös-om, Josikom i Barkocijem, i to je toliko utjecalo na nj, da je samo pomišljao na to, da uspostavi stari ugarski ustav. Toliko ga je opsjela ta misao, da se jednoga dana tako razbjesnio, te je umalo izbacio iz sobe g. Karla pl. Klobučarića, kad se ovaj usudio primjetiti, »da još nije došlo vrijeme izvršenju takove namisli!« A jednog drugog dana htio je opipati bilo svojih sunarodnjaka, koji su tada, 1849. g., u Beču bili povjerljive

osobe, i nagovorio ih, da ponovo zatraže uspostavu svojih municipalnih prava, svojih starih gosposkijskih pravica, desetina i tlake, ali se prevario. Njegovi su se sunarodnjaci tom prilikom pokazali razboritiji od njega, a g. Ambroz Vranicany mu je kratko i vrlo mirno odgovorio: »Sačuvao nas Bog, Vaša Preuzvišenosti, jednog takvog koraka; to bi bilo najsigurnije sredstvo, da se izazove druga revolucija, a dosta nam je i prve!«

Kulmer je uvijek potajno radio, da sruši ugled ministra Bacha, nazivajući ga jedino ministrom barikada, koji je htio smjestiti prostranu ugarsku kraljevinu s njenim tobože osamstoljetnim ustavom u isti kalup s mirnim nasljednim pokrajinama, vjekovima naviklim na njemačko činovništvo, da bi tako stvorio više krunskih zemalja (*Kronländer*), koje bi imale u političkom i upravnom pogledu međusobno naličiti kao jaje jajetu.

Kulmer, kojemu je Bach bio uvijek strašilom, tako je dobro potkopao tlo pod nogama toga ministra s pomoću svojih prijatelja na dvoru, a uz pomoć mađžarskih konzervativaca, da se taj gotovo srušio, ali je tada odjeknuo veto moćnog ministra predsjednika Feliksa kneza Schwarzenberga, koji je svečano obećao, da će onoga časa odstupiti, kad se pokuša oduzeti ministarstvo njegovu drugu ministru Bachu. Kulmer je u tome propao, pa, ne mogavši izdržati borbu protiv Bacha, koji je bio pod okriljem kneza Feliksa Schwarzenberga, otputuje poslije nekoliko dana u Peštu, da tamo prospe gromove protiv politike njemačkog ministarstva i da se opije tamjanom, koji su mu palili ugarski velmože, smatrajući ga već jednim od svojih.

Iz Pešte otputuje zatim u toplice Smeks,²⁶ gdje je pustio maha svojim napadajima protiv ministra Bacha, kojega su njegovi uhode vjerno o tome obaviješćivali. Bach je to primao do znanja, da bi prvom prilikom zadao smrtni udarac svom protivniku, kad se ovaj najmanje nadao.

Prilika se doskora pružila. Da bi se rastresao i umirio, Kulmer je htio otputovati u London, gdje je tada bila u kristalnoj palači velika industrijska izložba. Na putu se

svrnu u Dresden i tu ostane nekoliko dana u namjeri, da pohodi grad i dade potvrditi svoju putnicu.

Bach, iskoristivši njegovu odsutnost, sastavi potanki izvještaj o njegovu političkom radu u Ugarskoj, dodavši, da kao ministar unutrašnjih poslova ne može pristati na to, da se barunu Kulmeru dopusti put u London, gdje je bilo mnogo mađarskih bjegunaca, koji su bili u neprestanim tajnim vezama s nezadovoljnicima u Ugarskoj. Tamo bi njegovi govori i nepromišljena obećanja mogla donijeti teških posljedica njemu i miru u Ugarskoj, i u toj zgodi napomenu njegovo političko vladanje u Pešti i u Smeksu, priloživši k tome izvještaje tajnog redarstva. Svršetak toga bio je takav, da je ministar unutrašnjih poslova bio ovlašten, da pošalje brzojavku grofu Apponyiju, austrijskom poklisaru u Dresdenu, u kojoj mu naloži, da obustavi put baruna Kulmera u London i odbije vidiranje njegovih putnica.

Kulmer je upravo pohodio grofa Apponyija, svog prijatelja, kad je ovaj primio brzojavku, o kojoj smo netom govorili.

Poklisar ga odmah o tome obavijesti. Kulmer se strahovito presenetio. Njegovo sebeljublje, njegova čast bila je smrtno povrijeđena, i smjesta se povrati u Beč. Kad je stigao tamo, nepristrani su ljudi držali, da na njemu vide lagane tragove duševne odsutnosti, koja se doskora izrodila u pravo ludilo uz tako napadne znakove, te su bili prisiljeni prenijeti ga u bolnicu za umobolne, gdje su ga vrlo brižljivo njegovali, ali bez povoljnog uspjeha. Jednoga ranog jutra našli su ga, usprkos svoj pažnji bolnice, obješena o ručnik, na kvaki sobnih vrata. U Hrvatskoj je njegova smrt izazvala jak dojam. Njegova obitelj dugo vremena nije znala za njegov žalosni svršetak, a njegova majka, kojoj su rekli, da je umro od tifusa, ni danas o tome ne zna ništa.

Ban Jelačić, kad su mu kazali, da je barun Kulmer poludio i da se nalazi u ludnici, rekao je Neustädteru: »Tame vijest ne začuđuje. Ja sam već odavno opazio na njemu

tragove ludila, a posljednji put, kad me je pohodio u Beču i našao bolesnog u krevetu, ostavio je na mene dojam luđaka, i više puta mi je povikao: »Bacit ću se u vrtlog užitaka, ispraznit ću čašu života do posljednje kaplje, pit ću šampanjac do gubitka svijesti!« Ban Jelačić, onda mnogo zaposlen, nije možda pogađajući koban uzrok njegove razdraženosti pročitao u srcu svog prijatelja pravi razlog uznemirenosti njegova duha. Ili barem nije htio o tome govoriti.

Da je nesretni ministar barun Kulmer (kojega je sprovod u Beču bio tako bijedan, da je to ogorčilo Jelačića, a isto tako ga je ogorčilo, što mu njegova obitelj nije podigla ni spomenika), poživio do danas, kako bi se razveselio, doznajući za pad svoja tako omraženog protivnika, kad bi pročitao carski proglas od 20. listopada 1860., kojim je povraćen njegovoj domovini i Ugarskoj stari ustav, s izmjenama, koje je on sam toliko puta preporučivao svojim sunarodnjacima 1848. i Mađarima 1849. g.! — *Levis sit tibi terra!*

Grof Széchényi ispalio je sebi metak u glavu nekoliko godina kasnije u istoj bolnici, što je svalilo veliku odgovornost na upravitelja tog zavoda, koji je, od boli, koju je radi toga osjetio, opasno obolio i poslije malo vremena umro.

POGLAVLJE VII.

Nakon ove digresije vraćamo se u mjesec ožujak 1848. g. u Beč, gdje je dr. Gaj, dan poslije svog dolaska, bio pozvan u carski dvor. Ušao je u dvor i tu bude uveden u kabinet nadvojvode Ljudevita, u kojemu su se istodobno nalazili nadvojvode Franjo Karlo i Ivan. Da ne ponavljamo opet istu stvar, reći ćemo tek toliko, da je Gaj tamo pred ova tri nadvojvode održao govor jednak onome, koji smo već donijeli prilikom njegova razgovora s grofom Nugentom, nadvojvodom Ivanom i barunom Kulmerom, u svratištu »K divljem čovjeku«, u prilog imenovanja bana Jelačića. Još je u Beču nadodao, da hrvatski narod nipošto ne će nikoga primiti za bana Hrvatske osim baruna Josipa Jelačića, i da je najpreća nužda, da se odmah riješi to goruće pitanje, jer je on prisiljen smjesta se povratiti u Zagreb, da upravlja pučkim pokretom i spriječi, kako ovaj ne bi poprimio tako orijaške razmjere, da ga kasnije kakva ljudska sila ne bi mogla svladati.

Nadvojvoda Ljudevit nije pokazao nikakvu želju, da pristane uz doktorove nazore, te s velikom odlučnošću izjavi, da je carskom dvoru nakon pokusa s grofom Hallerom dosta tih pukovnika za kandidaturu na bansko dostojanstvo, i da nije sila uteći se geniju pukovnika baruna Jelačića u tom teškom času, jer su im pri ruci iskusni podmaršali kao Rukavina i Blagojević. Gaj je ostao odlučan i nije ustuknuo, izjavivši, da će biti primoran smjesta se povratiti u Zagreb, ako bi Jelačićovo imenovanje za bana bilo odbijeno. Napokon uspije, potpomognut od nadvojvoda Karla Franje i Ivana, koji su navaljivali na nadvojvodu Ljudevita, da na to pristane. Nadvojvoda Ljudevit otpusti dra Gaju, svečano obećavši, da će imenovati baruna Jela-

čića hrvatskim banom i da će što prije poslati u Zagreb patente o njegovu imenovanju.

Koje li sreće! Jer da je bio smatran vrednijim barun Rukavina, ne bi bilo branioca Temešvara 1849. g.! A da je bio postavljen barun Blagojević, izabrali bi izdajicu austrijske carevine, što je bilo dokazano tokom postupka na vojnom sudu. Blagojević se tada mogao osloboditi osude i sramote, koja ga je čekala, jedino tako, što je zadao sam sebi smrt, otrovavši se uoči proglašenja osude vojnog suda. A opet, Rukavina nikada ne bi mogao nadomjestiti bana Jelačića u Hrvatskoj 1848. g.

Gaj je otišao s dvora zadovoljan zbog svoga sjajnog uspjeha, a Jelačić mu je dugovao svoje imenovanje. Pred odlazak Gaj opet posjeti Ambroza Vranicanyja i od njega dozna, na veliko svoje zaprepaštenje i veliku bol, da je narodni odbor, koji je već preuzeo vodstvo narodnog pokreta, osnovan bez njega, jer ni Kukuljević ni Vranicany nisu htjeli ući u odbor s drom Gajem.

Gaj se tada obrati svome vatrenom pristaši grofu Albertu Nugentu, i njegovim zagovorom uspije prisiliti Vranicanyja na popuštanje i od njega dobiti obećanje, da će on pisati Kukuljeviću, neka Gaj bude primljen u narodni odbor.

Grof Albert Nugent predao je Gaju i to pismo, da ga dade Kukuljeviću. U pismu ga je nagovarao i molio, da primi Gaju u narodni odbor i da se tim načinom izbjegne nesloga, koja bi se iz toga mogla izleći u slučaju, ako to odbije, što bi postalo izvorom mnogih nesreća, pače i uzrok propasti narodne ili prave stvari. To pismo je bilo napisano u Beču 21. ožujka 1848. Vranicanyjevo nosi isti nadnevak; preporuča Gajev primitak i savjetuje mu, da ga ne odbiju, ako on radi na podizanju naroda. Uporno traži bezodvlačno imenovanje bana i osnivanje narodnog odbora, u kojemu bi bili Kukuljević, Gaj i Žerjavić, preporučujući im, da se savjetuju s Prausom. U istom pismu javlja im Vranicany imenovanje mađarskog ministarstva, kao i opasnost, koja će odatle proisteći za Hrvatsku.

Jedno kasnije Vranicanyjevo pismo iz Beča od 14. ožujka 1848. javlja Kukuljeviću imenovanje bana Jelačića po caru i kralju Ferdinandu I. i svjetuje mu, da se bezuvjetno drži, kao da ne zna za to, nego naprotiv, da bi smjesta trebalo proglasiti banom Hrvatske pukovnika Jelačića, izabranog od naroda i predati mu jurisdikciju nad trima ujedinjenim kraljevinama Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom. Napokon donosi popis članova mađarskog ministarstva u Pešti, kako slijedi: ministar predsjednik grof Ljudevit Batthyáni; ministar pravde Deak; financija Kossuth; rata husarski pukovnik Mészáros; prometa Stjepan Széchényi; nastave barun Eötvös; poljodjelstva Klauzál; a ministar vanjskih poslova na austrijskom dvoru — *risum teneatis!* — knez Esterházy. Na kraju Vranicany najavljuje, kako su nadvojvoda ugarski palatin i grof Ljudevit Batthyáni stigli noću u Beč, da bi izradili opoziv imenovanja bana Jelačića.

Budući da su Vranicanyjeva pisma iz toga vremena veoma zanimljiva, moramo spomenuti još dva predašnja pisma, oba upravljena Kukuljeviću.

Prvo, poslano 22. ožujka iz Beča, javlja, da je on imenovan članom narodnog odbora, koji će morati osnovati s Gajem i Kukuljevićem, a da je Kulmer obećao obući na se *surku* i dati 500 forinti za putni trošak hrvatskog izaslanstva u Beč; suviše, da se moraju pomiriti s Gajem, dodajući, da će sutradan svi oputovati u Zagreb, gdje će sve objasniti i ispričovjediti nakon svog dolaska. Vranicany je međutim bio u Beču i 23. ožujka, jer drugo pismo nosi taj nadnevak. I to pismo govori o nekom odboru za ujedinjenu kraljevinu Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju, i o vijeću, sastavljenom samo od nekoliko članova, i to, da je Kulmer dao već sašiti *surku* i da daje 500 forinti, a da će sada Gaj pisati gromovite članke, jer je Metternich umro i moralno i politički.

Gaj se povratio iz Beča 22. ožujka željeznicom u Zagreb je stigao 24. ožujka u večer, pa ga je četveropreg brzo odvezao dugom Ilicom u gornji grad. Svjetina ga prepo-

znade i daje se u trk za njim, da od njega dozna bečke novosti. Brzi let njegove kočije nije mu dao da govori, tek se zadovoljio, da lijevo i desno dovikne radoznalima ovu uzbudljivu riječ: »Revolucija! — Revolucija! — Revolucija!« Kasnije su se rugali tom njegovu naglom ulasku u četveropregu i poklicima: »Revolucija!« — Bože moj, svaka riječ i svaki čin može izgledati smiješan, a svijet se od srca smije na vaš račun, ako učinite samo jednu omašku! Stigavši kući, Gaj skoči iz kočije i uspne se stepenicama gore, gdje su ga čekali žena i djeca. Ali on nije imao vremena da ih izgrli, nego odmah uđe u veliku blagovaonicu, kamo je brojno ljudstvo, koje je trčalo za njegovom kočijom, navalilo za njim. Gajeve riječi imale su još u ono vrijeme kod malih građana i đačke mladeži proročansku vrijednost.

Gaj im je odmah počeo najtamnijim obrisima crtati bečke događaje, a slikao im je *al fresco* revoluciju tako, da se dobrim građanima grada Zagreba koža naježila. Završio je svoje pripovijedanje, rekavši im, da ima samo jedno sredstvo, da se spasi Hrvatska i njen glavni grad od nemira, pobuna i zla bezvlada — tih neizbježivih posljedica svake revolucije — a to je, da pukovnik Josip barun Jelačić bude smjesta proglašen banom Hrvatske, jer je on u tom času jedini sposoban snažno prihvatiti uzde vladanja i sačuvati red i mir. A zatim, hvaleći rodoljublje, omiljelost i sjajne Jelačićeve sposobnosti, pozove ih, da sutra dođu u što većem broju u Dvoranu, gdje će se sastati narodna skupština, da tu jednodušno proglase Jelačića banom Hrvatske. Građani, preneraženi Gajevim pripovijedanjem, uvjereni o potrebi, da u tom času imaju bana, punog odlučnosti i razboritosti, da održi javni red i zaštitu sigurnost u gradu, a zadovoljni, što će se moći tako jeftino spasiti od kobnih posljedica bezvlada, koje ih je plašilo radi njihovih dućana i poslovnica, gdje se nalazile sakrivene njihove blagajne, obećase sve, što je želio Gaj, vičući kao opsjednuti »živio«. Gajeva popularnost bila je tada netaknuta.

Nakon što se svjetina udaljila, Gaj se povratio k svojim, da ih izgrli. Noć je proveo razmišljajući o mjerama, koje treba poduzeti, i o koracima, koje treba učiniti, da sutradan uspije proglasiti Jelačića banom.

Narodni odbor u Zagrebu bio je imenovan od slaven-skog odbora u Beču, koji se sam osnovao i o kojem se nakon Jelačićeva imenovanja banom nije čulo ništa više.

Narodni odbor u Zagrebu bio je zapravo triumvirat, u kojem su bila ova trojica: Gaj, koji je ušao u odbor, zahvaljujući preporučnim pismima iz Beča; Ambroz Vranicany i Ivan Kukuljević, koji je prisilio odvjetnika Žerjavića, da zamijeni Vranicanyja za njegova izbivanja. Vranicany je naime u svojstvu člana trgovačke tvrtke Vranicany bio često odsutan zbog trgovačkih poslova, koji su se ticali njihovih zajedničkih interesa. Kukuljević pak nipošto nije htio biti u odboru sam sa Gajem, jer je ovaj, prema Kukuljevićevim riječima, uvijek tražio neko prvenstvo nad svojim drugovima i rado djelovao prema vlastitoj volji bez njihova pristanka. Tako je Gaj, a da o tome nije obavijestio svoje drugove, najprije zatražio 10.000 forinti iz blagajne kaptola, koji se nije usudio odbiti ga zbog političkog položaja i radi važnosti srdačnog sporazuma s najutjecajnijim i najsmjelijim čovjekom narodnog odbora. Gaj je potvrdio primitak te ipak znatne svote tek na malom komadiću papira, umjesto na pravilnoj potvrdi, a na tom su papiru bile napisane ove lakonske riječi: »na stvari narodni« (sic!) i primljena svota s jednostavnim Gajevim potpisom. Ta smiješna priznanica ili bolje ta krpa nalazi se još uvijek u rukama kanonika Vukovića.

Trebalo je mnogo novaca, da se plate agenti narodnog odbora, brzoteče, oglasi, pisci, putovanja povjerljivih ljudi i hrvatskog poslanstva, određenog da pođe u Beč, a i zbog tolikih drugih potreba u ono teško vrijeme. Zagrebački kaptol, tako bogat i dobro nadarivan, zacijelo je mogao odmah i bez poteškoća dati onu svotu. Ali Gaj nije imao pravo raditi po svojoj volji i mimoići uvjete i određena pravila za primitak takve svote.

Gajevi su neprijatelji govorili, da on nikada nije opravdao tih 10.000 forinti, ali je ipak utvrđeno, da je platio putne troškove velikog hrvatskog odaslanstva, koje je nakon toga otputovalo u Beč, a da je ostatak te svote mogao lako biti potrošen za svečane gozbe, što ih je tada priredio odličnicima i strancima, koji su stigli u Zagreb, a koje je on primao službeno u svom svojstvu triumvira ili prvog konzula. Njegov stol je bio gotovo uvijek prostrt.

Konačno, u revolucionarno doba postaje nadzor nad javnim blagajnama težak, jer je njihovo poslovanje jako zamršeno. Toliko naime ima pojedinaca, koji su ovlašteni iz njih grabiti po višem nalogu, a taj nalog potječe od ovog ili onog diktatora, koji nije obvezan polagati računa. Stoga ne treba gledati tako izbliza blagajnu, koja je povjerena ovome ili onom pojedincu, jer bi to bilo odviše neprilično. A ipak ima vrlo malo osoba, koje se time koriste, jer je uvijek sudbina puka, da plaća. Ipak je u Hrvatskoj ispravnost bila pravilo, a pronevjerena su bila samo iznimke. To isto ne bi se moglo reći za srpsku Vojvodinu, no prijeđimo preko toga. *De mortuis nil nisi bene!*

Gaj ode 25. ožujka ujutro u kraljevsku akademiju, da održi govor profesorima i mladim učenicima u prilog proglašenja Jelačića banom. Mladeži je taj znak pažnje od strane tako glasovitog čovjeka, kao što je dr. Gaj, tako polaskao, da mu je odgovorila jednodušnim poklikom »živio!« i obećanjem, da će se u velikom broju uputiti u Dvoranu, da tamo proglasi Jelačića banom. I kraljevska je akademija kasnije izabrala dra Gaju svojim zastupnikom na saboru ujedinjene kraljevine u Zagrebu.

Držanje daka u Zagrebu 1848. i 1849. g. bilo je uvijek besprijeekorno; oni su bili daleko od toga, da oponašaju žutokljunce bečkog sveučilišta, koji su sebi svojatali pravo, da vode političke poslove i da na olujnom moru upravljaju državnom lađom. Uvijek će služiti na sramotu kukavičnim Bečlijama, što su tako dugo podnosili drskost i teror tih balavaca, nahuškanih od bijednih jakobinaca, koji su se krili pod obrazinom profesora.

Primjer *in facie locis* (sic) je uvijek štetan, i zbog toga su se slavenski daci bečkog sveučilišta dali nagovoriti da sastave onaj slavenski odbor, koji je izabrao Gaja, Vranicanyja i Kukuljevića za narodni odbor ujedinjene kraljevine.

Hrvatske novine u Zagrebu od 25. ožujka, koje je uređivao Gaj, objavile su tu smiješnu odluku slavenskog odbora u Beču, koju su potpisali Stjepan Pejaković, Božidar Rogulić, Dragutin Seljan, Živko Stefanović i Artur Nugent. Narodni je odbor međutim postojao već od početka revolucije i nije očekivao odobrenja tih *k u k a v i c a*, kako to Hrvati redovito nazivaju bijednike ili ništice.

Dvorana, koja je po događajima 1848. g. stekla povijesno ime, nalazi se na kraju Poštanske ulice, i malo podsjeća na talijansko graditeljstvo. Tu je zgradu podigao 1835. g. grof Karlo Drašković, koji se oženio groficom Elizom Battyáni, ali se čini, da je graditelj pazio više na ljepotu nego na čvrstoću, jer se balkon srušio, čim je grofica došla u pasjed palače, i to ju je tako zaprepastilo, da nije u njoj htjela ostati ni za što na svijetu. Stoga je grof Drašković za male novce morao prodati palaču staležima kraljevine, koji su je odredili za narodni muzej.

Taj muzej, pod upravom učenjaka Farkaš-Vukotinića, danas velikog župana križevačke županije, ima već lijepu zbirku kolajna, školjaka, životinja ispunjenih slanom, ruda i slika, među kojima se nalaze portreti cara Franje Josipa u ugarskoj odori, bana grofa Josipa Jelačića Bužimskog, kardinala Jurja Haulika od Varallye i ministra bez lisnice baruna Franje Kulmera od Rosenbüchela. Među njima su mali portreti svih ugarskih kraljeva počamši od kralja sv. Stjepana. Ta se zbirka nalazila u dvorcu Šestine, a sadašnji njegov vlasnik, grof Miroslav Kulmer, darovao ju je narodnom muzeju na molbu gospodina Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, tada arhivara kraljevine Hrvatske, koji je mnogo zadužio narodni muzej, kao što i stari umirovljeni major Sabljar, koji se uvijek šetao punih džepova biljaka i raznih kukaca. Kasnije se

ovaj zavadio s Vukotinićem i povukao se na ladanje k svome bratu.

Vrijedno je spomenuti dvorac u Šestinama. Sagrađen je od kamenja s ruševina staroga grada Medvedgrada, što se izdizao na visokoj planini iznad Šestina. Ove se također nalaze na uzvisini, odakle puca lijep pogled na grad Zagreb na obali Save i na beskrajnu ravnici oko slikovitog glavnog Hrvatskog grada sve do visokih planina vojne Hrvatske, koje obrubljuju obzorje toga čarobnog kraja. Lijepi medvedgradski grad imao je veliku ulogu u hrvatskoj povijesti, a Kukuljević je ispriopovijedao događaje na Medvedgradu u knjižici na hrvatskom jeziku, koja je izašla 1854. g. u Zagrebu. U šestinskom dvorcu nalazi se kapela, a u njoj slika Svete Djevice, za koju se veli, da je donesena iz Carigrada, a crte joj imaju osobitu strogost. Prema narodnoj predaji kaže se, da ta Sveta Djevica pokazuje ljubazno lice samo grješnicima, a naprotiv, vrlo strogo kreposnim ljudima. Grof Kulmer, oženjen groficom Aleksandrinom Erdödy, poljepšao je, koliko je mogao, taj dvorac, dvorište i vrt, jer je tamo sa svojom porodicom provodio ljeto.

Da se vratimo Dvorani. U njezinoj velikoj sali održala se sjednica 22. ožujka pod predsjedanjem staroga grofa Draškovića. Tu se održavaju za mesopusta plesovi. U njoj je, poslije smrti bana Jelačića, njegov kuhar Josip Parmegiani imao vrlo dobru gostionicu, sve do konca 1861. godine. Treba naglasiti da dvorana, okružena galerijom, leži na tako slabim temeljima, da ju je uvijek trebalo podupirati balvanima ispod parketiranog poda. Ipak su izabrali tu dvoranu za 25. ožujka, kad je imala navaliti velika gomila svijeta, da tu proglase novog hrvatskog bana. A što se tada nije srušila, dokazom je, da je ipak čvršća, nego što se vjerovalo.

Jedva što je bio primljen u narodni odbor, Gaj se počeo vladati kao diktator. Pozvao je k sebi Kukuljevića, Žerjavića i nekog Nikolu Vaganovića, koji se tada nalazio u Zagrebu, da još jednom sastave peticiju u 27 članaka,

koju su izglasali 22. ožujka u Dvorani. Vaganović, usijana glava i pravi fanatik, iznosio je najčudnije prijedloge. Uprkos Kukuljevića i Žerjavićeva otpora dodali su još tri članka: a) ukidanje neženstva rimokatoličkog svećenstva; b) imenovanje bana Jelačića, i c) da svi stranci budu uklonjeni sa svih položaja i svih časti. Vaganović je na kraju dodao, da naslov peticije: »Želje hrvatskog naroda«, bude promijenjen u odlučniji naslov: »Zahtjevi hrvatskog naroda«, »z a h t é v a n j a« mjesto želje. Da se ne bi zapleli sa smutljivcem, kakav je bio Vaganović, pristali su na to, kao i na članak o ukidanju celibata, jer su Kukuljević i Žerjavić bili toliko pametni, te su razumjeli, da to pitanje može riješiti samo Papa i opći sabor, a ne hrvatski kralj ili austrijski car. Jednako su pristali i na druga dva članka, ali su bili neumoljivi u pogledu Gajeva zahtjeva, da se doda još jedan članak o imenovanju podbana. U tom su bez poteškoće nazreli potajnu Gajevu želju, da ga ban Jelačić imenuje podbanom, jer mu je ovaj dugovao mnogo zahvalnosti radi truda i koračaja, koje je poduzeo u Grazu i Beču u korist njegova imenovanja. Gaj je bio primoran odustati od svoga prijedloga, ne mogavši produljiti borbu, a da ne oda pravi razlog svoje tvrdoglavosti, kojom je htio da bude imenovan podbanom.

Budući da se sjednica nazovi predstavnika ujedinjene kraljevine imala održati tek 25. ožujka poslije podne, Gaj je iskoristio jutro toga dana, da pohodi biskupsko sjemenište, u kojem je održao govor mladim klericima s takvim uspjehom, da su oni vrlo rado stupili pod njegovu zastavu. Utvrđeno je, da je Gajeva stranka tada bila vrlo jaka. On više nije sumnjao, da će Jelačić biti proglašen banom. Pripadali su joj građani, akademičari i mladi kler.

Gaj, kome se tako žurilo, da dade proglasiti pukovnika baruna Jelačića banom Hrvatske u narodnoj skupštini u Zagrebu, i ako je iz Beča donio uvjerenje, da ga je imenovao carski dvor, te da su patentni za bana Jelačića već bili na putu u Zagreb, htio je zacijslo zadati jednim kamenom dva udarca. Proglašenjem Jelačića banom po

narodu, on je, da tako kažemo, htio priskrbiti hrvatskom narodu staro pravo, da bira bana svojim slobodnim glasanjem, a isto tako da sebi osigura zahvalnost bana Jelačića, kojemu je morao taj narodni izbor veoma laskati, pa se prema tome morao pokazati zahvalnim i začetniku toga svečanog, važnog i povijesnog čina, to više, što je prije ili poslije mogao saznati, da svoje imenovanje po caru i kralju najvećim dijelom duguje trudu i nastojanju dra Gaja u Grazu i Beču. Konačno mu je skrivena misao bila bez sumnje steći zahvalnost Jelačića, da bi odatle mogao izbiti za sebe neki utjecaj na njega i na tok političkih događaja. Vidjet ćemo, da se je ljuto prevario.

POGLAVLJE VIII.

Dan 25. ožujka 1848. ostao je zauvijek slavan u anama kraljevine Hrvatske. Tog su dana, hrvatski odličnici, skupljeni u sali Dvorane, koja je, kao i galerija, bila krcata nebrojenim mnoštvom, proglasili jednodušno pukovnika Josipa baruna Jelačića Bužimskog banom Hrvatske.

Isprripovjedit ćemo o tome zanimljive pojedinosti:

Sat na zvoniku Sv. Marka upravo je odbio 3 sata, kad je u Dvoranu ušao Gaj, gdje ga je mnoštvo nestrpljivo očekivalo. Bili su tu zastupani svi društveni redovi, nadalje akademija, kraljevski konvikt, kao i biskupsko sjemenište, koji su pružili najveći broj nazočnih, dostatan već sam po sebi, da prijedlogu dra Gaja pritavi većinu. Bili su tu zapaženi i tobožnji predstavnici Hrvatske i Slavonije, — dalmatinski su izostali — uz a tilu je bila surka, a uz reverendu ogrtač; izmiješane su bile ilirske kapice, cilindri i kalpaci. Kad se pojavio Gaj, stišala se buka tolikih glasova i nastupio je potpuni muk.

Htijući se Gaj, kao svaki drugi, koji prisvaja sebi pravo autoriteta, okružiti sjenom zakonitosti, dade najprije pročitati glasovitu odredbu slavenskog odbora u Beču, po kojem su on, Kukuljević i Vranicany bili određeni kao zakoniti članovi narodnog odbora u Zagrebu. Gromoviti »živio« izrazio je sklonost svjetine prema ovom oktroiranom triumviratu.

Čim se uspostavila tišina, pročitao Gaj glasno prvi članak hrvatske peticije, sastavljene od narodnog odbora, koji je tražio kraljevsku sankciju za narodni izbor bana Jelačića. Gaj, i ne čekajući na odobrenje ili prigovor narodne skupštine, i ne obzirujući se na sebežublje onih svojih sunarodnjaka, koji su htjeli također staknuti važnost svoga glasa, stade klicati: »Živio naš ban Josip barun

Jelačić!«, a to je bila lozinka Gajeve stranke, koja je u sali bila nadmoćna brojem i smjelošću.

Tada se zrakom prolomi urnebes poklika mnogih glasova: »Živio Jelačić ban!«, tako da se ona prostorija Dvorane potresla do temelja. A kako je zanos mnoštva uvijek priljepčiv, zavladała je prava mahnitost, koja je zahvatila svjetinu, sličnu bučnom moru, a u šumu njegovih valova dominiralo je ime bana Jelačića.

Jelačić je dakle bio proglašen banom Hrvatske bez rasprave, bez glasovanja, nego aklamacijom. Nije se više moglo natrag i Gaj je uspio.

Postigavši svoj cilj prihvaćanjem prvog članka peticije, koji je tražio imenovanje bana Jelačića, i zadovoljan zbog golemog uspjeha, koji je postigao, Gaj je odmah zatim pokazao bez grižnje savjesti svoju ravnodušnost prema sudbini i sadržaju ostalih članaka, te je dao, da ih u brzini pročita Dragutin Galac, sada vijećnik sudbenog stola osječke županije, a istodobno privremeni prvi *vice-comes* virovitičke (ili osječke) županije. Čitanje tih članaka izvršeno je tako naglo, da ta tako zvana narodna skupština nije imala vremena ni vijećati ni glasovati. Gaj je tu pokazao takvu žurbu, da se dovrši čitanje njegovih 29 članaka, o kojima je trebalo još glasovati, da je čitavo čitanje peticije trajalo jedva četvrt sata, te ih je svjetina, tako rekavši, u ćuturi prihvatila, jer je Gajeve stranka riječi zadnjeg članka poklopila tako burnim »živio«, da bi svaka primjedba bila uzaludna, i da su neprekidani poklici »živio« vrijedili kao glasovanje ili zakonsko odobrenje u prilog članaka peticije.

Čitajući tih 30 članaka naši će se čitaoci uvjeriti, da su Hrvati, iako ispravni i privrženi vladajućem domu, bili na putu, da pođu liepim tragom Madžara i njihovih separatističkih misli, jer su ih povukli neki usijani i smušeni mozgovi. Tim bi načinom propala cjelina i jedinstvo austrijske carevine, da se nje pojavio ban Jelačić, koji je prisilio pučki pokret u Hrvatskoj, da uvijek kroči zakonskim i ispravnim putem.

Seoski živalj u Hrvatskoj, za malu cijenu oslobođen svog najvećeg tereta dokinućem desetina i tlake, zadovoljan i radostan, malo se brinuo za ostale stvari, koje su zaokupijale intelektualce u Zagrebu. Dosta im je bilo znati, da više nema feudalne gospode, da su odsada vlasnici svojih posjeda i da ih nitko više ne može prisiliti, da rade za druge! Nasuprot, ako je tu i tamo među seljacima u Hrvatskoj i izbila kakva želja, to je bila pohlepa, da prisvoje sebi ostatke zemalja i šuma, što su još ostale u rukama njihovih bivših feudalnih gospodara. Položaj ovih posljednjih bio je vrijedan žaljenja zbog nenadanog rušenja feudalnog sustava, jer nisu imali sredstava da nabave *fundus instructus*, potreban za obrađivanje njihovih zemalja, a nisu više nalazili ni radne snage ni blaga.

Seljaci u Hrvatskoj, barem velik njihov dio, već su nakon prvih godina uprave ministra Bacha požalili za starim dobrim vremenima, kad su im gospoda davala žito poslije slabe ljetine; požališe za starim vremenom, kad su pušili njihov dobar duhan, kad su plaćali mnogo manje izravnih i neizravnih poreza nego što plaćaju po novom sustavu. Konačno su seljaci, kad nisu više bili prisiljeni raditi za svoju gospodu, navikli vrlo malo raditi za same sebe, i tako su osiromašili, da u ovo doba Hrvatska ne broji više od polovice nekadašnje stoke i konja.

U čitavoj Hrvatskoj, a napose u Vojnoj Hrvatskoj, izazvala je vijest o izboru Jelačića banom veliko veselje. Svećenstvo, malo plemstvo i puk pristadoše uza nj dušom i tijelom, jer su u njemu gledali branitelja svoje narodnosti i svojih pokrajinskih probitaka, a ispravni rodoljubi zato, što je visoko nosio zastavu vjernosti, pod koju su se svrstali u korist carske kuće i austrijske carevine, jer su na njezinu zahvalnost računali s najvećim uvjerenjem.

Oduševljenje za bana Jelačića raslo je sve do njegove pobjede kod Schwechata. Ali je narodni ponos Hrvata povrijedilo njegovo dobrovoljno podvrgavanje maršalu knezu Windischgrätzu u svojstvu običnog zapovjednika jednoga vojnog zbora za rata u Ugarskoj. Objava oktroiranog

ustava od 4. ožujka 1849. unatoč najžešćeg otpora banskog vijeća, novo političko i upravno uređenje ujedinjene kraljevine izazvaše oštru kritiku i najispravnijih Hrvata i osjetljivo ohladiše negdašnje ludo oduševljenje. A lijepe riječi čovjeka, koji je 1848. g. zadivio i najhladnije i najneosjećajnije ljude, nisu više mogle umiriti nepovjerenje i ogorčenje jedne stranke, koja je tada iskrsla protiv bana Jelačića, malo prije toliko slavljenog i obožavanog.

Rodoljubi su tvrdili da je Jelačiću kao diktatoru i hrvatskom banu njegov lični ponos morao nalagati poput zakona, da napusti vojsku kneza maršala Windischgrätza, te je radije trebao dati ostavku nego proglasiti oktroirani ustav i štititi novi poredak u Hrvatskoj, tako protivan njegovu uvjerenju, njegovoj savjesti i zakletvi, zadanoj čitavom narodu 1848. u svojstvu bana Hrvatske.

Nema sumnje, da bi svojom ostavkom ban Jelačić uzveličao u ono vrijeme svoje povijesno ime i sačuvao svoju vitešku slavu, netaknutu u očima Hrvata. Ali i naprotiv, veoma je sumnjivo, da bi Hrvatska i Hrvati izvukli odatle i najmanje koristi, da je ban Jelačić nestao s političke pozornice 1850. g.

Međutim, Jelačićeva teška bolest i smrt nanovo su probudili naklonost i ljubav hrvatskog naroda prema njemu, a bol, najdublja žalost i istinita tuga, koje su obuhvatile sve društvene redove na dan njegova pokopa u Zagrebu, bile su slične oduševljenju i bezgraničnom veselju, koje se očitovalo 1848. g., na dan njegova slavodobitnog ulaska u glavni grad Hrvatske, u oči njegova svečanog ustoličenja.

Ova razmatranja spadaju zapravo na konac slavnog života bana Jelačića. Neka mi čitaoci stoga oprostite, a mi se vraćamo »Agramer Zeitungu« od 27. ožujka 1848., u kojemu će naši čitaoci naći štampano 30 članaka hrvatske peticije, o kojoj smo govorili prilikom proglašenja Jelačića banom.²⁷

* * *

Oprostite, ako je malo! Odatle se vidi, da su Hrvati, sudeći prema tim člancima, bili na putu, da s obzirom na

njihove zahtjeve upućene caru Ferdinandu, nadmaše same Madžare.

Posljednji članak teško je povrijedio časnog zagrebačkog biskupa, koji je prosvjedovao protiv tvrdnje, da se samo svećenstvo njegove biskupije zalagalo za nj. Biskup je odmah zatim uputio pastirsko pismo, u kome je izjavio, da je taj sramotni prijedlog o ukinuću celibata uvršten među ostale članke peticije samo na poticaj nekolicine mladih ljudi, koji nisu nikada bili dostojni pristupiti k žrtveniku Božjem u svećeničkom ruhu.

Lako je moguće, da je biskup tek kasnije doznao čitavu istinu, no općinstvo ju je poznavalo isto tako dobro kao što i brošuru vicearhidakona Stoosa u prilog ukinuća neženstva katoličkih svećenika, te sastanak velikog broja župnika i kapelana u Bistrici, gdje su raspravljali o tom znatnom pitanju, pod predsjedanjem dičnog 80-godišnjeg opata Krizmanića, ujaka gđe Pauline Gaj, koji je tada bio župnik u Bistrici, najpoznatijem zavjetištu u Hrvatskoj.

Ishod toga vijećanja bio je taj, da je narodnoj skupštini poslan zapisnik i podnesak, u kome se traži, da poduzme potrebne korake u Beču i u Rimu, kako bi se postiglo ukinuće celibata, koji je u protuslovlju s naukom Sv. Evanđelja i s načelima primjernog morala.

Svećenici, koji su bili na tom sastanku u Bistrici nažao, zlorabili su dobrotu 80-godišnjeg starca, a ubogi opat Krizmanić snosio je neugodne posljedice toga, jer je bio uklonjen sa svoje župe, pošto se izvrgao nemilosti svoja biskupa, i prisiljen sklonuti se kod svoje nećakinje, sestre gđe Gaja. Ova se bila udala za g. Stauduara, te je živjela u Omilju, svome malom imanju, i tamo je doskora Krizmanić umro u dubokoj žalosti nad gubitkom župe, biskupove milosti, kao i zato, što je bio zaveden od nekoliko nesmotrenih zanesenjaka.

I Pavao Stoos je pao u nemilost, izgubio naslov vicearhidakona, i tek je u današnje doba uspio postići oprost i milost kardinala nadbiskupa Haulika time, što je svakom svećancom prilikom opjevao i uzvisivao njegove uz-

višene kreposti i sjajne odlike njegova srca i uma. Stoos je bio pjesnik, a imao je dosta okretno pero. Postigao je ponovo naslov vicearhidakona, a umro je 30. ožujka 1862. u Pokupskom, gdje je bio župnikom.

Dr. Gaj, pošto je brzo bilo pročitano onih 30 članaka, iznese narodnoj skupštini još dva prijedloga, koji su isto onako bili prihvaćeni aklamacijom i to: 1) da se izašalje svečano izaslanstvo u Beč, koje će predati kralju tu peticiju; 2) da se barun Kušlan pošalje u Glinu pukovniku barunu Jelačiću i obavijesti ga o njegovu izboru za dostojanstvo bana Hrvatske, te da ga u ime narodne skupštine pozove, da odmah krene u Zagreb, gdje je njegova nazočnost bezuvjetno potrebna. Na to je mnoštvo uz povike »živio« napustilo dvoranu, zadovoljno da je ono imenovalo jednog hrvatskog bana.

Gaj na to preda barunu Kušlanu poruku banu Jelačiću, kojom ga obavješćuje o njegovu izboru i o molbi, da odmah dođe u Zagreb. Kušlanu se žurilo, da odmah krene u Glinu. Onamo je stigao iste večeri u času, kad su već prozore kuća obasjavale svjetiljke. Sišao je dakle pred kućom Jelačića, koji je još radio u svojoj radnoj sobi u prvom katu. Kušlan se brzo uspne stubama i zakuca na sobna vrata, a pošto je ušao, našao se u potpunom mraku, jer je Jelačić upravo utrnuo svijeću, da siđe u salon u prizemlju, gdje su ga čekali glinski prota i nekoliko časnika, da odigraju s njime partiju bostona.

Taj sastanak i razgovor s barunom Kušlanom ispri-povijedali su ban Jelačić i ostali tadašnji dostojanstvenici na tako različan način, te držimo, da smo obvezani, kako se ne bi ogriješili o naše geslo *audiat et altera pars*, navesti vlastite riječi bana Jelačića, a zatim riječi baruna Kušlana, koji je bio dobar, te je nama ovaj zanimljiv prizor sam ispri-povjedio 22. siječnja 1861. ujutro u sobi velikog župana zagrebačke županije Ivana Kukuljevića. Puštamo našim čitaocima slobodu, da se zatim sami odluče za jednu ili drugu verziju, uz primjedbu, da oprez i politički položaj nisu kasnije banu Jelačiću uvijek dopuštali, da ispri-povjedi

pojedivosti događaja 1848. g., a da ne ispusti neke sitnice, koje bi mogle povrijediti osjetljiva zanovijetala. Ali što se tiče prikaza baruna Kušlana, ne nalazimo nikakva razloga osporavati njegovu istinitost.

Prije nego što započnemo s prikazom bana Jelačića, moramo obavijestiti naše čitaoce, da nemiri na turskoj granici nisu nikada prestali, da je tamo bilo uvijek sukoba, a te su vrlo često izazivali svojim mračnim rovanjenjem majori, koji su zapovijedali vojnim Kordunom graničarskih pukovnija, da bi se tako u doba mira mogli istaknuti svojom hrabrošću i spretnošću prilikom koje racije protiv Turaka, koji su većinom bili sasvim nevini zbog pljačka i ubistava, počinjenih od razbojnika. Ovi bi pobjegli u Bosnu s područja Vojne krajine, a austrijska vlada bi na njihove glave raspisala ucjenu od 100 do 500 forinti u srebru. Major barun Neustädter, kad je zapovijedao Kordunom ogulinske pukovnije 1837. g., dao je smaknuti najzloglasnije razbojnike, kao što su Prica, Mandić i Čota.

Bosanski Turci su naprotiv 1848. g. bili vrlo miroljubivi, te su sa svoje strane povukli kordun duž Vojne granice, da bi spriječili razbojnicima, koji su prebjegli u Bosnu, da se vrate preko austrijske kordunaške linije i počine nečasna djela na području Vojne krajine. Ban Jelačić im je dugovao za to mnogo zahvalnosti, jer bi tada ozbiljan sukob s bosanskim Turcima, kad se 35 graničarskih bataljuna nalazilo u Italiji, i kad je Kossuth činio sve moguće, da potakne Turke, da provale u Vojnu Krajinu, imao neugodnih posljedica za Hrvatsku i vrlo pogubnih za Austriju, jer bi spriječio bana Jelačića, da pođe na vojnu protiv mađarskih ustaša u mjesecu rujnu 1848. g.

Nema sumnje, da su popularnost, koju je ban Jelačić uživao čak među bosanskim Turcima, i austrijska diplomacija u Carigradu mnogo pridonijeli lojalnosti i mirnom vladanju Turaka u Bosni, ali je ipak to držanje ostalo sumnjivo. Carigradski Divan pažljivo je motrio događaje u Ugarskoj, te je samo otezao u namjeri, da iskoristi povoljni trenutak tužnog političkog položaja austrijske care-

vine. Kossuth i Karlo Alberto obećavali su naime zlatna brda najutjecajnijim članovima Divana, što ćemo u nastavku naših memoara imati prilike da dokažemo. Na sreću Austrije ruska je intervencija 1849. g. dokrajčila neiskrenost i političku neodlučnost turske vlade.

Jelačić je upravo 25. ožujka izrađivao raspored za sakupljanje bataljuna svoje pukovnije na Kordunu, pošto je primio izvještaj svoga majora, koji je ondje zapovijedao, da se čini, da se bosanski Turci skupljaju u velikom broju po turskim selima u blizini Korduna. Taj se izvještaj kasnije pokazao neistinitim, pa je raspored, kojim se te večeri bavio Jelačić, i koji ga je zadržavao dulje nego obično u radnom kabinetu, postao suvišan. Sada ćemo pustiti, neka ban Jelačić ispriповjedi sam svoj sastanak s barunom Kušlanom, a navest ćemo njegove vlastite riječi, kako smo ih sami čuli:

»Upravo sam utnuo svijeće u mom uredu i spremao se, da siđem u salon prizemno, kad netko pokuca na vrata moje sobe, u kojoj je bio potpun mrak. Povikah: »Uđite!« I eto baruna Kušlana, koji se ušuljao unutra poput neke kineske sjene. Ne mogavši raspoznati lice čovjeka, koga ugledaše moje iznenađene oči, upitah glasno: »Tko je to?« Tada Kušlan reče svoje ime, i odmah mi ispriповjedi, da me je hrvatski narod izabrao za bansko dostojanstvo, kako je ta vijest svuda izazvala mahnito veselje, i kako narodna skupština moli, da odmah odem u Zagreb, gdje je moja nazočnost tako potrebna. Završio je čestitajući mi i preporučivši se — a sve to tako rječito i tako uzbuđenim glasom, da sam zastao sav presenećen nad onim, što sam čuo i nad iznenadnom pojavom baruna Kušlana, pa sam u prvi mah mislio, da sanjam ili da se nalazim pred ludakom. U međuvremenu ponovo zapalim svijeće i pažljivo pogledam baruna Kušlana, koji se tada požurio, da mi preda poruku, koju je primio od dr. Gaja, da bi me uvjerio o istinitosti svojih riječi. Preletjevši sadržaj poruke, pomalo mi se povratio moj uobičajeni mir i evo, što sam odgovorio izaslaniku narodnog odbora: »Dragi moj barune,

zahvaljujem Vam, što ste se potrudili, da mi donesete ovu poruku u Glinu, ali Vas u isto vrijeme molim, da se odmah vratite u Zagreb i da kažete gospodinu dru Gaju, da sam vrlo osjetljiv prema znaku povjerenja, koje mi je poklonio hrvatski narod, odabravši me za bansko dostojanstvo, ali jedino od mog vladara cara i kralja, koji jedini ima pravo da mi čast i dužnost dopuštaju primiti to dostojanstvo imenovati me hrvatskim banom. Narodna je skupština počinila mojim izborom nezakonit čin, pa ja, kao vojnik i vjeran podanik, ne bih nikada mogao odobriti ga, prihvativši bansko dostojanstvo. To je moj odgovor. Zbogom, barune Kušlanu! Na to siđoh, da odigram svoju partiju bostona, a Kušlan, kojega je lice odavalo čuđenje i nezadovoljstvo, odmah krene put Zagreba.»

Gaj i Kukuljević tvrde, da je Jelačić sastavio taj prikaz tek kasnije, kako ne bi ispadao u krivom svijetlu u očima strogih kritičara. Sada ćemo prijeći na prikaz baruna Kušlana, kome smo prije toga saopćili Jelačićeve riječi.

Kušlan pripovijeda, kako je stigao u Glinu i stupio u Jelačićevu radnu sobu suglasno s gore navedenim banovim prikazom, ali u ostalom dijelu nastupa znatna razlika. Kušlan tvrdi, da je Jelačić bio tako pod dojmom nenadane vijesti o svom izboru, koju mu je on donio, da je u prvi mah odbio bansko dostojanstvo, priznavši, da ne poznaje dosta dobro zemaljske zakone, da bi mogao vršiti dužnost hrvatskoga bana. Kušlan mu tada uzvrat, da se ne treba brinuti, da će naći *tabulu rasu*, pa što god bude on na njoj upisao, bit će i ostatak upisano. Kušlan ipak priznaje, da je samo s mukom i nakon ponovnog nagovaranja uspio skloniti ga, da sutradan ode u Zagreb, i da ga je napokon ban Jelačić zamolio, neka obavijesti poštare, kako bi mu pripremili konjsku izmjenju. Kušlan je dodao smiješeći se, da mu tada Jelačić nije spominjao ni kralja ni njegovo pravo, da imenuje hrvatskog bana, te da se nije znao ničim usprotiviti zahtjevu, da krene u Zagreb, osim potrebe njegove nazočnosti u pukovnji u slučaju nemira na Kordunu

na području njegove pukovnije. A nakon primjedbe, da će se već naći neki viši časnik u glinskoj pukovnji, koji bi ga bio kadar zamijeniti u zapovjedništvu, nije našao više nikakav prigovor. Barun Kušlan tvrdi, da je Jelačić bio tako oduševljeno radostan zbog svog izbora, da ga je zagrlio i zamolio, neka poruči sve najbolje dru Gaju i svojoj ostaloj gospodi.

Bilo dakle, što bilo, Jelačić je zacijelo u terezijanskoj akademiji u Beču čitao Ovidija Nasona *Libri tristes*, u kojima je riječ o nestalnosti pučke naklonosti, pa se ne može vjerovati, da je dao barunu Kušlanu odgovor, koji bi povrijedio triumvirat i ostale rodoljube. Da je to učinio, bilo bi svršeno s njegovom popularnošću, pa čak i s mogućnošću, da odatle izvuče i najmanju korist za interese monarhije i dinastije, kojima je uvijek bio tako privržen. Svojom finom pronicavošću Jelačić je zacijelo umio svome odgovoru barunu Kušlanu dati takav oblik, da nije povrijedio ni samoljublja rodoljuba ni osjetljivosti carskoga dvora, za koji je znao, da je u ono političko doba sklon odobriti narodni izbor zakonitim kraljevskim imenovanjem, jer je kralj osobito računao na bana, na hrvatski narod i poimence na hrvatsku Vojnu Krajinu, gdje je Jelačić bio tako popularan, da bi mogao uništiti revolucionarnu hidru u Beču i podići branu protiv narodnog pokreta u Ugarskoj za oslobođenje i otrgnuće te prostrane kraljevine od austrijskog carstva.

Napokon, o banu Jelačiću treba kao i o svim ljudima suditi po njegovim djelima, a ne po njegovim riječima, koje su tako često bile u protivnosti s njegovim djelima. Ban Jelačić, otputivši se jednom na to burno more, koje je nosilo krhku i nestalnu lađu kraljevine Hrvatske, sa svima onima, što su se u njoj s njime nalazili i željeli dostići obećanu zemlju, morao se služiti izrekama i riječima, koje se nisu uvijek nalazile u rječniku starog režima, kako bi raspalio oduševljenje svojih zemljaka i pridigao njihovu klonulu hrabrost. Često je morao okolišati, da bi izbjegnua litice i pogibli, ne gubeći međutim ni trenutka iz

vida zvijezdu, koja ga je vodila prama luci, u kojoj je konačno trebalo naći mir, poredak i zakonitost.

Trebalo bi pero jače od mojega, da ocrta sve kritične položaje, u koje ga je odvuкао neodoljivi tok događaja, i da opiše sva sredstva, kojima se služio njegov duh, da odatle izađe pobjednikom bez ljage i bez prigovora.

Nápasti mu nije manjkalo: jedno južnoslavensko kraljevstvo ležalo je, da tako kažemo, na dohvatu njegove ruke, pa ga je stajalo više muka, da se od njega brani, nego li da ga prigrabi. Često je o tome govorio svojoj supruzi, a ova je to ponavljala prisnim prijateljima.

»Stidim se za kralja, vašeg gospodara, — rekao je on jednom sardinskom izaslaniku, koji mu je u Zemunu (prigodom njegova prvog putovanja u Srijem) htio predati jedno pismo kralja Alberta — da me je držao kadrim, da izdam svog cara, njegova rođaka, primivši njegove milijune, da prodam svoju svijest i svoju čast za cijenu zlata! Kakve li besramnosti! Izlazite odavde! I ako vas još jednom sretnem na svome putu, dat ću vas objesiti kao podlog uhodu!« Ta činjenica dovoljno dokazuje ispravnost bana Jelačića, koji bi mogao pružiti i drugih još sjajnijih dokaza, ali on je ponio njihovu tajnu sa sobom u grob.

U posljednje vrijeme svoga života, kad je njegov duh bio već pomračen, govorio je nekolicini svojih prisnih prijatelja: »Moje ime pripada povijesti. Ona će pisati o meni, ali o onome, što se krilo u mom srcu, ne će ništa znati kazati!«

A sada ćemo nešto reći o članovima našeg triumvirata — Gaju, Kukuljeviću i Vranicanyju.

Triumvirat je vodio političke poslove sve do imenovanja hrvatskog bana.

Ipak potpuni triumvirat ne postoji. Svjetska nam je povijest dala o tome primjer u Rimu i Parizu. Najumniji ili najsmioniji vlada nad svojim drugovima. Gaj je također prisvojio odmah u početku neku premoć, držao se stvarnim političkim vođom, svojevolutno je preuzeo na se troškove reprezentacije, što su mu njegovi drugovi, mnogo

čedniji i razboritiji, od srca prepustili. Gospodski način života, uvijek prostrt stol u kući i toliko drugih izdataka prijeko potrebnih u sjajnoj ulozi, koju je sam sebi nametnuo, naskoro poremetiše njegove novčane prilike, tako da se u jednom teškom času našao prisiljen obratiti se velikodušnosti staroga kneza Miloša, kad se ovaj bio zaustavio u Zagrebu. Zbog toga se Gaj posvadio s banom Jelačićem, i to je najviše pridonijelo, da je izgubio ugled, što je istodobno zadalo osjetljiv udarac njegovoj popularnosti. Sjaj njegova imena je, tako rekavši, iščezavao, a bačene su čak u zaborav i goleme usluge, koje je učinio svojoj domovini i monarhiji, stvarajući protiv mađarske prevlasti onu nepobjedivu hrvatsku oporbu, koju je genij bana Jelačića znao tako sjajno iskoristiti 1848. g.

Vranicany, danas počasni savjetnik kraljevskog namjesništva u Zagrebu, vršio je svoj politički utjecaj više svojim novčanim sredstvima, svojim vezama, svojim poznanstvima i svojom rutinom, nego svojim riječima, jer je bio slab govornik i nije imao one okretnosti u hrvatskom jeziku, tako potrebne u parlamentarnim raspravama i na javnim sastancima. Probitci trgovačke kuće Vranicany silili su ga, da često putuje, i da ga drugi zamjenjuju. Ali, budući da je bio u vrlo tijesnim vezama s Kukuljevićem i Stanisavljevićem, a broj njegovih prijatelja, rođaka, štićenika i trgovačkih veza vrlo znatan, bio je njegov politički utjecaj onda isto tako jak kao i u našim danima 1861. i 1862. godine.

Ivan Kukuljević Sakcinski bijaše u ono vrijeme najbolji govornik u Hrvatskoj. Metel pl. Ožegović od Barla-baševca tada još nije bio u ugarskom saboru kao odaslanik hrvatske kraljevine.

Kukuljevićeve govori bili su uvijek logični, a privlačili su ljude svojim pravilnim mislima i snagom plemenitih i odlučnih izraza. Njegov visoki rast i njegovo vojničko držanje povećavali su učinak njegovih riječi. Glas mu je bio zvučniji od Gajeva. Bio je jedan od onih govornika, koje lično uvjerenje raspaljuje, a važnost predmeta, o kojemu

govore, baca u oduševljenje. Gaj naprotiv uvijek gospodari svojom riječju, skriva svoje tajne misli te postizava cilj okolišanjem ili kakvim snažnim dojmom. U potpunom smislu riječi on ima dar agitatora i u tome nadmašuje Kukuljevića. Stjepan Mirković napisao je 1861. g. Kukuljevićev životopis. Ta knjižica izašla je u Zagrebu.

Ban Jelačić, odmah poslije svog izbora i imenovanja, pošalje ga u Srijemske Karlovce, gdje je zasjedao srpski sabor, da bi na njemu djelovao na duhove u prilog hrvatskog pokreta. Kad je izvršio svoju zadaću i povratio se u Zagreb, bio je određen kao član hrvatskog sabora, da ode u Beč i da tamo sudjeluje na carevinskom vijeću.

Naskoro iza toga su on i Ljudevit Vukotinović pratili bana Jelačića u Beč. Kasnije ga Jelačić pošalje maršalu grofu Radetzkom u Milan, odakle je donio u putničkoj torbi 200.000 for. u novčanicama i za narodne straže u Hrvatskoj 7.000 pušaka, koje su stigle za njim u natovarenim rekviriranim kolima. Bataljuni narodne straže u Hrvatskoj bili su uređeni poput honvedskih bataljuna u Ugarskoj, a zvali su se n a r o d n a s t r a ž a, ali su honvedi zasluživali više pohvale bilo s koje strane. God. 1849. poslao je Kukuljevića ban Jelačić u Budim, da tamo traži sve dokumente i arhive hrvatskih porodica, koji su s pravom pripadali arhivu kraljevine Hrvatske. Odande je donio više kovčega, među kojima su bila dva vrlo velika, a ti su sami sadržavali dokumente o porodici Frankopana i porodici Zrinjski *recte* Šubića. Poslije novog političkog poretka u Hrvatskoj 1850. g. bavio se samo književnim radom, ne gubeći ipak ni jedne prilike, da bude koristan svojoj domovini i da štiti narodnost riječju i svojim spisima. Bio je imenovan predsjednikom društva za jugoslavensku povjesnicu u Zagrebu i članom svih književnih slavenskih društava u Austriji i Rusiji, pače i član ruske carske akademije i mnogih književnih društava u Njemačkoj. Napokon ga je banica zamolila, da se prihvati također tajničkih poslova društva Srca Isusova, koje se nalazilo pod njenom zaštitom, a Bachovo ministarstvo imenovalo ga je nadzornikom spomenika i

starina ujedinjenoga kraljevstva. Tada je često putovao po kraljevini; putovao je po Dalmaciji, Bosni, bio je u Rimu, Mlecima, Napulju, napokon svagdje, gdje je mogao nanjušiti kakav slavenski dokumenat, koji bi poslužio povijesti njegove domovine. S puta se uvijek vraćao pun knjiga i dragocjenih dokumenata, među ostalima s dokumentom hrvatskog kralja Svinimira, starim preko 1.000 godina, a koji je pronašao u nekom ženskom samostanu. Bez prestanka je obogaćivao svoju knjižnicu, koja, s obzirom na slavenske rukopise i inkunabule, nesumnjivo zauzimalje jedno od prvih mjesta među knjižnicama južnih slavenskih pokrajina u Austriji.

Kukuljević je osim toga vrlo plodan pisac te već postoji dugi popis njegovih znanstvenih radova na hrvatskom jeziku. G. 1861. imenovan je velikim županom zagrebačke županije, ali unatoč toga uvijek radi na velikom narodnom djelu, a izdanje ovoga je zajamčeno darežljivošću biskupa u Đakovu te *in partibus infidelium* u Bosni, Josipa Strossmayera, njegova prijatelja i zaštitnika, koji mu je obećao pripomoć. Kukuljević se oženio Kornelijom Novak, koja mu je rodila četvero djece, tri dječaka i djevojčicu Olgu. Sinovi se zovu Milutin, Uroš, Božidar. Uroš je umro mjeseca veljače 1859. g.

Za vlade ministra Bacha Kukuljevića je nadziralo redarstvo. Danas mu se, hvala Bogu, ne treba bojati, da će se srušiti preko kakvog uhode, zaspalog pred vratima njegove kuće, kako mu se to dogodilo 1859. g.

POGLAVLJE IX.

Nadvojvoda Ljudevit bio je obećao imenovanje bana Jelačića, ali su, prama ustaljenom običaju na carskom dvoru, mislili, da su u neku ruku dužni obratiti se ugarskom palatinu, da bi od njega dobili pristanak na izbor hrvatskog bana.

Dvorski kancelar u Transilvaniji, barun Josika, koji se odvažio, da prati pobjeglog kneza Metternicha sve do prijestolničke mitnice, savjetovao je tada nadvojvodi Ljudevitu, da iskoristi nazočnost nadvojvode ugarskog palatina u prijestolnici, te da od njega zatraži bezodvlačni pristanak na imenovanje bana Jelačića, kojega je tek slabo poznao. Prema primjedbama baruna Kulmera trebalo se bojati, da će palatin na povratku u Požun doznati od prebjeglih Hrvata, koji su se tamo nalazili, da je Jelačić vatreni Hrvat i otvoreni protivnik mađarske premoći, te će prema tome palatin prosvjedovati protiv Jelačićeva imenovanja za bana.

vremenu, da od Jelačića dobiju pristanak na narodni izbor

Nadvojvoda Ljudevit požuri se dakle, da o tome govori s nadvojvodom palatinom, kojemu je pukovnik Jelačić politički bio izgledao potpuno neznajući, i koji je stoga pristao na njegovo imenovanje, ne bojeći se nikakve spletke od strane hrvatske stranke.

Baruni Josika i Kulmer htjeli su svim silama, da se dokrajči sporost tako sitničavog postupka birokracije, da od nje izvuče što je moguće prije taj tako željeni patent, te se zahvaljujući njihovoj brizi, brzoteča požurio prema Zagrebu s tim važnim pismima. U isto se vrijeme požuriše u Beč nadvojvoda palatin i mađarski predsjednik grof Ljudevit Batthyáni, kako nas je o tome obavijestilo Vranicanyjevo pismo, da tamo ulože prosvjed protiv imeno-

vanja Jelačića banom, i izrade, da se to imenovanje opozove, jer je taj izbor bio koban za političke probitke kraljevine Ugarske. Ali prigovori nadvojvode i prijetnje grofa Batthyánija, da će dati ostavku, ako im se ne prizna pravo predlagati kandidate za bansku čast, i ako se ne opozove Jelačićovo imenovanje, naišli su srećom na nerazumijevanje. Nadvojvoda Ljudevit neprestano je odgovarao: »Prekasno je, naredba o imenovanju nalazi se možda već u Jelačićevim rukama; carski dvor se ne može kompromitirati, a u Hrvatskoj bi mogla nastati buna, da imenovanje tako popularnog bana Jelačića bude opozvano«.

Nije se više moglo natrag. Ugarski palatin, vrlo ožalošćen radi otpora nadvojvode Ljudevita, i mađarski ministar predsjednik, bijesan, što se carev *alter ego* nije dao zastrašiti, vrte se odmah nakon sastanka u Požun. Grof Ljudevit Batthyáni nije dao ostavku, što bi za Austriju bila najveća sreća.

Grof Albert Nugent, koji je često činio nepromišljenosti, pohodio je s hrvatskim zastupnicima, koji su stigli u Beč, ministra Batthyánija u času, kad se ovaj povratio s vijećanja s nadvojvodom Ljudevitom, da mu ih predstavi. Ambroz Vranicany, koji je bio među zastupnicima, pripovijedao je, da je Batthyáni, još sasvim nemiran i bijesan radi svog neuspjeha, zamjerio hrvatskim zastupnicima njihov dolazak u Beč, umjesto da su pošli na ugarski sabor, kojemu je pripadalo pravo, da prosuđuje i posvršava goruća pitanja Hrvatske, koja je bila ovisna o ugarskoj kruni. Još je nadodao, da je on sam, kao mađarski ministar predsjednik, imao pravo predlagati kandidate za bansko dostojanstvo. Hrvatski zastupnici okrenuše tada leđa mađarskom ministru predsjedniku i napustiše sobu, ne obzirujući se na njegovo namršteno lice. Silazeći stepenicama, zapitkivali su se, da li su tamo bili pozvani, da budu prekorani?

Nastavit ćemo sada iskaz bana Jelačića poslije njegova sastanka s Kušlanom, pridržavajući sebi pravo, da

taj iskaz nadopunimo izvještajima Gaja i ostalih uglednika tamo, gdje se pojedinosti prikaza ne slažu u svim točkama.

Jelačić je odmah nakon odlaska baruna Kušlana sve pripradio, da sutradan krene u Zagreb i da tamo prosvjeduje protiv svoga nezakonitog izbora, koji bi ga pred očima dvora mogao izvrgnuti nepravilici, i da u isto vrijeme tamo spriječi, da ne zlorabe njegovo ime za izazivanje pučkog pokreta.

Jutrom 26. ožujka sjedne u kočiju, da stigne u Zagreb u sumrak, kako ne bi, došavši onamo, izazvao narodne demonstracije u njegovu čast. Radi toga zastade u Lekeniku, bijednom blatnom selu, na zagrebačkoj cesti, gdje je gospodin Klempay bio poštari. Jelačić je tamo stigao o podne, i odluči, da tu objeduje. Odmah je bio poslužen, jer nije bilo mnogo toga, što bi se imalo pripravljeti. Upravo je bio zabavljen rezanjem lošeg rebarca pomoću noža i vilice, kad se otvore vrata i uđe poštari, da mu preda dva službena pisma, upravljena njemu; jedno je bilo naslovljeno na njegovu preuzvišenost generala baruna Jelačića Bužimskog, bana Hrvatske. To je bila ona naredba, poslana iz Beča po skoroteči. Klempay, koji je ostalo pogodio, prvi je čestitao banu Jelačiću na njegovu uzdignuću na najviše dostojanstvo u Trojednici, a Jelačić ga je imenovao (ili ga je dao imenovati) 1850. g. prvim ravnateljem pošta u Hrvatskoj i Slavoniji. Klempay je bio dobar rodoljub i vrlo odan Jelačiću, ali je kasnije, kako se govorilo, stupio u službu tajnog redarstva; g. 1862. bila mu je oduzeta služba upravitelja pošta radi nedopuštenog i loše vođenog vodstva blagajne u upravi pošta.

Jelačić, prama onome, što je još 1854. g. pripovijedao, stavi u džep patent, nakon što ga je preletio očima, vrlo hladnokrvno, ne odavajući ni najmanjeg uzbuđenja. No Klempay, koji se baš toga dana nalazio u banovu salonu, kad je ovaj to pripovijedao, s poštovanjem je prosvjedovao na te pojedinosti, i ostao pri tome, da je Jelačić, ugledavši patent, bio vrlo uzrujan, i da se njegovo lice sjajilo, dok je čitao brzojavku.

Mi smo vrlo skloni vjerovati Klempayjevim riječima, jer Jelačić još nije bio stekao ono lijepo diplomatsko svojstvo, da pokazuje mramorno lice, kad su njegovo srce ili duh doživljavali osjećaje ili uzbuđenja jača od njegova hladnog razuma, a taj mu je tek kasnije otkrio potrebu hinjenja, kad se u svom visokom društvenom položaju, uvijek sučeljavao ili bio okružen ljudima, koji su vrebali na svaki njegov mig, sve njegove riječi i sva najtajnija uzbuđenja. Ipak se Jelačić nije nikada odlikovao u vještini pretvaranja te je često planuo u času, kad se to najmanje očekivalo. Tada konačno, kad je imao imenovanje u džepu, nije ban Jelačić više imao radi česa da se zadržava u Lekeniku, te zapovjedi, da se smjesta upregnu poštanski konji, popne se na kočiju i tako se požuri u Zagreb, da je, unatoč bijednoj cesti, stigao onamo u sumrak. Odsjeo je u očinskoj kući. Odmah je dao pozvati dra Gaju, koji se požurio, da čestita novom banu Hrvatske. Gaj se nadao, da će mu Jelačić pokazati svoju najveću zahvalnost, pa ostade skamenjen, kad mu je ovaj govorio riječ po riječ ono, što je u Glini kazao barunu Kušlanu, dovršivši svoj govor istom rečenicom: da kralj, car Austrije, ima jedini pravo imenovati ga hrvatskim banom. Na kraju izvadi iz svog džepa patent i reče mu smiješeći se: »Ali me je car, naš kralj, upravo imenovao banom Hrvatske i od ovog časa dušom i tijelom pripadam narodu, našoj domovini i našem kralju, a ja ću pokušati, da zaslužim povjerenje kralja i mojih sunarodnjaka!« Gajevo se lice stužilo radi tih nenadanih riječi i radi žurbe lekeničkog poštara, da se dekret o imenovanju vjerljivom čovjeku poslali u Glinu, pošto bi tako dobili u i da prihvati članke hrvatske peticije, izglasane u narodnoj poštoj ravno banu, umjesto u Zagreb, odakle bi ga po skupštini.

To je pripovijedao ban Jelačić o svom sastanku s doktorom nakon svog dolaska u Zagreb 26. ožujka u večer. Sad ćemo čuti, što Gaj pripovijeda.

Gaj tvrdi i uvjerava, da ga je ban Jelačić primio najsrdačnije; da je bio izvan sebe od veselja, da je u svakoj

ruci držao jedno pismo i tada povikao: »Evo, dragi moj doktore Gaju, vaša službena potvrda, da me je narod izabrao, a ovo je patent mog imenovanja banom Hrvatske od njegova veličanstva cara i kralja. Primio sam carsko imenovanje s poštovanjem i užitkom, ali vaše me je pismo usrećilo i učinilo ponosnim, jer mi dokazuje povjerenje i ljubav čitavog naroda, a prvo je dokaz povjerenja tek jednog čovjeka. Budite sigurni, da ću, što je do mene, sve učiniti da zaslužim povjerenje i naklonost naroda, koji me je izabrao, i da ću mu zbog toga biti zahvalan do konca svoga života.« Zatim ga je više puta zagrlio, pa se rastadoše uz znakove najnježnijeg prijateljstva.

Bilo bi nam vrlo lako naknadno ispriopovjediti događaj, na takav način, da ne povrijedimo osjetljivost osoba, koje, bez obzira na željeznu nuždu kritičnog časa, osuđuju sve one, koji se makar i na čas udalje sa zakonitog puta, bilo svojim djelima, bilo svojim riječima. No to bi značilo pisati roman, a ne povijesni prikaz.

Daleko smo od onih budala, koji bi htjeli uvjeriti druge, da je ban Jelačić nosio, tako rekavši, uvijek srce na dlanu, a još smo dalje od onih glupana, koji bi ga htjeli prikazati kao neku pjesničku dušu, koja je uvijek lebdjela u nebeskim visinama. Nitko nije umio bolje sakriti svoje misli i nitko nije tako jasno proniknuo do dna toga političkog kaosa katastrofe 1848. g. kao ban Jelačić!

Ban Jelačić nije nikada nasjedao spletkarima i laskavcima, koji su naprotiv išli na ljepak njegovoj iskrenoj srdanosti i njegovim lijepim riječima, koje mu nikada nisu manjkale, a njegovo pronicavo oko lako je prodrlo kroz obrazinu čovjeka, koji bi je nadjenao, da ga prevari. Ban Jelačić se oduševljavao samo za sve ono, što je doista lijepo i uzvišeno, ali je katkada znao iz političkih razloga hiniti oduševljenje, koje je nosio samo na vršku svoga jezika. On je bio konačno u isti mah pučanin i državnik, junak i pjesnik, uljudan čovjek i diplomat, stvoren da izvede svoju ulogu u toj komediji, koja se naziva svijet, isto tako dobro kao i svaka druga povijesna ličnost.

Dr. Gaj je predao banu Jelačiću i hrvatsku peticiju, no ovaj ju je preletio ravnodušnim pogledom, jer je bila izrađena bez njega. Primijetio je jedino, da je prvi članak, koji je tražio njegovo imenovanje zapovijedajućim generalom u Hrvatskoj, što se protivilo njegovoj čednosti, u izravnoj protivštini sa svim načelima vojne hijerarhije, pa stoga nije mogao imati izgleda u uspjeh. Čini se, da je Jelačić, koji je u 24 sata postao od običnog pukovnika graničarske pukovnije banom Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, tajnim savjetnikom njegova carskog veličanstva, brigadnim generalom i pukovnikom — vlasnikom obiju pukovnijskih banjskih krajeva, bio tako zadovoljan tom iznenadnom srećom, te je svaki novi korak u njegovu korist smatrao kao veoma griješnu nečednost.

No Gaj nije popustio onoj tako opravdanoj primjedbi bana Jelačića, jer su on i ostali vođe pučkog pokreta bili odviše dobro upućeni o političkom položaju u Beču, koji je prisilio carski dvor, da čini Hrvatima sve moguće ustupke. Gaj ipak nije bio posljednji u tom, da se to iskoristi u prilog Hrvatske i da je učini što jačom, kako bi se mogla oprijeti presizanju kraljevine Ugarske. Konačno je uvjerio bana Jelačića o koristi prvoga članka, koji je dakle ostao u peticiji, te ga nagovorio, da se stavi na čelo hrvatskog izaslanstva, koje se imalo uputiti u Beč i podnijeti predstavku na kraljevsku sankciju. Ambroz Vranicany i Kukuljević bili su članovi tog izaslanstva, a ban Jelačić obeća, da će poći za njima u Beč.

Ban Jelačić morao se svratiti na nekoliko dana u Glinu, da pripremi svoju seobu i preda zapovjedništvo pukovnije nekom višem časniku. Prije nego što je napustio grad Zagreb predao je velikom županu varaždinske županije Mirku Lentulaju, časnom starcu i ispravnom i iskusnom čovjeku, vodstvo upravnih i političkih poslova, te zamolio staroga grofa Auersperga, zapovijedajućeg generala u Hrvatskoj, da poduzme i odredi svoje potrebne mjere za održanje javnog poretka i mira, ne tražeći banova pristanka. Auersperg, koji je veoma volio Jelačića te bio razdragao,

vidjevši ga banom, obeća mu sve, što je želio. Stari ga general nježno zagrli, i oni se rastadoše ganuti do suza.

Vrativši se u Glinu dočekan je Jelačić izljevima veselja od strane njegovih časnika i puka. Daskora je uredio svoje poslove, a pukovnijski pobočnik natporučnik Manojlović, koji mu je bio, tako rekavši, čovjek povjerenja i kućni upravitelj, preda mu uz izvještaj pet forinti, što je bio ostatak njegove plaće za prošli mjesec. Ban je kasnije često govorio svojim prijateljima, smijući se, kako je ušao u bansku palaču s novčanicom od pet forinti. Vjere mi, ta je svota veoma čedna s obzirom na zadaću, da vodi kuću dostojno, kako to odgovara njegovu visokom dostojanstvu i da pokriva troškove ustoličenja i raskošno vođenje kućanstva jednog hrvatskog bana.

Zbog toga se morao Jelačić obratiti carskoj vladi, koja mu je odobrila svotu od 20.000 for. kao predujam na njegove buduće dohotke. Isto je tako bilo s banovima Vlašićem i Hallerom, no prvi je mogao raspolagati s nekoliko hiljada forinti uštednje, a drugi je imao posjed u Transilvaniji, pa bi im prema tome ta svota mogla biti dosta. No Jelačiću, koji nije imao ni srebrnine ni gotova novca, upravo ništa, nije ta svota bila dovoljna, te je bio prisiljen pozajmiti novaca od svojih znanaca.

Hrvatske novine, koje je uređivao Gaj, javiše u broju, koji je izašao u Zagrebu 27. ožujka, golemim slovima i u vinjeti, okruženoj vijencima, da je njegovo veličanstvo upravo potvrdilo bana Josipa baruna Jelačića Bužimskog u njegovu dostojanstvu, jednodušno izabranog od naroda triju kraljevina, Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, podijelivši mu čin brigadnog generala, dostojanstvo tajnog savjet-njegovoj popularnosti, a da ne bi koristilo carskoj kući.

Jelačić je 26. ožujka odsjeo u očinskoj kući, gdje je nika i imenovavši ga pukovnikom — vlasnikom obiju banskih pukovnija. U istom broju novina bilo je otisnuto tri-deset članaka hrvatske peticije, koju smo gore spomenuli. Način, kojim su hrvatske novine objavile izbor i imenovanje bana Jelačića nakon njegova sastanka s Gajem, čini se da

utvrđuje, da Jelačić nije vrlo uporno prelazio preko svog izbora po narodu, što bi uostalom zapravo moglo škoditi njegova draga majka dovršila svoj brigama protkani život. potpuno posvećen sreći svoje djece, a da joj nebo nije dopustilo, da vidi svoje žrtve i svoja odricanja nagrađena sjajnim udesom njenog najstarijeg sina. Ban Jelačić se dakle našao na početku svoje neobične političke karijere na svojoj polaznoj točki. Njegovo tako sretno djetinjstvo, koje je svijetu bilo nepoznato, ukazalo mu se pri svitanju njegove slave, u času, kad je preuzimao veliku moć, koju su mu izvanredni događaji toga kobnog razdoblja stavili u ruke, kako bi se spasila uzdrmana monarhija i poljuljano prijestolje. Pravi ponor događaja nalazio se između te dvije točke njegova života. Pričinilo mu se, da će igrati na velikoj pozornici svijeta, imajući kao svjedoke svoje roditelje i svoje mladenačke uspomene. Ta mu se misao smiješila i ispunila ga vjerom u njegovu sreću. Stoga je izabrao svoje geslo: Šta Bog da i sreća junačka!

U sporazumu s Kukuljevićem izabrao je Gaj 400 osoba za ono sjajno hrvatsko izaslanstvo, koje je imalo nositi peticiju u Beč. Gaj, koji je bio platio put baruna Kušlana u Glinu, preuzeo je i plaćanje putnih troškova tog izaslanstva, te je u tu svrhu zakupio čitav vlak od Zidanog mosta do Beča. Vidi se dakle, da Gaj nije onih 10.000 forinti, dobivenih od zagrebačkog kaptola, potrošio za svoje vlastite prohibitke.

Dolazak velikog hrvatskog izaslanstva pobudio je u Beču velik dojam, a poglavarstvo glavnoga grada i odbor za sigurnost požuriše se, da ga obaspu znacima uvažavanja i sasvim osobite pažnje. Na vratima svratišta, u kome su narodni zastupnici odsjeli, bile su postavljene straže narodne garde. Odmah nakon svog dolaska poduzeo je Gaj korake, da izaslanstvo bude primljeno u carsku audijenciju. Taj je zahtjev doveo carsku vladu u veliku nepriliku, jer se bojala, da prerano ne uzbuni mađžarsku vladu odveć svečanim primanjem hrvatskog izaslanstva. Stvar bude pomno ispitana, a rezultat je bio, da je Gaju poručeno, da je nje-

govo veličanstvo indisponirano, pa se ne može uputiti u veliku odaju, da tamo primi sve članove hrvatskog izaslanstva, već da će s najvećim užitkom primiti nekolicinu njih u svom kabinetu, i da je za tu audijenciju odredilo 29. ožujka u deset sati u jutro.

Zamislite 400 ljudi, članova svečanog izaslanstva, izabranog između onoga, što je bilo najljepše, najsajnije i najduhovitije u dvjema kraljevinama, odjevenih u slikovite narodne nošnje, držanja gotovo vojničkog i junačkog, a svi naoružani. Oči su im strijeljale ponosno i mrko, što je poljepšavalo i oživljavalo opaljenu put tih južnjačkih lica. Tako ćete moći prosuditi gotovo čarobni dojam tog odaslanstva na stanovnike prijestolnice. U svim ulicama, kuda je izaslanstvo prolazilo u pravcu carskog dvora, bili su prozori krcati radoznalog svijeta. Vojnička glazba 29. linijske pješake pukovnije, koja je nosila ime grofa Nugenta, išla je pred dugom povorkom zastupnika, koji su uz zvukove pobjedničke koračnice i narodnih popjevaka stupali dva po dva. Ilirska trobojnica lepršala je pred doktorom Ljudevitom Gajem, koji je stupao na čelu povorke. Gaj je, da pravo kažemo, bio vođa izaslanstva po želji bana Jelačića.

Narodna straža bila je poredana s obje strane svih ulica, kuda je prolazilo izaslanstvo. Narod je dotrčao, da vidi taj izvanredni prizor, vikao je »viva« i »živio«, a bečke gospođe, da spase staru monarhiju, pozdravljale su ih rupčićima s balkona i prozora.

Pošto su stigli u veliko dvorište carskog dvora, gdje se nalazi kip Franje II. satnija gardijskih grenadira oda počast hrvatskom izaslanstvu, koje se ustavilo pred glavnim ulaskom. Gaj se, u pratnji nekolicine najodličnijih članova, uputi u carev kabinet, i ovaj ih dobrostivo dočeka te primi iz Gajeve ruke peticiju, koja je izražavala želje hrvatskog naroda.

Ta peticija u sažetijem obliku i potpisana od Gaja, Kukuljevića i Ambroza Vranicanija, razlikovala se stilom od zagrebačke, jer je sadržavala samo najvažnije i najhitnije hrvatske zahtjeve. Od te peticije postoji samo jedan

prijepis u cirilici, s potpisom tajnika Maksima Price, koji joj je potvrdio vjerodostojnost. Tu *ad marginem* čitamo: »Predstavništvo velikog izaslanstva hrvatsko-slavonskog naroda kralju Ferdinandu, 30. ožujka 1848.« Taj se prijepis nalazi u rukama Ivana Kukuljevića.

To se dogodilo zato, što je Gaj bio primoran u Beču izmijeniti stil te peticije, jer ga je ministar Ficquelmont, kojemu ju je on po dolasku u prijestolnicu čitao, zaustavio kod prvih riječi: »Mi hoćemo«, primijetivši mu, da u sadašnjem položaju taj izraz nije samo jezična sloboda, nego i anahronizam. Dr. Gaj je ustrajao, ali mu grof Ficquelmont primijeti, da takav parlamentaran oblik ne priliči više ni caru. Gaj i članovi izaslanstva, koji su ga pratili, tada se povukoše i sutradan odnesoše grofu Ficquelmontu peticiju, svedenu na jedanaest članaka i napisanu malo čednijim stilom, iako je sadržaj jasno govorio, da svakoga uvjeri, da bi, bez ispravnosti i opreznosti bana Jelačića, Hrvate bile odvuikle neke usijane glave na isti revolucionarni put, kojim su pošli i Mađžari.²⁸

* * *

No carski dvor, razočaravši se zbog te peticije u lojalnosti vođa pučkog pokreta u Hrvatskoj, osloni se na snagu, lojalnost i opreznost bana Jelačića, koji nikako nije sudjelovao kod sastavljanja toga glasovitog povijesnog dokumenta, i on već znati opametiti te usijane glave, koje su sebi prisvojile pravo podnositi u ime jednog vjernog i privrženog naroda takvu peticiju, a u obliku tako uvredljivom po kraljevsko dostojanstvo.

Radi toga je carski dvor krio svoje nezadovoljstvo i otpustio hrvatske zastupnike najljubaznije, a nema sumnje, da su članovi izaslanstva bili u duši lojalniji od njihove peticije, koju najveći dio njih nije sasvim ni poznavao.

Što se tiče bana Jelačića, carski dvor se nije prevario. Jelačić je sve, čak i svoje lično uvjerenje, žrtvovao vladajućoj kući, a svijet bi imao još više sjajnih dokaza o njegovoj uzvišenoj odanosti i njegovoj viteškoj lojalnosti, da je htio, perom u ruci, razotkriti sve političke tajne toga

nesretnog razdoblja. Ali on je održao riječ, šutio je i umro, a da njegova plemenita ruka nije napisala ni jedne jedine stranice o toj stvari.

Ban Jelačić, nakon što je uredio svoje privatne poslove u Glini, sjeo je na poštanska kola i otputovao u Beč. Pratio ga je samo njegov sluga Juro Škerlec, čija je obitelj pripadala malom turopoljskom plemstvu, i stoga je ban Jelačić česeto govorio u šali, da je njegov sluga imao pravo tražiti ključ komornika. Taj Juro Škerlec bio je kasnije sobar, oženio se sobaricom i povukao se u Nove Dvore, gdje je na selu držao gostionicu, u nekoj dosta neuglednoj kući, koju je sigurno stekao dobrotom bana Jelačića.

Ban Jelačić se požurio, da stigne u Beč, jer ga je jedno Kulmerovo pismo hitno pozivalo tamo. Evo toga pisma:

Beč, 30. ožujka 1848.

Dragi moj prijatelju! Upravo u ovaj čas primio sam tvoje pismo. Budući da mi se sada vrlo žuri, te ću možda još ove noći morati otputovati u Požun, pišem ti u hitnji i stoga te molim za oprostjenje.

Prije svega, moja najiskrenija čestitka. Moje želje i želje svih ispravnih rodoljuba ispunjene su tvojim imenovanjem na bansko dostojanstvo; i mi se nadamo, da ćemo pod tvojom upravom sretno proći ovo teško i kritično vrijeme, na sreću zemlje i kralja. Možeš računati na me. Tebi na raspolaganje stavljam moje slabo znanje i moje malo iskustvo. Tek pomoću tijesnog jedinstva mogli bismo se uzdržati.

Na tvoja pitanja odgovoram općenito, da je od najveće važnosti, u ovo prijeko doba, u kojem živimo, da sebi pribaviš, stavivši na stranu sve dosadne ceremonije, točno poznavanje pravog stanja stvari, a to je moguće jedino u središtu, u Beču.

Nadao sam se, da ćeš odmah nakon tvog imenovanja poći u Beč, te sam usrdno zamolio Dreyhama, da ti u tu svrhu piše. Ne muči se šiljajući pismo bilo kome, to ne vodi ni do čega, jer su događaji odviše brzi. Živimo u vri-

jeme, kada stara etiketa i formalnosti nisu više dovoljni, pa čovjek s njima uvijek zaostaje. Pusti dakle sve po strani i smjesta dođi u Beč, ne zadržavajući se nigdje. Nitko se u ovaj čas ne brine, na koji ćeš način doći ovamo i da li ćeš naći stan. Ti možeš jedino lično postići ono, što ti treba. Ovdje će suditi o tvojoj odlučnosti i tvojoj političkoj sposobnosti prema brzini tvojih djela. Tvoje imenovanje bilo je dovršeno za tri dana, prije nego što su viši krugovi uopće pomislili na tebe. Na taj su način s odlučnošću bile poremećene osnove Požuna, pa su prigovori i nepriznanje s te strane zakasnili. Knez Windischgrätz već je nekoliko puta pitao, gdje se ti zapravo nalaziš. Prijatelju, monarhija je u pogibelji, a ti bi se jedino ovdje mogao uputiti u svemu, i o smjernicama, koje bi trebao slijediti. Dolaziš u zanimivo i neobično važno doba, u kojem bi mogao učiniti ogromne usluge domovini i prijestolju, poduprt narodnim povjerenjem. Naše izaslanstvo, sastavljeno od nekoliko stotina osoba, ušlo je u grad s glazbom na čelu, pozdravljeno dobrodošlicom i govorima svake vrste. Onih trideset članaka je pretjerano. Vidjet ćemo. Kao demonstracija protiv Ugra, stvar je dobra.

U Ugarskoj otvara se tužan pogled. Novo je ministarstvo doduše potvrđeno, ali mislim, da njegova djelatnost nije nikakova. Konac će biti, da će Austrija biti prisiljena još jedamput osvojiti Ugarsku. Neka Vojna Granica ostane mirna i odana. Već osam dana nema vijesti iz Milana.

Zbogom! u najvećoj žurbi, tvoj iskreni prijatelj!

Kulmer m/p

Ovom pismu dodano je ovo pisamce:

»Nastojat ću, da se nađem u Beču, kada ti budeš stigao. Za tajnika preporučam ti izvrsnu osobu, Gregorića. Dembscher je bio kod mene, ja sam mu sve rekao. Odsjedni kod »D i v l j e g Č o v j e k a« i ne bacaj se u suvišne troškove. Otkako smo u revoluciji, ni od koga se više ne traži bučna reprezentacija, naprotiv svi joj se rugaju. Ugarski

ministri imadu tek 6.000 for. godišnje. Svatko se prikazuje demokratom i šteti. Zbogom.

Ovo se pismo mora nalaziti među korespondencijom bana Jelačića s barunom Kulmerom.

Prešavši hrvatsku granicu između Krapine i Rogatca, poplašio se konji Jelačićeve kočije, kola se prevrnuše, a pad je bio tako žestok, da je ban bio izbačen na hrpu šljunka na rubu ceste, gdje je ostao nekoliko časaka ležeći bez svijesti, ali srećom za Austriju, bio je sretniji od vojvode od Orléansa, i njegov pad nije imao neugodnih posljedica, jer se Jelačić brzo osvijestio, ponovo se uspeo živ i zdrav u kočiju, koju su pridigli, te je bez nezgode stigao u Beč, gdje je odsjeo kod »Divljeg Čovjeka«.

Značajno je, da se ban Jelačić dvaput bio prevrnuo gotovo na istom mjestu, kad je kasnije prelazio hrvatsku granicu na putu u Beč.

Činilo se, kao da je Jelačić hotimice stigao, nakon što je hrvatsko izaslanstvo predalo peticiju caru, kako ne bi svojom nazočnošću potvrdio njezin sadržaj.

Hrvatsko je izaslanstvo primio i grof Montecuccoli, no ishod zastupničkih nastojanja, da postignu kraljevsku sankciju njihovih članaka, ograničio se na to, da je njegovo veličanstvo jednostavno obećalo, da će uzeti u razmatranje želje vjernog hrvatskog naroda i da će carsku odluku, što prije bude moguće, dostaviti u Zagreb. Carski dvor je bez sumnje čekao dolazak bana Jelačića.

Gaj, kome je došla na pamet misao, da čestita đacima zbog ustupaka u korist naroda, koje su svojom odlučnošću postigli, povede izaslanstvo na sveučilište s razvijenom zastavom na čelu povorke. Tamo je održao govor, u kome je državni stroj poredio s kolima na četiri točka, a završio ga je tolikim laskavim riječima po sveučilišnu mladež, da su đaci bili oduševljeni, odgovorili mu gromovitim odobravanjem i zamolili ga, da im prepusti hrvatsku narodnu trobojku u spomen toga svečanog trenutka, kad je učvršćen srdačan sporazum između njih i Hrvata. Hrvati, zadovoljni, da su se riješili te zastave, koja im u Beču nije više nipošto

trebala, prepustiše je rado đacima. No ovi su već bili okruženi buntovničkim načelima Fistera i Tausenaua, te nisu zaslužili hrvatsku zastavu, znak lojalnosti i vjernosti.

Unatoč sumnjama bana Jelačića, dr. Gaj je uspio, da ban bude imenovan podmaršalom i vrhovnim generalom u Hrvatskoj. Grof Auersperg bude umirovljen, da mu ustupi mjesto. Taj starac žalio je u Zagrebu samo za svojom dragom Rosi, bivšom glumicom, kojoj je bio kupio lijepu vilu u Novoj Vesi; ona ju je kasnije prodala za 700 for. 1855. g. nekom kožaru. Nakon nekoliko godina taj je zatražio 35.000 for. od grofa Miroslava Kulmera, koji ju je namjeravao kupiti, prije nego što je postao vlasnikom svog imanja u Šestinama. Danas se tamo nalazi gostionica »Vrt cara Franje Josipa«.

Ban Jelačić bio je priznao, da je i ovo nenadano pro-maknuće dugovao odlučnosti i naporima dra Gaja, pa da mu dokaže svoju zahvalnost, poduzeo je u Beču korake, da mu pribavi naslov dvorskog savjetnika, ali nije mogao uspjeti, jer je utjecaj mađarske stranke bio još odviše jak, te je Gaju konačno podijeljen samo naslov carskoga savjetnika, no time nije bio zadovoljan ni Gaj ni ban Jelačić. Gaj se ipak utješio, nadajući se, da će ban kasnije naći priliku, da mu se oduži.

Kasnije ban Jelačić nije više ništa učinio za Gaja.

Gaj je sumnjao na ministra bez lisnice Franju baruna Kulmera, grofa Otona Sermagea i na g. Metela pl. Ožegovića, da su upotrijebili njegovu nesretnu aferu s knezom Milošem, o kojoj ćemo kasnije govoriti, da upropaste njegov ugled i da kod bana Jelačića izazovu neku mržnju protiv njega.

Što se tiče te mržnje, mi prije vjerujemo, da Jelačić, poput svakog čvrstog značaja i nadmoćnog uma, pošto je postao banom, nije više htio stajati pod utjecajem bilo koga, te je nastojao svakoga staviti na svoje mjesto, držeći ga u pristojnoj udaljenosti. Ali je povrijeđena taština gospodina Gaja to bila loše tumačila. Ban Jelačić je, premda je dobrohotno slušao tuđa mišljenja, primao 1848. g. nadahnuće

samo još od svog vlastitog duha, koji se ni u jednoj zgodi tog kritičnog doba nije nikada našao u neprilici, te se uvijek držao na visini uloge, koju mu je bilo dosuđeno izvesti na svjetskoj pozornici.

Jelačić je doduše imao uza se povjerljive ljude, da dadu materijalni oblik njegovim genijalnim zamislima, kako bi ih građanske i vojničke vlasti mogle shvatiti i izvršiti, ali svi ti ljudi povjerenja ne bi, unatoč svoje nadarenosti i spretnosti, nikada mogli improvizirati takovu vojsku, kakva se je odazvala na glas bana Jelačića i prešla 11. rujna 1848. hrvatski Rubikon kod Varaždina. Niti bi ti ljudi povjerenja mogli pronaći domišljate političke kombinacije za pomirenje interesa carskoga dvora i domovine, služeći se srpskim pokretom, kako bi se oslabile snage Mađžara protiv Hrvatske, niti bi proveli onako moćan ustanak, odijelivši se istodobno od srpskog pokreta, jer su njegove tajne težnje bile mrske Jelačićevoj lojalnosti i vjernosti, da konačno smrvi revoluciju u Beču, nakon što ju je smionim upadom uzdrmao u Ugarskoj.

Stigavši u Beč Jelačić se predstavio na carskom dvoru, ministru rata grofu Latouru, s kojim je dugo vijećao, a dosta vremena proveo je i s Kulmerom i Josikom, kome je s obzirom na svoje brzo imenovanje dugovao veliku obvezanost. Svuda je pobudio najbolji dojam i svi su bili zadovoljni izborom bana Jelačića, koji je također brzo našao priliku u Beču da dokaže svoju odlučnost i svoju čvrstoću.

Ban je trebao položiti prisegu vjernosti u svom svojstvu bana Hrvatske caru, kralju Hrvatske. Nadvojvoda ugarski palatin htio je biti nazočan. Ban je o tome bio obaviješten u carskom predsoblju, ali je tada izjavio velikom meštru ceremonija, da ne će nipošto položiti zakletvu njegovu veličanstvu u nazočnosti ugarskog palatina, jer su prema starim pravicama kraljevine hrvatski banovi polagali zakletvu samo na ruke kralja, a svaka intervencija nekog mađžarskog dostojanstvenika vrijeđa njegov ugled. Lako je zamisliti nepriliku, što ju je izazvala ova izjava bana Jelačića.

Uzalud je veliki meštar ceremonija primijetio banu, da je njegova upornost u času, kad je sve već pripremljeno za svečanost, te kad ga već njegovo veličanstvo car očekuje, vrlo nezgodna. Ban uzvratiljudo, ali vrlo odlučno, da je to i njemu vrlo žao, ali da mu je nemoguće kao banu Hrvatske polagati prisegu u nazočnosti ugarskog palatina. Lice se velikog meštra ceremonija na taj neočekivani odgovor upravo izobličilo. Takvo držanje u carskoj palači izgledalo mu je nečuveno, te potrčil, da obavijesti nadvojvodu palatina. Jedno su vrijeme dvorjanici, koji su bili u službi, u palači samo izlazili i ponovo ulazili. Konačno se veliki meštar ceremonija vratio banu Jelačiću i javio mu, da će ga njegovo veličanstvo primiti sasvim samoga. Tada ban ode u kabinet cara, svoja kralja i položi zakletvu po uobičajenom načinu. Čini se, da se palatin nadvojvoda Stjepan dobrovoljno odrekao prisustvovanja, kako ne bi neprikladna carskog dvora trajala dulje, i pošto je uvidio, kako je težak položaj njegova bratića cara.

Taj prvi dokaz odlučnosti bana Jelačića dao je naslutiti palatinu i mađžarskim ministrima ono, što su imali od njega očekivati u budućnosti. Ban je pomno izbjegavao sve zgode, gdje bi se mogao naći u nepravom položaju, pa je zbog toga također odbio, da prati cara i carski dvor na ugarski sabor u Požun. Isprilovjedit ćemo tu malo poznatu činjenicu. Mađžari su bili zatražili neovisno ministarstvo. Nakon posebnog vijećanja pod predsjedanjem nadvojvode Franje Karla izrađen je kompromis, po kome kruna zadržava sve atribute, koji se ne bi mogli ukinuti, a da ne nestane kralja. Prema tome je određeno i odlučeno, da ministarstva vanjskih poslova, rata i financija, koja su imala služiti kao veza između carstva i Ugarske, budu pridržana carevu imenovanju. Nosilci tih triju lisnica imaju stalno boraviti u Beču u svojstvu carskih ministara.

Te ograde, sankcionirane od cara, bile su sastavljene u obliku otpisa ugarske dvorske kancelarije, a upravio ih je i dostavio 28. ožujka staležima dvorski savjetnik Zse-

dényi, koji ih je potpisao u svom svojstvu privremenog podkancelara.

Madžarski ministar predsjednik grof Batthyáni vrativši se u Požun, pročitao je taj otpis i izjavio, da je njegov sadržaj protivan željama naroda. Prema tomu nagovori nadvojvodu palatina, da ponovo pođe u Beč i ishodi od cara izmjenu, koja bi ostvarila njegovu kraljevsku riječ. Istodobno izjavi, u ime svoje i svojih drugova, da će se povući, ako bi kralj ustrajao u svojim prvim odlukama.

Nadvojvoda palatin primio se te nesretne zadaće, zadržavši riječ, da će njegova ostavka biti neposredna posljedica kraljeve uskrate, i ode u Beč. Kossuth, ta blatna duša, izrekao je osudu Zsedényija, te su njegovu kuću kao i baruna Meska u Požunu temeljito opljačkali. Na trgu su spalili Zsedényijevu sliku, žaleći, što ne mogu podvrći istoj sudbini i original. Spalili su i oba kraljevska otpisa. Još je plamsao posljednji sjaj te lomače, koju je zapalio puk, kad je nadvojvoda palatin, vrativši se iz Beča, najavio, da su narodne želje ispunjene. Doista, kralj je sve dao!

Poslije nekoliko dana car je u pratnji carice i nadvojvode Franje Karla i Franje Josipa otputovao u Požun, da osobno najavi zaključak saborskog zasjedanja. Tada je nadvojvoda Franjo Karlo svim silama nastojao privoliti bana Jelačića, da prati carski dvor u Požun, ali je ovaj ustrajao u svom otporu.

Ban Jelačić izjavio se za odluku carskog otpisa od 28. ožujka 1848., uvjeren, da će ministarstvo potpuno neovisno od austrijskog carstva srušiti monarhiju i austrijsku kuću, te nikada nije odstupio od toga, da ministarstva vanjskih poslova, rata i financija budu spojena u Beču sa središnjom vladom monarhije.

Kako je dakle on mogao pratiti cara u Požun, gdje bi njegova nazočnost bila tumačena kao šutljivo priznanje kraljevske sankcije, koju su oteli iz ruku nesretnog monarha? Jelačićev postupak bio je dakle ispravan, to više, što on u svom svojstvu hrvatskog bana nije priznao madžarsko ministarstvo.

Carski dvor je stigao u Požun 10. travnja. Dne 11. travnja živo su pozdravili cara na ulasku u dvoranu velmože, svećenstvo, zastupnici i jurati. Teškim koracima rezignacije pristupio je na prijestolje, koje se pod njim rušilo, i trunutim glasom izrekao riječi, koje su sankcionirajući kobne ustupke, označile madžarskoj revoluciji datum, kada će ova, odavna predviđena i pripravljana u Ugarskoj, postati gotovim činom. Dok se u dvorani klicalo: »živio kralj«, vikalo se poslije zaključka sabora u kavani Pillvaz: »živjela revolucija«; tu su sakupljeni vođe tajnih društava primajući Kossuthovu zapovijed, provodili svoje djelo, idući za uništenjem monarhije i vlade u Ugarskoj.

POGLAVLJE X.

U to vrijeme nalazio se u Beču i Haulik, odsjevši u svratištu »London«.

I građanski i crkveni spletkari u Zagrebu izrade njegovu odsutnost, da mu ugled i popularnost u Hrvatskoj, a napose u glavnom gradu ovoga kraljevstva, potkopaju svim sredstvima ocrnjivanja, iznoseći ga kao neprijatelja hrvatske narodnosti i kao privrženika i pristašu mađarske stranke. Mladići i neke lude glave u Zagrebu dale su se čak navesti na neke, uostalom prilično dosta beznačajne demonstracije protiv toga dostojnog biskupa, koji je istodobno bio ustavni *locum tenens* Hrvatske. Na čelu te klike protiv biskupa Haulika nalazili su se tada *prior auraneus* zagrebačkog kaptola biskup Šrot i dr. Ljudevit Gaj. Ovaj posljednji bio je, po njegovu vlastitom priznanju, samo oruđe, koje je na zlo upotrijebio neki častohlepni smutljivac, a onaj prvi je htio samo otjerati biskupa s njegove biskupske stolice, da bi to mogao iskoristiti u korist svoga prijatelja ili za sebe.

Biskup Šrot, čije su slobodarske misli bile dosta poznate u Zagrebu, ipak je uživao veliku popularnost radi svoje širokogrudnosti i darežljivosti prema siromasima, siročadi i udovicama, napose ako su ove posljednje bile lijepe. G. 1848. pokazao se biskup Šrot još darežljivijim.²⁹ Kako su neke usijane glave među Hrvatima sanjale o nekakvom sjedinjenju rimske crkve s grčkom, gledajući u istočnoj crkvi, kao svi panslavisti poput Štura, zajedničku crkvu svih Slavena, Šrot nije propustio nijednu priliku, da utire tome put i da glasno izjavi, da je dogma *patre filioque*, propovijedana od rimske crkve, osnovana samo na djelomičnim odlukama nekih sabora, koji nisu imali pravo mijenjati odluke općih sabora, i da bi se ubuduće

zbilja mogao napustiti dodatak *filioque*, čime bi se olakšalo ujedinjenje obiju crkava, rastavljenih dogmom, koja je po rimsku crkvu bez ikakve važnosti. Šrota je kasnije kaptol prijavio svetoj stolici u Rimu, i on je bio primoran opozvati sve, što je govorio i pisao o dogmi *patre filioque*, izgubio je 80.000 forinti dohotka, čast priora vranskog, i morao napustiti kaptol s mirovinom od 4.000 forinti, te se napokon povukao u Brezovicu, dvorac grofa Gyulaja, koji je 1859. g. zapovijedao carskom vojskom u Piemontu. No budući da grofu nije bilo drago, da ovaj zauzmlje u dvorcu odaje njegova pokojnog oca, otputovao je Šrot na svoje nekadašnje imanje u Banat; tu ga je nadziratelj, koji je bio mnogo godina u njegovoj službi, primio s najvećom gostoljubivošću i srdačnošću. Pred svoj odlazak objavio je u zagrebačkim novinama, da ne može više plaćati pripomoći, koje je davao mnogim udovicama i mnogim siromasima. Ta potonja stvar mnogo je pojačala opće zanimanje za njegovu nemilost, iako ju je nesumnjivo zaslužio, ako je dokazano, da se je, osim svojih crkvenih zabluda, još urotio protiv Haulika, svoga biskupa.

Haulik je napustio mađarski sabor u Požunu ogorčen radi nasilja, koje je tamo vršila Kossuthova stranka, jer se nikada nije slagao s neprijateljima Hrvatske i carske vlade. Naprotiv je glasno osudio revolucionarni smjer, koji je obuzeo mađarski sabor, te se nikada ne bi tamo navratio, da ga nije pozvao nadvojvoda ugarski palatin, koji je upravo tada bio imenovan kao *alter ego* cara i kralja u Ugarskoj.

Biskup Haulik, iako odsutan iz Zagreba, dobivao je dnevno obavijesti o tome, što se tamo događalo, kao i u čitavoj Hrvatskoj; ipak se nije mogao povratiti u Zagreb i otvoreno se izjaviti za pučki pokret te svojim ugledom rušiti stari priznati poredak i dotada priznatu zakonitost, jer bi ga takav postupak doveo u neprijateljsku oporbu protiv kraljevskog namjesništva u Budimu, koje je tamo još zakonito djelovalo pod autoritetom nadvojvode pala-

tina. Držanje biskupa Haulika bilo je opravdano oprežnošću i izvanrednim prilikama toga vremena.

I u samim revolucijama i nemirnim vremenima ispravni ljudi nikada se ne odriču osjećaja, koji su ukras staleža, kojem pripadaju. Ivan Kukuljević i Ambroz Vranicany htjeli su odati poštovanje svome biskupu i ustavnom *locum tenensu* pred odlazak hrvatskog izaslanstva iz Beča. Kada god nov poredak obori sve, što se odnosi na starodrevnost, uvijek čovječje srce u tom času radije prijanja uz svoje stare uspomene, pa mu prošlost s čitavim čarom mladenačkih uspomena izgleda tako lijepa. Jedna takva uspomena bio je njima *locum tenens* Hrvatske, pa ga pohodiše u svratištu »London«, da ga uvjere o svojem visokom poštovanju i svojoj najiskrenijoj odanosti.

Haulik ih je primio najsrdačnije. Izrazio im je svoju radost, što vidi građane grada Zagreba kod sebe, izjavivši, kako je ganut tim znakom pažnje svojih sunarodnjaka, jer on u Hrvatskoj gleda svoju drugu domovinu. Nakon izjava odanosti i poštovanja, kojima su bili prožeti i oni kao i svi njihovi sugrađani u Zagrebu, oprostio se Kukuljević i Vranicany od svoga dičnog biskupa, koji im je još zahvalio, što su se potrudili, da ga pohode. Odmah iza toga svrate se do dra Gaja, gdje su našli sakupljen velik broj zastupnika, koje je on nagovorio, da ga prate do biskupa Haulika i da ovoga upoznaju s pravim osjećajima stanovnika glavnoga grada Hrvatske, koji su u njemu gledali otvorenog neprijatelja njihove narodnosti, te da mu savjetuju, neka se više nikada ne pojavi u Zagrebu, gdje mu ne bi mogli zajamčiti čak ni njegovu ličnu sigurnost. Gaj se okrene namrštena lica Kukuljeviću i Vranicanyju, jer su ga njegovi uhode obavijestili o njihovu pohodu Hauliku, pa im reče, kako su stigli na vrijeme, da se priključe izaslanstvu, koje će on predvesti zagrebačkom biskupu, da mu prikažu istinite osjećaje rodoljuba u vezi s njegovim političkim držanjem.

Kukuljević i Vranicany bili su preneraženi teškom pomišlju, da se s tim izaslanstvom, koje je Gaj oduševio svo-

jim gromovitim govorom, opet nađu kod biskupa, kojega su maločas uvjerali o privrženosti i poštovanju zagrebačkog puka, jer bi u njegovim očima dosljedno naličili na ljude besramne dvoličnosti. Ipak se nisu usudili otkloniti te su teška srca pošli s izaslanstvom, da Gaju ne pruže oružje, kojim bi uništio njihovu popularnost. Gaj, danas mirni otac obitelji, bio je naime u ono vrijeme osoba dosta važna i opasna, da bi netko nekažnjeno mogao izigrati takav njegov formalni zahtjev. Biskup Haulik bio je presenečen pojavom Gaja, na čelu tako brojnog izaslanstva u svojoj sobi i konačno preneražen gromovnim govorom, koji mu je Gaj upravio, svršivši s izrekom: »da mu nitko ne može jamčiti sigurnost pred bijesom naroda, ako bi se usudio pojaviti u svome sjedištu u Zagrebu«.

Dični starac Haulik ipak je u svijesti o svojoj kreposti i svojoj lojalnosti našao snage, da mirno i rezignirano odgovori uvredljivom govoru dr. Gaja. Izrazio je tako dirljivim i tako plemenitim izrazima duboku bol, koju je osjetio, vidjevši se na takav način prezren od svojih sugrađana u Zagrebu, da su Kukuljević i Vranicany bili do suza ganuti. Biskup je još dodao, da je spreman otići sa svoga biskupskoga položaja, nakon što je izgubio ljubav i povjerenje svoje pastve, te da će ipak još naći u kojem kutu zemlje ono malo hrane za svoje iscrpljeno i slabašno tijelo i žuđeni mir za ono malo dana, koje će mu Bog udijeliti, da živi.

Trebalo bi tada imati brončano srce, a da čovjek ne bude ganut i potresen do suza. Osjetili su, da je tom dičnom starcu nanesena okrutna nepravda, pa je moralna pobjeda biskupa Haulika bila očividnija nego trenutačni uspjeh tribunskog govora dra Gaja. Izaslanstvo, čim je pošlo od biskupa, ostavilo je sobu s osjećajima, koje Gaj možda ne bi mogao protumačiti u svoju korist.

Haulik je podlegao teškom dojmu, koji je osjetio tim nenadanim udarcem. Nikada ne bi mogao očekivati takvu crnu nezahvalnost stanovnika Zagreba, koji je on obasipao svojim dobroćinstvima, stvorivši veličanstveni perivoj Jur-

javes na uživanje i slavu hrvatskoga glavnog grada, osnovavši samostan Milosrdnih sestara sa skloništem siromaha i nemćunih i školom za siročad i siromašnu djecu, svojom velikodušnošću i dobročinstvima, stojeći na čelu svih rodoljubnih pothvata, svih dobrotvornih i književnih društava. Konačno mi ne kanimo pjevati slavospjev biskupu Hauliku. Hoćemo samo odati priznanje njegovim zaslugama, koje su, što se tiče grada Zagreba, dovoljno utvrđene. Bila je dakle odvratna nepravda htjeti ga prisiliti, da se odreče svoje biskupske stolice, koju bi zasjeo onaj, koji ju je zaslužio mračnim spletkama i zamamljivim obećanjima. *Sapienti pauca!*

Tek što je izaslanstvo napustilo sobu, uze biskup Haulik pero, da napiše svoju ostavku, ali se u isti čas otvore vrata i unutra uđe barun Kulmer. Utučeni izgled, te izobličeni izražaj Haulikova lica odavali su njegove moralne patnje barunu Kulmeru, koji je, vrlo odan biskupu, navalio, da mu povjeri uzrok svoje duboke tuge. Biskup mu tada ispriповjedi, što se dogodilo pred par časaka. Kulmer postaje zbog toga ogorčen, no uspije umiriti Haulikovu bolnu razdraženost, uvjeravajući ga, da je Gaj i njegovo izaslanstvo bilo samo oruđe skupine spletkara, koji su radili na korist nekog slavohlepnika, jer je taj potajno žudio za biskupskom stolicom u Zagrebu, a napose za njegovim lijepim dohocima; da Gaj nije primio ni od koga ovlaštenje za taj drski korak; da će se ban Jelačić uskoro povratiti u Zagreb, te će ga znati štititi protiv nekolicine spletkara i nekoliko pokvarenih duhova. Biskup se time toliko utješio, te je, umiren i ohrabren tako ispravnim opažanjima baruna Kulmera, napustio misao o ostavci i prihvatio s punim povjerenjem savjet baruna, koji je od toga časa zamrzio dra Gaja.

Zagrebački građani, obaviješteni o samovoljnom koraku dra Gaja kod njihova poštovanog biskupa, pohodiše u velikom broju kanonika i *protektora* Vukovića, da pred njim prosvjeduju protiv uvrede, nanesene u njihovo ime biskupu, zaklinjući ga, neka smjesta piše u Beč i obavijesti

biskupa o pravim osjećajima odanosti i poštovanja njegove pastve, koja ga moli u ime čitavoga građanstva, da se povrati u svoju rezidenciju, u Zagreb, gdje ga očekuju nestrpljivo i gdje će ga građanstvo već znati s oružjem u rukama obraniti i protiv najmanjeg napadaja nekih zlih ljudi, i nitko se ne će usuditi da uznemiri njegov mir, koji će oni štititi.

Biskup Haulik, obaviješten od kanonika Vukovića o narodnom raspoloženju u Zagrebu i o zahtjevu građanstva, da ga nagovori, neka se povrati u svoju rezidenciju, napusti odmah poslije toga Beč i otpuče u glavni grad Hrvatske, gdje je primljen sa svim počastima i svim znakovima poštovanja i privrženosti. Tu je on odsada živio u potpunoj sigurnosti i miru. Jedan jedini put su neki mlađići, potplaćeni i nagovoreni od nekih spletkara biskupu neprijateljske stranke, nakanili pod njegovim prozorima prirediti mačju deraču, ali građani i narodne straže, na vrijeme upozoreni, potekoše bajunetama na puškama, i da je netko od tih nitkova pao u njihove šake, teško bi se od njih oslobodio!

Ban Jelačić je zbog općih prilika i zbog duha ovog vremena, koji je bio protivan utjecaju svećenstva, bio prisiljen odstupiti od starog običaja, da ga zamjenjuje *locum tenens*, zagrebački biskup, pa je za to vješto izabrao starog velikog župana varaždinske županije Mirka Lentulaja. Govori se, da je ta banova odluka i njegovo ustoličenje po srpskom patrijarhu Josipu Rajačiću ranilo taštinu i osjećaj dostojanstva u biskupu Hauliku i prouzrokovalo neku hladnoću između bana i biskupa, koja je vladala sve do smrti bana Jelačića. Ali to nije tako! Haulik je znao vrlo dobro ocijeniti motive, po kojima je radio ban Jelačić, a ovaj posljednji je najviše pridonio, da je biskupska stolica podignuta na nadbiskupsku stolicu, te je 8. svibnja 1853. biskup Haulik svečano ustoličen kao prvi nadbiskup zagrebačke biskupije po kardinalu i apostolskom nunciju Viali Prela, u katedrali glavnog grada Hrvatske, koja je te večeri bila rasvijetljena, a građanstvo mu je priredilo

svečanu bakljadu. G. 1856. u mjesecu veljači je car Franjo Josip, na temelju zaključenog konkordata s Rimom 1855., koji mu je dao pravo, da imenuje dva kardinala, koje se papa obvezao potvrditi, imenovao nadbiskupa Haulika od Varallye kardinalom, dajući mu u isto vrijeme veliki križ Leopoldova reda, koji mu je predao ban Jelačić uz najveću svečanost, u nazočnosti svih građanskih i vojničkih vlasti. Govori, što su ih tom prilikom izrekli ban i kardinal, bili su plemeniti i dirljivi. Mjeseca ožujka 1857. g. pošao je kardinal u Rim i vratio se u Zagreb mjeseca lipnja, nakon što je pohodio sve važnije gradove Italije. Sada živi u miru poštovan od svakoga, ljubljen i uvažavan, jer je oprostio svojim neprijateljima, nagradio prijatelje i zaboravio na prošlost tako, da je među uzvanicima bio zapažen za njegovim stolom i dr. Gaj.

Ustavno namjesnikovanje zagrebačkog biskupa bilo je potopljeno u općem brodolomu starog ustava kraljevine Hrvatske, a bansko je dostojanstvo preživjelo jedino netaknuto; ipak je kardinal Haulik bio bogato nagrađen radi svojih zasluga, a njegove muke i patnje podnesene 1848. g. bile su dovoljno naplaćene.

Podmaršal Dahlen zamjenjivao je vrhovnog generala grofa Auersperga, sve dok ban Jelačić nije preuzeo od njega zapovjedništvo.

Dahlen je bio brigadni general, kad je Jelačić bio tek major, pa mu je radi toga ministar rata grof Latour ostavio na izbor, ili da se podloži banu i vrhovnom zapovjedniku barunu Jelačiću, ili da bude premješten u neku drugu pokrajinu. Dahlen je volio služiti pod mladim banom Hrvatske.

Dahlen se kao pobočnik (general pobočnik) grofa Bubne, zapovijedajućeg generala u Lombardiji 1821. g. istaknuo u ono kritično doba svojom neutrudivom djelatnošću i svojim poznavanjem svih pojedinosti u svim granama vojne uprave. Osim toga je stekao vrlo veliko iskustvo u ono dugo mirno doba. Njegove su ga sposobnosti učinile vrlo

korisnim banu Jelačiću 1848. i 1849. g., dok je tada zamjenjivao bana kao vrhovni general u Hrvatskoj.

Potpukovnik Denkstein bio je tada pobočnik vrhovnog zapovjedništva u Hrvatskoj, a major Fligelly bio je poglavar glavnog stožera vrhovnog generala. Ban Jelačić je počastio obojicu svojim povjerenjem.

Dahlen, stari vojnik, navikao u zapovijedi pretpostavljenih i u carevoj volji gledati neoskvrnjivu svetinju, našao se od samoga početka u protuslovlju sa zapovjedima i voljom bana Jelačića, jer su ove gotove uvijek bile dijametralno oprečne zapovijedima i odlukama ministarstva i carskog kabineta, a koje ban Jelačić nije mogao izvršiti. Te su zapovijedi naime bile nadahnute slabošću i himbenošću i, tako rekavši, iznuđene, poput svih carevih ustupaka, pa bi Jelačić, da ih je proveo, sam pružio ruku revoluciji i sudjelovao u obaranju prijestolja i monarhije.

Dahlen, čovjek lojalan, ali ne htijući napustiti utrput vojničke dužnosti, često je puta razljutio bana. Kad ga je ovaj upitao jednoga dana, da li bi se podvrgao i madžarskom ministarstvu, kad bi to car zapovjedio, odgovori on bez oklijevanja, da bi se pokoravao zapovijedima svoga suverena! Ban Jelačić odvrati na to srdito: »A ja bih vas dao zatvoriti!«. Na sreću se ban primirio, a i Dahlen je oprezno uzmaknuo, pa su se na koncu rastali pomireni.

Dahlen je ipak koji put zapadao u iste pogreške, n vlastito nakon što je bio potajno primio jedno pismo od Hrabovskoga, s kojim se i dalje dopisivao, sve dok ga ban Jelačić i pisma iz Beča ne uvjeriše, da se tada Hrabovsky nalazio na krivom putu, a da je Jelačić radio sporazumno s članovima carske kuće u korist prijestolja i austrijske monarhije. Tada Dahlen postade tijelom i dušom najvjerniji pristaša bana Jelačića, učinivši i njemu i Hrvatskoj tako znatne usluge, da mu je ban dokazao svoju zahvalnost, predloživši ga u ožujku 1849. g., na imenovanje tajnim savjetnikom, a i bansko vijeće ga je tada počastilo izglasavši mu povjerenje hrvatsko-slavonskog naroda. Osim toga ban je imenovao njegova zeta, kapetana Henriqueza

majorom križevačke graničarske pukovnije, a njegova sina, mladog natporučnika Dahlena, koji se uvijek nalazio u njegovoj pratnji, kapetanom, i to u godinama, kad su drugi jedva poručnici. Dahlen je, nakon što je bio imenovan barunom, umro u Grazu, umirovljen s naslovom generala topništva, dočekavši, da mu je sin postao majorom i oženio se barunicom Joëlsohn, kojoj se sestra udala za pukovnika Filipovića 1857. g. Sada je mladi Dahlen pukovnik, a Henriquez i Filipović su generali.

Poslije ove epizode vraćamo se u Zagreb 1848., gdje su nestrpljivo čekali povratak bana Jelačića, jer je među triumvirima zavládala nesloga. Gaj se vládao kao diktator, Kukuljević se tome protivio i zbog toga je postojala bojazan, da bi to moglo imati posljedica za javni red i mir.

Vranicany je radio zajedno s Kukuljevićem, te od tog vremena počinje neka hladnoća, da ne kažemo neprijateljstvo, među ova tri nekadašnja triumvira, pa to nije potpuno prestalo ni do danas. Vranicany se pokazao 1861. g. sklon približiti se Gaju. Kukuljević, čini se, nije bio voljan da mu još jedamput ustupi prvenstvo, iako je u govoru prigodom narodne svečanosti u počast hrvatskom pjesniku Kačiću držao govor njemu u pohvalu.

Zagrebačka akademska mladež, zavedena od nekih usijanih glava, priredila je za 12. travnja zadušnice u crkvi sv. Marka za žrtve 13. ožujka u Beču. Te su zadušnice održane vrlo svečano u devet sati u toj katoličkoj crkvi, zatim u deset u istočnoj crkvi (srpskoj). No kad su đaci doznali, da su te žrtve pučkog pokreta u Beču bile zagrižene pristaše frankfurtskog njemačkog parlamenta, koji su i na drugi svijet ponijeli sa sobom svoju mržnju protiv slavenske narodnosti, pokajali su se radi toga vrlo razlučeni, da su ih nasamarili neki demokratski govornici.

Ban Jelačić je stigao iz Beča 18. travnja u večer u Zagreb, gdje je odsjeo u banskom dvoru, u kojem je stanovao sve do svoje smrti, osim provedenog vremena u ratu, njegovih boravaka u Beču i njegovih čestih putovanja. U Zagrebu je bio primljen s najvećom počašću, koju može

pružiti glavni grad jedne kraljevine drugoga reda. Sve građanske i vojne vlasti, te podmaršal Dahlen na čelu časničkog zbora dočekaše ga na vratima palače, pred kojom se nalazila na straži satnija linijske pukovnije, pozdravljajući ga zastavom i odavši mu počast uz zvukove vojne glazbe, koja je svirala austrijsku narodnu himnu. Sakupljeni narod nije prestajao vikati: Živio naš ban Jelačić!

Sutradan je jedno izaslanstvo na čelu s Ivanom Kukuljevićem pozdravilo bana. Ovaj ga je primio u velikoj dvorani. Kukuljević je izrazio radost i veselje naroda, što vidi kao bana Hrvatske onoga, koga je narod jednodušno izabrao i u kojega je položio sve svoje povjerenje. Ban je na to odgovorio s onom njegovom dirljivom srdačnošću, koja je u ono vrijeme uzbuđivala živo oduševljenje, pa je njegove posljednje riječi pokrio buran pljesak.

Dne 25. travnja, na dan proglašenja ustava u Beču, izrađenog pod nadzorom ministra Pillersdorfa, a koji ga je istoga dana osudio u »Wiener Zeitung«, kako bi sačuvalao svoj ugled kod sveučilištaraca, bilo je u Zagrebu biranje viših časnika narodne straže. Grof Sigismund Voikfy, koji je umro 1862. g. bude imenovan pukovnikom zapovjednikom; Josip Horbelt, zapovjednik bivše zagrebačke građanske straže i Seljanov šurjak, bude imenovan potpukovnikom; Pavao Hatz majorom, a dr. Mraović, koji je umro 1855. g. u Zagrebu, općenito žaljen, glavnim liječnikom, i konačno svećenik Matijašević vojnim duhovnikom.³⁰

* * *

Proglašenje ratnog zakona u Slavoniji, napose u Osijeku, koji je bio pun mađžarona, izazvalo je veliku uzbunu i presenečenje.

Neprijatelji banskog ugleda izrabiše to, da razjare narod protiv te krvave mjere, kako su je nazivali, pa je ban Jelačić bio prisiljen obratiti se okružnim pismom konzistorijima biskupskih dijeceza obaju obreda, da ih nagovori, neka umire narod i rastumače mu potrebu proglašenja ratnog zakona.³¹

Naši će se čitaoci sjetiti, da su mađžaroni zaposjeli sve položaje u magistratu zagrebačke županije nakon nesretne restauracije 1845. g. Ambroz Vranicany iskoristi osnutak narodne straže, da zada smrtni udarac mađžarskoj stranci. Ban Jelačić je, ili iz prezira prema ljudima, koje je, čim bi mu se prvom prilikom suprostavili, mogao smrčiti svojom neograničenom izvršnom moći i s pomoću naroda, spremnog da izvrši njegove želje, ili iz nehaja prema stvarima za nj neznatne važnosti, zanemario nadomjestiti mađžaronske činovnike u zagrebačkoj županiji prokušanim rodoljubima. Vranicany i drugi vođe pučkog pokreta, koji, kao svi narodni tribuni, nikada ne prestaju strahovati za svoj kratkotrajni život, nisu dijelili plemeniti nehaj bana Jelačića, napose otkad se podžupan gospodin Šubić, zadržati neprijatelj narodne stranke i bana Jelačića, javno pohvalio, da raspolaže sa 16.000 seljaka, s pomoću kojih bi mogao u slučaju potrebe zatvoriti bana i sve njegove pristaše. Takva prijetnja, iz usta podžupana tako odlučnog, kakav je stari Šubić, bila je kadra probuditi strah u narodnoj stranci, napose zbog toga, što malo turopoljsko plemstvo još nije u to vrijeme bilo razoružano.

Budući da Vranicany i njegovi pristaše nisu imali ni malo volje, da jednog ranog jutra budu pohvatani i odvedeni u Peštu, prije nego što bi o tome bio obaviješten ban, da ih izbavi, odlučuje, da se zauvijek oslobode Šubića i ostalih mađžaronskih činovnika. Vranicany, koji je stanovao u svratištu »K Austrijskom caru«, u sobi br. 1, pozove k sebi Gaja, Kukuljevića, Klobučarića i neke povjerljive osobe, da skuju osnovu, kako bi postigli taj cilj, tako potreban za njihovu osobnu sigurnost. Konačno odlučuje, da dadu preko narodne straže iznenada uhititi podžupana Šubića i sve mađžaronske činovnike, i to bez znanja bana Jelačića, koji je mrzio svaku nasilnu mjeru, te na to nikada ne bi bio pristao. Narodni odbor, bez izvršne moći, otkako je Jelačić imenovan banom, trebao je prije svega predobiti grofa Voikfyja u korist njihove osnove, jer je taj bio pukovnik i zapovjednik narodne straže. Pozvaše ga dakle, da hitno

dode, i povjeriše mu izvršenje njihove osnove. Grof Voikfy, koji je vrlo dobro shvatio, da ban Jelačić ne bi lako oprostio onima, koji bi se usudili zahvatiti u njegovu bansku vlast, popustio je na njihovo navaljivanje, tek kad su svi nazočni članovi bivšeg narodnog odbora izjavili na svoju časnu riječ, da će oni sami preuzeti na se odgovornost toga samovoljnog čina pred banom Jelačićem. I poslije svečanog obećanja svih članova, grof Voikfy, čovjek odlučan i dobar rodoljub, odmah napusti sobu, siđe na ulicu te odmah naloži, da bubnjari narodne straže zabubnjaju na uzbunu.

Upravo je odbio šesti sat u večer. Ta uzbuna, kojoj uzrok nije bio poznat, izazvana zvukovima bubnjeva, izazvala je zaprepaštenje u gradu. Građani još nisu bili naviknuti na te bučne i vojničke prizore. Narodna straža našla se za manje od četvrt sata pod oružjem, a pukovnik grof Voikfy tada izda svoje naloge s takvom spretnošću i odlučnošću, a narodna ih je straža izvršila tako hitro i tako vješto, da su Šubić i svi označeni mađžaronski činovnici bili uhićeni kroz manje od pola sata i prije, nego što su o tome bili obaviješteni ili što su mogli dobiti vremena, da pobjegnu. Sve je upravo krasno uspjelo, ali se ban Jelačić, koji je upravo doznao, što se dogodilo, razljutio i smjesta dao pozvati grofa Voikfyja, Ambroza Vranicanyja i ostale, koji su sudjelovali u tom samovoljnom činu. Ovi su odmah došli k njemu.

Ban Jelačić ih dočeka s tako gromovitim prijekorom, što su se usudili zahvatiti u njegovu vlast i moć, da bi se svatko smeo, tko ne bi poznavao dobro srce Jelačića, čiji bijes nikada nije dugo potrajao prema onima, kojih mu je privrženost bila poznata. Vranicany iskoristi stanku, da izmoli od bana oprostjenje, dajući mu razumjeti, da su zbog svoje sigurnosti i svih rodoljuba bili prisiljeni da tako postupaju bez njegova znanja, jer bi se njegova prirodna dobrot protivila toj strogoj, ali bezuvjetno nužnoj mjeri za opće dobro, ugroženo od ovog bijesnog Šubića i njegovih pristaša. Ostali su nazočni tako odobravali gospodinu Vra-

nicanyju, te su uspjeli ne samo umiriti bana Jelačića, nego dobiti i njegov pristanak za ta politička uhićenja.

Tako ban Jelačić pristade uz djelo bivšeg narodnog odbora, dajući svojim odobrenjem zakonit oblik uhićenju tolikih osoba, a zatim naloži, da ih smjesti nadomjesto ljudima ispravnim i odanim narodnoj stranci.

Jelačićovo dobro srce ipak nije zatajilo. Čim je naime imenovao nove županijske činovnike i primio od starog Šubića molbu, punu izražaja podložnosti i odanosti, dao ga je odmah osloboditi kao i ostale činovnike.

Čim je ban Jelačić primio vlast u Hrvatskoj, prva mu je bila misao, da u njoj odbaci svaki izgled samovolje, pa je zbog toga opet uspostavio banska vijeća, na kojima se raspravljalo o svim političkim pitanjima i upravnim odlukama te su ih konačno prihvaćali većinom glasova. Osim članova koji su tu zasjedali po starom pravu, pripustio je ban na vijeća sve znamenitije muževe toga vremena, kao Ambroza Vranicanyja, Ivana Kukuljevića, Ljudevita Gaja i mnoge druge sposobne i popularne ljude u Hrvatskoj, kojih je znanje i iskustvo moglo služiti dobrobiti domovine. Zapisnik tih banskih vijeća ostat će uvijek dragocjen dokumenat u povijesti kraljevine Hrvatske.

Sjednica 8. svibnja 1848. bila je najvažnija i najsvečanija, jer je toga dana formulirana ona glasovita adresa, u kojoj se Hrvatska svečano izjavila, da se podlaže carskom ministarstvu u Beču, istodobno ga moleći, da brani vjernu Hrvatsku protiv mađarske prevlasti i pomaže njene starijske povlastice, municipalna prava i njenu narodnost.

Ta smiona odluka bila je, čini se, odgovor bana Jelačića carskom pismu od 7. svibnja 1848., koje je bilo sastavljeno ovako:

Savezno s mojom kraljevskom riječju i zakletvom prilikom moга krunjenja čvrsto sam odlučio, da zadržim jedinstvenu vlast u zemljama ujedinjenim u ugarskoj kruni, te nikada ne ću dopustiti, da zakonska veza zemalja, sjedinjenih u ugarskoj kruni, bude oslabljena samovoljom i jednostranim odredbama. Stoga Vam naređujem, da se

točno pokoravate nalogima moга kraljevskog namjesnika i odredbama moга mađarskog odgovornog ministarstva, kojemu sam na temelju čl. 3 od 1848. zakonski povjerio uzde vladavine Ugarske i pripojenih zemalja. Osim toga naređujem Vam, da bdijete u Vašem službenom djelokrugu nad točnim izvršenjem moje kraljevske volje.

Beč 7. svibnja 1848.

Ferdinand.

Drugo carsko pismo, upravljeno nadvojvodi palatinu, nalaže mu, da pošalje kraljevskog povjerenika u Hrvatsku. To je bio uzrok misije baruna Hrabovskoga, o čemu ćemo kasnije govoriti. Evo tog pisma:

Dragi moj bratiću!

Prema javnim glasinama u mnogim se krajevima Hrvatske pokazuju separatističke težnje. Budući da bi njihovo ostvarenje moglo teško izvrnuti pogibli zakonito ujedinjenje njenih pokrajina s Ugarskom i s cjelokupnošću moга carstva, ja Vam, dragi bratiću, nalažem, da pošaljete u Hrvatsku opuncmoćenog izaslanika u svojstvu kraljevskog povjerenika, koji će poduzeti potrebne mjere za suzbijanje takvih rovarjenja.

Beč, 6. svibnja 1848.

Ferdinand.

Treće carsko pismo, upravljeno pukovniku Mészárosu, nalaže mu, da smjesti dođe u Peštu, da nastupi službu ministra rata.

Četvrto carsko pismo konačno nalaže grofu Latouru, da ne poduzima nikakvih mjera u vezi s četama, smještenim u Ugarskoj, bez dogovora s ugarskim ministarstvom.

Nesretni car, od kojega su izmamili sve moguće ustupke, bio je napokon 15. svibnja prisiljen pristati na ustavotvornu skupštinu, te 16. svibnja dade carsko ministarstvo ostavku i povratio lisnice caru na ruke.

Car se bez pratnje povratio 17. svibnja između 6 i 7 sati u večer s carskom obitelji u Schönbrunn, odakle krenu u Linz, a odatle u Innsbruck u Tirol, gdje su odlični bjegunci

odsjeli u carskom dvoru, koji se nalazio u potpunoj oskudici. Napokon je mogao car slobodno odahnuti među svojim vjernim Tirolcima. Tek se 18. svibnja u jutro vijest o bijegu raširila Bečom brzinom munje i izazvala stravu, kakvu izaziva grom. Česi, koji su najprije poslali izaslanstvo u Innsbruck, da nagovore cara, da dođe u Prag, u krilo svojih vjernih Čeha, osnovali su 30. svibnja privremenu vladu pod predsjedanjem namjesnika grofa Leona Thuna, a članovi su bili: Palacki, Rieger, Brauner, Strobach — sva trojica doktori prava, knjižar Boroscha, grof Albert Notstitz, grof Vilim Wurmbrand i tyorničar Hertzig.

Nakon careva bijega bio je ban Jelačić potpuno neovisan o Beču.

POGLAVLJE XI.

Ugled bana Jelačića naišao je na najveću oporbu u Slavoniji, gdje su visoko plemstvo, grad Osijek i magistrat srijemske županije te vrhovni general u Petrovaradinu barun Hrabovsky, unatoč mudrom i ispravnom savjetu pobočnika generalnog zapovjedništva Dorsnera, svi naginjali na stranu mađarske vlade u Pešti. Proglasi bana Jelačića nisu bili tamo objavljeni, te je sav zanos slavenskih rodoljuba bio odmah u početku ugušen.

Pukovnik zapovjednik brodske graničarske pukovnije barun Neustädter izjavio se međutim, usprkos svome vrhovnom zapovjedniku, za bana Jelačića i za dobru stvar, pa je zapovjedio, da se sva pisma i svi otpisi, koji su dolazili od vlasti i mađarskog ministarstva, bace u peć. On stade na čelo pučkog pokreta u korist banske vlasti.

Skupština srijemske županije bila je određena za 6. svibnja.

Srbi i narodna stranka u (Slavoniji) Srijemu tada se spremiše za parlamentarnu borbu, a Mađari, Nijemci i svi pristaše mađarske stranke poduzmu sve napore, da njihova politička misao iznese pobjedu na glavnoj županijskoj skupštini. Mnoštvo Srba, kao i mnoštvo pristaša mađarske stranke skupiše se u blizini Vukovara, glavnog mjesta srijemske županije, da uoči restauracije provale u Vukovar. Trebalo se doista bojati, da se parlamentarna borba ne pretvori u krvavu bitku, s oružjem u ruci.

Divizija husara pukovnije Kaiser pod zapovjedništvom vrijednog i ispravnog majora grofa Schaffgotscha nalazila se u vukovarskoj posadi, a pukovnik pukovnije grof Castiglione, unaprijed obaviješten o kritičnom položaju konjanništva u slučaju uličnih borba, stiže osobno u Vukovar, da poduzme potrebne mjere zajedno s prvim podžupanom

Zsitvayjem, čovjekom odlučnim i iskusnim, ali potpuno odanim nadvojvodi palatinu i mađarskom ministarstvu. Oni razmjeste ophodnje husara oko grada, da zapriječe gomilama svjetine ulazak i da u grad puštaju samo one, koji su imali pravo sudjelovati na skupštini. Husari su izvršili svoju vojničku službu najtočnije, te odbili Slavene i Mađare od gradskih vrata. Poslije petnaest dana je ta ista pukovnija na zvuk trube i razvivši zastavu prešla u revolucionarni mađarski tabor, a pukovnik i major napustiše tu lijepu pukovnicu, ne htijući slijediti zastavu mađarske pobune. Grof Castiglione pođe u Beč i stavi se na raspoloženje ministru rata Latouru, a grof Schaffgotsch pojavi se kasnije u taboru bana Jelačića.

Taj isti major grof Schaffgotsch bio je, prije tog događaja u Vukovaru, kod pukovnika Neustädtera u Vinkovcima, da ga potajno prinudi, da pozove stanovništvo Vojne Krajine na oružje i da na čelu njih pođe sa svojom pukovnijom u Beč, da se tamo sjedini s posadom i suzbije revoluciju. Dodao je, da će se husarska pukovnija Kaiser i svi oni, koje će sresti na putu u Beč, rado s njim sjediniti, i da ne treba sumnjati u dobar uspjeh. Budući da se brat toga majora nalazio u Beču u svojstvu komornika nadvojvode Ljudevita, koji je bio carev *alter ego*, to povjerenje i ta osnova majora Schaffgotscha zaslužuju uvijek, da im naši čitaoci poklone nešto više pažnje. Pukovnik Neustädter, koji je u dnu svoga srca želio imati ulogu jednog Dampierrea pod Ferdinandom II., ipak je shvatio, da je to kasno, jer je ban Jelačić bio već imenovan, a žudio je za istom ulogom, pa bi se stoga našao uvrijeđen i ne bi ga htio potpomagati. S druge strane odmjerivši dobro sve prilike, napose to, da mu je zapovjednikom Hrabovsky, i konačno da je sigurnost gledom na raspoloženje i duh ugarskih pukovnija vrlo slaba, (kasnije je ban Jelačić našao carske ugarske čete u bojnom redu protiv sebe kod Pakozda u Ugarskoj, da mu zakrče put u Budim), bilo je mnogo sigurnije, da bi Neustädter, da je preuzeo ulogu predloženu od majora Schaffgotscha, svršio poput Schilta,

doveo u opasnost velik broj časnika i drugih ljudi, paralizirao pothvat bana Jelačića, a možda bi i navukao sumnju carskog dvora, da stoji u tajnom sporazumu, a sve to bez ikakve koristi, ne dobivši ni najmanju prednost od pothvata, kojega je uspjeh tako malo siguran i vjerojatan. Neustädter nije dakle mogao pristati na Schaffgotschevu osnovu, ali se rastadoše kao ljudi, koji se međusobno cijene i poštuju. Ovaj posljednji mogao se kasnije kod Pakozda uvjeriti, da su sumnje pukovnika Neustädtera o ispravnom rodoljublju ugarskih četa bile osnovane. Malo poslije toga tajnog vijećanja u Vukovaru opet su se vidjeli.

Zsitvay, prvi podžupan srijemske županije, bojeći se opasnog sukoba između obje neprijateljske stranke prilikom glavne skupštine u Vukovaru, obratio se vrhovnom generalu zaopovjedniku u Slavoniji barunu Hrabovskom, da onamo pošalje jednu pješačku diviziju, koja će braniti vlast županijskog magistrata i održati javni red. Zbog toga koraka podžupana Zsitvayja, dobio je pukovnik Neustädter od svog generala zapovjednika nalog, da pošalje jednu diviziju svoje pukovnije u Vukovar, da spriječi svaki nered i da bdije nad sigurnošću u gradu.

Međutim su se i rodoljubi obratili banu Jelačiću, te pukovnik Neustädter primi, gotovo u isto vrijeme, pismo od bana Jelačića, koji ga poziva, da pošalje jedan bataljun svoje pukovnije u Vukovar i da zapriječi mađarskoj stranci napadati narodnu stranku, i dade objelodaniti njegove proglose, koje je sve dotada Zsitvay zadržao, i napokon da zapriječi svaki sukob protivničkih stranaka. Neustädter, koji je bio primio nalog iz Beča, da s drugim bataljunom brodske graničarske pukovnije otputuje u Italiju, a taj se u tu svrhu skupio u Vinkovcima, a i s trećim bataljunom, koji je tamo morao izvršiti smotru, odmah odgovori banu, da se može osloniti na nj, jer je odlučio lično poći u oči skupštine u Vukovar s potrebnim četama.

Dne 5. svibnja, u pet sati poslije podne, dojaši jedan husar u trku pred stražarnicu u Vinkovcima, noseći malo pisamce od pukovnika grofa Castiglionea, u kojem ovaj

javlja pukovniku Neustädteru, da se ne će moći održati sa svojim konjaništvom u Vukovaru, budući da mu prijeti mnoštvo naoružane svjetine, te ga usrdno moli, da mu pošalje u pomoć jednu diviziju pješastva. Pukovnik, koji je s prozora svoje sobe spazio husara, kad je stigao, izađe iz svog stana i uze pismo u ruku. Kad ga je pročitao, zapovjedi bubnjaru, da bubnja na uzbunu.

Zatim se okrene husaru i reče mu mađarski: »Kao čitav odgovor, kažite vašem pukovniku, da ste čuli udaranje uzbune i da ću još večeras biti u Vukovaru s mojom pukovnijom!« Husar odjaši s tim odgovorom u Vukovar. Sat kasnije je pukovnik Neustädter na čelu drugog bataljuna pod zapovjedništvom majora baruna Tkalčevića, a slijedila ga je divizija trećeg bataljuna pod vodstvom kapetana Alojza Haasa, i dva topa, kojima je zapovijedao narednik Merken, bio već na vukovarskoj cesti, kamo je povorka stigla u mrklu noć, dok je za cijelog puta lijevala kiša kao iz kabla. Stanovnici Vukovara bili su vrlo prese-nećeni, jer nisu kao ni vojnici znali uzroka toj uzbuni.

Na ulasku u grad povika vojnička straža svom snagom: »Stoj, četo!«, i htjede zakrčiti put. Ovi odstrane stražu kao lutku i nastave svoj put. Bataljun se svrsta u bojni red na velikoj cesti, a divizija — s topovima — ulogori se na ulasku u grad. Pukovnik Neustädter, pukovnik Castiglione i major Schaffgotsch pobrinuše se tada, da zaštite čete od nevremena i zajednički se dogovore o mjerama za održanje javnog reda. Vidjelo se, da topovi nisu bili potrebni, jer je već sam ulazak toga jakog odreda utjerao strah stanovnicima Vukovara, a Zsitvay, čini se, time nije bio nikako zadovoljan.

Sutradan u 6 sati ujutro, bio je bataljun u bojnom redu, počevši od dvorca grofa Eltza sve do županijske zgrade, gdje se imala održati kongregacija.

Dosta brojno srpsko izaslanstvo, s narodnim zastavama na čelu, a predvodio ga prota Sindelić iz Srijemskih Karlovaca i Belošević, bilježnik iz Kamenice, kojemu se pridružio vinkovački katolički kapelan Marko Topalović,

htjelo je klicati pukovniku Neustädteru, prolazeći ispod prozora njegova stana u prizemlju. Neustädter se htio od toga obraniti, ali ga Castiglione i Schaffgotsch nagovore, da se tome ne protivi. Belošević, videći, da se Neustädter pokazao na prozoru, skoči tada na leđa dvojice srpskih seljaka, golemih poput divova od 6 stopa i više, te održi pukovniku govor, moleći ga, da ih zaštiti od županijskog magistrata, koji je, kao neprijatelj njihove narodnosti, izgubio sve njihovo povjerenje. Završio je svoj dugi i sjajni govor, nazvavši pukovnika predstavnikom njegova veličanstva Ferdinanda II., cara Austrije, kome su u taj svečani čas svi htjeli obnoviti zakletvu vjernosti. Tada svi otkriše glave, narodne zastave primakoše pukovnikovu prozoru i zavlada duboki muk. Belošević, dignuvši desnicu, izreče riječi prisege vjernosti, a nazočni puk glasno ih je ponavljao. Belošević, izgovarajući ime cara Ferdinanda II., dodao je riječi n e m a č k o m c a r u (sic!), da obrani Srbe od sumnje, da su oni pod imenom c a r razumijevali, cara sviju Rusa. Pukovnik je na to odgovorio izrazivši svoju zahvalnost osjećajima ispravnosti, koje su očitovali, i pozove ih, da iznesu svoje pritužbe, a on će njihove molbe zakonskim putem dostaviti svom veličanstvu caru, koji će ih cijelo uzeti u razmatranje.

Zsitvay, uznemiren radi te demonstracije, pohodi pukovnika Neustädtera, ali jedva što je ušao, Belošević, Grujić i velik broj zastupnika pođu za njim i natovare mu svoje pritužbe i svoje žalbe. Zsitvay, iskusan čovjek, držao se čvrsto, te ih pozvao, da pođu na skupštinu, gdje bi jedino sva ta pitanja mogla biti pretresena i zakonito riješena. No kako mu nije pošlo za rukom, da ih smiri, a oni su ga htjeli prisiliti, da objelodani proglase bana Jelačića, on naglo napusti sobu.

Kao prvi podžupan srijemske županije nije on htio izgubiti zakonski temelj, na kojemu je počivao njegov dobar glas, pa kako se nije usudio udaljiti se od naputaka, koje je dobio od nadvojvode palatina i mađarskog ministar-

stva, morao se svim silama opirati objelodanjenju proglašenja bana Jelačića.

Belošević se zatim vrati pred bataljun, da vojnicima održi govor, ali bude prekinut zaglušnom bukom vojne glazbe, kojoj je pukovnik zapovjedio, da svira, kako bi nadglasala govornikov glas, jer nije htio, da vojnike, vične zaptu i podložnosti, onaj zavede govorima, koji su odisali samo slobodom i političkom neovisnošću, čak i onda, ako govornik nije imao namjeru kvariti ispravnost vojnika Vojne Krajine.

Odmah poslije toga pohodi Neustädter Zsitvaya, da mu protumači teški položaj, u koji će doći, ako i dalje uporno ostane pri tome, da ne čita proglase bana Hrvatske, Zsitvay, ne znajući više kako bi se branio od muka, na koje ga je stavljao pukovnik, uporno tražeći, da se proglase banovi proglasi, povjeri mu na koncu, da je primio povjerljivo pismo od nadvojvode palatina, koji mu javlja, da je svrgnuće bana Jelačića radi njegova samovoljnog političkog držanja i njegova tvrdoglavog otpora protiv mađarskog ministarstva već odlučena stvar i da će stići za nekoliko dana. Ta je stvar s obzirom na carev proglas od 10. lipnja 1848. vrlo značajna, jer dokazuje, da se već od dugog vremena radilo oko propasti bana Jelačića. Pukovnik tada izgubi strpljivost i oštro odgovori podžupanu Zsitvayju: »Konačno, radite, kako vas volja, ali vas upozoravam, ako proglasi bana Jelačića ne budu objavljeni, da ćete vidjeti, kako moji vojnici surađuju sa Srbima, već i onako ogorčenima, a tada vam ne bih mogao jamčiti vašu sigurnost i sigurnost grada, koji će možda biti zapaljen s četiri ugla i opljačkan od razbješnjele svjetine.« Zsitvay ostade zapanjen. Takav odgovor iz usta zapovjednika četa slavenske narodnosti duboko ga se dojmio. Zamislio se, zabrinuo i napokon obećao pukovniku, da će objelodaniti toliko željene proglase. Skupština je završena nakon manje od jednoga sata, proglasi su bili objelodanjeni, a nazočni major grof Schaffgotsch dotrča pukovniku Neustädteru i zamoli ga u ime podžupana Zsitvayja, da

se povratiti sa svojim četama u Vinkovce, jer je sve izglašeno te se ne treba ničega bojati za javni red u gradu. U isto vrijeme pošalje vojnicima plaću i hranu, što im je za taj dan službe s pravom pripadala. Neustädter, zadovoljan ishodom i pobjedom narodne stranke, odmah se vrati s četama u Vinkovce. Stupajući pred Srbima, sakupljenim oko svojih narodnih zastava, čete su bile pozdravljane povcima: Živili Brođani! Živjela narodnost!

Stigavši poslije podne u Vinkovce, bili su pukovnik i vojnici tamo pozdravljeni povcima veselja, napose od rodaka vojnika, koji su se bojali, da ovi ne budu izloženi velikoj opasnosti u kakvoj uličnoj borbi u Vukovaru. Utvrđeno je, da je velik broj vojničkih rodaka, naoružan sjekirama i puškama sa Vojne Granice — većinom iz Vinkovaca — došao u Vukovar, da pomognu svojoj braći i svojim sinovima u slučaju, da stanovnici grada, u kome su njemački i mađarski građani bili puni zlih namjera, pokušaju napasti vojnike. No građani Vukovara, kukavice kao svuda u Evropi, gdje naoružana sila nije nekim višim nalogom spriječena upotrijebiti bajunete ili vatreno oružje, nisu na to ni mislili.

Smiono držanje pukovnika baruna Neustädtera u Vukovaru uvjerilo je bana Jelačića, da može računati na svoga starog prijatelja, koji je postao njegovim neustrašivim pristašom, to više, što je ovaj tim činom odlučno prekinuo sa svojim generalom zapovjednikom u Petrovaradinu i s mađarskim ministarstvom u Pešti, te se od toga časa nalazio usko povezan sa sudbinom hrvatskog bana, koji se, braneći narodnost i neovisnost Hrvatske od ugarske krune, istodobno izjavio za vladajuću dinastiju i cjelokupnost austrijske monarhije. Nekoliko dana kasnije bio je pukovnik Neustädter s drugim bataljunom brodske graničarske pukovnije na hodu prema Italiji. U Brodu, gdje je građanstvo, na poticaj gradonačelnika Ratkoga odalo svečanu počast časničkom zboru u vrtu pivovare i nadarilo vojnike u njihovim konačištima, bataljun se ukrcao na parobrode, koji ga prevezoše u Sisak, u Hrvatskoj Vojnoj

Granici, gdje ih je očekivao brigadni general Kempen od Fichtenstamma, da saopći pukovniku Neustädteru, da je ban Jelačić obustavio njegov pohod u Italiju i odredio mu do daljne odredbe za logorovanje njegova bataljuna selo Lekenik. Neustädter se, na veliko nezadovoljstvo većine svojih časnika, pokori banovu nalogu i pođe u Lekenik sa svojim bataljunom, gdje se nastanio u istoj gostionici, koju naši čitaoci već poznaju po pripovijedanju o Jelačićevu putovanju u Zagreb 26. ožujka. Neki Sandor neprestano je držao tamo govore pukovniku, časnicima i glazbenicima, kad su se odmarali. Taj je gospodin izgledao vrlo oduševljen. Osim Marka Bogunovića, Poslavskog i nekih časnika, koji su se oduševljavali hrvatskom oporbom protiv drzovitih i buntovnih Madžara, ostali je dio časnika bio volio poći na ono klasično tlo lijepe Italije, gdje je značaj političkog položaja bio tako duboko usađen u srca carskih vojnika, da ne bi u njima mogla niknuti ni najmanja sumnja o putu časti i dužnosti, koji je imao slijediti. Vrenje duhova u Hrvatskoj, pa pučki govornici, koji su na javnim trgovima i u svim krčmama propovijedali slobodu i jednakost, često pijani i surovi: sve se to nije nikako sviđalo časnicima brodske graničarske pukovnije, koji tome nisu bili vični. Nasuprot su obični vojnici bili vrlo obradovani, kad su čuli, da ih je ban zadržao u Hrvatskoj, jer su tu slušali svoj jezik i nisu bili tako daleko od svojih ognjišta, a napokon se i miris praha nije osjećao tako izbliza u Hrvatskoj kao u Italiji. Barem tada nisu računali, da će ga tako brzo omirisati. Općenito vojnik ne voli rata, jer se, po njegovu jednotavnom mišljenju, u ratu žrtvuje samo za druge!

Ban Jelačić je odredio 5. lipnja za otvorenje hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog sabora, te je dao proglasiti svoju naredbu o izboru narodnih zastupnika.³²

U noći od 21.—22. svibnja probudi pukovnika baruna Neustädtera, koji je spavao mirno u svojoj maloj sobici u Lekeniku, skoroteča bana Jelačića, koji mu je naložio, da smjesta krene u Zagreb k njemu. Pukovnik dakle otputuje

22. rano jutrom u glavni grad Hrvatske, i odmah po svom dolasku pohodi bana, kojega je zatekao u velikoj dvorani, gdje je s onom svojom poznatom živahnošću upravo odgovarao na govor nekog izaslanstva u srpskim nošnjama.

U to je vrijeme grad Zagreb potpuno naličio na neki istočnjački grad, jer su se u njemu vidjele samo hrvatske, srpske i turske nošnje. Slikovit položaj gornjega grada još je pojačao njihov dojam. Trg sv. Marka i peristol banske palače bili su uvijek krcati bezbrojnim izaslanstvima, koja su pristizala iz svih krajeva Trojednice te iz Bosne, Bugarske, pa čak i iz drugih slavenskih pokrajina u Austriji, da pozdrave narodnog bana, toliko omiljelog i voljenog. Vladika Petar Petrović II., za čitave svoje vladavine uvijek u srdačnim vezama s Austrijom, poslao je dva senatora banu Jelačiću, da mu ponudi svoju pomoć, ako bi mu bila potrebna za obranu Hrvata i Srba (Jan Vaclík, Pariz 1858.).³³ Osim toga su dolazila izaslanstva s narodnim zastavama na čelu, iz svih općina u Hrvatskoj, da zahvale banu, što ih je oslobodio desetina i tlake.

Ban Jelačić, oslobodivši se na čas te gomile, koja ga je opsjedala od jutra do večera, odvede pukovnika Neustädtera u svoj kabinet, gdje mu reče, da mu ne može dopustiti, da odputuje sa svojim bataljunom u Italiju, jer mu je u taj čas odviše potreban napose stoga, što poznaje njegovu odlučnost i njegovu ispravnost; da iz časa u čas očekuje iz Beča pristanak Latoura; da mu trebaju čete, koje će braniti Hrvatsku protiv napadaja buntovničke Ugarske; da je Italija već u tom času gotovo izgubljena, te će maršal Radetzky biti naskoro primoran povratiti se sa svojom vojskom u Austriju, kako bi tamo ugušio revoluciju.

Iako je Neustädter odgovorio banu, da još ne vjeruje u gubitak Italije, poznajući iz iskustva kukavštinu Talijana, ipak je jako dobro shvatio, da prije svega treba uništiti revoluciju u Beču i u Pešti, te uspostaviti red i zakonitost u samoj državi. Stoga se on sa svojom četom stavio na

raspoloženje banu, a poslije nekoliko dana stiže i pristanak grofa Latoura, carskog ministra rata.

Jelačić, koji je dočekao Neustädtera s potpunom srdačnošću starog prijatelja, a ne kao vrhovni general, povjerio mu je i tajni zadatak, da razoruža Turopoljce, vrlo neprijateljski raspoložene prema pokretu i hrvatskoj narodnosti. Ali, kako je taj državni udar za bana bio vezan s velikom odgovornošću, jer mu je bila dužnost braniti sve povlastice različitih tijela u Hrvatskoj, nije se sam htio u to izravno miješati, već je nagovorio pukovnika Neustädtera, da pođe k njegovu glavnom pobočniku potpukovniku Denksteinu, koji će mu dati upute, tako potrebne za taj udar. Neustädter pođe onamo i dozna od Denksteina, da će mu dati na raspolaganje još drugi bataljun graničarske pukovnije iz Petrovaradina i jednu diviziju pješastva linijske pukovnije baruna Koudelke, koja će služiti kao pratnja dvjema topovima, koji će poći za tom ekspedicijom. Neustädter je zatim još doznao, da će mu biti pridijeljeni Bornemisa i g. Mirko Bogović, prvi u svojstvu banskog povjerenika, a drugi kao sudac zagrebačke županije, da obnovi magistrat u Turopolju. Neustädter je toga dana objedovao kod bana Jelačića, gdje je zatekao grofove Sermaģea i Corberona. Jelačić je tada na Corberonovu primjedbu, da živimo u kritično doba uskliknuo: »Ah! Gospodo, mi živimo u veliko lijepo doba!« (*Wir leben in einer grossen schönen Zeit*). I dok je posluģa morala čistiti noževe i vilice uzvanika, jer još nije u to vrijeme bilo dosta srebrnine u banovoj kući, reče smiješeći se: »Nažalost, gospodo, ne vjerujem, da je ikada bilo manje raskoša na stolu hrvatskog bana, kao što je u ovom času na mome! Ali, pomislite, da sam imao samo pet forinti u džepu, kad sam stigao ovamo, da stanujem u banskom dvoru!« Svi su bili zadivljeni tim bezazlenim povjerenjem i pili u zdravlje novoga bana Hrvatske.

Neustädter otpuģuje poslije objeda u Lekenik i tu se pripravi, da izvrši onaj državni udar — u malome — ne saopćivši to nikome. I 24. svibnja pošalje odred vojske

naprijed u Stupnik, selo na putu u Zagreb, da tamo pripravi konačišta za brodski graničarski bataljun, s kojim je imao tamo doći 28. svibnja.

Dne 25. svibnja prijeģe pukovnik Neustädter s drugim brodskim graničarskim bataljunom i s glazbom na čelu Goricu, glavno mjesto Turopolja. Dočekao ga je lijepo gospodin Spišić, gradski kapetan, i župnik Kos, jedan i drugi istaknuti mađžaroni, prateći ga turopoljskom glazbom kroz grad, da mu iskažu počast od strane plemeni-taških stanovnika. Pukovnik, obaviješten o javnom mišljenju u Gorici, te videći gospodina Spišića u husarskoj dolami, zapita ga u mađžarskom jeziku, da li ima u Gorici mnogo Mađžara. Spišić odgovori zbunjeno, da ne govori mađžarski i da u Gorici i u turopoljskoj općini žive jedino Hrvati. »To je smiješno, uzvratio je pukovnik, zlobno se nasmiješivši, a meni su međutim kazali, da tu ima Mađžara koliko u Gorici toliko i u općini Turopolje uopće!« Pukovnik se tada rastane od njih vrlo uljudno i nastavi put prema Stupniku, gdje je odsjeo kod župnika, kod kojega je proveo jedan vrlo uģodan dan.

Nitko nije bio obaviješten o pukovnikovoj tajni, nego samo njegov pobočnik Poslavsky, čovjek, koji je znao čuvati tajnu u svakoj kušnji, i poštari u Lekeniku Klempay, koji ju je doznao preko nekog govorljivog došljaka iz Zagreba. Bilo kako bilo, tajna je bila odana, pa su u Gorici i u selima turopoljske općine maglovito predosjećali neki kobni događaj, ne znajući točno, što će se dogoditi.

Kapetan Bogdanović, koji je zapovijedao drugim petrovaradinskim bataljunom graničarske pukovnije, već je bio dobio raspored za sutrašnji dan.

U jutro 26. svibnja stiģe drugi bataljun petrovaradinske graničarske pukovnije u Goricu. Dočekali su ga gradski kapetan Spišić i gorička glazba, koji su ga otpratili sve do trģa pred goričkom stražarnicom, gdje se bataljun postavio u bojni red. Ali se gotovo u isti čas začuģe vojnička glazba brodske graničarske pukovnije, jer se pukovnik Neustädter hitno povratio iz Stupnika i ušao s protivne strane u Go-

ricu, kad je kapetan Bogdanović sa svojim bataljunom ulazio od strane Lekenika.

Spišić, zbunjen nenadanim povratkom pukovnika Neustädtera i njegove čete, potrča sa svojom glazbom, da ga dočeka na drugoj strani mjesta, no ovaj podbode konja i stiže pred općinsku stražu, koja, zabezeknuta, prihvati puške i pukovniku oda počast.

Pukovnik tada zapovjedi toj miliciji, da odlože oružje i da se smjesta povrate svojim kućama. Činilo se, da su ti vrijedni ljudi bili zadovoljni tom zapovijedu, jer su pobacali na zemlju svoje puške i svoje nabojnjače i odmah nakon toga iščezli ispred očiju pukovnika.

U tom se vremenu i brodski bataljun svrstao u bojni red, a banski povjerenik Bornemisa, u pratnji županijskog suca Bogovića, dođe na trg pred općinsku zgradu, da objavi proglase baruna Jelačića Bužimskog, bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Bogović ih pročitao izgovarajući mnogo puta s tako istaknutim naglaskom ime bana, da su podžupan Modić i svi Turopoljci, koji su prisustvovali tom proglašenju, osjetili gotovo svaki put, kao da ih je netko šinuo korbačem po licu. Kad su proglasi pročitani, budu vojnici ovih dvaju bataljuna porazmješteni po kućama i po selima turopoljske općine. Vojska se pobrinula, da najzadrtiji mađžaroni budu nagrađeni sa što većim brojem vojničkih stanara, a gospodin Bornemisa, kao banski povjerenik, nije zaboravio, da pošalje u Kurilovec, u ladanjsku kuću bivšeg turopoljskog *comesa* Danijela Josipovića, kapetana Živanovića sa sto vojnika, koji su znali tako neumorno jesti, da sutradan nije ostalo ni jedno jaje, ni jedno goveče! Župnik Kos, kod kojega je odsjela vojna glazba brodske graničarske pukovnije, nije sutradan imao ni toliko šecera i kave, da bi mu mogli pripremiti šalicu kave za doručak. Uopće su vojnici Vojne Krajine shvatili vrlo dobro, kakav zadatak moraju obaviti u Gorici. U kući Franje Pogledića htjeli su skinuti krov, da ispeku pukovnikovu kavu, jer je gospodar krčme bio dosta lud, te je

uskratio dati potrebna drva. Turopoljci će upamtiti taj vojnički posjet!

Modić, vice-comes Turopolja, vrlo je živo razgovarao s majorom barunom Tkalčevićem pod pukovnikovim prozorom, a ovaj je, ne poznavajući Modića i sumnjajući, da se taj hoće protiviti majorovim nalogima, držao, da je došao povoljan čas, da proširi spasonosnu stravu među narodom i zauvijek ga zaplaši, te otvorivši prozor naloži majoru, da odmah uhititi tog čovjeka, koji se opire, pošto je banski povjerenik Bornemisa već proglasio ratni zakon. Major, prestravljen kao i *vice-comes* tim strašnim i neočekivanim nalogom, požuri se, da objasni taj nesporezimak, jer se Modić razgovarao s njim dosta glasno o nekoj sasvim beznačajnoj stvari. Pukovnik se dao lako umiriti, jer je tražio samo zgodu, da pokaže narodu, da s njim nema šale. Kasnije se pukovnik upoznao s gospodinom Modićem, čiji se otvoreni i čvrsti značaj njemu mnogo svidio, ali mu je Modić zatim priznao, da je tri dana osjećao strah u svojim kostima, koji mu je zadala strašna pukovnikova prijetnja, da će ga smjesta dati objesiti na vratima svoga stana.

Užas, koji je proširio dolazak pukovnika Neustädtera s tolikim četama i topovima u Goricu, bio je tako velik, da je neka gospođa pl. Keresztury, koja je zajedno s kćerkom bježala u kočiji u Zagreb, videći, gdje iz daljine dolazi Neustädterov odred vojske, naredila kočijašu, da skrene lijevo u jarugu iza velikog žitnog polja, da se tamo kriju. Pripovijedala je, da je tu provela cijeli dan bez jela i pića.

Pukovnik i časnički zbor bili su tog dana pozvani na objed k doktoru Weissu u Goricu. Za objedom je bilo vrlo veselo i pilo se u zdravlje bana Jelačića, Hrvata, pukovnika i časničkog zbora. Kad se pilo u zdravlje hrvatskih rodoljuba, Modić koji je sjedio uz pukovnika, prišapne mu u uho u mađžarskom jeziku: »Még is a szívemben Magyar maradok!« (Ipak u dnu duše ostajem Mađžar). Kakve li plemenite iskrenosti i kakva li pouzdanja u viteški značaj jednog pukovnika carske vojske, u kojem bi unatoč pri-

vrženosti dinastiji i najplemenitijem rodoljublju, bilo uzalud tražiti podlog uhođu ili izdajicu vojničke časti.

Prije tog objeda otiđe banski povjerenik Bornemisa, u pratnji Bogovića, Modića i Spišića u općinu, da tamo dadu na mjesto Danijela Josipovića, izdajice domovine, aklamacijom izabratu njegova nećaka Stjepana Josipovića, županom Turopolja (*comes Turopoliensis*). Ono malo seljačkih plemenitaša, koji se tu nadoše, kao Modić i Spišić, hinili su u neprilici zadovoljstvo, i pristali uz taj prisilni izbor. Naskoro poslije toga potvrdila ga je banska vlast.

Bornemisa, koji je bio Josipovićev skrbnik, htio je dosta lakoumnog mladića tim načinom odštetiti tom jalo-
vom počašću za novčani gubitak, koji mu je nanio za vrijeme njegova nemarnog štitništva.

Na temelju jedne prijave pođe pukovnik Neustädter u pratnji kapetana Bogovića, kapetana zapovjednika divizije Koudelkine pukovnije, gradskog kapetana Spišića i župnika Kosa, u župnu crkvu, i tu dade dignuti grobni kamen jednog podzemnog groba, gdje su tada pronašli kovčeg, pune srebrnine i dokumenata, koji su pripadali bjeguncima Danijelu Josipoviću i Serpaku. Župnik Kos, koji je do zadnjeg časa nijekao, da su tu skriveni kovčez, bude uhićen. Sutradan je otpremljen pod stražom u Zagreb, a za njim su krenula kola, natovarena kovčezima i puškama, koje su oduzeli Turopoljcima, pošto su ih razoružale čete, koje su zaposjele sva sela plemenite turopoljske općine.

Naskoro su poslije toga sve njemačke i mađarske novine vrvjele napadajima na pukovnika baruna Neustädtera, kojega su nazivali svetogrdnikom, razbojnikom i pandurskim kapetanom. Neustädter se tome smijao, te kad je izvršio svoj zadatak, povratio se u Zagreb, kamo je stigao 28. svibnja u podne. Ban ga je tu dočekao i izvršio smotru njegova bataljuna na trgu Harmići, danas trgu bana Jelačića. Jelačić je dojahao kasom na svom lijepom bijelcu, kojemu noge kao da su jedva ticale zemlju. Vojnici su ga dočekali gromovitim »živio«, a narod, koji se strčao na taj prizor, odgovorio je jednostušnim klicanjem.

U to je doba pojava bana Jelačića proizvodila uvijek na svjetinu čaroban dojam i gotovo mahrito oduševljenje.

Grad Varaždin, na obali Drave, koja je dijelila građansku Hrvatsku od Međumurja, tada zaposjednutog po jednom bataljunu ugarske linijske pukovnije baruna Gollnera, kojom je zapovijedao kapetan Annaker, bivši gospodarski časnik u petrovaradinskoj graničarskoj pukovniji, bio je tada od velike važnosti, jer je tamošnje javno mišljenje bilo neprijateljski raspoloženo prema hrvatskom pokretu, a njemački i mađarski stanovnici grada su željeli, da mađarske čete zaposjednu grad. Ban dakle odredi pukovnika Neustädtera za vojno zapovjedništvo u Varaždinu i obeća mu, da će mu doskora dati pojačanje graničarskim bataljunima i serežanima. Neustädter napusti Zagreb sa svojom četom 29. svibnja, i prenoći u Sv. Ivanu, gdje ga je svečano i veselo pogostio župnik, jer zdravicama i rodoljubnim govorima za dugog i obilnog ručka nije bilo kraja. Župnik je bio poznat po svom rodoljublju i privrženosti hrvatskoj narodnosti.

U Varaždin stigne pukovnik 2. lipnja. I tu ga je građanstvo svečano dočekalo, priredivši istoga dana u čast pukovnika i časničkog zbora veliku gozbu. Za objeda nisu izostale zdravice ni ispijanje punih čaša na dušak. Nakon objeda svi su bili dobri Hrvati i dobra braća. Neustädter je odsjeo u palači grofa Draškovića na velikom trgu. Milinčević je tada bio varaždinski gradski sudac, a njegov brat kapetan narodne straže, u kojoj je bio bubnjar neki gospodin Faller. Ovo ga je kasnije ministar Bach namjestio u Zagrebu, i on se tada oženio groficom Oršić.³⁴

Annaker je sa svojim bataljunom ovisio o brigadnom generalu Ottingeru, koji se nalazio u Kaniži u Ugarskoj, gdje je imao pod svojim zapovjedništvom nekoliko lijepih bataljuna honveda, čitavu husarsku pukovnicu Cara Nikole i dvije bitnice sa spregom. Ottinger je dakle imao više nego dovoljno snaga, da poduzme prepad na Varaždin, jer je on sam vrijedio za čitavu konjaničku pukovnicu, što je kasnije dokazao u ugarskoj vojni, a stanovnici Varaždina

dočekaše ga raširenih ruku. Srećom je on zapravo bio vrlo odan dinastiji, Austriji i carskoj vojsci, u kojoj je uvijek služio časno i odlično.

Kapetan Annaker, koji nije bio rodom Ugrin poput Ottingera, te nije govorio ni riječi mađarski, bio je ipak svojim političkim mišljenjem potpun Mađar, jer je računao, da će u Mađarskoj načiniti karijeru.

U palači grofa Draškovića bio je nastanjen neki major Bertholdy, koji je nekoć služio kod ulana i već davno bio napustio službu. To je bio lijep i otmjen starac od 80 godina, a imao je za ženu jednu groficu Drašković, koja mu je mjesto ljepote donijela miraz. Govori se, da je g. Bertholdy, sladokusac i izvrstan poznavalac jela i pića, koji se čitavog dana bavio samo jestvenikom, pripravljanjem najtečnijih jela i svojom toaletom, pojeo čitav svoj i svoje žene imetak, te da se na zidovima njegova stana nalazi još obješen ostatak divne zbirke slika, koja mu više nije pripadala, jer je sve prošlo kroz njegov želudac i kroz želudac njegovih gostiju. Bertholdy je ipak čitao *Augsburger allgemeine Zeitung*, koja mu je bila proročište, te je zapravo bio dosta duhovit, pravio dosjetke za stolom, i znao dosta dobro pripovijedati stare anegdote iz prošlog stoljeća. Imao je velike simpatije za parlamenat u Frankfurtu, a vrlo malo sklonosti prema Hrvatima. No kako je često pozivao Neustädtera, osobito kad je onamo dolazio grof Karlo Drašković na nekoliko dana, i buduću da se pukovnik, unatoč oprečnosti političkih nazora, s njime slagao u pogledu zasluga njegove izvrsne kuharice, koja je imala dvije kćeri, obadvije isto tako odgojene u vještini kuhanja, diskrecija svakako nalaže, da o njemu govorimo samo dobro, to više, što je major Bertholdy već nekoliko godina mrtav. *De mortuis nil nisi bene.*

Bansko vijeće nakon svoje sjednice od 8. svibnja i vijećanja u kasnijim sjednicama izglasalo je adresu njegovu apostolskom veličanstvu.³⁵

* * *

Nadvojvoda palatin, pozivajući se na kraljevsko pismo od 7. svibnja, kojim je položaj prevagnuo u prilog Ugarske, upravo je 10. svibnja banu Jelačiću odredbu.³⁶

* * *

Ta bi gromovita naredba nadvojvode palatina skršila hrabrost i tvrdokornost svakog drugog osim bana Jelačića; ali on je kretnjom ruke odbacio na stol tu odredbu, koju je supotpisao Szemere, a pritom mu je lice odavalo nehaj, koji se ne da oponašati!

Zapovijedajući general u Petrovaradinu barun Hrabovsky primio je tada odredbu mađarskog ministarstva, kojom je imenovan kraljevskim povjerenikom za Hrvatsku, Slavoniju i Vojnu Granicu.³⁷

Pobočnik generalnog zapovjedništva Dorsner uzalud je zaklinjao svog poglavara, da odbije tu zadaću, koja ga je izvirgavala neprilici u očima svih onih, koji su odani carskoj dinastiji, te bi ga označila kao poslušno oruđe mađarskog ministarstva u Pešti, koje se tako neprijateljski drži prema austrijskoj vladi i monarhiji. No taština baruna Hrabovskoga, himbeni savjeti njegova pobočnika Blasovića i kapetana ženijskog zbora Steina nadjačali su oprezne i ispravne prigovore potpukovnika Dorsnera. Hrabovsky stoga krenu koncem svibnja na put u Zagreb, odakle je dobio povjerljiva pisma, koja su ga uvjeravala, da će ga mađarski stanovnici i linijske čete posade poduprijeti. Dorsner se odlučio, da ga prati, kako bi ga zadržao od kakva nepromišljenog koraka i kako bi spriječio utjecaj mađarskih povjerenika, koji su ga po nalogu mađarskog ministarstva imali slijediti u Zagreb, a među kojima se nalazio hrvatski izdajica Serpak.

Čitanje odredaba nadvojvode palatina provedeno je u zagrebačkom gradskom vijeću 15. svibnja te je izazvalo opće ogorčenje. Najbjesniji Hrvati istrgli su otpise iz ruku tajnika, da ih spale na javnom mjestu, zajedno sa slikom ugarskog palatina. Tada se jedan časnik iz banove pratnje baci usred bijesnog mnoštva, zaklinjući ih u ime bana, da se uzdrže od takve demonstracije, jer bi mogla samo raža-

lostiti banovu dušu. Glas omiljelog bana, koji je tada uvijek vršio čarobnu moć nad narodom, spasio je sliku nadvojvode palatina.

Dne 29. lipnja proširila se po Zagrebu vijest o dolasku Hrabovskoga u svojstvu mađarskog kraljevskog povjerenika. To je djelovalo poput užarene strijele, bačene u bačvu baruta, kojoj rasprsnuce nije moglo biti brže. Čitav je grad bio uzbunjen, svi su se stanovnici našli na nogama, svagdje su se čuli povici: »Na oružje! Hrabovsky dolazi! Zakrčimo mu put.« Bubnjari narodne straže udarali su na uzbunu, a narodne straže dotrčale s oružjem u rukama. Rekvirirana kola dolazila su, da prevezu straže na sve ceste, na sve putove, kuda bi mogla ući kočija baruna Hrabovskoga u kraljevinu Hrvatsku i dotaknuti se svetog tla domovine. Svi se seljaci naoružali i naskoro je čitava hrvatska granica bila hermetički zatvorena. Jedino bi je tada mogao prijeći zrakoplov, a da ne bude zaustavljen bajunetama narodne straže ili kosama seljaka.

Često su bana Jelačića uspoređivali s vojvodom od Friedlanda,³⁸ jer su obojica sastavili vojske u jednaesti sat opasnosti po Austriju i njenu dinastiju. Ali je među njima bila velika razlika. Waldstein je bio neizmjereno bogat, a Jelačić nije imao gotovo ni novčića, jer je bio prisiljen posuditi 1.700 forinti u novčanicama od g. Karla Klobučarića, danas predsjednika prvostepenog suda u Zagrebu, da poduzme svoj prvi put u Beč kao imenovani ban.

Upravo je dan 29. svibnja dokazao oskudicu bana Jelačića, jer je g. Piškorac pripovijedao, da je Jelačić, kad ga je posjetio, da zatraži novac za narodnu stražu, koja je imala krenuti u Goricu i spriječiti Hrabovskome prolaz, otvorio svoj pisaći stol te iz ladice izvukao 50 for., što je u tom času bilo sve njegovo blago; od toga mu je dao 45 for., da isplati narodnoj straži, a zadržao je samo 5 for. za svoje dnevne troškove.

Čitava je Hrvatska bila uzbuđena i uznemirena, samo je ban Jelačić zadržao svoj redoviti mir, tako potreban za upravljanje kormilom velikoga državnog broda. Danijel

pl. Stanisavljević je uoči njegova povijesnog susreta s Hrabovskijem donio iste noći neki važan spis na potpis banu Jelačiću, i zatekao ga, gdje leži bezbrižno poput petnaestogodišnjeg mladića i čita neki tako beznačajan roman, da mu Stanisavljević nije upamtio ni naslova. Stanisavljević je sada vrhovni financijski savjetnik u Zagrebu.

No unatoč svoja prividnog nehaja, nije ban Jelačić propustio ništa, da omete zadaću baruna Hrabovskoga. Poslao je svoja glavnog pobočnika potpukovnika Denksteina ususret nazovi mađarskom kraljevskom povjereniku, da ga odvrati od dolaska u Zagreb, gdje su svi putovi, koji vode u grad, bili zatvoreni, i da mu izjavi, da ga ban Jelačić ne će nikada priznati kao kraljevskog povjerenika, jer on o tome nije službeno obaviješten od kralja, te da mu konačno savjetuje, neka se povрати u Slavoniju, da se ne izloži teškim posljedicama, od kojih ga ne bi mogao očuvati ni sam hrvatski ban.

Denkstein, koji se odmah požurio, stigao je u dvorac u Viroviticu u času, kad je barun Hrabovsky htio iz njega krenuti put Zagreba. Prilazi k dvorcu i veliki trg bili su krcati sjajnih kočija, iz kojih su izlazili velikaši u tako bogatoj i slikovitoj ugarskoj odori, praćeni poslugom, koja je bila sjajno odjevena, da bi tim izveli što jači dojam na općinstvo. Svi su se ti poklonili kraljevskom povjereniku, da bi mu, tako rekavši, pripravili slavodobitni put do Hrvatske. Čini se, da je taj svečani doček kraljevskog povjerenika priredila mađarska vlada na temelju tajnog naloga, koji je potekao iz Pešte. Unatoč tome je fijasko bio više nego očigledan.

Svojim ponešto diplomatskim darom, svojim tako blagim i umiljatim držanjem, izrazom lica tako iskrenim i uvijek nasmijanim, te se činilo, da srce nosi na dlanu, te svojim tako prepredenim i izvježbanim razumom, uspio je Denkstein tako dobro i brzo kod starog vrhovnog zapovjednika Slavonije, koji ga je kao vjesnika bana Jelačića primio u svom kabinetu vrlo uslužno, pa je dugo ostao s njime u četiri oka (ipak je bio nazočan

Dorsner, jer je on uveo Denksteina), da se Hrabovsky potpuno odrekao svoje zadaće, te se samo želio prijateljski sastati sa banom i s njime se porazgovoriti o tadašnjem političkom položaju. Konačno je Denkstein, uz Dorsnerovu pomoć, potpuno uspio zadobiti vlast nad barunom Hrabovskijem i tako ga zbuniti, da je on malo za tim, silazeći u dvorište, da uđe u kočiju, iznenada izjavio mađžarskim povjerenicima, koji su ga imali pratiti u Zagreb, da se mogu vratiti i otići svojim kućama, jer ih on više ne treba, pošto se odrekao svoje političke zadaće, a ide u Hrvatsku jedino, da učini prijateljski posjet banu Jelačiću. Mađžarski su povjerenici stajali još zaprepašteni, kad je Hrabovsky već odlazio u društvu Dorsnera, koji je sjeo u njegovu kočiju, jer je Denkstein išao naprijed u Dorsnerovoj kočiji. Dorsner se obradovao odluci svoga poglavara. Držao je, da je on već zauvijek predobiven za dobru stvar.

Putovali su brzo, kad Denkstein, okrenuvši se, spazi, da ih slijedi treća kočija, u kojoj je prepoznao mađžarske povjerenike. Ovi su, osvijestivši se od svog začuđenja, držali, da imaju pravo pratiti baruna Hrabovskoga unatoč njegove zabrane. Denkstein dade tada zaustaviti svoju kočiju, uspravi se i pokaza vrhovnom zapovjedniku mađžarske povjerenike, koji su ih slijedili s bezobraznom tvrdoglavošću. Tada se i barun Hrabovsky, razljućen zbog toga samovoljnog držanja, uspravi u svojoj kočiji i dade im dosta zapovijedni znak, da se smjesta povrate.

Kola s mađžarskim povjerenicima doista se zaustaviše za jedan čas, ali čim su dvije kočije Hrabovskoga krenule cestom dalje, kočija je mađžarskih povjerenika ponovo jurila za kočijom Hrabovskoga. Denkstein opet dade zaustaviti svoja kola i sišavši dođe do baruna Hrabovskoga, izjavljujući mu, da ne može preuzeti nikakvu odgovornost radi njegove sigurnosti, ako ih mađžarski povjerenici budu tvrdoglavo slijedili, jer bi se hrvatski narod, ugledavši ih, mogao zaboraviti i dovesti do kakva ispada ili surovosti, pa ni njegova osoba ne bi mogla biti zaštićena od svakog napadaja, unatoč njegovoj dobroj volji, da ga zaštititi pro-

tiv svakog događaja, kako mu je to ban Jelačić najusrdnije preporučio.

Barun Hrabovsky izgubi tada strpljivost, dade zaustaviti svoja kola i stupi na zemlju. Taj vrhovni zapovjednik bio je dosta žive čudi, pa kad su stigla kola mađžarskih povjerenika, dobaci im u lice takvu pregršt psovka, da su od toga bili sasvim zbunjeni. A kad im je svojim gromovitim glasom nadodao, da se smjesta vrate u Viroviticu, ne žele li, da ih prisili na kajanje, ništa im nije bilo hitnije nego da zapovjede svome kočijašu, neka zaokrene, te se povратиše takvom brzinom, da su nestali ispred očiju Hrabovskoga i Denksteina. Više se nisu pojavili.

Denkstein, pošto je savjetovao barunu Hrabovskome, da se zaustavi u selu Gradec na hrvatskoj granici,³⁹ i da tamo počeka na dolazak bana Jelačića, pođe naprijed i prvi stiže u Gradec, gdje je uložio mnogo muke, da s pomoću kotarskog suca koji ga je lično poznavao, dokaže, da je doista glavni pobočnik bana Jelačića, jer je narodna straža, zamijenivši ga s Hrabovskijem, već zaustavila i opkolila njegova kola. Narod se strčao, i već ga htjedoše pod pratnjom odvesti u Zagreb. Denkstein oslobodivši se narodne straže s pomoću kotarskog suca, koji je sve do dolaska bana Jelačića imao pružiti Hrabovskome u svojoj kući gostoprimstvo, požuri se srećom, da bana obavijesti o dolasku petrovaradinskog vrhovnog zapovjednika, te u banovo ime otpusti narodnu stražu, kako bi Hrabovskoga i Dorsnera riješio svake neprilike, preporučivši oba putnika kotarskom sucu, koji ih je doista najuljudnije dočekao na njihovu dolasku te ih poveo u najljepšu sobu, gdje se imalo održati i povijesno vijećanje s banom Jelačićem.

Hrabovsky je stigao 30. svibnja i strpljivo očekivao dolazak bana Jelačića. Kakva li poniženja za čovjeka tako tašta, kao što je barun Hrabovsky, zapovijedajući general, tajni savjetnik, dobro viđen kod cara Franje, čiju je kćerku, carica Mariju Lujzu, pratio na njenom prisilnom putu 1814. g., odlikovan velikim mnoštvom odlikovanja i velikih

križeva i domaćih i stranih, on tako istaknut general, dok je ban Jelačić bio tek niži časnik!

Jelačić, kojega je Denkstein obavijestio o dolasku Hrabovskoga i izvijestio ga, da se ovaj želi sastati s hrvatskim banom samo u svojstvu zapovijedajućeg generala bez svakog službenog naslova, smjesta ode u Gradec, iako je bansko vijeće, koje se sastalo na brzu ruku, htjelo spriječiti njegov odlazak, hineći strah za banovo zdravlje no zapravo da između ova dva vrhovna zapovjednika zapriječi tajni sastanak, koji im se činio od vrlo velike političke važnosti. Ban Jelačić je odviše poštovao bijele vlasi svog druga, a da bi ga taj takvim načinom kompromitirao. Naprijed je poslao natporučnika Milenkovića, od brodske graničarske pukovnije, da ga obavijesti o njegovu dolasku i odmah zatim otputovao.

Ban Jelačić je stigao gotovo sam iste večeri u Gradec, gdje je našao baruna Hrabovskoga vrlo smetena i pod tere- tom toga za nj tako teškog položaja. Dorsner nasuprot sjajio se od sreće, nadajući se, da će ban Jelačić uspjeti odvratiti njegova poglavara, da pođe putem, koji nije bio put ni vojničke časti, ni put dužnosti jednog vjernog podanika.

Hrabovskomu se međutim povratio potrebiti mir; pokazao se čak vrlo srdačan prema Jelačiću, koji je pomoću govora punog osjećaja lojalnosti i vidovite politike uspio, da ga uvjeri o smiješnosti himbene uloge, koju su peštanski ministri htjeli da on preuzme u Hrvatskoj, nalažući mu, da svrgne hrvatskog bana u središtu zemlje, koja bi se kao jedan čovjek digla, da ga brani i da dade maha svome bijesu protiv odaslanika mađarske vlade, u Hrvatskoj tako omražene.

Hrabovsky je sada bio tako ganut i uvjeren riječima plemenitog bana Jelačića, te je sam priznao, da se je dao zavesti u bludnju, pa da će odsada, što se tiče politike, onoga trenutka slijediti njegov primjer. Zatim su se rastali kao najbolji prijatelji na svijetu, Hrabovsky se vratio u Petrovaradin, a Jelačić u Zagreb.

Ban Jelačić bio je obećao barunu Neustädteru, koji se nije mogao udaljiti od svoga mjesta, da će mu odmah javiti ishod svoga sastanka s barunom Hrabovskyjem. Radi toga je poslao ovo pismo Neustädteru u Varaždin:

Dragi prijatelju!

Jučer u večer imao sam sastanak s podmaršalom Hrabovskyjem. Znag sam ga uhvatiti s prave strane, a on je duboko osjetio sramotu, što se prihvatio takve zadaće. U ostalom, on nije primio, što je i sam priznao, za taj posao poseban carski nalog (*Handbillet*), kao što ga ni ja nisam primio, da ga priznam kao kraljevskog povjerenika. Sve to dakle bijaše samo loša šala mađarskih despota u Pešti.

Nikako se nije htio povratiti preko slavonske Vojne granice, jer se stidio, kako se sam izražavao, proći Slavonijom. Potpuno je prožet mišlju, da onaj, tko je lojalno odan Austriji i dinastiji, ne bi mogao pristati uz mađarsko ministarstvo.

Vederemo! Item zasada pokazao se skrušen i raskajan, a peštanska koalicija doživjela je veliki fijasko!

Brini se za Varaždin i nastoj da preobraetiš njemačke građane — to je bijedna i ograničena čeljad. Ako me raz- ljute, bit ću vrlo strog sudac. Toliko zasada tebi na znanje.

Izaslanstvo u Innsbrucku, od kojega sam upravo dobio vijesti, puno je dobrih nada. Za tog vremena bilo je u audijenciji kod nadvojvode Ivana.

S Bogom

tvoj stari prijatelj Jelačić

Zagreb 1/6 48.

F. M. L.

Ban Jelačić dobro je rekao *Vederemo*, s obzirom na političko držanje, koje je barun Hrabovsky bio unaprijed odlučio provoditi. Jer tek što se vratio u Petrovaradin, već je pod utjecajem Blasovića, Steina i napokon podmaršala Zahna, sasvim zaboravio dobre savjete bana Jelačića i naglo zapade u istu bolest, od koje se oslobodio tek smrću u tvrđavi, gdje je morao završiti svoj život, osuđen radi

zločina izdaje i pobune. *Requiescat in pace!* Bio je više slabić nego grješnik.

Ban Jelačić upravo je tada primio novo carsko pismo iz Innsbrucka u Tirolu, koje je bilo od najveće važnosti. Evo ga:

Budući da prema 58. članku od 1791., pokrajinske skupštine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije mogu biti sazivane samo nakon moje prethodne sankcije, a budući da ste ih vi sazvali po svojoj volji za dan 5. lipnja, zapovijedam vam, da smjesta otkazete taj saziv, jer ću ga u protivnom slučaju gledati kao nezakoniti sastanak, a njegove odluke kao da i nisu uslijedile.

U isto vrijeme naređujem vam, da se uputite kroz 24 sata, nakon primitka pisama, na moj dvor u Innsbruck, da mi iznesete potanke izvještaje i da na prijateljsku izgladite, ako je moguće, sve sporove, koji su se sada pojavili u Hrvatskoj.

Innsbruck 29. svibnja 1848.

Ferdinand m/p.

To je pismo predano banu Jelačiću, baš kada je htio poći u dvoranu banskoga vijeća. Ustavi se na hodniku, te nakon što je pročitao pismo, pozove Ivana Kukuljevića, koji je odmah izašao iz dvorane u pratnji nekih pouzdanih. Jelačić im pročita kraljevsko pismo i zapita za njihovo mišljenje u tako kritičnom položaju.

Kukuljević i drugi nazočni ga zaklinjahu, da ne ide u Innsbruck prije otvorenja sabora i prije svog svečanog ustoličenja, koje je bilo bezuvjetno nužno za zakonsko izvršenje njegove moći u svojstvu bana Hrvatske. Svi su u tome gledali spletke mađarskog ministarstva, da zapriječe ustoličenje bana Jelačića i da tako svima političkim djelima bana Hrvatske oduzmu svaki izgled zakonitosti.

Jelačić, uvidjevši ispravnost njihovih primjedaba, pristade uz njihovo mišljenje, uđe odmah poslije toga u dvoranu vijeća i dade pročitati kraljevsko pismo. Tada izjavi, da se ne može pokoriti nalogima svoga vladara, koji više

nije slobodan, da radi po svojoj volji, i koji je, uplašen od revolucionarne stranke, bio čak prisiljen potpisati naredbe, koje su sasvim oprečne probicima dinastije i austrijske monarhije.

Kasnije se doista saznalo, da je nadvojvoda palatin, odviše uslužno oruđe mađarskih ministara, izrabio priliku, kad je stigao iz Transilvanije u Innsbruck, da dobije kraljevsku sankciju za odredbu o ujedinjenju, po kojoj se Transilvanija imala utjeloviti kraljevini Ugarskoj, i da podnese kralju nacrt o sporazumu s južnim Slavenima. Pošlo mu je za rukom i to, da se kraljevsko pismo od 29. svibnja pošalje banu Jelačiću.

Tada svi članovi banskog vijeća izjaviše, da zajednički preuzimlju odgovornost radi tog čina neposluha hrvatskog bana prema kraljevskoj volji, jer je bio dužan usvojiti prosvjed banskog vijeća protiv tog putovanja, koje je prije otvorenja narodnog sabora suprotno probicima Trojednice. Na gornje pismo sastavi bansko vijeće banu Jelačiću svečanu izjavu.⁴⁰

POGLAVLJE XII.

Prema građanstvu Varaždina pokazao se barun Neustädter tako strog i pun prijetnja, vladajući se po naptcima primljenim od bana Jelačića, da se, malo poslije njegova dolaska u grad, čitalo u novini Madžarski Glasnik, da će varaždinsko stanovništvo biti prisiljeno da se odseli, ako general Neustädter bude tu i dalje zapovijedao.

Sklonosti stanovnika prema madžarskoj vladi, susjedstvo generala Ottingera s madžarskim četama u Kaniži u Ugarskoj, i ono malo četa bez topova, koje su se nalazile na raspolaganju generalu Neustädteru za obranu hrvatske granice protiv iznenađenja, opravdali su njegovo držanje, t. j. upotrebu spasonosnog zastrašivanja, da bi time nadoknadio slabost njegovih vojničkih sredstava.

U ono doba nije veza između ugarskih i hrvatskih četa još bila prekinuta, pa su časnici ugarskih četa često dolazili u Varaždin, da se tamo zabavljaju, da se obavijeste o političkom položaju, a katkada i da uhodare u pogledu vojničkih mjera. Neustädter je to iskoristio, da vrbuje pristase, i da časnike, koji su dolazili k njemu, predobije za dobru stvar. U tom je uspio tako dobro, da su mnogi prešli u tabor bana Jelačića.

Vrijedni major Kaminsky od pukovnije lakih konjanika Kress, pošao je u pratnji časnika svoje divizije među prvima u Varaždin generalu Neustädteru, da s njime vijeća i da se obavijesti o političkim nazorima bana Jelačića. Neustädtera je našao u čitaonici, a ovaj, ne dajući se ni malo smesti zbog nazočnosti tolikih varaždinskih građana, razloži mu u malo riječi, ali tako snažno politički položaj u Austriji i potrebu da se sjedine s četama ispravnog bana, koji je vjeran dinastiji, pa da spase uzdrmanu staru dinastiju i prijestolje vladajuće kuće, te su se major i svi nje-

govi časnici u to uvjerali i bili tako tronuti zbog generalove vojničke iskrenosti, da su mu Kaminsky prvi, a za njim svi njegovi časnici dali ruku uz časnu riječ, da ne će povući svoje sablje protiv četa bana Jelačića, kad krene u Ugarsku, da uništi revoluciju.

Naskoro poslije toga doznao je Jelačić, da je divizija lakih konjanika Kress, pod zapovjedništvom majora Kaminskoga, bila po nalogu ugarskog ministra rata udaljena od hrvatske granice. A kad je ban Jelačić ušao u Ugarsku, čekao ga je major Kaminsky sa svojom divizijom u Marczali te se sjedinio s banovim četama. Vrijedni major Kaminsky nije pogazio svoju riječ, zadanu u Varaždinu.

Neustädter pođe zatim u pratnji svog pobočnika, natporučnika Poslavskog u Ludbreg, da se tamo sastane s kapetanom Habermannom i njegovim časnicima bataljuna talijanske pukovnije, koji je zaposjeo Legrad u Međimurju. Zajedno su objedovali i pili u zdravlje cara, bana i carske vojske. Ishod toga diplomatskog objeda bio je taj, da je Habermann, tada u posadi u Osijeku, gdje se odlikovao jednim lojalnim činom, prešao u tabor bana Jelačića. Habermann postavši general, oženio se kćerkom nekoga Pana u Samoboru, a ban je tada bio svjedok kod obreda vjenčanja.

Manje je Neustädter bio sretan s kapetanom Annakerom, koji je zapovijedao bataljunom pukovnije baruna Gollnera u Čakovcu u Međimurju.

S teškom je mukom uspjelo Neustädteru nagovoriti kapetana Annakera, da ga pohodi u Varaždinu, u palači grofa Draškovića. Svi generalovi naponi, da predobije tog časnika, bili su uzaludni. Čak i ponuda, da će mu odmah isposlovati, da sa svojim bataljunom otputuje u Italiju, te da ga tako udalji od svakog utjecaja madžarskog ministarstva, propala je na njegov uvijek isti odgovor, neka mu pokaže samo jedan redak od careve ruke ili od ministra rata u Beču, koji bi ga ovlastio, da se sa svojim bataljunom stavi pod zapovjedništvo bana Jelačića. A kad mu je general rekao, da nije potrebno mnogo političke pronicavosti,

da se pronikne politika carskog dvora u tom kritičnom času, odgovorio je: »Tim gore po carsku obitelj, ako ona igra dvostruku igru, jer će se zbog toga pokajati.« Na te ga je riječi general hladno otpustio.

Annaker je bio kasnije spomenut u Moginom izvještaju od 29. rujna 1848. o bitci kod Velenczea, gdje se nalazio u svojstvu zbornog pobočnika na popisu časnika, koji su se tamo najviše odlikovali. Kasnije je pokazao dosta zdrava razuma, da se dade umiroviti i to još prije bitke kod Schwechata. G. 1850. bio je ponovo primljen u svoju pukovnicu, ali ubrzo nakon toga umirovljen, jer se doznalo njegovo držanje 1848. g. Kasnije se znao tako opravdati, da je bio imenovan majorom mjesnim zapovjednikom u nekom gradu Galicije, ali nakon malo vremena bio je opet stavljen u mir. Čini se, da je sada opet imenovan zapovjednikom jedne vojničke bolnice.

Najzadrtiji Madžar među časnicima pukovnije baruna Gollnera bio je neki kapetan Simony, bivši profesor madžarskog jezika u vojnoj akademiji u Bečkom Novom Mjestu. Dolazio je češće puta u Varaždin i do generala radi čistog uhodarenja. Jedamput, kad mu je general, ogorčen radi kapetanovih odgovora rekao: »Naći će se ipak sredstva, kojima će se uništiti revolucionarna upornost Madžara«, ovaj mu razbješnjeno odbrusi: »Kako? Protiv nas upotrijebit će se sila? Neka! Ali ćete vidjeti, moj generale, da će Austriji trebati nekoliko godina, da nas podloži i da osvoji Ugarsku!« To je bio fanatik, pa ga general nije više ni vidio!

Ban Jelačić je vrlo dobro poznao položaj generala Neustädtera u Varaždinu, te mu je poslao, tokom mjeseca lipnja, polovicu serežana od svih hrvatskih pukovnija, koje su kasnije zamijenili njihovi drugovi. Ti su serežani bili Varaždincima na čudo po svom divljem izgledu, po svojoj turskoj odori i po svom sasvim istočnjačkom oružju. Zatim je stiglo više pričuvnih bataljuna, hrvatskih graničarskih pukovnija; ove je general dao smjestiti oko Varaždina i po selima na obali Drave, koja je dijelila

Hrvatsku od Ugarske. Kapetan Benić, šurjak povjerenika Racza, stigao je prvi s trećim bataljunom banske granice. Poslije njega došao je potpukovnik barun Geramb, da preuzme zapovjedništvo.

Naskoro je došao jedan bataljun, sastavljen od ogulinske i slunjske graničarske pukovnije, pod zapovjedništvom kapetana Rezničeka i utaborio se u Ludbregu. Rezniček se bio istaknuo u Italiji, i dobio križ Leopoldova reda. Na koncu je stigao treći bataljun graničarske pukovnije iz Like, pod zapovjedništvom vrijednog kapetana Budisavljevića. Taj odličan vojnik živi sada umirovljen u Gospiću. On je general i nagrađen je mnogim odlikovanjima.

Prvi bataljun otočke graničarske pukovnije utaborio se u Sv. Ivanu, pod zapovjedništvom majora Ettingshausena, koji je bio vraćen u Hrvatsku nakon predaje Peschiera, gdje su se zapovjednik i vojnici istakli svojom hrabrošću i lojalnošću.

Napokon je ban stavio graničarske bataljune u Varaždinu pod zapovjedništvo Neustädtera. Hrvati u Varaždinu, zaneseni rodoljubi, vidjevši, kolikim četama raspolaže general, sanjali su samo još o ponovnom zauzimanju Međumurja, koje je po narodnosti njegovih stanovnika s pravom pripadalo Hrvatskoj. Oni su potpuno zaboravili, da se general Ottinger nalazi u blizini sa brigadom pješastva, jednom potpunom husarskom pukovnijom i šesnaest topova velikog kalibra, a da njihov general Neustädter nije imao pri ruci čak ni vatrogasne štrcaljke, a još manje konjanika, da iznudi prijelaz preko varaždinskog mosta i da svom protivniku oduzme Međumurje. Naprotiv, bila je velika sreća, da je general Ottinger bio uvijek u svom srcu vrlo odan dinastiji i Austriji, kako ćemo to kasnije vidjeti, i da su sve krive glasine, koje su toliko puta bile raširene u Varaždinu sa svrhom, da zaplaše hrvatske rodoljube, bile tek kriva uzbuna, i da general Ottinger nikada nije ni pomislio da napadne svoga starog prijatelja generala Neustädtera.

Ipak je istina, da su te lažne uzbune često puta natjerale u bijeg mnoge malodušnike daleko od Varaždina — koji su se ipak sutradan vraćali sasvim posramljeni. *Sapienti pauca!*

Hrvati, to jest pretjeranci, poslali su u Italiju odaslanike, da agitiraju među vojnicima graničarskih pukovnija i da ih nagovore, da se povrate u Hrvatsku, da brane svoju žavali njihove obitelji. Mnoštvo pisama, koja su u najcrnijim bojama prikazivala žalosno stanje njihovih žena i djece, bilo je poslano, da među vojnicima vojničke granice rašire strah i očaj. Među tim dobrim ljudima počelo se javljati potajno vrenje. Sva sreća bijaše, da je maršal Radetzky bio na vrijeme na to upozoren, da spriječi najkobnije posljedice, jer je onih tridesetpet graničarskih bataljuna u Italiji pod njegovim zapovjedništvom sačinjavalo tada više od polovice njegove vojske, te bi njihov otpad nesumnjivo prouzrokovao gubitak Italije. Radetzky se požuri da piše banu Jelačiću, zaklinjući ga u ime časti i monarhije, neka pošalje hrvatskim vojnicima u Italiji proglas, ne bi li ih umirio i nagovorio, da ostanu vjerni svojim zastavama pod njegovim zapovjedništvom, jer da od toga ovisi spas monarhije i njihove vlastite domovine. To je pismo povjerio generalu knezu Feliksu Schwarzenbergu, koji ga je predao banu Jelačiću u času, kad je on bio ondje, da pred očima svog vladara opravda svoje političko držanje. O tome ćemo govoriti na svome mjestu, kao što ćemo objaviti onaj sjajni proglas bana Jelačića, koji je poslao hrvatskim vojnicima u Italiju, gdje je proizveo toliki dojam, da su se svi duhovi umirili, te ni jedan hrvatski vojnik ne bi, poštujući i ljubeći glas bana Jelačića, ni za što na svijetu napustio svoju zastavu.

Lijepe riječi bana Jelačića na kraju njegova proglasa — »Preuzmite na sebe Talijane, ja preuzimam na sebe Mađare; i dogodilo se što mu drago, ja ću biti dosta jak, da tučem neprijatelja i da branim vaša ognjišta, vaše porodice te da sačuvam netaknutu vašu narodnost« — bile su dovoljne, da oslabe sve napore ultra-Hrvata, i da zadrže

vojnike Vojne Krajine pod zastavom maršala Radetzkyja. Ali ti prerevni rodoljubi nisu mu zbog toga bili zahvalni, i nisu bili zadovoljni radi svog fijaska.

Mržnja Hrvata protiv Mađara rasla je iz dana u dan. Hrvati su kidali sva službena pisma, koja su odanle stizala.

Ban Jelačić je pozvao staleže i zastupnike Trojednice za 5. lipnja u Zagreb. Hrvati, koji su radi svog političkog mišljenja pobjegli u tuđinu, bili su pozvani, da se povrate u svoju domovinu, a svi su im rodoljubi zagrebačke županije zajamčili svojom najsvetijom vjerom ličnu sigurnost i njihovu potpunu slobodu!

Imena izbjeglih Hrvata, koji su tada bili pozvani u svoju domovinu, ova su: Josip Briglević, baruni Levin i Juraj Rauch, Danijel Antun Josipović, Eduard Serpak, Franjo Pogledić, Stjepan Kos, Toma Matašić, Pavao Keresztury, Stjepan Pavleković, Rikard Jelačić, Karlo Laslović, Ljudevit Miksić, grof Dioniz Sermage, grof Teodor Drašković, Albert Ivančić, Ivan Stivalić, grofovi Antun i Ivan Erdödy, Josip Tomašić, Vilim Hac, Heinzmann, Koloman Bedeković, Danijel Farkaš, Stjepan Rakodcay, Mauricije Šimić, Josip Černolatec.

Ban Jelačić se obratio zbog svog ustoličenja u Srijemske Karlovce srpskom patrijarhu, metropolitu — nadbiskupu Josipu Rajačiću, koji je istodobno bio tajni savjetnik njegova veličanstva cara, jer je biskup Haulik, koji je bio određen, da ga ustoliči, bio još uvijek odsutan u Beču, a Jelačiću se žurilo, jer je otvorenje sabora bilo određeno za 5. lipnja.

Patrijarh Rajačić odgovorio je vrlo uljudno banu Jelačiću, radosno se prihvatio uloge i obećao doći u Zagreb koncem mjeseca svibnja. Zastupnici su stizali uzastopce u Zagreb. Sama zagrebačka županija dala je 29 zastupnika: vidi se dakle, da su glasovi zagrebačke županije jako utjecali na saborske odluke trojedne kraljevine.⁴¹

* * *

Krajem mjeseca svibnja 1848. g. nalazili su se u Zagrebu svi gore navedeni zastupnici, samo, kako se vidi

prema popisu zastupnika, nijedan Dalmatinac nije došao na sabor trojedne kraljevine, unatoč tako bratkom i prijateljskom pozivu od strane Hrvata. Čini se, da je onaj delirij slavenskog oduševljenja, što je vladao među Hrvatima u Zagrebu, ispočetka vrijeđao narodnu dalmatinsku taštinu, jer su glavni dalmatinski gradovi u našim danima gotovo sasvim talijanski, te ih je neobični stil hrvatskih proglasa odbio.

Da pružimo jedan ogled toga, navest ćemo pismo središnjeg slavenskog odbora u Beču Dubrovčanima, u kojemu se ovima govori o velikoj i lijepoj ulozi, koju su nekada izvršili, natječući se s mletačkom, florentinskom i genovskom republikom.

Namjera središnjeg slavenskog odbora bila je bez sumnje ta, da predobiju Dubrovčane, uhvativši ih s njihove slabe strane i da odatle djeluju na ostale gradove u Dalmaciji. Pismo je nosilo natpis *Žiteljom bijeloga grada*, s nadnevkom od 29. travnja 1848., a bilo je posljedica skupštine središnjeg odbora od 28. travnja. Potpisali su ga Vinko Pavao Horvat, otpremnik Milko Stefanović, Josip Merkica Dalmatinac, Franušinić Primorac, Ponček Globošnik, Gusto Desjatovski Slovak, Ive Berčić Dalmatinac, St. Govančić i neki drugi, kojih je potpis bio nečitljiv.

To je pismo svršavalo ovom izrekom: »Dubrovčani! Čujte naš glas, koji se slaže s glasom vaših otaca i vaših preda, vaših učenjaka i vaših književnika! Dignite se, ujedinite se sa svojom braćom u Dalmaciji i u Hrvatskoj, a tada ćete biti ujedinjeni, jaki, slavni i slobodni!«

Pismo je bilo napisano u prozi i u stihovima. Tu nalazimo i onu izreku: »Dolje stranci! Hoćemo biti jedini gospodari u svojoj kući. To je zakon Božji! To je narodni zakon, da bismo došli do toga željenog cilja, da bismo mogli sretno uživati dobročinstva, koja nam je Bog dao na ovoj zemlji, gledajmo na ono, što nam jedinstvo preporuča:

»I. Povećajmo moć bana Jelačića, na kojega su uprte oči ne samo Hrvatske, Ilirije, Slavonije, nego i čitave Evrope.

»Poštujmo bana Jelačića i gledajmo u nj; nek bude ljubljen od svih nas i neka nas on ljubi od svoje strane; njegova volja neka bude našom, a naša njegovom! Kao što su Talijani prihvatili protiv neprijatelja svoje slobode ratni poklik »Živio Pio IX.!, tako ćemo se i mi držati usklika: »Živio ban!« Naš Jelačić povest će nas u borbu protiv onog neprijatelja, koji ugrožava naše očinstvo. Povest će nas, da oslobodimo našega kralja! ...«

Članak drugi sadržava samo poziv, da se u Zagreb pošalju zastupnici, da tamo raspravljaju zajedno s predstavnicima hrvatskog naroda. Ostali je dio pisma ispunjen Gundulićevim stihovima, da pobude u Dubrovčanima rodoljubnu vatru, ali nas svjetska povijest uči, da se minula slava nikada ne povraća.

To pismo nije proizvelo nikakav učinak u Dubrovniku. Dubrovčani su se više brinuli za svoje brodove na moru, nego za pjesničko pismo središnjeg slavenskog odbora u Beču. Iz iskustva su znali, da je politički život ozbiljna povijest, a ne roman, pa nisu nipošto žudjeli, da oslone svoju budućnost na kule od karata zanesenjačke mladeži iz Beča.

Ipak je to pismo *curiosum* tog vremena i nalazi se u rukama velikog zagrebačkog župana Kukuljevića.

Srpski patrijarh Rajačić stigao je u Zagreb posljednjih dana svibnja, a ban mu je spremio tako svečan i laskav doček, da je tim bio vrlo zadovoljan. Patrijarh je odsjeo u kući g. Stankovića na velikom trgu Harmici.

U to je vrijeme ban bio rob etikete i svog političkog položaja. Bio je primoran pripraviti laskav doček svim onim članovima visokog svećenstva zapadne i istočne crkve, uzvratiti posjet svim onim prelatima i dostojanstvenicima, koji su tada dohrlili u Zagreb; primati velikaše, plemeni-taše i sva ta izaslanstva, koja su stigla čak s kraja Turske, da pozdrave hrvatskog bana, zaštitnika slavenske narodnosti; slušati njihove govore izgovarane naglaskom i dijalektima, koji su jedan od drugog tako različiti; odgovarati na sve te govore, i to takvim načinom, da bi se i danas

moгли svi ti govori tiskati, a da najstroži i najsavjesniji čovjek, što se tiče vjernosti i ispravnosti, ne bi u njima mogao naći ni jednu izreku, koju bi mogao tumačiti njemu na štetu.

Nikada Zagreb nije bio tako sjajan kao u ono vrijeme, što se tiče navale stranaca i slikovitosti nošnja svih slavenskih narodnosti, bučnog i veselog života, i po svečanim činima, koji su se tu pripremali.

Osim tih teških dužnosti uljudnosti i udvornosti, prisustvovao je ban Jelačić i banskim vijećanjima, kazivao je u pero, pisao, čitao i otpremao mnoštvo pisama; a uvijek je još našao vremena, da uzjaše svoga konja te da održi smotru nad graničarskim bataljunima, što su prolazili kroz glavni grada Hrvatske.

Bilo je to, žali Bože, ono sjajno doba života bana Jelačića, kad je odlučnost njegove duše jačala njegovo tijelo i kad nije čak nalazio ni vremena da podleigne onoj zastarjeloj bolesti, koja ga nije nikada potpuno napustila od njegovih mladih godina.

Banovo zdravlje se popravilo na način neobičan za sve one, koji su ga poznavali mršava i boležljiva, te je dnevno vidljivo debljao, tako da bi mu 1850. g. čovjek prije prorokovao smrt od udara kapi nego od onakve smrti, kakva ga je čekala 1859. g.

POGLAVLJE XIII.

Dr. Ljudevit Gaj stekao je toliko zasluga za svoju domovinu, kako su naši čitaoci to već doznali preko naših uspomena, da nerado načinjemo ono pitanje, u kojem se radi o aferi dra Gaja s knezom Milošem Obrenovićem, o kojoj su toliko brbljali Gajevi neprijatelji, i koja je, s pravom ili ne, toliko škodila njegovu dobru glasu kao i njegovoj popularnosti.

Treba prije svega znati, da je Gaj, odmah poslije pada porodice Obrenović, otišao u Beograd, k novome knezu Srbije, Aleksandru Karađorđeviću, da s njime stupi u dodir i da mu ponudi svoje dobre usluge, te se čini, da mu je uspjelo ući u njegovu milost. Vrlo je lako moguće, da je Gaj, s obzirom na svoju vezu sa srpskim knezom, radio u Beogradu isto tako dobro za probitke austrijske vlade kao i za vlastite.

Ugarska revolucija, srpski pokret u Austriji, i čitav tadašnji politički položaj ulijevali su starom knezu Milošu u Beču, koji nije prestao potajno spletkariti u svojoj domovini, nadu, da će opet zasjesti na prijestolje Srbije, računajući na svoje mnogobrojne pristaše u toj zemlji i na privolu madžarskog ministarstva u Pešti, koje ga je potajno sokolilo na taj pothvat i obećalo, da će mu neizravno ići na ruku, — samo uz jedan uvjet: da će, nakon što ponovo zasjedne na svoje prijestolje, upraviti srpski pokret u korist madžarskih političkih težnja.

Taj stari knez, unatoč svojoj prividnoj jednostavnosti, prilično prepreden, bio je mnogo finiji diplomat od Kossutha, koji je svojim razvezanim jezikom najviše slavio svoju političku veličinu. Miloš je njemu, kao i Batthyányju, ministru predsjedniku obećao sve, što su tražili, i još više, ali s namjerom, da od svojih tolikih obećanja održi kasnije

samo onoliko, koliko mu bude odgovaralo. Pulskey i još jedan drugi od istoga kova bili su posrednici između Miloša i Kossutha.

Oko polovice svibnja, uzeo je Miloš u Beču putnice, da otputuje na svoja imanja u temešvarski Banat. No kako mu je bilo do toga, da djeluje na javno mišljenje u Beogradu s desne strane Save i Dunava, odluči najprije poći u Zemun, koji smatraju kao neko beogradsko predgrađe, premda se nalazi na austrijskom području.

Potpukovnik Miloš Petrović,⁴² kasnije u službi kneza Aleksandra Karađorđevića, bude tada pridijeljen osobi kneza Miloša, koji je namjeravao krenuti u Zemun vodećim putem. Petrović je bio u službi Austrije, i nije bio zadovoljan s putnom osnovom staroga kneza, pa je namjeravao predati ga banu Jelačiću, kako bi ga spriječio, da škodi Austriji. Petrović dakle nagovori Miloša, da krene preko Zagreba. Čim su onamo stigli, požuri se Petrović, da obavijesti Gaja o osnovi Miloša Obrenovića. Gaj odmah potvrdi banu, koga nađe kako puši cigaru ispružen na svojoj sofi; bila je već noć. Jelačić nije poznao svu himbenost staroga Miloša, a Gaj, pošto je podnio svoj izvještaj, trudio se, što god je mogao, da ga nagovori, da dade uhititi kneza i da ga odgovori od namjere, da ga pusti nastaviti put u Zemun. Napokon Miloš bude po nalogu bana Jelačića uhićen i straže budu postavljene pred vratima njegove gostionice »K lovačkom rogu« u Ilici. No s njime su postupali sa svim obzirima, koji se dužuju jednome svrgnutom knezu.

Istodobno je uhićen i neki kapetan Koszonymi, koji je s tajnom misijom mađarskog ministarstva u Pešti prolazio Vojnom granicom. Narodna ga je straža uhitila u Karlovcu.

Odmah nakon uhićenja kneza Miloša pošalje Gaj brzo svoja dva pouzdanika, nekog Herkalovića, bivšeg austrijskog časnika, i nekog Krizmanića, pokvarenog mladića, knezu Aleksandru Karađorđeviću u Beograd, da ga obavijeste o uhićenju Miloša i o njegovoj osnovi, da ga sruši s prijestolja. Jasno je, da je Gaj svojatao za sebe, i to opravdano, zaslugu, da je srpskog kneza spasio od opasnosti, koja mu je prijetila.

Poručnik Savić, časnik kod mjesnog zapovjedništva, uvijek se nalazio u gostionici, gdje je bio zatvoren knez Miloš, kako bi zabranio pristup svakome, tko ne bi imao dopuštenje od bana Jelačića, da govori sa starim knezom. Kao pravi diplomat pođe Gaj s banovim dopuštanjem domovinu protiv napadaja Mađara i Turaka, koji su ugrozili Milošu i izjavi mu duboku bol, koju je osjetio zbog njegova uhićenja, obeća mu svoju intervenciju, i saopći, da je već pisano u Beču u njegovu korist, te da se može nadati svome skorom oslobođenju. A dotle, dodao je Gaj, on je zamolio bana Jelačića, čije će ustoličenje i svečani ulazak biti za nekoliko dana, da dopusti, da knez uzмоgne poći u njegovu kuću, pa da ondje s prozora gleda veliku povorku, što bi imala proći Gospodskom ulicom, gdje se nalazila Gajeva kuća. Ban je pristao, a knez Miloš bio je zbog toga Gaju vrlo zahvalan, no ne zna se još točno, koji je od ove dvojice, Miloš ili Gaj, bio nasamaren uzajamnim pretvaranjem.

Knez Aleksandar, obaviješten o opasnosti, koja mu je prijetila i od koje ga je oslobodila, prema Herkalovićevu izvještaju, Gajeva opreznost i odlučnost, požuri se, da mu posvjedoči svoju zahvalnost. Knez preda 1000 dukata glasniku, da ih preda Gaju, a kneginja pošalje istom prilikom divnu srpsku nošnju za gđu Gaj, pridružujući se tako svjedočanstvu zahvalnosti njezina muža. Ali je Gaj na svoju nesreću loše odabrao svoje pouzdanike. Herkalović naime, vrativši se u Zagreb, preda mu samo 500 dukata, a 500 ostalih pridrža za sebe i s njima ode na zabavno putovanje u Pariz. No gđa Gaj dobila je svoju srpsku nošnju čitavu. Herkalović nije mnogo ni tajio svoju prijevaru, uvjeravajući, da je Gaju dosta 500 dukata za ono, što je učinio za kneza Aleksandra.

Gaj je tek kasnije saznao za tu tešku vragoliju, pa je, praveći lijepo lice u toj lošoj igri, držao pametnim, da šuti. Kažu, da je stari Miloš, doznajući za to, uskliknuo: »Vidi, kako je taj prepredenjak prevario staru lijlu!«

Gaj, čiji dohoci nisu više bili dostatni za njegov način života, našao se tada u velikoj neimaštini. Pade mu na um nesretna misao, da ode knezu Milošu i povjeri mu svoju nepriliku. Zatraži od njega svotu od 28.000 forinti, jer mu je ta bila tako potrebna za pokriće troškova, koje su iziskivali izdaci u prilog narodne stvari. Miloš nije oklijevao u kritičnom času, u kome se našao, da taj novac dade Gaju, kome je u ono doba ban povjerio lisnicu vanjskih poslova. Ali stari prepredenjak knez saopći to odmah drugim osobama, a ove opet nisu propustile, da odmah obavijeste o tom bana Jelačića. Tvrdi se, da su dodale, da je Gaj zatražio taj novac u njegovo ime. Ogorčeni ban dade malo dana nakon svog ustoličenja pozvati kneza Miloša k sebi, ispita ga i pošto ga je Miloš izvijestio, zatraži, da mu to potvrdi pismeno. Knez Miloš, čim se vratio u svoj stan, odmah mu pošalje pismeni izvještaj, koji je dao napisati po svome tajniku. Treba još primijetiti, da je ban, na sastanku s Milošem, ovome izjavio, da mu vraća slobodu pod uvjetom, da se povrati u Beč, u pratnji nekoga Plančića, koji će paziti na pravac njegova puta, a da je Miloš tada od zahvalnosti zaplakao i oprostio se od bana Jelačića duboko ganut.

Dokora zatim pošao je Gaj k banu po dopuštenje, da razgovara s knezom Milošem. Ban mu odgovori, da mu to nije potrebno. Gaj je navaljivao, ne znajući ništa o tome, što se malo prije dogodilo u banovoj sobi. Ban mu napokon dade to dopuštenje pismeno, a da nije odao ono, što je znao o Miloševoj aferi.

Može se zamisliti, kako se Gaj, stigavši u gostionicu, iznenadio, kad mu je poručnik mjesnog zapovjedništva Savić rekao, da se može predstaviti knezu Milošu bez pismenog dopuštenja, jer je ban pustio kneza na slobodu i ovaj će otputovati u 3 sata poslije podne. Gaj, teško uvrijeđen, što je ban Jelačić donio tu odluku bez njegove intervencije, ode do bana, naglasivši, da je njemu sabor povjerio vanjske poslove, te da sva odgovornost tereti njega, jer je srpska vlada zahtijevala uhićenje kneza Mi-

loša sve do početka diplomatskih pregovora, koje je u tom smislu knez Aleksandar započeo sa carskim dvorom u Beču. Ban ispriповjedi Gaju sve, što je odredio, da Miloš bude prisiljen vratiti se u Beč, te ga otpusti, izjavivši, da ne može opozvati svog naloga i da se mora izvršiti sve, kako je naložio. Gaj se, vrlo razočaran, povrati svojoj kući.

Istoga dana, kad je knez Miloš proveo tri sata u razgovoru s banom Jelačićem, bilo je kod Jelačića više uzvanika. Poslije objeda pokazao je ban gostima spis kneza Miloša. Kako je među ovima bio i Juro Pisačić, nije ovomu ništa bilo hitnije nego da odmah nakon toga ode na raskršća i razglasi tu aferu — po njegovoj tvrdnji — sablažnjivu, kako bi podjario narod, da uhvati Gaja i objesi. Gajevi su neprijatelji svagdje proširili glas, da je on tražio novac od kneza Miloša u ime bana Jelačića.

Obaviješten o svemu, što se dogodilo, Gaj bijesan, požuri se u društvu većeg broja svojih pristaša k banu Jelačiću, ali je tamo našao zatvorena vrata, iako je ban bio kod kuće. Tada Gaj počeo lupati na vrata njegova kabineta i glasno zvati bana, koji se međutim nije dao ni čuti ni vidjeti. Gaj ode, očajan zbog takog držanja bana Jelačića. Tako je barem pripovijedao Gaj.

Gaj poteče za poštanskim kolima kneza Miloša, stiže ga i od njega dobije bez poteškoće, kako je on govorio, potvrdi, »da nije zatražio onaj novac u ime bana Jelačića, i da mu je knez na vlastiti račun to posudio.« Kasnije, Gaj se poslužio tom potvrdom, da se opravda.

Ban, bijesan na dra Gaja, jer je predmnijevao, da je on od Miloša iznudio taj novac u njegovo ime, budući da je bilo jasno, da onaj stari prepredenjak ne bi nikada dao tu svotu Gaju, naloži g. Novaku, danas predsjedniku varaždinske županije, da ispita taj slučaj i da zatim pošalje spise magistratu grada Zarreba, koji je, po starom ustavu kraljevine, bio vlastan suditi u takvim postupcima. No tek je 1849. g. sud donio odluku, »da prijava protiv dra Gaja u aferi kneza Miloša nije bila takva, da bi opravdala istraгу protiv prijavljenoga.«

Unatoč tome su povjerenje, dobar glas i sama popularnost dra Gaja bili tom mračnom aferom uništeni, jer su se svi neprijatelji i sve novine digle protiv njega, napokon zadovoljni, što im se pružila prilika, da zatru čast narodnog agitatora u Hrvatskoj. Iznosili su čak najbesmislenije laži, tako se na pr. u 27. broju *Allgemeine Slaven-Zeitung-a* na str. 108. nalazio članak, potpisan sa B., Zagreb 27. kol., koji je javio, da je dr. Gaj poslije afere s knezom Milošem pohodio mađarske ministre u Pešti, te da je tamo bio prepoznat unatoč svom inkognitu. Gaj nikada nije ni pomislio, da u to vrijeme ostavi kuću, a bio je i previše nadziran od cijeloga naroda, koji je bio za ili protiv njega.

Od te afere Gaj je isčeznuo s političke pozornice. Tek 1854. g. čitalo se u svim službenim austrijskim novinama, da je knez Miloš u njima dao uvrstiti svoju svečanu izjavu, »da je mogao uvijek biti samo zadovoljan lojalnim postupkom dra Gaja, kojega je priznavao kao poštena čovjeka, te da su sve glasine, proširene o njemu u vezi s novčanom aferom, bile samo čiste klevete.« Ta bi izjava bila dovoljna da razoruža Gajeve klevetnike, da se nije našlo nekoliko njegovih nepomirljivih neprijatelja, koji su još poslije one izjave kneza Miloša pripovijedali, da im je dr. Paczek, koji je tada bio u Beču kod kneza Miloša, pripovijedao, da se Gaj bacio na koljena pred starim knezom, zaklinjući ga, da mu oprost, te da je konačno postigao tu toliko željenu izjavu pod uvjetom, da će mu otplačivati kroz tri godine po četiri hiljade forinti, što znači u svemu 12.000 forinti, a da će se knez odreći ostalih 10.000 forinti u korist obitelji dra Gaja.

Napokon, ban Jelačić dao je 1856. g., dru Gaju divnu potvrdu, pisanu vlastitom rukom, o njegovu ispravnom i zaslužnom držanju 1848. g., o njegovim neizmjernim uslugama, koje je učinio domovini u prvašnje doba, svojim perom, svojom riječju i svojom odlučnošću, braneći hrvatsku narodnost od mađarske premoći te usavršujući hrvatski jezik svojim spisima i novim pravopisom, koji je bio stvorio.

Gospodin Karlo Pogledić od Kurilovca, savjetnik kraljevskog hrvatsko-slavonskog namjesništva u Zagrebu, čovjek čestit i ispravan, uvjeravao nas je, da je bio poslan 1848. g. knezu Mihajlu, sinu kneza Miloša, da se kod njega, po nalogu bana Jelačića, obavijesti, da li je Gaj tražio onaj novac od njegova oca u ime hrvatskog bana, pa da mu je taj mladi knez zadao svoju časnu riječ, da on o svemu tome ništa nije znao. Prema tome, jedina činjenica, koja bi kaljala čast dra Gaja, nikada nije bila utvrđena.

Nakon ovoga dugog udaljenja od predmeta, kojim smo presjekli tok našeg pripovijedanja, da bi poštedjeli sebi tu dugu epizodu u idućem poglavlju, pa da dovršimo jednim potezom tu mračnu aferu bez prekida, vraćamo se na ustoličenje bana Jelačića.

Ustoličenje bana Jelačića bilo je jedan od najznatnijih događaja u analima Hrvatske. Sjaj, koji je tu bio razvijen, oduševljenje, koje se tu pokazalo, golemo sudjelovanje, koje je tu primijećeno — bilo je dostojno onoga, kojega je izabrao narod, kojega je carski dvor imenovao banom Hrvatske, a u kojem je tada sva austrijska carevina gledala anđela čuvara u jedanaestom satu.

Ban je bio sazvaio sabor za 4. lipnja, jer ga je htio otvoriti svojim ustoličenjem 5. lipnja. Dne 4. lipnja u 11 sati prije podne otišao je ban u Botinec, gdje se nalazila ladanjska kuća g. Ambroza Vranicanyja, $\frac{3}{4}$ sata daleko od grada i lijevo od karlovačke ceste. Tamo je objedovao u društvu Franje baruna Kulmera, Ambroza Vranicanyja, Ivana Kukuljevića i Piškorca, kako bi dao vremena svojoj golemoj pratnji, da se svrsta u povorku, kojoj je trebalo $\frac{1}{4}$ milje, da se svrsta u taj triumfalan mimohod.

U *Agramer Zeitungu* je tada krivo javljeno, da je ban Jelačić pošao 3. lipnja u večer u dvorac Brezovicu, koji pripada grofu Fery Gyulaju, generalu topništva i vrhovnom zapovjedniku carske vojske u talijanskoj vojni 1859. godine. Ovaj je uvijek odbijao bansku čast, koju su mu dvaput ponudili, iako ga je njegov otac, koji je bio ban Hrvatske prije bana Vlašića, dao, da tako kažemo, odgojiti

za tu visoku čast, a imao je sredstava, da je zastupa sjajnim načinom, jer je od porodice Wratislav dobio sa svojom ženom miraz od 1.000.000 gotova novca. No on je volio zapovijedati čitavom jednom vojskom, ali je na nesreću izgubio tu čak i dobar glas, koji je stekao 1848. g. u Trstu, učinivši, da je carska vojska izgubila lovore, koje je pod cijenu tolike prolivene krvi stekla u Italiji pod zapovjedništvom junaka maršala Radetzkoga. Grof Fery Gyulay pokazao je dosta političke pronicavosti odbijajući od sebe bansko dostojanstvo u to teško doba. Ali preveliko samoljublje i taština nagnali su ga, da teži za čašću, da zapovijeda čitavom vojskom, premda nije, bez svoje krivice, nikada imao priliku da zapovijeda pred neprijateljem, samim jednim vojnim odjelom.

Banovi, Jelačićevi prethodnici, uvijek su nosili carsku odoru generala ugarskog konjaništva. On je za svoje ustoličenje dao izraditi narodno odijelo. Ono bilo je sastavljeno od bijele s u r k e, od neke vrsti crvenog ogrtača, privezanog bogatom vrpcom oko vrata, koji je pustio da se husarski vijori na njegovim leđima; zatim od vrlo tijesnih hlača od modroga sukna, i od malih hrvatskih čizmica s rojtama i ostrugama. Na dlakastoj kapi, iz koje je kozački virilo crveno sukno, urešeno narodnim grbovima, stršilo je ždralovo pero, ispod kojega se nalazila perjanica od sokolovih pera. Nakiti su svi bili od srebra. Na lijevoj strani visjela mu je o pojasu od crvene svile lijepa turska sablja.

Iako je ta odora bila vrlo lijepa i mnogo laskala narodnoj taštini Hrvata, nosio ju je ban Jelačić još samo jedamput poslije svog ustoličenja, i to 1849. g. na velikom tjelovskom ophodu u Zagrebu. Poslije ostavke kneza maršala Windischgrätza, imao je ban Jelačić mnogo državnih razloga, da potiče narodni žar Hrvata i da pravi ustupke malim ljudskim slabostima.

Tog je dana uzjašio ban svoja vjernog konja, onoga lijepog bijelca arapske pasmine, kojega je jašio kasnije 29. rujna u bitci kod Pakozda u Ugarskoj.

Upravo su odbila tri sata, kad je Jelačić uzjašio konja i napustio Botinec, gdje je ostavio povijesnu uspomenu svoja kratkog boravka u najsajnije doba njegova života.

G. Bresel je dao napraviti paviljon u dvorištu svoje kuće u Savskoj ulici, da tu dočeka bana i njegovu pratnju. Tu ga je dočekalo izaslanstvo zagrebačke županije, na čelu s barunom Franjom Kulmerom.⁴³ Ovaj mu je održao govor u ime svojih sugrađana, koji su dobru i vjernu Hrvatsku preporučili banovoj dobrohotnosti i očinskoj brizi. Ban je odgovorio onom neusiljenošću i srdačnošću, koja nam je već poznata, te je s malo svojih riječi izazvao mahnito oduševljenje. Povik »živio Jelačić« bio je sličan tresku groma i pratio ga sve do grada.

Povorka je krenula od Breselove kuće u ovom redu: Na čelu povorke bili su građanski konjanici iz susjednog mjesta Krapine, svi u narodnim nošnjama i sa svojom lepršavom trobojnicom. Banderijalni husari — hrvatska milicija na konjima — slijedili su ih pod zapovjedništvom svog majora Kamenjaka. Serežani s crvenkapama, istočnjački odjeveni, ogrnuti svojim crvenim plaštevima, naoružani pištoljama, handžarima za pojasom, i dugom puškom na lijevom ramenu, stupali su ispred 93 kola i svečane kočije, u kojima su sjedjeli biskupi, dostojanstvenici i kraljevski činovnici.

Najsavršenija srdačna sloga vladala je među visokim svećenstvom obaju obreda. Senjski biskup Ožegović nalazio se uz srpskog patrijarha Rajačića, pakrački vladika Kraguljevac,⁴⁴ sjedio je uz biskupa Šrota u istoj kočiji, a tako i svi članovi visokog svećenstva.

Iza kočija slijedile su zastave hrvatskih županija, zatim znakovi banskog dostojanstva, nošeni na jastucima od grimiznog baršuna, a napokon je stigao ban Jelačić u svom sjaju zemaljskog slavlja, okružen sjajnom i mnogobrojnom pratnjom, i građanskom i vojničkom. Narod, koji je stajao u redovima na putu, bio je na sam pogled svoja ljubljenog bana zanesen u mahnito oduševljenje. Veliko mnoštvo oduševljene svjetine uvijek vrši takav čaroban učinak na

svakog osamljenog pojedinca, koji se nađe u krugu opće uzbuđenosti, te se i on oduševi, pa tako cijelo mnoštvo izgleda kao neko golemo biće sa sto hiljada glava.

Ban Jelačić je bio i stvoren, da predobije sva srca. Sačuvao je pod zrelošću godina i pod znakom tegobe od duge vojničke karijere onu privlačivost muške i vedre fizionomije, prožete finom inteligencijom, koja je zajedno s njegovom ljubaznošću i čvrstoćom pogleda, kojim je motrio sa svoga konja zatalasano mnoštvo, zaniжела sva srca.

Skupine djevojaka, obučениh u bijelo, nosile su košare pune cvijeća i bacale ruže pod noge triumfatora.

Gradski sudac Kamauf dočekaо je bana na čelu gradskog magistrata kod Opatičkih vrata i preporučio mu dobi grad Zagreb govorom, na koji je ban uzvratіo riječima, koje su dolazile iz srca i ravno išle u srca svih nazočnih, te su ponovo izazvale gromko odobravanje. Zatim su Kamauf i članovi magistrata otpratili bana do banske palače.

U velikoj ulici Ilici počinjao je red vojnika, sastavljen od drugog bataljuna petrovaradinske vojne granice i narodne straže, a pružao se sve do trga sv. Marka, gdje se linijski pukovnijski bataljun baruna Koudelke, s vojničkom glazbom na čelu, bio svrstao u bojnom redu, da oda vojničke počasti banu Jelačiću. Nasuprot tome bataljunu bila je razvijena akademska legija s narodnom trobojnicom i svojom glazbom na čelu.

Trebalo bi mi slikarovo pero, da dočaram šarenu sliku triumfalnog Jelačićeva ulaska: sjaj oružja, gibanje tolikih ponosnih konja, živi redovi naroda i vojnika, koji su stajali na rubovima ulica, prozori, iskićeni trobojnicama i krcati žena i djece, dugi poklici, koji su zamirali i ponovno se prolamali na svakom uglu ulice, kuda je skrenuo banov konj, ponosno noseći idola hrvatskog naroda, glazbe, udaranje bubnjeva, gruvanje mužara, koji kao da su odgovarali na uzbuđenje tolikih hiljada ljudi, sakupljenih u Zagrebu, koji je redovito brojio 18.000 stan. Sva ta buka,

svi ti osjećaji, koji su pokazivali, koliko je tu bilo ganuća, davali su toj sjajnoj svečanosti izgled porodične slave, a svi Hrvati pozdraviše svoga bana kao oca i zaštitnika.

Srce hrvatskog naroda nije možda nikada jače kucalo nego u toj svečanoj prilici, u kojoj se tradicionalna privrženost Hrvata prama austrijskoj kući miješala sa slavljem narodnosti, koju je predstavljao sam jedan čovjek, ban Jelačić. Ban je zaustavio svoga konja ispred banske kuće, a narodne straže iz Karlovca, Siska, Jaske, Petrinje te iz Turopolja, potom serežani, banderijalni husari, pa linijski bataljuni i bataljuni Vojne Granice, izvedoše mimohod pred njim, kličući »ž i v i o b a n l e«, na što je on neprestano odgovarao: »Živjela Hrvatska!»

Konačno ban je sjahao i popeo se stepenicama banske kuće, na kojima su s jedne i s druge strane stajale djevojke u bjelini, dobacujući mu cvijeće, a naj(...)»⁴⁶ mu je izrekla govor predavši mu lovor vijenac.

Prolazeći kroz dvoranu, punu odlična svijeta, bio je pozdravljen burnim »ž i v i o«. Ban je milostivo odzdravljao glavom i svojim neuporedivim pogledima, koji su raspalili i najhladnija srca. Napokon se povukao u iste odaje, gdje je ponosni ban Gyulay reprezentirao, čedni ban Vlašić tugovao, a nesretni ban Haller očajavao, opazivši sa svog prozora lešine žrtava od 29. srpnja 1845., ispružene na pločniku, obilježivši koban čas, kad je društveni ugovor, koji je kroz više vjekova sjedinjivao Hrvatsku s ugarskom krunom, od toga časa bio u srcima zagrebačkih rodoljuba prekinut.

Jelačić, ispružen na počivaljci, zahvatio je svojim širokim mislima budućnost i prošlost, ne prekrivajući poteškoće, koje su ga čekale, ni pogibli, koje su mu se grozile, tako da bi mnogo srce kakvog običnog čovjeka voljelo tada neki niži i skriveni položaj, ali miran i sretan. Međutim je Jelačićovo srce bilo stvoreno, da prkosi oluji, koja je već tutnjila u daljini i približavala se k njemu. Ponosan zbog svoje visoke zadaće, bez straha i žaljenja išao je, da izvrši svoju sudbinu.

Te večeri ban je u kočiji prošao kroz rasvijetljeni grad, praćen gromkim »živio«. Glazba Koudelkine pukovnije svirala je na velikom trgu, danas trgu bana Jelačića, narodne pjesme; tu se čitavu noć pjevalo, pilo i plesalo, a po starom običaju pekao se čitav vol, da se proslavi ustoličenje bana, koji je predstavljao živu sliku hrvatske narodnosti.

Noć je prošla bez najmanjeg nedoličnog događaja, što je služilo na čast dobrom vladanju građanstva, koliko i revnosti i spretnosti gradskog redarstva. Banovo se ustoličenje imalo obaviti na trgu Sv. Katarine, jer je dvorana Streljane bila premalena za tu svečanost.

POGLAVLJE XIV.

U jutro 5. lipnja žurilo se zagrebačko stanovništvo, još uvijek veselo unatoč slatkog umora probdjevane noći, na trg sv. Katarine, na kojem je veliki župan varaždinske županije Mirko Lentulaj otvorio sjednicu po starom običaju, kao najstariji veliki župan, i malim govorom pozdravio sakupljene predstavnike naroda, svećenstvo i velmože. Na prijedlog dra Gaja zamijenio je odsutnog protonotara Nikolu Mikšića Franjo Žigrović, koji je odmah pročitao kraljevsko pismo u vezi s imenovanjem baruna Josipa Jelačića na bansko dostojanstvo trojedne kraljevine.⁴⁶

Na to je predsjednik Mirko Lentulaj imenovao prema željama skupštine, izaslanstvo, koje će potražiti srpskog patrijarha Rajačića i dovesti ga među narod. Josip Schrott (Šrot), naslovni beogradski biskup, nalazio se na čelu izaslanstva, koje je pratilo patrijarha na Katarinski trg, gdje je bio dočekan burnim i veselim odobravanjem i poklicima »živio«.

Zatim je Lentulaj imenovao izaslanstvo, koje je imalo dovesti srpskog pakračkog vladiku u bansku kuću, da pozove bana, da dođe među narod. Srpski vladika iz Karlovca, Eugen Joanović, imao je s drugim izaslanstvom čekati bana na određenom mjestu njegova puta. Konačno je Lentulaj imenovao i treće izaslanstvo, s kojim je **senjski** biskup Mirko Ožegović od Barlabaševca imao pratiti bana na Katarinski trg.

Ban Jelačić pojavio se u narodnoj nošnji, a pred njim je nošena narodna zastava te znaci njegova dostojanstva. Bio je okružen sjajnom pratnjom i svima trim izaslanstvima. Sve glave se otkriše, svi glasovi odjeknuše jednim jedinim poklikom ljubavi i oduševljenja.

Rukom na prsima, kao da hoće izraziti svoju duboku zahvalnost zbog laskavog dočeka, ban je više puta pozdravio mnoštvo, te se konačno postavio na estradu, gdje je bio njegov naslonjač, uz zaglušne poklike »živio«, uz zvukove glazbe, praćene grmljavinom mužara i topova, koji su zagruvali, čim se na trgu pojavio ban.

Kad se je sve stišalo, ban je pozdravio narod malim govorom, koji je izrekao jakim i zvonkim glasom. Evo ga u doslovnom prijevodu: »Gospodo narodni predstavnici, draga moja braćo! Uvijek sam bio ponosan, što sam se rodio od hrvatske majke u Hrvatskoj, ali moja sreća bila je potpuna, kad me je glas moga naroda pozvao k sebi u svojstvu bana, i kad mi je uzvišeni vladar, pretekavši želju naroda, podijelio to dostojanstvo.

»To promaknuće, koje mi je dalo tu sjajnu čast, nije me toliko obradovalo kao ovo sretno narodno povjerenje, ta sretna misao, da je narod dobio narodnog bana. Evo me dakle, narode mili mojoj duši, evo me tvog bana dušom i srcem. Primi me u svoje bratske ruke i budi siguran, da želim živjeti i umrijeti samo za domovinu i svoga kralja! Dragi narode! Nakon što sam ti javio vijest o dostojanstvu, koje mi je dano, molim te, da to imenovanje bude objavljeno ovdje, pred narodnom skupštinom i da prema mojoj najvrućoj želji položim zakletvu narodu i kralju!«

»Živjela domovina i živio kralj!«, odgovara narod. Zatim se je još pročitao kraljevsko pismo. Na stolu je postavljen križ i dvije svijeće pred bana; ovaj je, dignuvši tri prsta, ponavljao riječ po riječ zakletvu, koju je izgovarao patrijarh. Zakletvu je sastavio, na osnovu stare banske prisege, posebni odbor, a potvrdio ju je sabor. Zvučnim glasom izgovarao je ban svečanu zakletvu, na kojoj je uzeo nebo za svjedoka iskrenosti svoje duše.⁴⁷

Bana su, po starom običaju, tripud podigli sa njegovim naslonjačem četiri županijska suca, da ga pokažu svjetini kao ustoličenog bana. Svaki put, kad je bio uzdignut, pozdravljao je ban glavom narod, koji je na to odgovarao

gromovitim »živio«. Gruvanje topova pratilo je to dizanje, koje je upotpunilo zakonitost ustoličenja.

Kad se je sve smirilo, izrekao je tada ban nov govor, u kojemu je svaka riječ prema prilikama onoga vremena, imala politički značaj.⁴⁸

Posljednje su banove riječi bile pozdravljene urnebesnim »živio«, a onda su ga opet tripud podigli s njegovim naslonjačem, da ga pokažu narodu, kojega je obuzelo mahnito oduševljenje.

Na taj je govor odvratio patrijarh banu u ime sakupljenog naroda.⁴⁹

Narod je ponovio posljednje usklike neopisivim oduševljenjem, a na prijedlog zastupnika Pisačića, koji postade tumačem opće želje, prenese na stolici pontifikalnim načinom bana i patrijarha do crkve sv. Marka, u kojoj je senjski biskup, po staroj povlastici njegova biskupije, odslužio službu Božju na slavenskom jeziku. Svod crkve sv. Marka odzvanjao je tada prvi put molitvom i pjevanjem svećenika pred oltarom u slavenskom jeziku, devet sto godina od dolaska slavenskih apostola Ćirila i Metoda u Hrvatsku, gdje su uveli bogoslužje u hrvatskom jeziku.

Iz katoličke crkve krenuše ban, patrijarh i svi zastupnici pješice u grčku crkvu, gdje se ponovio isti obred, t. j. pjevao se *Te deum* kao i u katoličkoj crkvi.

Toga dana bio je veliki objed kod bana. Bili su pozvani svi zastupnici. Pod prozorima dvorane svirala je vojnička glazba Koudelkine pukovnije. Ban je izrekao prvu zdravicu caru i kralju i čitavoj carskoj obitelji, a drugu svoj slaven-skoj braći. Jedan zastupnik iz Praga zahvalio se u ime Čeho-Slavena, a neki kapetan Koudelkine pukovnije u ime Poljaka.

U večer je bila svečana predstava u kazalištu. Kad se pojavio ban, urnebes oduševljenja bio je takav, te se trebalo bojati, da će se srušiti svod kuće, koju je neki gospodin Stanković dao u brzini sagrađiti, nakon što je dobio veliki zgoditak na lutriji, na kojoj se igralo za veliko imanje.⁵⁰

Poslije kazališne predstave podoše karlovački zastupnici, s bakljama u ruci i glazbom na čelu, banu pod prozore, kamo je serenada privukla mnoštvo svijeta, koji je uvijek pozdravljao bana urnebesnim »živio«, kadagod bi se on pojavio na prozoru, da u više mahova zahvali, jer su ga neprestano pozivali. Ubogi ban nije više imao mira ni danju ni noću, a ipak njegovo zdravlje nikada nije bilo bolje. Odlučnost njegove duše jačala je i podržavala njegovo tijelo.

Velika dvorana Streljane bila je predešena za skupštine hrvatsko-slavonskog sabora. Druga sjednica bila je tu održana 6. lipnja. Bana je uveo biskup Šrot na čelu sjajnog izaslanstva. Sa galerije, pune gospođa u svečanim nošnjama, padala je uz pjesme kiša cvijeća u čast bana Jelačića na njegovu glavu, kad je prolazio, a veseli poklici prestali su tek kad je sjeo na svoje mjesto i zamolio narodnu skupštinu, da raspravlja s najvećim mirom i bez najmanjeg straha o najvažnijim pitanjima za probitke domovine, te napokon da mu saopće, kojim redom žele poslanici da se raspravlja o pitanjima. Tada je Ivan Kukuljević održao govor.⁵¹

Govoru su jako odobravali. Ta je sjednica bila značajna po neslozi, koja je odmah izbila između Hrvata i Srba. Patrijarh Rajačić govorio je u korist izbora srpskog vojvode, predloživši za to dostojanstvo pukovnika Stevana Šupljikca, te da se Srijem utjelovi srpskoj Vojvodini.

Tome se usprotivio biskup Mirko Ožegović, potpomoćnik od svog nećaka Metela Ožegovića, koji je primijetio, da Srijem nikada nije bio dio srpske Vojvodine, te da se uvijek nalazio pod banskom vlašću. Slijedili su odgovori, a kad je senjski biskup drugi put ustao, da prosvjeduje protiv utjelovljenja Srijema srpskoj Vojvodini, postade žamor Srba i njihovih pristaša tako jak, da je Franjo Žigrović bio prisiljen pozvati skupštinu na parlamentarni red i opomenuti je, da ne slijedi loš primjer Madžara, koji su na ugarskom saboru spriječili hrvatske poslanike, da se slobodno izjasne.

Ban Jelačić, da bi primirio duhove, poviče tada pružajući obje ruke patrijarhu: »Ja ne priznajem nikakvu razliku između Srba i Hrvata, jer jedni i drugi sačinjavaju samo jedan narod!« Biskup Ožegović ipak je vrlo spretno primijetio, da bi vojvoda nužno morao biti niži ili viši od bana. U posljednjem bi slučaju banova vlast bila uništena, u prvom bi vojvoda, prisiljen izvršivati banove naloge, postao suvišan. Istoga je mnijenja bio i stari grof Janko Drašković. Biskup Šrot, Gaj, Kukuljević uložili su sve napore, da pomire duhove, ali je bilo uzalud. Ban Jelačić bio je prisiljen, da digne skupštinu, a da to pitanje nije bilo odlučno riješeno. G. Šulek, urednik Hrvatskih novina, nije prestao podjarivati neprijateljstvo protiv Madžara i protiv stare vladavine.

Govori idućih sjednica, na kojima je glavna točka uvijek bila narodnost i neovisnost Hrvatske pod vladajućom dinastijom, imali su svi isti biljeg.

Ban Jelačić, pošto je već bio ustoličen, odlučio pokoriti se nalogu svoga kralja i otići u Innsbruck. To je najavio na petoj sjednici od 9. lipnja. Na njoj je također imenovao izaslanike za carski sabor u Beču. To su bili: Kukuljević, Mojsija Georgević, Ljudevit Vukotinić i Josip Žuvić. Otvorenje carskog sabora bilo je određeno za 16. lipnja.

Na šestoj sjednici najavi ban, da je već tiskan proglaš, kojim se pozivlju dalmatinski zastupnici na sabor trojedne kraljevine, a Hrvatska će snositi troškove njihova putovanja. Na tu posljednju primjedu oduljilo se lice onih, kojih rodoljublje nije išlo do otvaranja njihovih kovčega.

Na sedmoj se sjednici ban Jelačić oprostio od sabora, a članovi su tugom gledali, kako on odlazi. Neki seljak sa vojne granice, tumačeći opću žalost strahom, s obzirom na opasnost, u koju je ban srljao, diže se i osokoli bana ovim prostodušnim riječima: »Ne bojte se, Vaša Preuzvišenosti, moja braća na Vojnoj granici naoružani su do zubi te čekaju samo znak, da Vam poteku u pomoć. Imamo dosta pušaka i metaka!« — »Ali dobri moj prijatelju, odgo-

voru mu ban smiješeci se, a tko ti je kazao, da se ja bojim?« — i svi se nasmijaše na tu smiješnu primjedbu.

Pred odlazak nagovarao je ban Jelačić Metela Ožegovića, da ga zamjenjuje kao podban. No ovaj se zbog skromnosti i opreza ispričao te mu čak predložio kao podbana starog Mirka Lentulaja. Premda taj vrijedni čovjek nije bio dorastao težini političkog časa, mogao bi ipak izvršiti tu tešku zadaću tako, da se okruži ljudima povjerenja, odlučnosti i opreza. Ban popusti razlozima, što ih je iznio Ožegović, da potkrijepi svoj prijedlog, pa imenuje Mirka Lentulaja podbanom. Ovaj je vršio podbansku čast sve do pojave Bachova vladavinskog sustava u Hrvatskoj.

Ban je otputovao u Innsbruck sa sjajnom pratnjom, u kojoj su se nalazili pukovnik Denkstein, grofovi Ljudevit Erdödy, Karlo Drašković, Albert Nugent, Franjo Žigrović i toliki drugi.

General barun Neustädter primio je od mađarskog ministarstva rata u Pešti odluku o svom imenovanju brigadnim generalom. No on je vratio u Peštu, ne otvorivši je, i popratio pismom, slabo laskavim za mađarsko ministarstvo, izjavivši mu, da ga nikada nije priznavao i da ga nikada ne će priznati. Ban Jelačić morao mu je kasnije izraditi, da mu dostave dekret s potpisom carskog ministra rata Latoura, da bi se mogao iskazati, budući da nikada nije primio patent, potpisan od njegova veličanstva, kojim bi bio ovlašten, da se potpisuje kao general. Ban Jelačić se obratio i grofu Latouru, da zadrži generala Neustädtera u Hrvatskoj, jer je bio određen za brigadu divizije Haller u Italiji. Jelačić je uto pisao Neustädteru, da ostane u Varaždinu te da kao i prije bdi nad gradom i ugarskom granicom. Ministar Latour rado je pristao na to. Kulmer se za to također zanimalo.

Mađaroni u Varaždinu, među kojima se, prema tajnom izvještaju kapetana Bermanna, čak nalazila jedna ugledna vojna osoba, uprljali su sve snage, da predobiju duh vojnika i da ih podjare protiv generala Neustädtera. Ali su mu vojnici bili odveć privrženi. Jedino se među sere-

žanima očitovao duh nezadovoljstva. Njihov zapovjednik, natporučnik Roknić, čovjek ispravan i časnik po svojoj hrabrosti i vještini odličan, bio je prisiljen o tom obavijestiti generala, koji je brzo poslao skoroteču k banu, da ih ili makne ili da im dade nekoliko forinti, da uzmožu kupiti tako potrebne im opanke. Ban je dao svakome po dvije forinte i obećao, da će ih zamijeniti drugim serežanima. Sve se izvršilo bez buke. Neustädter je čak poslao u Italiju dva časnika u prvi bataljun brodske graničarske pukovnije, kojima je bilo teško ratovati protiv Mađara.

Mađarski su izaslanici potajno proširili vijest, da će general Ottinger krenuti prema Zagrebu, da će Hrabovsky doći u Varaždin kao kraljevski povjerenik, da će tu sazvati hrvatsko-slavonski sabor i da će ban biti svrgnut, a svi njegovi nalozi bit će opozvani. Neustädter se nije dao time prestrašiti, pa je poduzeo potrebne mjere, da se zaštititi od prepada. Dao je omotati most na Dravi upaljivim predmetima, tako da bi ga mogli u jednom času zapaliti i učiniti ga nesposobnim za prolaz. Na nj je dao postaviti i dvije duge topovske cijevi, koje je dao izvući iz staroga grada grofova Erdödy u Varaždinu, dao ih napuniti hrpom tanadi i zapovjedio kapetanu Marku Bogunoviću, zapovjedniku drugog graničarskog brodske bataljuna, da tamo postavi malen odred vojske s jednim časnikom. Naložio mu je, da zapovijedajućeg generala Hrabovskoga dočeka tučom metaka, ako bi pokušao prijeći most u pratnji samo jednog Mađara, a da ga dočeka kao c. i k. zapovijedajućeg generala u slučaju, ako bi došao sam, i da ga doprati do njega. Tamo je bio postavljen i odio narodne straže, a rodoljubi, tako revni i iskusni, kao što su Karlo Pogledić i Laci Kukuljević, navraćali su se naizmjenice, da bdiju nad izvršenjem zapovijedi, koje je dao general Neustädter.

U to vrijeme primi Neustädter pismo od generala Ottingera, svoga dobrog prijatelja iz Milana i s kojim je bio u napuljskoj vojsci 1821. g. Ottinger mu je predložio sastanak i primijetio, da će sam doći u Varaždin, ako on ne pristane, da dođe k njemu u Čakovec. Neustädter, uvijek

nepovjerljiv, odgovori mu, da bi mu bilo drago zagrliti ga u Varaždinu.

Grad Varaždin, kojemu je bilo mnogo stalo do toga, da most ne padne žrtvom nepredviđena slučaja i da ne bude zapaljen makar i nepažnjom, pošalje generalu Neustädteru svečano odaslanstvo, da ga u ime čitavog stanovništva usrdno zamoli, da dade ukloniti upaljive predmete s mosta, koji je značio sve bogatstvo grada. Neustädter odgovori na to gordo, da ne će nanijeti štetu njihovu mostu bez potrebe, ali da je odlučio zapaliti most, ako bi se približili Mađžari, da ga napadnu. Izaslanstvo, potpuno zbunjeno, ostavilo je generala, od čijih je strašnih mjera prošla Hrabovskoga volja, da se u svojstvu kraljevskog povjerenika pokaže u Varaždinu, kao i Danijela Josipovića, kojega su mađžarski ministri postavili, da bude *comes supremus* zagrebačke županije. Povjerenik mađžarske vlade Csány povukao se čak iz Čakovca u Kanižu, jer su mu kazali, da je Neustädter naredio svojim serežanima, neka ga ubiju kao bijesno pseto, ako ga uzmognu uhvatiti u blizini Varaždina, bilo to makar i na mađžarskom tlu.

General Ottinger stigao je 22. lipnja u Varaždin i odsjeo kod Neustädtera u Draškovićevoj palači. Ta su dva stara prijatelja, radosni, što se opet vide, imali dug razgovor. Svršetak mu je bio taj, da je Ottinger zadao Neustädteru svoju časnu riječ, da nikada ne će dignuti oružje protiv četa vjernih caru. A Neustädter je obećao sa svoje strane, da će ostati u obrani, te da ne će provaliti na mađžarsko tlo tako dugo, dok na njemu bude zapovijedao njegov vjerni prijatelj. Zatim je Neustädter pozvao svog pobočnika Poslavskog u svoju sobu, gdje su on i Ottinger u nazočnosti tog časnika ponovili svoja svečana obećanja, koja su zadali jedan drugome. Ta se dva generala rastadoše odmah iza toga kao najbolji prijatelji na svijetu, i održaše svoju časnu riječ. Ali se u Varaždinu raširila smiješna glasina, da je Ottinger došao, da zabrani Neustädteru zapaliti most na Dravi.

Sve ugarske novine i mnoge druge donijele su napadaje na generala Neustädtera, označujući ga kao kukavičnog pristašu bana Jelačića. Na nesreću je politički položaj u to vrijeme bio takav, da se mađžarsko ministarstvo nalazilo na tlu zakonitosti, a da je ban Jelačić, koji je otišao u Innsbruck, da pred carskim dvorom opravda svoje političko držanje, ispao buntovnikom, kao što i general Neustädter, koji je pristao uz bana Hrvatske i podložio se njegovim zapovijedima.

Graničarske su se čete sakupile tada u Varaždinu. Neustädter se morao brinuti za njihovu prehranu, njihovu nastambu, uređenje baterija, rekviziciju konja za topništvo, popis vojnika, uređaj vojne bolnice, za nadzor nezadovoljnika u gradu, i za sigurne vijesti o kretanju mađžarskih četa, što je bilo to teže, što je mađžarski povjerenik Csány bdio u Međimurju nad svima onima, na koje je sumnjao, da šuruju s Hrvatima. Mirko Lentulaj, kojemu se obratio Neustädter, da dobije sigurne uhode, uvijek se ispričavao, da ih ne može naći te da nema na raspolaganju novaca za tu stvar. Tada se kapetan auditor Gübl od brodske graničarske pukovnije ponudi Neustädteru, da će poći u Kanižu pod izlikom, da vidi jednog starog prijatelja i auditora, od kojega će dobiti vijesti o mađžarskim četama. Umalo da kapetana Gübla nije njegovo rodoljublje i ispravnost skupo stajalo, jer ga je Csány htio dati zatvoriti, sumnjajući, da ima tajnu zadaću. Dugovao je svoje oslobođenje samo generalu Ottingeru, koji mu je ipak prijateljski savjetovao, da se više tamo ne vraća. Gübl odmah otputuje u Varaždin i javi Neustädteru, da su bataljuni honvéda, koje je vidio, bolje naoružani i izvježbani nego graničarski bataljuni pod generalovim zapovjedništvom, a koji su bili u brzini sastavljeni u Vojnoj Krajini.

Jedna rođakinja bana Jelačića, barunica Knežević od sv. Jelene, bila je najbolja uhoda generalu Neustädteru. Ta je gospoda dolazila u Varaždin sama sa svojim kolima, upravljajući često sama konjima, odsjela bi u svratištu »K divljem čovjeku«, išla na šetalište, da se okrijepi sladoledom, a sigurna, da će tamo naći generala Neu-

städtera, kojemu bi ispriopovjedila sve potankosti u pogledu broja i smještaja mađjarskih četa. Kazala mu je još, da je majora Kaminskoga i njegovu četu lakih konjanika Kress zamijenio major Bubna od husarske pukovnije cara Nikole, koja je u potpunom broju otišla u Kanižu. Neustädter to iskoristi, poslavši proglas bana Jelačića grofu Bubni, ne bi li ga naveo, da prijeđe u tabor bana Jelačića. Ali je odgovor Bubne sadržavao samo lijepe riječi i zahtjev, da mu pošalje prijepis naloga, koji je proistekao od cara, a koji ga ovlašćuje na takav postupak. Kasnije ćemo naći tog majora u Moginom taboru kod Velencza.

Napokon su poslali iz Zagreba u Varaždin ratnog povjerenika Skalnika, da pomaže generalu Neustädteru, koji nije imao ni najmanjeg odmora od jutra do mraka. Skalnik, čovjek ispravan, radin, vješt, pun revnosti, preuzme tada upravne poslove, pa je general tada mogao slobodnije disati. Premda je u ono vrijeme bio u Varaždinu prvi *vice comes* Simončić, a vrhovni županijski sudac Mirko Pisičić, mogao je Neustädter računati samo na Karla Pogledića i Lacka Kukuljevića, koji su mu — osobito prvi — iskazali znatne usluge, jer su Simončić i Pisičić zbog službenih poslova i zbog nadzora nad gospodarstvom svojih imanja često bili odsutni. Ali obadvojica bijahu ljudi ispravni i dobri rodoljubi.

Simončić je sada umirovljen kao veliki župan varaždinske županije, a Pisičić je sada u istoj službi, koja je opet postala ustavnom. Njegov sin Adolf, kapetan u linijskoj ugarskoj pukovniji Gyulay br. 33., oženio se kćerkom g. Toresanija, bivšeg ravnatelja redarstva u Milanu. Pogledić je sada savjetnik kraljevskog hrvatsko-slavonskog namjesništva u Zagrebu. Lacko Kukuljević, poslije parnice s grofom Otom Sermageom, koji je bio neko vrijeme njegov veliki župan, povukao se na svoje imanje, a u naše je vrijeme prešao u mađjaronski tabor.

Da završimo s gradom Varaždinom i da potečemo za banom Jelačićem, koji je otišao u Innsbruck u Tirol. Treba primijetiti, da je najteži položaj za generala Neustädtera u Varaždinu i za čitavu Hrvatsku bio onda, kad je ban

Jelačić bio odsutan, to jest na carskom dvoru u Tirolu; to bi stanje imalo najtežih posljedica, čak i kobnih, da su ga Mađjari tada znali iskoristiti, jer vrenje duhova u ono vrijeme u Hrvatskoj odavalo je vrlo veliko uznemirenje, a napose u Varaždinu. Jedan dokaz tome je taj, da je general Neustädter, na temelju izvješća i prijedloga Karla Pogledića bio prisiljen dati da uhvate nekog g. Fodroczyja, bivšeg husarskog časnika, koji je napustio časničku čast te se mnogo trudio agitirajući među seljacima u korist mađjarske stranke. No Fodroczy je bio naskoro pušten na slobodu, jer je kapetan auditor Gübl izvijestio generala, da prijava protiv tog časnika nije mogla biti zakonski potvrđena.⁵²

BILJESKE

¹ Izostavljeno str. 4-175, koje sadrže povijesna razmatranja o austrijskim zemljama, u kojima je 1848. g. bila buna (Italija, Češka, Ugarska), nadalje prikaz srpskog pokreta u Austriji 1848-49. (s historijskim uvodom) te hrvatsku povijest do preporoda. Za ovu se posljednju služio Neustaedter djelima Engela, Cyprien Robert-a, Hypolyte Desprèz-a, Kukuljevića, Vukotinovića i Kvaternika.

² Gaj je 1826. g. izdao u Karlovcu knjižicu »Die Schlösser bei Krapina«. To je jamačno sastavak, koji spominje N., dok je u »Luna Agramer Zeitschrift«, koja je iste godine počela izlaziti, objelodanjeno 1826. samo nekoliko Gajevih rodoljubnih pjesama.

³ Treba biti »a me«.

⁴ »Novine Horvatske«, pokrenute 6. I. 1835. izlaze od 2. I. 1836. kao »Ilirske Narodne Novine« i na štokavskom narječju.

⁵ N. krivo naziva sva ta imena srpskima.

⁶ Naslov Draškovićevoj njemačkoj raspravi glasi zapravo ovako: »Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes, vom Grafen Janko Drašković, Agram 1838. Druck der K. P. Illyr. Nat. Tipographie von Dr. Ljudevit Gaj.

⁷ Od 21. I. 1843.

⁸ Hrvatski se nazivao i »komeš«.

⁹ Ova prva hrvatska budnica izašla je u br. 5. Danice 1835. pod naslovom »Horvatov sloga i zjedinjenje za svojega vse-ljubljenoga Cesara i kralja Franju I. proti Francuzom vu letu 1813«. Ispjevao ju je Gaj 1833., a uglazbio Ferdo Livadić.

¹⁰ N. pogrešno piše »charretière«, što bi kao imenica značilo ženskog kočijaša, a kao pridjev ženskog roda nešto (n. pr. cestu), što je prohodno za kola (charrette). Treba da bude (ordre de la) jarretière (podvezica; taj je viteški red osnovao engleski kralj/Eduard III. 1348. g.).

¹¹ Vjerojatno pogrešno mjesto Mato Topalović.

¹² Politički tjednik »Branislav« su hrvatski narodnjaci, zbog pooštrene cenzure u Zagrebu, izdavali u Beogradu, od 20. IX. 1844. do polovice veljače 1845., svega 13 brojem označenih, ali nedatiranih brojeva. Uređivao ga je Bogoslav Šulek, a članke i list su potajno prenosili zemunski kapelan Marjanović, grof Albert Nugent i potkapetan hrvatskog parobroda »Sloga« Ivan Havliček.

¹³ Parobrod »Sloga« bio je vlasništvo »Domorodnog društva parobrodarskog na Savi i Kupi«, osnovanog 1844. u Karlovcu, a prije se zvao »Florisdorf«. Kapetan mu je bio Đuro Ban, a potkapetan Ivan Havliček (1810-1863), koji je kasnije bio gradski kapetan u Zagrebu. Parobrod je potonuo 16. IX. 1845. (v. Ivan Ulčnik: Ivan Havliček, u reviji »Zagreb«, 1941. br. 4-5).

¹⁴ Izostavljena gl. IX. (str. 218-225), koja se bavi političkim prilikama u Srbiji i austro-ruskom utjecajnom borhom.

¹⁵ Cynosura je kazalo, izrađeno po pravniku Ivanu Szege-di-u kao dodatak zborniku Corpus juris hungarici. U prvom dijelu sadrži pregled svih ustanova sudskoga postupka, a u drugom dijelu osobna i obiteljska imena, koja se spominju u pojedinim kraljevskim dekretima rečene zbirke.

¹⁶ U originalu pogrešno »boga« mjesto »goda«.

¹⁷ Ficquelmont, Charles Louis, grof, 23. III. 1777. (Dieuze, u okružju Moselle u Francuskoj) do 6. IV. 1857. (Mleci) austrijski državnik, sin francuskog emigranta, služio 1793.-1814. u austrijskoj vojsci, zatim prešao u diplomaciju i postao poslanikom u Petrogradu. Od 1840. je državni ministar i zamjenik kneza Metternicha u vanjskim poslovima; od 1. III. 1848. predsjednik dvorskog ratnog vijeća, a od 20. III. na čelu tajne dvorske kancelarije, no već 4. V. odstupio pod pritiskom demonstracija u Beču. Napisao brojna politička djela, među kojima Aufklärungen über die Zeit vom 20. III. bis 4. V. 1848., Beč 1850. Odlomak o Jelačiću, koji navodi N., uzet je iz Ficquelmontove knjige, izašle njemački i francuski: Lord Palmerston, England und der Continent, Beč 1852., sv. I. str. 72. Inače F. ne ulazi pobliže u prikazivanje hrvatskih događaja 1848., jer gleda na zbivanje u Austriji kao na dio evropske politike.

¹⁸ Izostavljamo naredbu o organizaciji Napoleonove Ilirije, koju N. donosi u idućoj glavi, kao povijesni dokumenat, te tom zgodom daje ovaj sud o francuskoj vladavini: »Kad se pomisli, da je nova francuska vlada u Ljubljani osnovana tek početkom g. 1810., a da naredba o organizaciji Ilirije nosi već datum od 15. IV. 1811., tada treba priznati, da su tu Francuzi pokazali više odlučnosti i spretnosti nego austrijska vlada, koja je nakon ponovne okupacije kraljevine Dalmacije 1813. umjela tamo uvesti samo privremenu upravu, koja nije zadovoljila ni puk ni činovnike, a trajala je gotovo u nedogled. Premda su tada stanovnici ilirskih pokrajina zazirali od francuskog gospodstva, oni (t. j. oni, koji se sjećaju) ipak još danas odaju priznanje jednostavnosti jedne vladavine, koja je bila jeftina i odgovarala je svrsi, da narode odviše ne tišti niti ne smeta« (op. cit. str. 258-259).

¹⁹ N. veli »le de Muraköz« prema njemačkom »Murinsels«.

²⁰ U Jelačićevoj zbirci pjesama (Beč 1851. ne 1850., kako veli N.) nema pjesme pod naslovom »Garnisonslied«. Možda je mišljena pjesma »Das Reiterlied«, op. cit. str. 43, u kojoj naizmjenice krasnoslova dva jahača i zbor, a refrain joj glasi: »Drum gebührt dem Reiter Ehre, denn er führt die kühne Wehre!«.

²¹ »Reconnaissance« (u vojničkom smislu) znači izviđanje, a »reconvalescence« (pravilno francuski je »convalescence«) oporavak.

²² Ovu budnicu ispjevao je Ljudevit Farkaš-Vukotinović, a izašla je u »Danici« od 4. IV. 1835. pod naslovom »Pjesma Horvatom vu Glogovi leto 1813«. Kuhač tvrdi, po jednoj bilješci Lisinskoga, da je napjev ove pjesme Gajev, a da ga je ukajdio Lisinski (v. F. Ks. Kuhač: V. Lisinski i njegovo doba, Zgb. 1904. str. 8). Neustädter nije razumio izraz »hrustiti se« (francuski: se rengorger, bomber le torse).

²³ Saski kralj Fridrik August krenuo je u Dalmaciju i Crnu Goru 22. V. 1838. parobrodom »Graf Mitrowsky« iz Trsta, kamo se vratio 11. VI., kako se to vidi iz opisa puta, koji je napisao saski konzul u Trstu J. v. Sartori. Taj je opis s njemačkog preveden na hrvatski u »Danici Ilirskoj« 1838. i izdan kao posebni otišak (22 str., tiskara Gaj).

²⁴ »Novine Dalmat. Horv. Slav.« u broju 24. od 22. III. donose, pod glavnim naslovom »Štampa je slobodna — od 15. ožujka (N. krivo: »užnika«) 5½ sati posle podne«, Sulekov uvodnik »Naše želje«.

²⁵ Tako doista glasi taj stavak u predstavi magistrata (v. Nov. D. H. S. od 22. III., Sulekovu bilješku s nadjevkom »iz Zagreba 21. ožujka«).

²⁶ Smokovec, sumporno kupalište na južnoj strani Tatire u Slovačkoj..

²⁷ Izostavljamo sadržaj hrvatske predstavke u XXX članka, koju N. prenosi iz »Agramer Zeitung-a« od 27. III. 1848., uz ovu ironičnu primjedbu: »Excusez du peu!« Ta predstavka, pod naslovom »Zahtjevanja u narodnoj po upravljajućem odboru sazvanoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u Narodnom domu 25/13. III. 1848.«, izašla je kao prilog »Nov. Dalm. Horv. Slav.« 27. III. 1848.

²⁸ Izostavljamo prijevod predstavke u XI čl., koju N. opet popraćuje s »Excusez du peu!«, te dodaje: »Dragi čitaoci, vi vidite, da u ono doba skromnost Hrvata nije bila, prevelika, obzirom na njihovu peticiju, koja je smionošću još nadmašila mađarsku«.

²⁹ Biskup Josip Šrot (Schrott) poklonio je 5. VII. 1848. dragocijenosti za 8.000 for. srebra za hrvatsku vojsku.

³⁰ Izostavljamo prijevod čitavog Jelačićevog proglasa od 19. IV. 1848. prigodom preuzimanja banske vlasti, nadalje proglase od 25. IV. i 27. IV. o ukidanju tlače i o uvođenju prijekog suda protiv razbojnika i protiv onih, koji »puntaju« »proste plemiće, muže i kmetec«.

³¹ Izostavljamo prijevod teksta banova proglasa na svećenstvo od 30. IV. 1848.

³² Izostavljamo tekst naredbe »o pozivanju i zastupanju sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, koji se ima držati 5. i sljedećih dana mjeseca lipnja g. 1848.«, objelodanjene 18. V., a potpisane od Dragutina Kušlana, kao perovođe banskog vijeća.

³³ v. La souveraineté du Monténégro et le droit des gens moderne de l'Europe, par Jean Vaclik, Leipzig, 1858, Brockhaus (tiskano u Pragu). Češki novinar i političar Jan Vaclik bio je 1858. do 1863. drž. tajnik u ministarstvu vanjskih poslova kneževine Crne Gore te je spomenutu knjigu napisao (dosta slabom francuštinom) i posvetio velevladama, koje na pariškoj konferenciji nisu priznale suverenitet Crne Gore. Na str. 58. i 81. veli, da je Crna Gora ponudila Austriji, u studenom 1848., 10.000 ljudi, a vladika Petar II. Petrović je poslao hrvatskom banu Jelačiću dva senatora, da ga zapitaju, da li mu treba kakva pomoć.

³⁴ To su roditelji hrvatskog glazbenika Nikole pl. Fallera.

³⁵ Izostavljamo tekst adrese banskog vijeća od 11. V. 1848.

³⁶ Izostavljamo tekst palatinove naredbe banu.

³⁷ Izostavljamo tekst palatinove naredbe Hrabovskom.

³⁸ Vojvoda od Friedlanda i Mecklenburga bio je predikat kneza Albrechta Wallensteina (1583.-1634.).

³⁹ T. j. nedaleko granice građanske Hrvatske prema Vojnoj Krajini.

⁴⁰ Izostavljamo tekst izjave banskog vijeća od 2. VI. 1848.

⁴¹ Slijedi popis 182 zastupnika, koji izostavljamo.

⁴² N. krivo naziva Petrovića Milošem. Ima biti Milivoj P. Blaznavac, koji tada nije još bio potpukovnik, već samo kape-tan. O aferi knez Miloš—Gaj v. Šišić: Knez Miloš u Zagrebu 1848., Jug. Njiva 1925.

⁴³ Šulek (koji je tada bio »učrednik« uz »nadučrednika« Gaja) opisuje u Novinama dalm. hrv. slavonskim od 6. VI 1848. svečani ulaz bana u Zagreb 4. VI. pa veli, da je Jelačić bio pozdravljen kod Save, a sjenica i »triumfalni obluci« bili su podignuti u bašči baruna Kulmera. Na svaki način pogrešan je prikaz instalacije u »Hrv. pokret u ljetu g. 1848.« (preštampano iz »Obzora«) Zgb. 1898. str. 7., gdje se veli, da je ban krenuo u Januševac i odanle bio uveden, a doček da je bio u Černomercu.

⁴⁴ N. pogrešno piše Kraguljevac mjesto Kragujević.

⁴⁵ U originalu (op. cit. 447) manjka jedna riječ: »des jeunes fillesdont la plus (vjerojatno: belle) le harangua....«

⁴⁶ Slijedi tekst kraljevske diplome od 23. III. 1848.

⁴⁷ Izostavljamo tekst zakletve.

⁴⁸ Izostavljamo tekst banova govora.

⁴⁹ Izostavljamo tekst Rajačićevog govora.

⁵⁰ Kazališna zgrada na Markovom trgu dovršena je i otvorena 4. X. 1834.

⁵¹ Izostavljamo tekst Kukuljevićeva govora.

⁵² Poglavlje XV. (464-470) sadrži analizu saborskih zaključaka, sastav pojedinih odbora i sadržaj čl. XI., koji je u 11 točaka odredio odnose trojedne kraljevine prema Austriji i Ugarskoj što je tvorilo predmet posebne reprezentacije, upućene kralju Ferdinandu V. Neustädter je završio ovako: »Evo članaka, koje je sabor zaključio, pod predsjedanjem bana Jelačića, koji je odmah nakon toga krenuo u Innsbruck, a mi ćemo ga tamo slijediti«. To je konac IV. knjige njegovih Uspomena.

Za vrijeme tiska ispremijeshali su se neki redci, pa molimo da se uvažavaju ovi ispravci:

Str. 190, 6. redak odozgo ima doći mjesto 7. r., a 7. r. mjesto 6. redka.

Na str. 196. ima se izostaviti 14. r. odozdo.

Str. 199, r. 9. do 5. odozdo ima glasiti: da se dekret o imenovanju pošalje ravno banu, umjesto u Zagreb, odakle bi ga po povjerljivom čovjeku poslali u Glinu, pošto bi tako dobili u vremenu, da od Jelačića dobiju pristanak na narodni izbor i da prihvati članke hrvatske peticije, izglasane u narodnoj skupštini.

Str. 202, redak 7. i 6. ima se izostaviti.

Str. 203, iza retka 2. odozgo treba dodati stavak: njegovoj popularnosti, a da ne bi koristilo carskoj kući. Jelačić je 26. ožujka odsjeo u očinskoj kući, gdje je

Str. 205, 10. redak odozdo iza i on stavi će

Str. 258, iza 7. redka odozgo dodaj stavku: domovinu protiv napadaja Mađžara i Turaka, koji su ugro-

Str. 265, izostaviti 6. redak odozgo.